

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

RUS TÜMGENERAL PETR KARLOVİÇ USLAR'IN ANLATILARINDA KAZAK
BOZKIRLARI (1844)

YAZAR

BORA EMREN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. FATİH ÜNAL

ORDU-2024

TEZ KABUL SAYFASI

BORA EMREN tarafından hazırlanan “**RUS TÜMGENERAL PETR KARLOVIÇ USLAR’IN ANLATILARINDA KAZAK BOZKIRLARI (1844)**” başlıklı bu çalışma, 26.07.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Prof. Dr. Fatih Ünal Ordu Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Doç. Dr. Murat Özkan Ordu Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Dr. Öğr. Üyesi, Zafer Sever Erzurum Teknik Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi	İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Bora EMREN

ÖZET

TARİH ANABİLİM DALI

RUS TÜMGENERAL PETR KARLOVİÇ USLAR'IN ANLATILARINDA KAZAK BOZKIRLARI (1844)

BORA EMREN

Çarlık Rusya I. Petro'dan itibaren yeni bir kimlik kazanarak sürekli ilerleme ve atılımlar da bulunmuştur. XIX. yüzyılda Türkistan'dan, Çin ve Hindistan'a kadar uzanan sahada etkili olmak isteyen Rusların önündeki ilk engel Kazak Hanlığıydı. Kademeli olarak uzun yıllar sonucu Kazaklar esaret altına alındı. Çıkarılan tüzük ve işgal hareketlerine Kazaklar, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sert tepkiler vermeye başladı. Sistemli olarak ve tam anlamıyla isyan hareketi Kenesarı Han zamanında oldu. Kenesarı'nın faaliyetleri Rusları zorlamaya başladı. Bir müddet küçük çarpışmalarda seyredilen durum ciddi hal alınca Ruslar önemli bir kuvveti Kazakların üzerine 1844 yılında sevk etti.

Baron Petr Karloviç Uslar, Rus Çarlığının önemli simalarından biri oldu. İlerleyen süreçte Tümgeneralliğe kadar yükseldi. Ancak hayatının buhranlı döneminde, ailesinden kayıplar verince Kazak Hanlığında çıkan büyük bozkır isyanını bastırmak için kurulan müfrezenin içinde yer aldı. Hayatının devamında onu geliştirecek mühim tecrübeler kazandı. Seferin amacı Ruslara göre asi lider Kenesarı'yı yakalayıp isyana son vermektir. Uslar yaşanan bir olay sonucu Kazaklara esir düştü. Kazakların arasında edindiği tecrübeler, aktarımları, yaşayış şekilleri ve kültürleri Usları derinden etkilemiştir. 1848 yılında kaleme aldığı denemesi Kazakistan tarihi ve bölgesini çalışanlar için önemli anekdot ve bilgiler içerir. Hazırlayacağımız eserin içeriğinde Uslar bizlere, Kazakların tarihi, hanlığın kuruluşu, bölgenin önemi, isyanın seyri ve Kazak kültür tarihi hakkında kayda değer atıflarda bulunmuştur. Kendi ilgi alanı gereğince; dil, edebiyat, destan ve mitolojik birçok hikâyeyi aktarmaktadır. Kenesarı ile olan görüşmesi ve izlenimleri Kazak Han'ı hakkında elzem bilgiler sunar. Bilhassa demonoloji ve sağlık alanında anlattıkları Kazaklar ve Türk tarihi açısından kanımızca önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kenesarı, Kazak Hanlığı, Uslar, Rus Çarlığı, Türkistan, Kazak İsyanı

ABSTRACT

DEPARTMENT OF HISTORY

THE KAZAKHSTAN STEPPES IN THE MEMORIES OF RUSSIAN MAJOR GENERAL PETR KARLOVICH USLAR (1844)

BORA EMREN

Tsarist Russia has gained a new identity since Peter I and has made continuous progress and breakthroughs. In the XIX th century, the first obstacle in front of the Russians who wanted to be effective in the field extending from Turkestan to China and India was the Kazakh Khanate. Gradually, Kazakhs were taken under captivity as a result of long years. The Kazakhs started to react harshly to the regulations and occupation movements from the first quarter of the XIX th century. Systematic and full-fledged rebellion movement took place during the time of Kenesari Khan. Kenesari's activities began to force the Russians. When the situation, which was observed in small skirmishes for a while, became serious, the Russians sent a significant force against the Kazakhs in 1844.

Baron Petr Karlovich Uslar became one of the most important figures of the Russian Tsardom. In the following period, he rose to the rank of Major general. However, in the turbulent period of his life, when he suffered losses from his family, he took part in the detachment formed to suppress the great steppe rebellion in the Kazakh Khanate. He gained important experiences that would develop him for the rest of his life. According to the Russians, the aim of the expedition was to capture the rebel leader Kenesari and put an end to the rebellion. Uslar was captured by the Cossacks as a result of an incident. The experiences, transfers, ways of life and cultures he gained among the Kazakhs deeply influenced Uslar. His essay written in 1848 contains important anecdotes and information for those who study the history and region of Kazakhstan. In the content of the work we will prepare, Uslar made significant references to us about the history of the Kazakhs, the establishment of the khanate, the importance of the region, the course of the rebellion and the history of Kazakh culture. In accordance with his field of interest, he conveys many linguistic, literary, epic and mythological stories. His meeting with Kenesari and his impressions provide essential information about the Kazakh Khan. In our opinion, what he tells especially in the field of demonology and health is important for Kazakhs and Turkic history.

Key Words: Kenesari, Kazakh Khanate, Uslar, Russian Tsardom, Turkestan, Kazakh Rebellion

TEŞEKKÜR

Çalışmamızın ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen, kaynaklarını son kitabına kadar bana açan, Rusça çevirisinde büyük bir sabır ve anlayış gösteren, zorlu yolumu aydınlatan muteber danışman hocam Prof. Dr. Fatih Ünal'a ve hiç tanımadığım bir memlekette bana her daim destek olan burada devamlılığımı sağlayan her anımda yanımda olan değerli hocam Doç. Dr. Murat Özkan'a en içten dileklerle teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın dönüm noktalarından birinde akademik hayat yolunu seçme konusunda bana güvenen, inanan ve bu yolda beni cesaretlendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Zehra Odabaşı'ya minnetlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca ve yaşantımda her daim yanımda olan, gölgesini hep hissettiğim, tezimin her sıkıntılı ve keyifli sürecinde bana destek olan sıkıntıları ortadan kaldırma vetiresinde bana güç, kuvvet kazandıran nadide ailem babam Ali Emren, annem Gülizar Emren ve ablam Ismahan Emren'e ebedi şükranlarımı sunarım. Son olarak henüz daha toy bir gençken bana tarihçi olma hayalleri kurduran ve bu günlerimin temelini oluşturup beni bana yeniden getiren İstasyonaltı'nın dar sokaklarına her daim minnettar kalacağım.

Bora EMREN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL SAYFASI	ii
ETİK BEYANI	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Uslar'ın Hayatı.....	2
1.2. Kazak Adı ve Kazak Cüzleri	5
1.3. Kazak Hanlığının Kuruluşu	5
1.4. Cungarların İstilasası	7
1.5. Kazakların Rus Hakimiyetine Girişi	9
1.6. Abılay Han.....	10
1.7. Cungarların (Kalmuklar) Büyük Göçü.....	11
1.8. Kazakların 1822 Tüzüğü	13
1.9. Sultan Sarjan Askeri Faaliyetleri	13
2. KENESARI DÖNEMİ KAZAKLARIN BAĞIMSIZLIK HAREKETİ	15
2.1. Kenesari'nin Tasviri.....	15
2.2. Mücadelenin İlk Zamanları.....	16
2.3. Kenesari'nin Han İlan Edilmesi ve Türkistan Hanlıklar ile olan Tutumu	17
2.4. Ateşkesin Bozulması ve Ruslarla Mücadelelerin Yeniden Başlaması.....	17
2.5. 1844 Yılı Rusların Askeri Seferleri.....	18
3. “KIRGIZ (KAZAK) STEPLERİNDE DÖRT AY” İSİMLİ METNİN TERCÜMESİ VE NOTLANDIRILMASI	20
4. SONUÇ	139
KAYNAKLAR	143
EKLER	154
ÖZGEÇMİŞ	171

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
cm	: Santimetre
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
km	: Kilometre
km ²	: Kilometrekare
MÖ.	: Milattan Önce
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Kazak Hanlığının himayesinde bulunan topraklar 1700'lü yılların başlarından itibaren doğudan akın akın gelen Cungarların saldırıları sonucu yıkıma açık bir hale geldi. Kazak Hanlığının bu dönemlerde yaşadığı iç buhranlar Cungarlara karşı direnci zayıflattı. Kazakların üç ayrı parça halinde bulunması Cungarlara karşı mücadeleyi zorlaştırdı. Bu sebeple geçmiş dönemlerde başlayan husumetler Cungar tehdidine karşı birleşmeyi önledi. Buhanlı dönem silsilesinde gelecek yüzyılları etkileyecek bir karar alınarak Küçük Cüz Hanı Ebülhayr Han, Rus Çarlığına tabiiyetini bildirdi. Yaklaşık olarak yüz yıl süren yaşantılar sonucu, Kazak coğrafyasında 250 yıl kadar etkisini devam ettirecek olan Rus hegemonyası başlayacaktı. Rus Çarlığı batı taraflarında istediğini alamadığı vakit, yönünü tüm Türkistan'ın geçidi olan Kazak Hanlığına çevirdi. Rusların büyük yıkım ve işgallerinden nasibini alan Türkistan'daki ilk Türk Hanlığı Kazaklar oldu. Bizim Rusçadan Türkçe'ye tercümesini yaptığımız Baron Petr Karloviç Uslar'ın "Kırgız Steplerinde Dört Ay" başlıklı denemesi Kenesari'nin döneminde Kazakların durumu, Hanlığın oluşumu ve önemli serüvenleri anlatmaktadır. Uslar'ın anlatıları, Kazaklar hakkındaki efsaneler ve hakikatleri kendi perspektifinden sunması açısından Kazak tarihine ve kültürüne ışık tutacaktır.

Çalışmamız 1848 yılında Отечественные записки (Vatansever Notları) dergisinde yayınlanmıştır. Metnin Rusçadan Türkçe'ye tercüme işleminde belirli kalıp ve ifadeleri çevirme de sıkıntılar yaşadık. Eserin çevirisin de olabildiğince metne sadık kalmaya çalıştık. Metin sosyal ve siyasi birçok anlatı ve kavram içermesinden dolayı izaha muhtaç gördüğümüz yerleri dipnotlarla açıklama gayreti içine girdik. Uslar'ın birçok konuya detaylı değinmesinden ötürü dipnotlarda önemli coğrafi yerler, eski medeniyet ve izah edilmesi gereken yerleri kaynak ve anlatım bakımından geniş tuttuk. Dipnotlarda rakamlarla verilen yerler tarafımıza aittir. Yıldız ile gösterilen yerler Uslar'a ait açıklamalardır. Metnin baskısında yapılan hataları düzeltmeyip dipnotta açıklamalarını yaptık. Usların kaleminden çıkan başından geçen serüvenleri anlattığı eseri kanımızca birçok abartı ve gerçeği çarpıtma içermektedir. Metnin giriş kısmında Kazak siyasi tarihinin önemli hatlarını verdik. Sultan Kenesari'ya kadar uzanan dönemin sivrilmiş kısımlarından bahsettik. Kenesari dönemine kadar olan Kazak tarihini başlıca Mehmet Saray'ın Kazaklar ve Kazakistan Cumhuriyet'i, Zeyneş İsmail'in Kazak Türkleri, Orhan Doğan'ın Kazak Hanlığının Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri,

Osman Yorulmaz'ın Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya'sı Arasındaki İlişkiler ve Abdulvahap Kara'nın Kazakistan ve Kazaklar adlı eserleri ana çatıyı oluşturmaktadır. Kenesarı dönemini anlatırken Fatih Ünal'ın Sultan Kenesarı adlı kitabı kullandığımız ana kaynak konumundadır. Metnin içerisinde birçok izahata gerek gördüğümüz yerleri yerli ve yabancı kaynak aracılığıyla açıkladık. Metnin ekler kısmında metnin içinde yer alan birçok yer, hayvan, sergi gibi özellikle belirtilen yerleri görsellerle zenginleştirme teşebbüsünde bulunduk. Kazakların haritaları ve Uslar'ın takip etmiş olduğu güzergahları çıkarttık. Eserin çevirisi, anlamlı ve kurallı halde okuyuculara sunulması, izahata gerekli olan yerlerin açıklanması süreci bizi en çok zorlayan yerler olmasına karşın bitirdiğimiz vakit oluşan eser tüm yorgunluğumuzu gidermektedir.

1.1. Uslar'ın Hayatı

Petr Karloviç Uslar 20 Ağustos 1816 yılında Tver kasabasında dünyaya geldi. İlk eğitim hayatına ailesi tarafından verilen eğitim ile başladı. Yaşı ilerleyince Petersburg'da eğitimine devam etti. Uslar 1837 yılında mühendislik eğitimini tamamlayarak ilk görev yeri olan Kafkasya'ya atanır. 1850 yılında tekrar Kafkasya'ya geldiği vakit Kafkas dillerinin incelenmesi ve kültürünün ortaya çıkarılmasında önemli rol oynayarak öncülük etti. Abhaz, Çeçen, Avar, Lak, Tabarasan, Kyurin (Lezgi) ve Khyurkilin (Dargın) dillerini inceleyerek modern alfabelerini oluşturdu. Böylelikle Kafkas araştırmalarında unutulmaz simalardan biri oldu. 1870 tarihinde eserlerini Latin alfabesiyle yeniden kaleme almak istedi. Ancak kendisine yapılan ikazda bu metinlerin Latin alfabesiyle yazılamayacağı, sadece yerel metinleri Latin harfleri ile kaleme alabileceğine izin verildi. Petr Karloviç Uslar Rus, Kafkas toplulukları ve Kazaklar hakkında önemli metinler kaleme aldı. Hayatına burada devam eden Uslar ömrünün sonlarında Kafkasların sert havasının onu kötü etkilemesinden dolayı doğduğu topraklara geri döner. 1875 yılında Tver Kasabasının Kurovo yerleşiminde kendi malikanesinde öldü.¹

Uslar çocukluk yıllarında meşhur bir Türkistan seyahati müellifi olan M. Middendorf'un ateşli nutukları ve Latince çalışmalarından çok etkilendi. Geleceği parlak çalışkan bir öğrenci olmasına karşın, ailesinin maddi durumundan dolayı Askeri Mühendislik okuluna yazıldı. Uslar yedi çocuklu bir ailenin en büyük evladıydı. İki erkek kardeşe ve dört kız kardeşe sahipti. Dönemin siyasi ve maddi olanakları gereği

¹ Petr Karloviç Uslar, *Abhazkiy Yazık*, (Tiflis: İzdanie Upravleniya Kavkazskago Uçebnago Okrug 1887), V-XV.

babası Uslar'a ciddi bir maddi destek sağlayamadı. İlk görevini Kafkasya'da yaptı. 1839 yılında Kafkas Kolordu Komutanı M. Golovin komutasında Dağıstan seferine katıldı. Aynı yıl "Sofia Karlovna" ile evlendi. Uslar'ın kardeşi Sergei Kafkasya'da mücadele eden askerlerden biriydi. Yapılan mücadelelerde Sergei Kafkasya'da savaşta hayatını kaybetti. Yaşanılan bu olay Uslar'ın ününün artmasına sebep olduğu gibi Kafkasya'ya ebedi bir aidiyet duymasına neden oldu. Uslar 1840 yılında acı bir olay yaşayarak babası, eşi ve kızını kaybetti. Uslar'ı yakinen tanıyan onunla vakit geçiren kimseler onun karakterine dair şu bilgileri verir. "Kibri olmayan önde gelen bir adamdı, yüzü o kadar arkadaş canlısıydı ki güzel görünüyordu. Esprili ve hareketli konuşmasıyla, farklı bir toplumun bile ilgisini çekebilirdi. Ama asıl zevk onunla yalnız konuşmaktı. Bu yüksek eğitilmiş ve alışılmadık derecede kolay, insancıl bir adam ve herhangi bir fanatizm olmadan, tek kelimeyle, bu adamdan istemeden büyülenirdiniz." Hayattayken dâhi eserlerini şahsi şöhreti için insanların kullanmasına göz yumacak kadar hoşgörü sahibiydi. Uslar'ın Kafkasya'daki çalışmaları isimsiz olarak yayınlandı.²

Uslar on yıl kadar Kafkasya dışında görevlerde bulunduktan sonra, ömrünün geri kalanını geçireceği Kafkasya'ya 1850 yılında geldi. Tiflis bu yıllarda Kafkasya'nın eğitim yönünden en güzide şehri konumundaydı. 1851 tarihinde Tiflis'te Rus Coğrafya Kurumu Kafkas idaresi kuruldu. Petr Karloviç Uslar 16 kurucu üyeden biri olarak seçildi. Uslar kendini yakın hissettiği Kafkasya hakkında bir öneri hazırlayarak Rus hükümetine sundu. Önerisinde Kafkasya'nın tarihi, coğrafyası, dilleri ve kültürlerinin araştırılması teklifinde bulundu. Rus hükümeti bu öneriyi kabul ederek projenin başkanı ve uygulayıcısı olarak kendisini tayin etti. Böylelikle ömrünü adayacağı Kafkasya macerası başlamış oldu. Uslar çalışmalarını sentezleyerek 1862'de "Abhaz ve Çeçen dili", 1864'te "Avar dili", 1865'te "Lak dili" ve 1867'de "Khyurkily (Dargin)" isimli taslak çalışmalarını hükümetine sundu. Yayınlanması konusunda acele etmeyerek eksikleri ve hataları düzenleyince yayınlamak istedi. A. Shifner Uslar'ın gönderdiği metinleri baskıya alarak Kafkas çalışmaları üzerine modern anlamda ilk adımları attı. Uslar 1868 yılında St. Petersburg Bilimler akademisinin üyesi seçilerek akademik anlamda önemli bir mevki kazandı. Uslar'ın yaptığı çalışmalardan etkilenen Çeçen halktan kimseler Uslar'ın yanına gelerek modern Çeçen alfabesini öğrenmek istediler.

² Hope O. Blejkh, "Historical and Pedagogical Views of P.K. Uslar (To the 200th Anniversary of His Birth)", *History and Historians in the Context of the Time* 15/1 (2017), 37-48; Uslar'ın kaynaklarda geçtiği şekilde alçakgönüllü olması bugün bile onun daha az tanınmasına neden olur. Zira yaptığı çalışmalarda Kafkasya'da kendi döneminin öncüsü bir nevi yol göstericisi olmasına rağmen günümüzde unutulmaya yüz tutmaktadır.

Çeçenlerin amacı akademik alanda çalışmalar yapmaktı. Böylelikle Uslar Çeçenlerin modern ilk öğretmenlerinden biri oldu. Uslar Yaptığı çalışmalar ile Kafkas folklorunu yeniden dizayn etti. Uslar'ın özel zevklerinden biri de müzik dinlemektir. Kafkasya'da birçok müzik ve dinletiyi koleksiyon halinde toplayarak Kafkas halklarının müziklerini sistematik bir yapıya kavuşturdu.³

Kafkasya'da eğitim uzun yıllar boyunca İslamiyet tesiri altında kalmıştı. Bunun için eğitimler daha çok din öğretileri üzerinden yapılıyordu. Az miktar da pozitif bilimler de Kafkaslarda öğretilirdi. Uslar'ın en önemli amacı Kafkas halkını bilinçlendirerek okuma yazma öğrenmelerini sağlamaktı. Kadınların da erkekler gibi eğitim almasını savundu. En azından Kuran-ı Kerim'i okuyup anlamaları için eğitim almaları gerektiğini öne sürdü. Uslar'ın faaliyetleri meyvesini verecek Kafkas önde gelenleri, okuma yazma öğrenmeyi dini bir vecibe olarak görecektirlerdi. Böylelikle Kafkaslarda modern anlamda ciddi bir eğitim öğretim dönemi başladı. Kafkasya'da eğitim üç yöntemden oluşuyordu. Birincisi evlerde verilen eğitimdir. Genelde kız çocuklarının ve kadınların gördüğü yaygın eğitim görme çeşidiydi. Kafkaslarda ikinci yöntem ise; mekteplerde eğitim görmektir. Çoğunlukla dini vasfı bulunan bir kişinin, toplanan zümreye verdiği eğitim çeşididir. Çoğunlukla mekteplerde dini öğretiler anlatılırdı. Sonuncusu ve en kapsamlısı medreselerdir. Medreselerin eğitime devam etmesi için gerekli olan masraflar çoğu vakit halktan ve zengin kimselerden karşılanırdı. Medrese öğrencileri geçimini sağlamak amacıyla, sıklıkla dini menkıbeler ve Kur'an okuyarak halktan bağış topluyorlardı. Rus hükümeti birçok defa medreselere müdahalede bulunarak Rusçayı zorunlu dil haline getirdi. Oysa çağın önemli aydınlarından Dzasohov "Bir ulusun ana dilini unutturmak, onun kimliğini yok etmek demektir. Anadilde milletin mahiyeti ve varlığı saklıdır. Dil, bir ulusun ruhunu yansıtır" diyerek anadil vurgusu yapıyordu. Dzasohov'un ifadeleri Çarlık Rusya'sının uyguladığı politikanın yanlışlığını gözler önüne serer. Medreselerin başlıca sorunu Rus yetkililer tarafından çeşitli bahanelerle kapatılmasıydı. İsmail Gaspıralı'nın öğretileri⁴ Kafkaslardaki eğitimin yeniden dirilmesine neden oldu. Bahçesaray'da açılan okul Kafkaslardaki modern eğitimin rol modeli haline geldi.⁵

³ A. İ. Alieva, "Petr Karloviç Uslar- Osnovopolojnik Kavkazskoy Folkloristiki", *Institut Mirovoy Literaturı İm. A.M. Gorkogo Rossiyskoy Akademii Nauk* 7/1 (2022), 388-413.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray eserleri.

⁵ Ali Emin Yusufoglu, "Geçmişten Günümüze Kuzey Kafkasya'da Din Eğitimi", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 79-103; Uslar'ın Kafkaslarda yaptığı eğitim atılımları bu bölge için önemli bir temel oluşturdu. Kanaatimizce İsmail Gaspıralı'nın ve daha nicelerinin bu bölgedeki çalışmalarının temelinde Uslar'ın faaliyetlerinin onlara yol gösterdiğini düşünmekteyiz.

1.2. Kazak Adı ve Kazak Cüzleri

Kazak sözcüğü asi bir kimseyi anlatır. Bir hükümdar çeşitli olaylar sonucu Kazaklık yani: başka bir bölgeye gitmeye mecbur kalabilir. Bu kimselere Kazak yani tekrar eski mevkisine gelene kadar mevkisini kaybetmiş olanlara verilen genel bir unvandır. Yeniden bağımsız olup hükümdarlığı alana kadar geçen süre de bu şekilde anılacaktır. Kazaklık bir kişi ile bağlı olabileceği gibi bir halk kitlesini de temsil edebilir.⁶ Kazak Hanlığının önemli meselelerinden biri hanlığın orta, büyük ve küçük olarak üç cüze ayrılmasıdır. Cüzlerin nasıl ortaya çıktığına dair henüz genel bir kanıya ulaşılmadı. Halk efsaneleri ve bazı kişiler cüzlerin oluşumu hakkında fikirler ortaya attılar. Kazak halk inanışında 36 boy ve yedi nesil geriden gelen kişiler akrabadır. Bundan sebeple Kazaklar arasında “yedi atasını bilmeyen bilgisiz (akılsız)” gibi sözler sıkça kullanılır. Cüz ifadesi, Türkiye Türkçesindeki yüz ifadesine karşılık gelir. Cüz ifadesinin net bir anlamı tespit edilmedi. Genel kanı “dal, kol ve kesim” gibi anlamlara geldiği üzerinedir.⁷ Kazak cüzlerinin Hak-Nazar Han (1537-1580) döneminde ayrıştığı düşünülmür. Osman Yorulmaz’a göre cüzlerin ayrışma süreci hanlık kurulmadan öncesine dayanır. İrtiş Nehri’nden, Yayık Nehri’ne, Seyhun’dan, güney batı Sibiryaya topraklarına kadar uzanan bölgede yaşayan Nogay, Özbek ve Çağatay Hanlığının ardılları Kazak kimliği altında birleşmiş olsalar da hâlâ daha eski boy ve geleneklerini devam ettirdi. Cüzlerin ayrılması, sınırları, geleneksel yapıları farazi değil, eski sınır ve geleneklerine göre oldu.⁸

1.3. Kazak Hanlığının Kuruluşu

1428 tarihinde Ak Orda Hanlığının (Altınordu Devleti) yıkılmasından sonra, oluşan siyasi boşluğu Ebülhayr Han 40 yıl sürecek olan geçiş döneminde, düzenli bir şekilde yönetmeyi başardı. Ebülhayr Han’ın ölümünden sonra torunu Muhammed Şeybani Han⁹

⁶ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Babur’un Hayatı*, çev. Reşit Rahmeti Arat, (Ankara: TTK Basımevi 1987), II/616-617; Ayrıntılı bilgi için Zeki Velidi Togan ve Mirza Haydar Duğlat eserlerine bakınız; Zaman içerisinde günümüzde Kazak olarak adlandırılan Türk Devleti asi, isyankâr kimliklerinden dolayı bu adla anılmaktadır. Ancak Ruslar onları Kırgızlar diye adlandıracaktır.

⁷ Dana Moidabayeva, “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig* 21 (Bahar 2002), 27-44.

⁸ Osman Yorulmaz, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya’sı Arasındaki İlişkiler*, (Ankara: TTK 2013), 13.

⁹ Özbeklerin tarih sahnesinde kimlik kazanmasını sağlayan kişi 1451 yılında doğan ve küçük yaşlarında yetim kalan Muhammed Şeybani oldu. Ufak yaşlardan itibaren Timurluların denetimi altında Buhara ve Semerkant gibi o dönemin önemli kültürel şehirlerinde eğitim göyerek yetişti. Taşkent’te hüküm süren Mahmud Han’dan 1488 yılında Türkistan’ı (Yesi) alarak büyük bir atılım yaptı. İlerleyen yıllarda Buhara ve Semerkant Şeybani’nin eline geçti. Böylelikle Timurlular Maveraünnehir’i kaybedince bölge için yeni bir etkileşim başladı. 1500 yılında Maveraünnehir Şeybani’nin soyuna nazaran “Özbekistan” adı ile anılmaya başlandı. Timur soylusu olan Babür, Şeybani Han ile çeşitli

tahta oturarak Özbek Hanlığının kuruluşunu tamamladı. “Tarihi Raşidi” adlı eserde anlatılanlara göre; 1453 yılında Tokay Demir’in oğulları Canıbek ve Kerey Sultanlar Özbeklerden ayrılarak iki yüz bin kişinin de kendilerine katılımıyla, “Kozı-Bası” diye adlandırılan yerde müstakil Kazak Hanlığını kurdular. Çokan Velihanov’a göre Kıpçak Türkleri 92 boydan oluşuyordu. Kıpçak Türklerinin yerleşik hayata geçen boyları Özbek adını aldı. Konargöçer vaziyette yaşayanları ise Kazak adını aldı. Kaynaklarda “eski Kıpçak halkı tekrar Özbek, Kazak, Başkurt, Nogay olarak bölündü”: ifadesi geçer. Kıpçak Türklerinin, bilhassa Kazak ve Özbeklerin akrabalığı atasözleri ve deyimlerde ifade edildiği görülür. “Özbek, öz kardeşimiz, Sart bizden uzak, Nogay Kazak birdir.” Atasözlerinde de görüldüğü gibi birlikte yaşayan Kıpçak Türklerinin siyasi ve sosyal olaylar ile bölündükleri gözler önüne seriliyor.¹⁰

1500’lü yılların sonuna doğru Kazaklar ve Özbekler kendi iç buhranlarıyla uğraşıyordu. Canıbek Han’ın soyundan gelen Tevekkel Han Kazakların sıkıntılarını son verdi. Uzun süredir olmayan istikrarı sağladı. Özbeklerin sıkıntısından yararlanmak isteyen Tevekkel Han, Moskova ile iyi ilişkiler kurarak Özbeklerin üzerine sefer düzenledi. Tevekkel Han’ın kurduğu bu ilişki Kazak, Rus ilişkilerinin temeli olarak gösterilir. Tevekkel Han’ın seferi sonucu “Aksi, Andican ve Taşkent” şehirleri Kazak Hanlığının himayesine geçti. Tevekkel Han 1598 yılında seferdeyken aldığı ağır yara sonucu vefat etti. Kazakların siyasi mecrada var olmasını sağlayan Tavke Han (1680-1718) oldu. Tavke Han döneminin en önemli sorunu doğudan gelen Cungarların, güney Kazak topraklarını işgal etmesiydi. Cungarların 1680 yılında Kazaklar üzerine düzenlediği seferde sadece ordusuyla birlikte Türkistan (Yesi) şehrinde askerleriyle hazır bekleyen Tavke Han kurtuldu. Cungarların istilasından dolayı Kazaklar önemli otlaklarını kaybetti. Böylelikle iktisadi ve siyasi anlamda çöktüler.¹¹

mücadelelere girdi. Babür, Şeybani’nin diğer mücadeleler ile ilgilenmesi sonucu 1503 yılına kadar birçok Özbek’i kılıçtan geçirerek çeşitli işkenceler yaptı. Fakat mağlup edilince 1504 yılında Kabil’den ibaret küçük bir hükümdarlık ile yetindi. Muhammed Şeybani Han ölümüne neden olacak olan bir hamle ile İran’da yükselen güç Safevi hükümdarı Şah İsmail’e karşı mücadeleye girişti. 2 Aralık 1510 yılında Merv savaşında ağır yaralanan Şeybani Han bir çiftlikte tek başına öldü. Şah İsmail cesedi aratır, bulduğu vakit kafatasından kadeh yaptırır. Bu savaşın önemli bir sonucu ilk defa İran’ın Türkistan’a karşı galip gelmesi oldu. Diğer bir deyişle yerleşiklerin göçebelere karşı ciddi bir galibiyetidir. Savaşın farklı bir sonucu da ortaya çıktı. Şii olan Şah İsmail, Sünni olan Muhammed Şeybani’yi yendi. 1514 yılında Çaldıran ovasında Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail’i mağlup ederek Şiiğin kazandığı bu üstünlüğü kısa bir sürede bitirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 317, 318, 346, 347.

¹⁰ Zeynep İsmail, *Kazak Türkleri* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 48-49.

¹¹ Abdulvahap Kara, *Kazakistan ve Kazaklar* (İstanbul: Selenge, 2019), 219, 221, 222.

Kazakların en sıkıntılı döneminde ak keçe¹² üzerinde Tavke Han, tüm Kazakların hanı oldu. Tavke Han'ı bekleyen en önemli sıkıntı Cungarların Kazak topraklarına olan işgaliydi. Tavke Han eskiye dayanan husumetlerin son bulması, Cungarlara karşı yek vücut halinde savaşılmaması için birlik ve dayanışma tahsis etti. İç siyasette barış ortamını yakaladıktan sonra, komşularıyla olan sıkıntılarını sonlandırmaya çalıştı. Buhara Hanlığı ve Rus Çarlığına elçilik heyetleri yollayarak siyasi, sosyal ve iktisadi ilişkiler için uzlaşma ortamı aradı. Buhara Hanlığı ile olan sorunların temelinde kervanların soyulması yatıyordu. Tavke Han bir ferman yayınlayıp kervanların soyulmasını önledi. Böylelikle Buhara Hanlığı ile yakınlaşma fırsatı buldu. Yakınlaşmalara rağmen Buhara Hanlığı Kazaklara asker yardımının da bulunmadı. Kırgız ve Karakalpaklarla olan ilişkiler düzelince, askeri yardımda bulundular. Bilhassa Karakalpaklar Cungarlara karşı Kazaklara 6 bin kişilik asker yardımında bulundu. Rus Çarlığı ile olan görüşmeler de Kazakların kültür ve medeniyetinin üst düzeyde olduğu ve diğer Türk zümrelerinden eksik bir yanları olmadığı şu ifadelerle belirtilir. “Türk Sultanının veya Kızılbaş (Fars) şahının benden, Tavke Han’dan neyi üstün? Onlar da benim gibi”. Tavke Han Rus Çarlığını etkileyerek onlardan yardım alabilmeyi hedefledi. Tavke Han’ın “Yedi Yargı” olarak tarihe geçen reformları Kazaklara yeni bir kimlik ve hedef kazandırdı. Yedi Yargı ile Kazaklar son kez birlik ve beraberlik içinde yaşadı. Tavke Han Kazaklar arasında önemli bir yer tutarak 1718 yılında vefat etti.¹³

1.4. Cungarların İstilas

¹² Eski Türk devlet geleneklerinde hükümdarlar tahta çıkarılmadan önce keçe bir halıya oturtulup gezdirilmektedir. Hükümdar olan kişi her tarafa döndürüldüğünden devlet adamları ve halk saygı ile eğilmektedir. Keçe ile kaldırma motifinin çıkış tarihi bilinmiyor. Ancak en eski vesikalar bizi Göktürklerle ve Tabgaçlara dolaylı yoldan ardılları oldukları Büyük Hun Devlet’ine çıkarmaktadır. Gök Tanrı inancında kamların göğe yükselerek Tengri ile konuşması ve yeraltına inerek Erlik ile mücadele etmesi ana ritüellerden biridir. Hükümdar olan kişinin Tengri’den kut aldığına inandıkları için hükümdar ile Tengri’nin konuşması gerektiğine inanılır. Bunun için keçe ile döndürdükten sonra bir ata bindirerek bez parçası ile hanın boğazını sıkırlardı. Bayılma noktasına geldiği vakit ona ne kadar süre han olacaksın, halkını nasıl yöneteceksin gibi sorular sorulur. Hanın vereceği cevaplar devlet adamları ve halk tarafından büyük bir saygı gördüğü gibi hoşnutsuzlukla da karşılanabilirdi. Böyle bir törenin yapılması amaçlarından biri de hana ölümünün olduğu ve adalet ile yönetmesi gerektiğini hatırlatmak içindir. Hanın boğazı sıkılarak yarı baygın durumda kalmasının bir diğer sembolik yönü trans halindeyken Tengri ile bir konuşma gerçekleştirilerek kut sahibi olduğu düşünülürdü. Yapılan bu uygulamayla artık hükümdar olan kişi halkı nazarında kutsal bir şahsiyet olarak görülecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Koçak, “İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (2011), 101-117.

¹³ Orhan Doğan, “Tavke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı ve Tavke Han Yasaları (Jeti Jargı)”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları* 2/3 (2002), 60-81.

Cungarların (Kalmuklar) 1600'lü yılların ortalarından itibaren ana hedefleri Kazak Hanlığının toprakları oldu. Mançular Çin'de büyük bir güç haline geldi. Cungarlar Mançular karşısında varlık gösteremedikleri için kendilerine yeni bir otlak ve yerleşim alanı arıyordu. Cungarların sıkıntılı halde olmaları Yedisu ve Güney Kazakistan bölgelerini işgal etmeye zorladı. 1683-1685 yıllarında Kazak Hanlığı üzerine yıkım etkisi yaratan akınlar yaptılar. Kazak ve Kırgızlar için önemli yerler olan "Sayram, Mankent, Karaaspan, Çimkent ve Taşkent" Cungarlar tarafından işgal edildi.¹⁴

Kazak, Cungar savaşları devam ederken 1722 yılında Mançu İmparatoru "K'ang-hsi" vefat etti. Yeni imparator "Yun. Zhen" savaşlardan yorgun düşen halkı ve askerlerini yeniden güçlendirmek için Cungarlarla barış yaptı. Cungarlar, Mançularla barış halinde olduklarından bir an önce Kazaklara hücum ederek onlardan yeni yerleşimler elde etmek istedi. Cungar hanı Aravdan Han 1723 yılında "Luvsansono" idaresindeki orduların Çu ve Talas bölgelerini ele geçirdiğini öğrendi. Böylelikle Kazak Hanlığının içlerinde Cungarlar ilerlemeye başladı. Kazaklar herhangi bir saldırı beklemedikleri için hazırlıksız yakalandı. Tarihlerinin en ağır mağlubiyetlerinden birini aldılar. Mağlubiyet sonunda yaşanan acı ve sıkıntılardan dolayı Kazak tarihinde bu savaştan "Aktaban Şubırındı, Savran Aynalğan, Alkaköl Sulama" gibi adlarla bahsettiler. Kazaklar yaşadıkları hezimet sonucu nüfusunun ve hayvanlarının büyük bir bölümünü kaybetti. Türkistan, Taşkent ve Sayram şehirlerini kaybetmeleri Kazakları ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan sarstı.¹⁵

Cungarlara karşı önemli mukavemet gösteren Tavke ve Kaip Hanların ölümü sonrası Ebülhayr Han başa geçti. Cungarlara karşı gösterdiği cesaret ve kazandığı başarılar onun seçilmesinde önemli rol oynadı. 1718 yılında Sultan unvanını kullanan Ebülhayr Han 1726 yılında Rus Çarlığına gönderdiği mektupta han unvanını kullandı. Kazakların Ebülhayr Han komutasında yönetilmesi sonuç verecek 1727 yılında Bulanta Nehri yakınlarında "*Kalmak Kırılğan*" adı verilen savaşta Cungarlara ağır darbe vuruldu. Kalmak Kırılğan, zaferi Kazakların özgüven kazanmasına neden oldu. 1728 yılında Cungarlara karşı bütün Kazak Hanlığı tüm cüzlerden topyekûn savaş başlattı. Cungarlarla savaşta aslan payı halkın içinden oluşturulan "batır" birlikleri aldı. 1729 yılında Ebülhayr Han komutasındaki Kazaklar Balkaş Gölü civarlarında "Anrakay"

¹⁴ Oktay Berber, *Kalmuklar Cungarya'dan İdil'e Bozkırın Göçebeleri* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 39-42.

¹⁵ Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi* (Ankara: TTK, 2008), 70.

mevkiinde Cungar ilerleyişini durdurup Cungarları yurtlarından kovdu. Kazaklar kaybettikleri topraklara yeniden kavuşarak refah düzeyleri arttı. Cungarların iç sıkıntıları ve Çin ile yapılan savaşlar Kazakların galibiyetine yardımcı oldu.¹⁶ Anrakay zaferi sonrası, 1730 yılında Bolat Han'ın ölmesi Kazakları yeniden bölünmeye itti. Kayda değer başarılar elde eden Ebülhayr Han büyük han seçilemediği için kendine bağlı olan kişilerle Rus sınırlarına yerleşip kendini Küçük Cüz Han'ı ilan etti. Ebülhayr Han'ın hamlesi Kazakları yeniden bölünme ve kargaşaya sevk etti. Ebülhayr Han güç kazanmak istediği için Rus Çarlığı'nın himayesine girmek istedi¹⁷

1.5. Kazakların Rus Hakimiyetine Girişi

Ebülhayr Han Ruslarla arasını sıkı tutmak istedi. Bu hususta 1718 yılında yazdığı mektupla ilk adımları atmış, fakat istediği sonucu alamadı. 1730 yılında gönderdiği mektupta tabiiyetlerine girmek istedi. Küçük Cüz'ün, Başkurt ve Ruslara tabi diğer halklardan korunması, çarın hizmetine girerek yasak ödemeyi teklif etti. Rus Çarlığı bu teklifi kabul etti. Ayrıca esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılması ve Türkistan'dan geçen kervanların korunmasını eklediler. 1731 yılında Rus elçisi Muhammed Tevkelev¹⁸ Küçük Cüz'e gelerek Bağlılık yemini almak istedi. Tevkelev Küçük Cüz'e geldiği vakit karşılaştığı manzara karşısında şaşırıldı. Zira Rus himayesine girmek isteyen han ile beraber çok az kişiydi. Kazak halkı ve önde gelenleri sert tepki gösterdi. Yapılan tartışmalardan birine şahit olan Tevkelev söze girdi. Rus Çarlığı'nın size ihtiyacı yoktur. Rus Çarlığı sizi muhatap aldığı için sizler çok şanslısınız. Bizim himayemizde size Cungar, Başkurt, Kozaklar saldıramayacaktır. Bu yapılan anlaşma aksine Rus Çarlığı'nın

¹⁶ Orhan Doğan, "Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/670-688.

¹⁷ Muhittin Kavık, "XVIII. Yüzyılda Kazak-Kalmuk Mücadeleleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2020), 77-86.

¹⁸ Tevkelev'in gerçek adı Kutlu Muhammed'dir. Kişiliği, doğum tarihi ve kökeni hakkında çeşitli tartışmalar mevcuttur. Tevkelev I. Petro zamanında yetmiş ve görev almış önemli diplomatlardan biridir. Kazaklar ve Başkurtlar için kötü sonuçlanacak birçok olayda aktif rol oynadı. Doğum tarihi bilinmemesine rağmen Cengiz Han soyundan geldiği düşünülür. I. Petro'nun 1711 Prut Savaşından sonra hülyalarını süsleyen Ceyhan nehrinin civarındaki altın yatakları ve Hindistan zenginlikleri meşhur I. Petro'nun Doğu Siyaseti adlı taktiğini uygulamasına neden oldu. Doğu siyasetinin temeli ve uygulayıcısı Tevkelev olacaktır. I. Petro Hindistan ve Türkistan'daki zenginliklere giden yolun Kazaklardan geçtiğini biliyordu. Tevkelev, Kazak ve Başkurdur üzerinde yaptıkları faaliyetler ile Ruslar için fazlaca katkı da bulundu. Ömrünün sonlarına doğru bir dışlanma propagandası yapıldığı düşünülmektedir. Zira bunun altında yatan sebep Tevkelev'in Müslüman olduğunu düşünmelerinden ötürüdür. Tevkelev 1766 yılında öldüğü vakit Ruslar açısından hak ettiği değer gösterilmedi. Büyük Sovyet Ansiklopedisi ve Kazak Sovyet Ansiklopedisi de kendine bir yer bulamadı. Tevkelev Başkurdur arasında "Kasab, cani" gibi isimlerle anılır. Kazak ve Tatarlar arasında işgalci ama başarılı bir diplomat olarak görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Yorulmaz, "Aleksy İvanoviç (Kutlu Muhammed) Tevkelev (Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)", *Bilig Dergisi* 34 (2005), 117-144.

itibarını sarsacaktır, diyerek tepki gösterdi. Ebülhayr Han ve Kazaklar arasında büyük itibara sahip olan “Bukenbay Batur” öncülüğünde yirmi yedi aksakal Rus Çarlığının himayesini kabul edeceğini söyledi. Tevkelev kabul eden kişilere Kuran-ı Kerim’e el bastırarak yemin ettirdi. Tevkelev direnen birçok Kazak’ı hediyeler vermek suretiyle ikna etti. Yemin edip tabiiyeti kabul eden kimselere hediye vermesi, onun canına kastedilerek bütün mallarına sahip olma tehlikesini doğurdu. Bukenbay Batur devreye girip Tevkelev’i korudu.¹⁹

Tevkelev’in Kazaklara gönderilmesindeki amaç sadece Küçük Cüz’ü himaye altına almak değil. Bütün Türkistan’ı işgal etmektir. Bu amaçları doğrultusunda öncelikle Türkistan’a giriş kapısı olan Kazak Hanlığı himaye altına alınmalıydı. Krillov’un yaptığı tespitler Tevkelev’e yol gösterdi. “Üç Ordanın üçünde de hakimiyet yalnızca hanların ellerinde değildir, hakimiyet daha çok aşiret reislerinin elindedir ve işte bu sebepten dolayı ne insan ne de zenginlik bakımından kendi hanlarının güçlenmelerine müsaade etmemekte, okur yazarları han olarak seçmemektedirler...” ve uyruklarına aldıkları Kalmak, Başkırt ve Kazakları kastederek “...bu halklar birbiriyle geçinememektedirler ve ileride de bu husumetin devam ettirilmesi gerekmektedir.” Ebülhayr Han ve Bukenbay Batur, Orta Cüz Han’ı Semeke Han’a mektup gönderip Orta Cüz’ü Rus himayesine davet etti. Semeke Han teklifi değerlendirdikten sonra kabul etti. 1734 yılında tüm anlaşmazlıklar ortadan kaldırılınca Orta Cüz Rusların tabiiyetine girdi. Bu yıllardaki himaye çoğu zaman sözde oldu. İlerleyen süreçte Büyük Cüz’de Rusların himayesine girdi. Kazakların tam anlamıyla Rus himayesine girmesi 19. yüzyılda oldu.²⁰

1.6. Abılay Han

Orta Cüz Kazaklarının en önemli hanlarından biri Abılay Han’dır.²¹ Abılay Han küçük yaşlardayken babası öldürüldü. Ailesinin sadık hizmetkârı “Orazak” Abılay’ın hayatını kurtarmak için Türkistan’a kaçırdı. Abılay Han’a birçok kişi yüz çevirdi. Orazak’ın teşvikleriyle Türkistan’da zengin kimselere çobanlık yaptı. “Töle Biy” ve “Dualetkeldi Bay’ın” yanında çalıştı. Başa geçtiği zaman Töle Biy’den öğrendiklerinin faydasını

¹⁹ Michael Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, çev. Mehmet Akif Koç (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 228-230.

²⁰ Üçler Bulduk, “Arşiv Belgelerine Göre Kazak-Kırgız Boy Beylerinin Rus İşgal Yönetimine Sundukları Arzlar/Mektuplar ve Düşündükleri”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, haz. Semiha Nurdan vd. (Ankara: TTK, 2002), 835-854.

²¹ Metnimizde Uslar, Abılay Han’ın hakkında fazlaca yer verdiği için bizde Abılay Han’ı başlık altında açıklamayı uygun gördük.

gördü. Abılay Han'ın adı henüz Kazak bozkırlarında zikredilmiyordu. Abılay Han'ın gerçek adı Sabalak Batur'du. Töle Biy, Sabalak'ın kimliğini öğrendiği vakit tüm desteğini ona vererek Ebulmambet Han'ın yanında saf tutmasında etkili oldu. Başarılı bir asker olan Sabalak her geçen gün yeni bir kazanım elde etti. Kahramanlıkları sonucu "Kanıçer" lakabıyla nam saldı. 1726-1729 yılları arasında gösterdiği başarılar onun halk ve Kazak ileri gelenleri arasında itibar kazanmasını sağladı. 1740 yılında Ebulmambet Han ile birlikte Rus himayesine girmek için yemin edenler arasında bulundu.²² 1735 yılında Ebulmambet Han büyük han seçildi. Sabalak'ın başarılarını görüp onu takdir ederek Cungarların yeni bir istila başlatacağı haberini alınca Sabalak'ı Kazak ordularının başına getirdi. Sabalak Batur bu tarihten itibaren Abılay Sultan olarak anılmaya başladı.²³

Abılay Han halk nezdinde çok sevilmesiyle beraber iyi bir siyaset tertip etti. Cungarların sert hücumları karşısında güçlü bir devlet olan Rus Çarlığından yardım alabilmek için onların himayesini kabul etti. Diğer taraftan Çinliler ile görüşerek onlara da tabii olmak istediklerini bildirdi. Çinliler kalıcı bir tabiiyet ve sürekli vergi vermelerini istedi. Çinlilerin şartlarının ağır olmasından dolayı Ruslarla görüşmeler de önemli yol kat etti. Rusların da Kazakların sınırlarında kaleler inşa etmesi, yeniden Çinlilere yönelmelerine neden oldu. Abılay Han'ın asıl niyeti, Rus himayesine girerek Başkurt, Cungar, Sibiry ve Ural Kozaklarının yağma ve çapullarından kurtulmaktı. Doğudan gelen Cungarların hücumlarından ise Çin'e tabii olarak kurulmayı hedefledi. Abılay Han, Kazak Hanlığının sınırlarının iki büyük güç olan Çinliler ve Rusların arasında kalmasından dolayı Kazaklara bir yaşam alanı sunmak için denge politikasını uyguladı.²⁴

1.7. Cungarların (Kalmuklar) Büyük Göçü

Kazakların zayıflaması ile İdil Nehri kenarlarında varlıklarını devam ettiren Cungarlar, güçlü liderleri "Ayuki" Han'ın ölümü sonrası, Rus Çarlığı tarafından baskılara maruz kaldı. Cungarların en kalabalık boyu olan "Torguudların" (Turgut) büyük bir vasfı kalmadı. Ruslara karşı tam bir bağlılık ile bulunuyorlardı. Ruslar Cungar iç işlerine karışarak Cungarlardan mutabık kalınan sayının üzerinde süvari temin etti. Komşu

²² Gülnür Kara, "Abılay Han Döneminde Kazak-Cungar İlişkileri Üzerine", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2022), 64-76.

²³ Yasin Mutlu, *Orta Cüz Hanı Abılay Han Hakkında Yazılmış Tarihi Jırlar* (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 6.

²⁴ Mehmet Saray, *Kazaklar ve Kazakistan Cumhuriyeti Tarihi* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2022), 58-59.

milletlerle olan savaşları sürekli kaybetmeye başlamaları sıkıntılı dönemleri başlattı. Ruslar kendi çıkarları doğrultusunda Cungarların yaşam alanlarını kapanıp askeri koloni haline getirdi. Yaşanan tüm bu gelişmeler Cungarların anayurtlarına geri dönerek yeniden toparlanma sürecine girilmesi tartışmalarını başlattı. Rusların, Osmanlı Devleti ile 1768-1774 yıllarında savaşta olduğundan dolayı kendi çıkarları için Cungarları kullanması sabırları taşıran son damla oldu. Ayuki'nin torunu olan son Cungar Han'ı "Ubaşı Han" Cungarya'ya giderek devleti yeniden canlandırmak istedi. Ubaşı Han 30 bin çadırdan oluşan halkıyla birlikte ana yurda göç yoluna çıktı. Ubaşı'nin yanındaki nüfus neredeyse Cungarların yüzde yetmiş beşine tekâmül ediyordu. Kalan Cungar kitleleri ise "Döryöt ve Hoyt" uruklarıdır.²⁵ Cungarların göç etmesiyle birlikte İdil kıyılarının ciddi bir nüfusu kaybedecek olması Rusları telaşlandırdı. Küçük Cüz ileri gelenleri ve Abılay Han vasıtasıyla Cungarları geri yurtlarına göndermek istediler. Abılay Han ve Nurali Sultan²⁶ Yayık Nehri'nden Moğolların ana yurduna kadar adeta ölüm uçurumları kurdu. Cungarlardan alınacak olan ganimetlerin Kazaklarda kalacak olması ve iki yüz yıllık süre zarfında sürekli mücadele halinde buldukları Cungarları, imha etme şansı Kazaklarda büyük sevinç ile karşılandı. Kazaklar bu görevi intikam olarak gördü. Son nüfusuna kadar Cungarları kırma hedefi güttüler. Moğolların sınırlarına bin bir güçlkle ulaşan Ubaşı Han göçte nüfusunun yarısını kaybetti. Hayvanlarının hemen hemen hepsi zayiata uğradı. Cungar Hanlığı Çinlilere bağlı bir durumdaydı. Böylelikle bağımsızlık için girişilen mücadele hüsrarla sona erdi. Çinliler 1755-1758 yılları arasında Cungarların büyük bir nüfusunu yok etti. Ayrıca Ubaşı'nin başına gelenlerle birlikte Cengiz Han²⁷ ile başlayan büyük Moğol İmparatorlukları

²⁵ Raşit Çöloğlu, "Torguud Oyratları ve Manas Destan'ında Torguudlar", *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies* 4/8 (2022), 207-225.

²⁶ Ebülhayr Han'ın ölümünden sonra Küçük Cüz Hanı oğlu Nurali Sultan olmuştur. Nurali Sultan Kazakların üzerinde henüz daha tam otorite sahibi olmadığı için yerel yöneticilere de mektuplar yollayarak Başkurtların çıkarmış oldukları ayaklanmalara katılmamaları istedi. Bu dönemde Orta Cüz, Cungarlar ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu için yönlerini Çin'e çevirdiler. Bundan dolayı Başkurtlara gerekli destek sağlanamadı. Bölge valisi Neplüyev Rusların Türkistan halkları için özdeşleşmiş taktikleri olan "bir düşmanı diğer biriyle zayıflatma ve çökertme" yöntemi ile Nurali Han komutasındaki Küçük Cüz Kazaklarına Başkurtları öldürmeleri sonucu çeşitli hediyeler ve unvanlar verileceği vaadiyle Kazaklar için adeta Başkurt avı başlattı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015), 147, 148, 150, 151.

²⁷ Tarihe damgasını vurmuş büyük Moğol İmparatorluğunun kurucusu ve efsanevi lideri Cengiz Han, 1155 yılında "Kerülen Nehri" civarlarında doğmuştur. Cengiz Han'ı unvan olarak kullanmış, esas adı Temuçin'dir. Uzun ve yorucu mücadeleler sonucu 1202 yılında Moğolistan'daki kabileleri tek tek itaati altına alarak Büyük Moğol Devlet'ini kurdu. Fetihçi bir politika takip eden Cengiz Han 1211 yılında Kuzey Çin'in belirli yerlerini kontrolü altına aldı. 1220-1225 yılları arasında verdiği mücadelelerle Karahanlılar ve Harzemşahlar ülkelerini ilhak ederek genişleme siyasetini devam ettirdi. Ömrünün sonlarında Tankut Krallığı ve Kuzey Çin üzerine seferlere çıktı. 1227 yılında hayata

üzücü bir yıkımla son buldu. Moğolların kalan ardılları İdil ve Moğolistan havzalarında çeşitli devletlerin vasallığında hayatlarını idame ettirdi.²⁸

1.8. Kazakların 1822 Tüzüğü

XIX. yüzyılda Kazakların başında bulunan Veli Han ve Bökey Han öldü. Ruslar siyasi kaos içerisindeki Kazakları bir an önce kendi bünyelerine katmak istedi. Amaçları doğrultusunda Kazaklar için bir tüzük hazırladılar. Zira Kazaklar buldukları konum itibarıyla birçok devletin tehdidi altında bulunuyordu. Kazaklar bu dönemde Çin, Türkistan Hanlıkları ve Çarlık Rusya tarafından kısıtlanıyorlardı. Çarlık Rusya rekabet ortamında elini çabuk tutarak Kazakları himayesine almak istedi. Veli Han'ın ölümü sonrası Kazaklara han seçme izni verilmedi. Sibirya Genel Valisi Speranskiy Kazaklar için çeşitli düzenleme ve reformlar hazırladı. Speranskiy Kazakların topraklarını Batı Sibirya Genel Valiliği ve Doğu Sibirya Genel Valiliği olarak ikiye böldü. Batı Sibirya Genel Valiliğinin merkezi Tomsk şehri oldu. "Sibir Kırğızları" tüzüğü Çar tarafından onaylandı. Orta Cüz ve Büyük Cüz Kazakları tüzüğe dahil edildi. Kazak Hanlarının yetkilerini daraltma politikasından vazgeçilerek hanları bertaraf etme yoluna gidildi. 1822 Sibirya Kırğızları tüzüğü 319 madde ve 10 bölümden oluşur. Tüzüğün Kazak halkına anlatılarak kademeli şekilde sindirilip uygulanması gerektiği savunuldu. Kazakların isyan etmelerinden çekinildi.²⁹ Sibirya Kırğızları Tüzüğü ile Okrug (bölge) sistemi kuruldu. Böylelikle 50-70 kişilik aileler, en küçük yerleşim olan aulları oluşturur. 10-12 aul volostları, 15-20 volost ise bir okrug meydana getirir. Sistemin başında dört kişilik yönetim birimi bulunuyordu. Dört kişilik heyetin ikisi Rus, diğer ikisi Kazaklarda saygın kişiler olan Aksakallardan seçilir. İki yıllık süre zarfında atamalar bu şekilde yapılır. Sibirya Tüzüğü ile Kazakların güvenliğini Kozakların (Rus Kazakları) sağlamasına karar verildi.³⁰

1.9. Sultan Sarjan Askeri Faaliyetleri

gözlerini yumduğu vakit arkasında çok büyük potansiyelli güçlü bir devlet bıraktı. Cengiz Han ülke topraklarını hayattayken oğulları arasında paylaştırdı. Üçüncü oğlu Ögeday'ı kendi yerine halef ilan etti. Karakorum Şehri "Hanbalık" şehri kurulana kadar Moğolların efsanevi başkenti olarak kullanıldı. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020), I/88.

²⁸ Yorulmaz, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya'sı Arasındaki İlişkiler*, 213-216.

²⁹ Gülnur Kara, "Sömürgecilik Bağlamında "Sibirya Kırğızları Hakkında Tüzük" (1822) ve Kazak Toplumuna Siyasî-İktisadî Etkileri", *History Studies* 10/2 (2018), 79-94.

³⁰ Havva Selçuk- Kerim Gümbür, "Kenesarı Kasımoğlu Önderliğinde Kazakların Kurtuluş Mücadelesi", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2022), 24-41.

1825-1836 yılları arasında Kazaklar Sibiryâ Tüzüğü kararlarına karşı isyan etti. Orta Cüz Kazaklarının liderliğini Sarjan Sultan ve Esengeldi Sultan yaptı. “Sibiryâ Kırğızları” Tüzüğü ile Kazakların toprakları her geçen gün daha da işgal edildi. Çarlık Rusya’ya biat eden Ağa Sultanlar, Sarjan Sultan’ın önderliğinde baş kaldıran Kazakların üzerine sefer düzenleyip 64 kişiyi öldürdü. Sarjan Sultan Ruslar karşısında zor duruma düşünce müttefik aramaya başladı. Taşkentliler ile aynı hedefler doğrultusunda uzlaşarak müttefik oldu. Sarjan Sultan’ın Taşkent’te yaşayan Kazak boylarını yanına çekmesi Taşkentliler tarafından hoş karşılanmadı. Taşkentliler Sarjan ve Esengeldi Sultanları oğulları ve aileleri dahil olmak üzere öldürdü. Kenesarı Taşkentliler tarafından öldürülmeyp hapse atıldı. Kenesarı bu olayları unutmayarak günü geldiğinde ailesinin intikamını alır. Yaşanan kan davaları sonucu Kazaklar ve Hokand Hanlığının arası düzeltilemeyecek şekilde açıldı.³¹

³¹ Yunus Emre Tansu- Rüzgâr Özdemir, “Kenesarı İsyanı (1837-1847)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/3 (Aralık 2017), 208-220.

2. KENESARI DÖNEMİ KAZAKLARIN BAĞIMSIZLIK HAREKETİ

Sarjan Sultan öldürüldükten sonra Kenesari Orta Cüz Kazaklarının lideri oldu. 1826-1827 kışı çok ağır geçti. Kazakların birçok hayvanı telef oldu. Kazaklar Ruslardan eski arazilerini açmasını buralarda hayvanları otlatarak yeniden semirmelerini istedi. Ruslar Kazakların bu teklifini reddetti. Rusların sıkıntılı durumda olan Kazaklardan yüksek miktarlarda vergi almak istemeleri Kazakların başkaldırısı ile sonuçlandı. Kenesari küçük yaşlarından itibaren babası ve abilerinin yanında mücadeleler içinde yetişti. Kazakların Rusların hegemonyasından kurtulmasının tek yolunun yek vücut halinde mücadele etmekten geçtiğini kavradı. Kenesari'nin kaleme aldığı şiiri fikirlerini net bir şekilde ortaya koyar. "Ordumuz o kadar çok ki, Karlı Alatau'nun arası yürüyen bu ordudan kopan toz ile görünmez olmuştur. Dağlardaki kara ağaç ormanları kadar çok olan Kazakoğlu! Kendi isteğiyle yabancıya kul oldun. Ovalarda Hokandlılar, bozkırlarda Ruslar ülkemize oturarak hâkim oldular. Bizim Kazak oğulları bir rehberin sözüne bakmış olsaydı, kimden dayak yerd? Düşmana kazandıran biricik sebep, onun (Kazakların) kendi arasında birlik olmayışıdır".³²

2.1. Kenesari'nin Tasviri

Kenesari 1802 yılında doğduğu yer olan Kökşetav'da mücadelesine başladı. Kenesari'nin doğumu hakkında anlatılan hikâye de şu ifadelerle yer verilir. "Kenesari doğduğu sırada başında ve boynunda arslan yelesine benzer fevkalade bir saçlı bulunuyordu. Bu yüzden ona zamanı geldiğinde bütün Kırgız (Kazakları kastederek) ordalarını yönetsin, eski fetihçiler Oguz (Oğuz)³³ ve Çingis (Cengiz) gibi bütün Asyayı

³² Saray, *Kazaklar ve Kazakistan Cumhuriyeti Tarihi*, 82, 83.

³³ Türk kültür tarihinin en önemli metinlerini destanlar oluşturmaktadır. Türk destanlarının en kıymetli eserlerinden biri Oğuz Kağan Destanı'dır. Farklı bir adlandırma ile Oğuzname olarak günümüze farklı nüshalar halinde gelmiştir. Destanda Oğuz Kağan ve yaptığı fütuhatlar, kimliği, kişiliği ve mirası anlatılmaktadır. Kimliği hakkında birçok tartışmalar mevcuttur. Bazıları Oğuz Kağan'ın bir peygamber olduğunu düşünür. Günümüz verilerinden bu efsanevi lideri Büyük Hun Devleti'nin efsanevi Tanhu'su Börü Tonga (Mete Han/Mo-tun) olduğuna dair kuvvetli görüşler ortaya atıldı. Buna ek olarak çeşitli görüşlerde verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş* (Ankara: Berikan Yayınevi 2021), 23; Oğuz Kağan Destanı'nın içeriğinde, Oğuz Kağan bir rüya görmüş, rüyasında altın bir yay ve üç gümüş ok görür. Yay bir baştan bir başa bütün dünyayı kaplamaktaydı. Oğuz, bilge kişilik olan "Uluğ Türk'e" rüyasını anlatıp yorumlamasını istedi. Uluğ Türk Gök Tanrı'nın bütün dünyanın himayesini Oğuz'a bahsettiğini söylemesi üzerine Oğuz Kağan dünya hakimiyeti için seferlere çıktı. Ömrünün sonunda elinden gelen her şeyi yapmanın gururuyla hayata gözlerini yumarken "Gök Tanrı'ya olan borcumu ödedim" sözleriyle oğullarına bir miras bırakır. Oğuz'un altı oğlu "Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz" babalarının mirasını devam ettirerek nihayete erdirmeyi kutlu bir amaç olarak görürler. Böylelikle Türk Cihan Hakimiyeti Türkler arasında Oğuz'un soyuyla kutlu bir dava olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk*

fethetsin diye bilinçli olarak “Kanisara” adı verildi”. Kenesarı’nın takip ettiği politikaların temelini dedesi, babası ve abilerinin serüvenleri oluşturur. Dönemin kaynakları Kenesarı’nın mizacı hakkında “O sadece yaman bir binici değil aynı zamanda şöhretli bir idareci, bütün Ordada muktedir bir amirdir. Düşmanlarına karşı acımasız, sert ve gaddar, kendisine sadık olanlara karşı ise son derece lütfekar ve sevecendir” ifadeleriyle genel bir tanımlama yapar. Kenesarı bağımsızlık ateşinin fitilini yakınca tüm ailesi ve Orta Orda urukları onun yanında yer aldı. Kenesarı’nın en büyük destekçisi kardeşi Navrızbay Sultan oldu. Navrızbay Sultan, Kenesarı’nın hem en yakını hem de sağ kolu olarak bulundu. Kenesarı’ya büyük faydalar sağlanan Navrızbay Sultan etkili bir ordu komutanı ve idareci olarak öne çıkar.³⁴

2.2. Mücadelenin İlk Zamanları

Kenesarı 1837 yılında Bağımsızlık mücadelesini Akmola’ya taşıdı. Rus yönetiminden ve Sibiryalı Kırğızları Tüzüğünden memnun olmayan Kazaklar efsane sultanları Abılay Han’ın torununun etrafında toplanmaya başladı. 1837 yılının sonralarına doğru Aktav ve Karkaralı bölgeleri Kenesarı’nın isyanına katıldı. Bölgenin aksakalları, baturları ve önde gelen beyleri Kenesarı’nın azmine inanmaları isyana dahil olmalarında etkili oldu. Kenesarı’nın Ruslar tarafından kayla alınıp üzerine asker sevk edilmesi “Rıtov” birliklerine yaptığı baskın sonucu oldu. Rıtov birlikleri Türkistan’a keşif için gönderilen birliklerdi. Kenesarı’nın Ruslara karşı en büyük zararı Türkistan’dan gelip geçen kervanları yağmalaması oldu. Aktav ve Akmola taraflarındaki bölgelere yapılan baskınlarda ciddi miktarda ganimet elde edilmiş, böylece Kenesarı’ya olan katılımlar arttı. Kenesarı’nın faaliyetleri sonrası Kazaklara baskınlar düzenleyerek esir ve ganimet alındı. Kenesarı Akmola Kalesi’ni kendine hedef belirledi. Akmola Kalesi’ni alması ona büyük bir inanç ve katılım sağlayacaktı. Ayrıca Ruslara vuracağı darbe ile önemli bir güç kazanmak istedi. Akmola’nın kazanılmasının birçok yönden Kenesarı’ya faydası olacaktı. Burası dedesi Abılay Han’ın Kazaklara miras bıraktığı başlıca yerlerden biriydi. Kenesarı 7 Ağustos 1838’de düşüremediği Akmola Kalesi’ni oklar ile ateşe vererek kargaşa ortamından yararlanınca zapt etmeyi kotardı.³⁵

Milli Kültürü (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2016), 245; Destanlarda anlatılan Oğuzların günümüzde varlığını sürdüren, Oğuz boylarının oluşumunu verdiğini söyleyebiliriz. 24 Oğuz boyu kavramıyla aslında Oğuz Kağan’ın evlatları anlatılmaktadır. Tarihte kurulan birçok devlet menşecini bu boylar vasıtasıyla Oğuz Kağan’a bağlayarak meşrulaştırmak çabası içine girdi.

³⁴ Ünal, *Sultan Kenesarı*, 109, 110, 112, 113.

³⁵ Ünal, *Sultan Kenesarı*, 115 vd.

2.3. Kenesarı'nın Han İlan Edilmesi ve Türkistan Hanlıklar ile olan Tutumu

Akmola zaferi sonrası Orenburg ve Sibir Valilerini üzerine çeken Kenesarı geri adım atmadan baskınlarına devam etti. Kenesarı bağımsızlık ateşini daha da harlamak için Küçük Orda sınırlarına Turgay ve Irgız Irmaklarının yakınlarına göç etti. Kenesarı'nın amacı; Sibir ve Orenburg Valilerinden uzaklaşmak ve Küçük Orda'da "Jolaman Tilenşioğlu'nun" başlattığı isyan hareketiyle birleşip Kazakların gücünü daha da artırmaktı. 1838 Ağustos ayı itibariyle Jolaman Tilenşioğlu'nun teşvikleriyle Şekti, Tabın ve Tama urukları isyana katıldı. Jolaman'da bozkır içlerine çekilince ordalar birleşti. 1840 yılında Kenesarı ile Orenburg Valisi "Perovski" arasında anlaşma yapılarak ateşkes ilan edildi. Çeşitli mücadeleler yaşansa da Ruslar ve Kazaklar arasında 1842 yılına kadar ateşkes devam etti. Bu süre zarfında Kenesarı siyasi manevralarını Türkistan Hanlıkları üzerine çevirdi. Hokand Hanlığı ile Kazakların arası her daim kötü oldu. Kenesarı'nın abileri Sarjan, Esengeldi ve babası Kasım Han'ı Hokandlılar öldürdü. Yaşanan olaylar sonucu Kazakların ve Hokand Hanlığının uzlaşma zemini bulması mümkün değildi. Kenesarı, Buhara ve Hive Hanlığı ile olan ilişkilerini hep sıkı ve iyi tutmaya çalıştı. Kenesarı'nın amacı Buhara ve Hive Hanlığından silah ve mühimmat desteği almaktı. Osmanlı Devleti bu dönemler de Türkistan Hanlıklarına tavsiyeler de bulunarak kendi aralarındaki sorunları çözüp birlik ve beraberlik içinde Ruslara karşı mücadele etmelerini öğütledi. Kenesarı 1841 tarihinde üç cüzünde katılımıyla büyük han ilan edilerek Kazak Hanlığını yeniden kurdu. Kenesarı, han ilan edilmesine rağmen hâlâ daha Sultan unvanını kullanmaya devam etti. Ruslara yakın yerlerde yaşayan Kazakların Ruslardan bir zarar görmesini istemediği için bu tedbire baş vurdu. Kenesarı'nın ordusu yaklaşık olarak tüm mevcutlarıyla 20 bin kişilik bir kuvvetten oluşuyordu. Kenesarı kendisinden önceki yapıyı temel aldı. Ordularının asıl gücünü Cungar kökenlilerden meydana gelen, dedesi Abılay Han döneminde kurulan telengutlara dayanıyordu. Telengutları, baturlar ve gönüllü savaşçılar takip etti. Kenesarı'nın destekçileri; ailesi, ona bağlı baturlar, cüz liderleri ve etkili komutanlar oldu. Uzun süre Kenesarı'nın yürütme işlerinden "Özbek Saydak Hoca" sorumlu oldu.³⁶

2.4. Ateşkesin Bozulması ve Ruslarla Mücadelelerin Yeniden Başlaması

Ateşkesi 1842 yılında Sibir Valisi "Gorçakov" bozdu. Kenesarı zaman kazanmak amacıyla hudut yöneticilerine teslim olarak isyanı sonlandıracağını söyledi. Argun

³⁶ Ünal, *Sultan Kenesarı*, 130 vd.

boyundan teğmen “Yazı Yanov” Kenesarı’nın yaptığı bu açıklamalara itibar edilmemesi gerektiğini zira kendisinin zaman kazanmaya çalıştığını söyledi. Kenesarı’nın niyetinin hiçbir zaman teslim olarak isyanı sonlandırmak değil, aksine isyanı nihayete erdirerek bağımsızlık kazanmak olduğunu ilettili. Rusların tahsis ettiğı birlikler Kenesarı’nın abisi “Sultan Kuçak’ın” auluna baskın yaparak çoğunu kılıçtan geçirdi. Kalan az kişiyi esir alarak bin deve, on bin koyun ve üç bin at Rusların eline geçti. Kenesarı artık Ruslar için büyük bir sorun teşkil etmeye başladı. Kazakların üzerine askeri müfrezeler sevk edilip eski topraklarına dönebilmelerine izin verileceğı söylenerek Ruslar propaganda başlattı.³⁷

2.5. 1844 Yılı Rusların Askeri Seferleri

1844 yılında Çarlık Rusya’sı Kazakların isyanına son vermek için “Tuğgeneral Jemçuşnikov” komutasında iki askeri müfreze sevk etti. Albay “Lebedev” komutasında 500 kişiden oluşan Kozak birliğı ve Yüzbaşı “Falileyev” önderliğinde 100 kişilik birlikler yollandı. Sevk edilen birlikler Sibir karargahından Jemçuşnikov tarafından yönetildi. Amaçları Turgay kıyılarında tüm birlikleri toplayarak Kenesarı’yı etkisiz hale getirmektir. Kenesarı casusları aracılığıyla birçok defa Rus baskınlarından kurtuldu. Başarılı bir asker olan Lebedev’in görevden alınıp yerine “Dunikovski’nin” geçmesi Kazaklar için önemli bir gelişme oldu. Lebedev tecrübeli bir asker ve Kazakları tanıyıp onlarla uzun süre mücadele etmiş bir albaydı. Dunikovski tecrübesiz bir asker olmakla beraber Kazak Bozkırlarını tanımyordu. Kenesarı’nın birlikleri Ruslardan daha fazla olmasına karşın Rusların ateşli silahları, bilhassa top atışları nedeniyle Ruslar mücadelelerden galip ayrıldı. 23 Temmuz 1844 yılında Kenesarı’nın Ruslar üzerine yaptığı akında çok sayıda ganimet ve esir elde edildi. Rus müfrezesindeki yüksek rütbeli subaylar bozkırları terk ederek içlere çekildi. Geri çekilirken kılavuz dâhi bulamadıkları bu sayede çok zorlandıkları kayıtlara geçti. Ruslarla mücadele de Kenesarı aullarını güvene almak için “Mugadjar” dağına çekildi. Müfrezeler aulları takip etti. Aulları yakalayamayacaklarını kavrayınca sonuç alamayacaklarına kanaat getirdiler. En önemli problem erzak ve mühimmat sıkıntısı çekilmesiydi. Böylelikle şu ana kadar ki Kazaklara sevk edilen en önemli askeri müfreze başarısız oldu. Ayrıca taarruzun başarısız olmasının başlıca sebeplerinden biri de Rusların bölgeye tam anlamıyla hâkim olamamaları ve organizasyon eksikliğidir. Kenesarı’nın en büyük avantajı her anlamda

³⁷ Ünal, *Sultan Kenesarı*, 186-196.

sahaya hâkim olmasıdır. Rusların 1844 yılındaki faaliyetlerinde başarısız olmaları Kenesarı'yı Kazakların gözünde yenilmez bir kahraman olarak görmelerine sebebiyet verdi.³⁸

Uslar Kazak coğrafyasına 1844 yılında Albay Lebedev'in birliklerinin içerisinde Lebedev'in emir eri olarak geldi. Amaçları Kenesarı'yı tutuklayarak Kazak bozkırlarında başlayan mücadeleyi nihayete erdirmektir. Dört ay boyunca zorlu bozkır şartlarında yaşam mücadelesi verecek olan Uslar esir düşmesi ile daha da sıkıntılı bir döneme girecekti. Dört ay boyunca Kazak coğrafyası hakkında birçok bilgiyi öğrenecek olan Uslar, bundan sonraki hayatında Kafkasya ile beraber Kazak toprakları da onun hatıralarında unutamayacağı yerlerden biri olacaktır.

³⁸ Ünal, *Sultan Kenesarı*, 197-206; Ruslara karşı başarılı olan Kenesarı 1846 yılında Kırgız içlerine doğru gitti. Ruslar Kırgızlarla anlaşarak Kenesarı'yı yalnız bırakmak istedi. Kırgızlar Kenesarı'yı yakalayıp çeşitli işkenceler ile öldürerek Kazak Bozkırlarında başlayan büyük isyanı Kırgız topraklarında acı bir şekilde sonlanmasına neden oldu. Kenesarı ölmeden önce 20 bin kişilik Kazak kitlesi Hokand ve Hive Hanlıklarına göç etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Kırgız Türkleri Tarihi* (İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993), 32; Kenesarı'nın ölümü sonrası devam eden mücadeleler sonucu "21 Ekim 1868" tarihinde yayınlanan ferman ile Kazaklar Sibir ve Orenburg Valiliklerine bağlanarak işgal tamamlanmış oldu. Rusların yeni hedefleri Hindistan'a kadar uzanan bütün Türkistan'a sahip olmaktı. Kenesarı'nın oğlu Sadık Han Töre babasından sonra Rusların bu işgaline engel olmak için Türkistan Hanlıklarının içinde müdafaa hareketlerinde bulundu. Sadık Han Töre bağımsızlık sembolü haline geldi. Türkistan (Yesi) ile başlayan uğraşı Çimkent, Buhara, Hive, Taşkent ve sonunda Kaşgar'ın düşmesiyle son buldu. Sadık Han Töre tüm bu mücadeleler de önemli rol oynadı. Ruslara karşı başarılı olmasa da verdiği mücadele babası ve Kazakların yüzünü ak etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Özkan, "Mücadeleden Teslimiyete: Türkistan Müdafasında Sadık Töre (1860-1877)", *BELLETEREN* 83/298 (2019), 1003-1032.

3. “KIRGIZ (KAZAK) STEPLERİNDE DÖRT AY” İSİMLİ METNİN TERCÜMESİ VE NOTLANDIRILMASI*

I

1844³⁹ yılının mayıs ayının sonlarına doğru Tobolsk eyaletinde bulunan Kırgız-Kaysak⁴⁰ bozkırının sınırında yer alan Petropavlovsk’a⁴¹ geldim. Şehre gelir gelmez şehrin bende bıraktığı ilk intiba bölgenin düz bir arazi oluşuydu. Yıkılan kalenin kalıntıları hâlâ çevrede duruyordu. Kalenin bulunduğu yerden bakıldığı vakit şehir dama tahtası gibi görünüyordu. Şehirdeki evler ahşaptan yapılmıştı. Sadece birkaç hükümet binası ve zengin kişilerin evleri taştan inşa edilmişti. Petropavlovsk’un Tümen’den⁴² sonra Tobolsk Eyaleti’ndeki en görkemli şehir olduğunu söyleyebilirim. Sokakların dar olmasına rağmen binaların yüksekliğinin orantılı oluşunu beğendim. Sokakların Nevski

* Bu yazı kısmen Kazak isyancılara karşı sefere katılan yazarın kişisel anılarından, kısmen de bu olayda duyduklarından ve görgü tanıklarından derlenmiştir. Hikâyenin sadeliği ve birliği için, farklı zamanlarda ve farklı insanlarla gerçekleşen macera, burada aynı kurgusal kişiye atfedilir.

³⁹ Petr Karloviç Uslar metinde tarihi 184* şeklinde vermektedir.

⁴⁰ “Kırgız-Kaysak” ifadesi kaynaklarda Kazaklar için kullanılmış tabirlerden biridir. Şu anki Kazak Türkleri için Rus kaynaklarında Kırgız-Kaysak, Kırgız-Kazak, Kırgız gibi adlandırmalar kullanılmıştır. Bu durum mevcut Kırgız Türkleri ile bazı karışıklıklara yol açmaktadır. Diğer bir görüşe göre Rus ve Almanlar gibi milletler, bölgede yaşayan halklar için genel bir ifade kullandılar. Günümüz Kazakları ve Kırgızlarına ek olarak Kırgız genel adı Sibiry’a’daki Yenisey Kırgızları için de kullanılan bir adlandırmadır. Bu Kırgızlar günümüzde Rusya’ya bağlı Hakas Cumhuriyeti’nde Hakas kimliğinde yaşamlarını sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Döölötbek Saparaliyev, “XVII-XIX. Yüzyıl Rus Tarihi Kaynaklarında Kırgızların Etnik Adlandırılış”, *Bellefen* LXXIV/45 (2010), 697-706.

⁴¹ 1752 yılında Rus Çarlığının başında bulunan Elizabeth Petrovna döneminde “Omsk ve Zerinogolovski” bölgelerini birleştiren “Novoişimsk” hattının örülmesi sonucu Petropavlovsk Kalesi’nin temelleri atıldı. Petro ve Pavel’in anısına adı Petropavlovsk olarak verildi. Yayık Nehri’nin yakınlarında yeni bir yerleşim hattı kuruldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Büyükay, *Rusların Sömürge Siyasetinde Orenburg’un Önemi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 43; Kazaklar ve Başkurtlar gibi topluluklar Petropavlovsk şehrini XX. yüzyılda “Kızılyar” adı ile adlandırdı. Ayrıntılı ilgi için Bkz. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (Ankara: TDV Yayınları, (2020), 266.

⁴² 1586 yılında “Vasiliy Sukin” Tura Nehri kenarlarına 200 kozak göndererek eski Sibir Hanlığı topraklarında Tümen şehrini kurdu. Daha sonradan buraya 500 kadar kozak askerini yardımcı kuvvet olarak gönderdi. Tümen şehri ilerleyen yıllarda Rus etkisine girecektir. Zira Tümen Sibiry’a’dan Rusya’ya kadar uzanan haberleşme duraklarının en önemli noktalarından biridir. Tura Nehri ve Tümen şehrinde yaşayan Müslüman Tatarlar kendilerine “Tümanlık” ismi alarak bu şekilde anılmaya başlayacaklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wilhelm Radloff, *Sibiry’a’dan*, çev. Ahmet Temir (İstanbul: Maarif Basımevi, 1954), I/150, 151, 193, 248; Günümüz Rusya Federasyonu’nda bulunan ve nüfusu 250 bin kişiden fazla olan şehirler idari merkez özelliği taşımaktadır. Bu yerleşim yerleri de aralarında ikiye ayrılır. 250 bin ve 500 bin arasında olanlar ayrı bir bölgeyi oluştururken, 500 bin üzerinde nüfusa sahip olan yerler ayrı bir idari merkez konumunda bulunmaktadır. Tümen şehri günümüzde 500 binin üzerinde bulunan nüfusuyla Rusya Federasyonu’nun Urallardaki önemli merkezlerden biri olarak varlığını devam ettirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Atasoy, “Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Özellikler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/16 (2009), 1-35.

Bulvarı⁴³ kadar geniş olması, evlerin bir buçuk kulaç⁴⁴ yüksekliği aşmaması ve çoğunun aynı yükseklikte olması göze hoş geliyordu. Sözde düzgün inşa edilmiş kasabalarımızın neredeyse tümünün bu estetik durumdan yoksun oluşu genel bir eksikliklerdir.

Petropavlovsk ve Semipalatinsk (Semey) kentleri Batı Sibirya ile Orta Asya arasında ticari ilişkilerin başlıca merkezi olarak hizmet verir. Buralarda yapılan ticaret ilkel zamanlardan kalma şekliyle sefillik içinde devam etmektedir. Kazak bozkırlarına tam anlamıyla sahip olunmadan barış ve huzur ortamının buralarda sağlanması mümkün değildir. Hükümetimizin son zamanlarda göstermiş olduğu faaliyetler iki Kazak ordasında düzenin sağlanmasına katkı vermiş olsa da bozkırda huzur ve düzenin sağlanması yakın gözüküyor. [142] Petropavlovsk'tan çıkan ticaret kervanlarımız Turan⁴⁵ veya diğer bir adlandırmayla Maveräünnehir bölgesinde bulunan Hive, Buhara, Taşkent ve Hokand'a gelerek tüm hanlıklara gider. Hanlıklardan Semipalatinsk'e giden kervanlar bir süredir Göksel İmparatorluğun⁴⁶ batı sınırına yakın konumda bulunan

⁴³ Petersburg'un en geniş yollarından birisidir. I. Petro tarafından yaptırılan Moskova yolunun başlangıç noktası olarak düşünülmüştür. Günümüzde Rusya'nın en önemli ve işlek caddelerinden biri olarak gösterilmektedir.

⁴⁴ Eski bir ölçü birimi olup 183 cm olarak ölçülmektedir.

⁴⁵ Eski Yunan bilginleri Volga, Seyhun, Yayık ve Obi nehirlerini İskitya nehirleri olarak gösteriyorlardı. Yunan bilginlerinin gösterdiği yerler Türk halklarının yurdu olduğu bilinen Türkistan, İranlıların adlandırmasıyla Turan tabiri bu coğrafyayı anlatmaktadır. Türkler tarafından fethedilerek yurt tutulan yerler Turan coğrafyası sınırlarına dahil edilmiştir. Yunanlılar Türklerin coğrafyasına İskitya, İranlılar Turan gibi isimleri kullanmalarından dolayı Turan, Türkistan ve İskitya bölgeleri aslında aynı coğrafi ve kültürel bölgeyi anlatmaktadır. Türklerin bilinen ilk gördükleri yerler Altay Dağları'nın etekleri ve Issık Göl'ü civarlarıdır. Zamanla güçlenerek yayılım alanları öncelikle yakın yerlerdeki bölgeler oldu. Turan coğrafyasının ilk ardılları Güney Sibirya ve Batı Asya toprakları olacaktır. Buralarla da yetinmeyip daha ilerilere giden Türkler Avrupa içlerinde gözüken İskit, Hun, Avar, Kıpçak vs. gibi adlandırılan kavimlerin ana kaynakları Altay Dağlarından göç eden Türklerdir. Sibirya'nın önemli bir Han'ı olan Küçüm Han hakkında tarihçi Ebulgazi şu ifadeyi kullanır. "İşte bu Küçüm Han Turan vilayetinde kırk yıl hükümdarlık yaptı." Böylelikle Turan olarak adlandırılan bölgenin sınırlarını batıda Ural Nehri ile Hazar denizine uzanan, doğuda Altay Dağları ile Çin sınırlarına dayanan, güneyde İran'dan başlayarak kuzeyde Tobolsk ve Tomsk şehirlerine kadar ulaşan alanı kapsadığını söyleyebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, çev. Eser Havare (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 1-3; Ebü'l-Fida'ya göre "Yakut el-Müşterik'te" Turan ifadesi Maveräünnehir bölgesinin tamamı olarak verilmiştir. Bu bölge (Ak Hunların) "Heftalitlerin" yaşam alanıdır. Maveräünnehir sınırları batıdan Harezmi'ye kadar uzanır. Güneyden Bedağşah sınırlarından Ceyhun nehrine kadar uzanan geniş sınırlara sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 370; Ziya Gökalp'e göre Turan kelimesi "Turlar" yani Türkler demektir. Türk menşei günümüzde Türkiye Türklerine verilen bir adlandırma haline geldi. Kıpçak, Kırgız, Yakut, Özbek gibi akraba uruklar devlet oldukları zaman kendi isimlerini aldılar. Türkiye Türkleri ise bu mirası devam ettirdi. Kanımızca Tüm bu münferit yapıyı bir arada tutacak olan yegâne unsur ve ülkü Turan çatısı altında birleşmek olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, çev. Ebru Özgün vd. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 23.

⁴⁶ Çin'de 1644-1911 yılları arasında Qing Hanedanlığı hüküm sürdü. Afyon savaşları sonucunda İmparatorluk hiç olmadığı kadar zayıf düşmüş ve yoksulluk baş gösteriyordu. 1843 yılında "Tanrı'ya Tapanlar" adı altında gizli bir örgüt kuruldu. Bu örgüte Hong Xiuquan adlı kişi önderlik etmektedir. Hong imparatorluk sınavına dört defa girmiş fakat başarılı olamamış bir hakkadır. Ruhsal bunalıma girerek Hristiyanlığa karşı ilgi duymaya başlayınca Hristiyanlık kitaplarını okumaya başlar. Buda dini

Çöçek⁴⁷ şehrine, oradan da Çin Türkistan'ının⁴⁸ görkemli şehirleri olan Büyük ve Küçük Kulca'ya⁴⁹ kadar giderek hizmet vermektedir. Belirttiğimiz gibi buralarda yapılan ticaret bir düzen içerisinde değil, eskiden kalma usullerle yapılmaktadır. Göksel İmparatorluğun ahlaki değerleri ise diğerlerinden farklılık göstermektedir. Halen Çin ve Sibirya'da Turan'ın komşuluğuna dair sadece Baba Gakine'nin adlandırabileceği bir tür materyal ya da kumaştan dikilmiş birkaç halat ve kadın mantosu dışında yine Göksel

ve Konfüçyüs öğretilerini anlatan bütün kitapları yaktırır. Bazı kaynaklardan yararlanarak İncil'i kendisi tercüme etmeye çalıştı. Yanında çok sayıda Hristiyan olan hakka bulunmasından ötürü bu dinden çok etkilenince kendisinin Hz. İsa'nın kardeşi olduğunu iddia ederek sefalet ve zulme karşı başkaldırının önderi konumuna geldi. Toplumda eşitlik ilkesine vurgu yaparak Qing Hanedanı'nın devrilmesini istiyordu. 1851 yılında köylü isyanlarını başlattı. 1853 yılında giderek aldığı destek ile Nanjing şehrini istila ederek burayı başkent yaptı. Şehri Göksel başkent yapmış artık bu şekilde anılmaya başlanacaktır. Qing İmparatorluğu 1864 yılında Hong'un ölmesi sonucu bu isyanı bastırmayı başaracaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi* (İstanbul: Ötüken, 2021), 249-250.

⁴⁷ Günümüzde Doğu Türkistan hudutları içinde yer alan Çöçek, Tarbagatay İli sınırlarında bulunan önemli ticaret merkezlerinden biridir. Kadim bir Türk kenti olmakla beraber ağaç ve çanak gibi anlamlara geldiği düşünülür. Ayrıca Çöçek tarıma çok elverişli bir konumda bulunmaktadır. Bölgede çok fazlaca buğday, darı, arpa ve tütün yetiştirilir. Yelda Tekkaya, *Putimtsev'in Kulca Seyahat Notları (1811)* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 55, 67.

⁴⁸ Doğu Türkistan tarihin çok eski devirlerinden bu yana Türklerin ana yurdu ve yaşam sahâlarından biri oldu. Tarihsel süreçte Hun, Göktürk gibi büyük Türk İmparatorluklarının önemli merkezlerinden biriydi. Çinliler 1759 yılında Doğu Türkistan'ı ilk defa ele geçirmeyi başardılar. XIX. Yüzyılda Yakup Bey ile kısa bir süre bağımsızlık kazanan Türkler Yakup Bey'in ölümü üzerine yeniden Mançuların himayesi altına girdiler. Bölgede Çin, Rusya ve İngiltere kişisel siyasi sebeplerden ötürü varlık göstererek çeşitli anlaşmazlıklara düştüler. Çıkan isyanlar sonunda Mançuların Doğu Türkistan'ı işgali le birlikte ayaklanmalar bastırılarak bölgedeki Türkler için zorlu günler başladı. Çeşitli yeraltı zenginlikleri, ticaret yollarının üzerinde bulunması ve Çin ile olan yakın sınır ilişkileri ile Doğu Türkistan özel bir konuma sahiptir. Kaşgar, Yarkent, Hotan, Kumul gibi şehirler Doğu Türkistan'ın önemli şehirleri arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feyzullah Uygur, *Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 1, 2, 16.

⁴⁹ Tarihi kayıtlarda Kulca şehrine birçok bölümde yer verildi. "Ning-Yuan-Chen/Yining" eski Kulca ve "Hui-Yuan-Chen/hoi-Yuan-Chen" Büyük Kulca ifadeleri kaynaklarda geçerek iki farklı yerleşim yerinin tek bir ifade ile anılmasına sebebiyet verir. Eski Kulca için Uygur dilinde "Gulca" gibi ifadeler kullanıldı. Rus ve Batılı kaynaklarda "Kuldja,Kulja,Kulca,Tarañçi Kulca,Eski Kulca" gibi adlandırmalarla anıldı. Eski ifadesi kullanıldığı için kendisinden sonra aynı adla kurulan başka bir tane Kulca şehri olduğu düşünülmektedir. Rus kaynaklarında Mançu Kulca, Küçük Kulca, Yeni Kulca şeklinde ifade edilen, Çin Kaynaklarında Hui-Yuan-Chen/hoi-Yuan-Chen Yeni Kulca farklı bir yerleşim olarak öne çıkmaktadır. Eski Kulca'nın kuruluş yılını belirlemek şu anki bilgilere göre mümkün gözükmemektedir. Biçurin 1773 yılında yayınlanan eserinde şu ifadeye yer vermektedir. "15 li doğuda Türkistan şehri Kulca bulunur". Zarubin ifadesinde Eski Kulca'nın Yeni Kulca'dan 100 yıl evvel kurulduğunu söylemiştir. Çin Mançu Hükümeti Doğu Türkistan'da hakimiyeti sağladıktan sonra toprakları fazlaca hırpaladıkları için bölgede imar ve yenileşme hamlelerinde bulundular. 1763 yılında İli bölgesinin merkez şehri olan yeni Kulca'yı kurdular. Doğu Türkistan için önemli olan bu kentler ticaret ve kültür merkezleri olma özelliğini taşımaktadır. Afyon Savaşları ve Çin'in içinde bulunduğu durumlar 1864 yılında Kuçar Merkezli bir isyanın fitilini ateşledi. Urumçi, Manas, Yarkent, Hotan, Turfan, Kaşgar, Kumul, Barköl, Kulca ve Çöçek'te çıkan isyanlar büyük bir yıkım etkisi yarattı. İsyandar neticesinde 1876 yılında Yakup Bey Kaşgar Hanlığını kurarak isyanların önderliğini üstlendi. Ayaklanma sürecinde Kulca bölgesinde yaşanan büyük kıtlık sonucu Kulcalılar Çinlilerin kuşatmasına daha fazla dayanamayınca teslim olma yolunu seçtiler. Çinliler şehirde bulunan kedi, köpek ve çocuk ne kadar canlı varsa yiyerek şehirde yaşayan herhangi bir canlı kalmayacak şekilde şehri yıktılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekkaya, *Putimtsev*, 17, 18, 23, 41.

İmparatorluğu halkının geleneklerini yansıtan ve tamda anlaşılmayan birkaç tablo dışında bir işaret yoktur.

Bu kayda değer olmayan ticari ilişkilere karşın Petropavlovsk Kalesi'nin yıkılmış olması sınırdaki önemli kasabalardan biri olduğu gerçeğini değiştirmez. Olası tüm Türk Lehçelerini Petropavlovsk sokaklarında duymanız mümkündür. Buharalıların kırık Farsçasıyla birlikte Rusçanın da Petropavlovsk sokaklarında konuşulduğunu görürsünüz. Petropavlovsk'ta kılık kıyafet konusunda çeşitlilik görülür. En parlak renklerde sabahlıklar ve rengârenk sarıklı kişileri sokaklarda görmek mümkündür. Bu asık suratlı ve kibirli şekilde dolaşan Asyalıların buraya neden geldiğini tam olarak bilmiyorum. Baktığımız zaman sanki bizimle hiçbir ilgileri yokmuş gibi davranıyorlar. Şaşırdığım vaziyetlerden birisi de bu zavallı Asyalıların uzak mesafelerde seyahat etmeyi ve gezmeyi sevmeleridir. Bu özellikleri bakımından İngilizlere benzerler. Aralarındaki fark ise İngilizlerin nereye giderlerse gitsinler bir iş veya amaç için gitmeleridir. Oysaki Asyalılar iş ve amaçları olmadan da seyahat etmeyi seviyorlar. Bir şeylerle uğraşmak hayatın getirilerindedir. Çoğu insana çalışma yoluyla ekmeğini kazanmak hoş gözüktür. Aslında ortada yatan gerçek aç kalmamak için katlanılan bir işkencedir. Coğrafyanın dinamiklerinden dolayı insanlar hayatta kalmak için bir kervanbaşı ile anlaşarak onlarla seyahat ediyorlar veya onlara hizmet ederler. Biraz daha şanslı olanlar ise kervanbaşı olarak daha iyi koşullarda yaşamını devam ettirir. Başka çaresi olmayanlar bir askeri müfrezeye bağlı olarak yaşamayı tercih eder. Bu topraklarda Asyalı bir fatih veya soyguncu olmak basit bir iştir. Çünkü bu adamları en kısa sürede toplamak, onlara önderlik ederek istediğini almak bu diyarın en kolay faaliyetlerinden birisidir. Asyalıların perspektifinden bakıldığında zaman birkaç ay boyunca bir devenin sırtında seyahat etmek veya bir atın üzerinde oturmaktan, kırbaç sallamaktan, yarın için en ufak bir endişe duymadan yaşamaktan daha keyifli ne olabilir ki? [145]⁵⁰ Tabii ki bu gezintiler tehlikelerle dolu olmakla beraber her an için ölümün soğuk yüzüyle karşılaşabilirsiniz. Diğer birçok insan bu şekilde yaşamaktan korkarak böyle bir yaşamdan uzak kalmayı tercih eder. Bu görüş ise Asyalılar için geçerli değil, onlar bu faaliyetleri gösterirken yaptıkları işten gurur duyarlar. Eğer ki ölüm onları bulacaksa sıcak yatağında, savaş meydanında, sonsuz ve tehlikeli Bozkırda da bulabilir. Asyalılar kadere her şeyden çok inanırlar. Bu adamlar Rus şehirlerine geldiklerinde Hive, Taşkent ve Buhara'nın en saygın kişileri dahi olsalar kendi olanaklarına sahip

⁵⁰ Metinde bu bölümde baskı hatası yapılarak 145 yazılmıştır.

olmak ister. Bizim şehirlerimizde daha serbest bir yaşam sürmek için uğraşırlar. Asyalılar için halk arasında hanları tarafından cömertçe ödüllendirilen, sopa darbeleriyle huzur bulan kişiler olarak, bir tarif mevcuttur. Müslüman Doğu'da hâkim olan kıyamet anlayışının bölge halkı tarafından işlenen bir varyantı olduğunu düşünüyorum. Kazaklar efsanelerinde dünyanın yaşının çok eski olduğuna inanırlar. İnsan ırkından önce dünyada yaşayan altı zeki ırkın silinmesi ile Hz. Adem'in onların yerini alarak dünyada yaşamı var ettiklerine inanıyorlar. Kazakların inandıkları bu görüşün Simurg Anka⁵¹ (Zümrüdü Anka) kuşu efsanesinin etkisinde kalınarak benimsediklerini düşünmekteyim. Firdevs'inin Şehname⁵² adlı eserinde tüm bu varlıkların nasıl ortadan kayboldukları anlatılmaktadır. Ancak biz hikayemize geri dönelim!

Kazak rivayetlerine göre son kez bozkır boşaldığı zaman çok sayıdaki Nogay Orda'sı Kırım ve Kuban'da kendilerine yeni bir vatan bulmak için zorlu yolculuklarına çıkmıştı. Sır Derya'nın (Seyhun Nehri) arkasından geçerek İşim Nehri'nin kaynağında gece konaklamaya karar verdiler. İşim Nehri'nde konaklarken Nogayların dillere destan olan atlarından birkaçının kaybolduklarını fark ettiler. Nogaylar kaybolan atlarını bulmak için üç tane erkek kardeşi gönderdi. O dönemlerde İşim Nehri'nin kıyıları şu an ki

⁵¹ Bu efsanevi hayvanlar birçok kültürün doğal mitolojik hayvanı olarak farklı geleneklerde çeşitli isimlerle bahsedilir. Mısır mitolojisinde Pheonix, İran mitolojisinde Simurg, İslam kültüründe ise Anka diğer bir adlandırma ile Zümrüdüanka ve Hint Mitolojisinde Garuda olarak bahsedilmektedir. Karakuş ve Grifon Türk mitolojisindeki adlandırma şeklidir. Kuvvetle ihtimal Karakuş ve diğer adlandırılan hayvanlar kartaldır. Hint mitolojisinde yer alan Garuda figürü Türk mitolojisinde de kendine yer bulur. Garuda'nın kafası ve pençeleri kartala aittir. Gövdesi kol ve bacakları insan görünümüne sahiptir. Garuda kutsal yılanlar olarak bilinen naglarla mücadele eden doğaüstü varlık olarak tasvir edilir. Hatta bazı durumlarda tanrılara meydan okuyarak onlarla savaştıkları görülür. Tanrılarla giriştikleri bir mücadeleden muzaffer çıkamayınca Tanrı Vişnu'nun binek hayvanı olmak durumunda kalır. Türk mitolojisinde yer alan Er-Töştük Destan'ındaki Karakuş motifi ile benzerlik göstermektedir. Destana göre Hayat ağacında yuvası bulunan Karakuş doğası gereği avlanmaya gittiği vakit, ejderhalar yavrularını yemektedir. Her zamanki gibi avlanmaya gittiği zaman bu sefer Er-Töştük ejderhayı öldürerek yavruları kurtarır. Karakuş bu iyiliğe karşılık Er-töştük'ü yeryüzüne indirmek için sırtına bindirerek yolculuğa çıkar. Yolda Karakuş'a verecek yiyeceği kalmayan Er-Töştük kendi vücudundan et keserek Karakuş'a vermeye başlar. Yeryüzüne inince bu durumdan etkilenen Karakuş yaralarının iyileşmesini sağlar. Bu sayede tüm mitolojilerde taşıdığı ortak anlam yeniden doğuş ve hastalıklara şifa motifi burada da işlenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (İstanbul: Ötüken, 2020), 261-262.

⁵² Şehname Kralların kitabı anlamına gelmektedir. Firdevsî tarafından XI. yüzyılda kaleme alınan bu eser İslamiyet'ten önce yaşayan İran'ın savaşçı krallarını ve İran tahtını ele geçiren Turani hükümdarlarla yapılan mücadeleleri konu alır. İçerisindeki bilgiler göreceli olarak abartılı bir üslupla yazıldığı kabul edilmektedir. Türkler ve İranlıların karşılaştırılması sonucu, İranlıların manevi kitabı olarak boy göstermeye başlar. Eser Safevi şehzadelerinin eğitiminde ana kaynak olarak okutulur. 70.000 beyit ile İran kültür ve coğrafyasını gözler önüne seren bir eser olarak tarihe ışık olmaktadır. İran coğrafyası için önemli olan bu eserin oğlu Tahmasb için ikinci kez kaleme alınmasını isteyen Şah İsmail Tebriz'de bulunan alimlerden bir heyet oluşturulmasını ister Şah Tahmasb döneminde kaleme alınan Şehname, metin olarak en fazla taraflı ve Farslaşan nüsha olarak düşünebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jim Masselos, *Asya'nın Büyük İmparatorlukları*, çev. Erkan Göksu (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 169-170.

halinden daha fazla ormanlık alana sahiptir. Kardeşler birkaç gün boyunca atları aramalarına rağmen elleri boş döndüler. Kardeşler onları yolladıkları alana geri döndükleri zaman bozkırda hiç kimse yoktu. Bozkır, Nogayların izlerini tamamen silerek sanki orada hiç bulunmamış gibi bir hale getirmişti. Kardeşler bilmedikleri bozkırda tek kaldıkları için bir süre yas tuttu. Ardından yapabilecek bir şeyleri olmadıklarına karar vererek çevreden kendilerine eş edinmeye uygun kişiler bulup İşim Nehri'nden kuzeye doğru gittiler. Bu geldikleri coğrafyayı da halkı da tanımamaktadırlar. İçlerinden beğendikleri üç tane güzel kadını kaçıarak yeniden İşim Nehri'nin kıyılarına çekildiler. Hüdai* kardeşlerin yaptıkları bu evlilikleri kutsayarak onlara birçok çocuk bahşetti. Üç kardeşin çocukları zaman içerisinde bu bölgeyi bir toplanma alanı⁵³ haline getirdi. İlerleyen vakitte üç kardeşin çocukları, eş, dost, akrabaları artık bölgeye sığmamaya başladı. Kendi kaderlerini çizmek isteyen kesimlerde yeni bölgelere yayılmaya karar verdi. Büyük ağabeyin çocukları doğuya doğru giderek yukarı Ural Dağları'nda yurt tuttu. Küçük kardeşin çocukları İrtiş Nehri'ne doğru giderek o bölgelere yerleşti. Ortanca kardeş ve çocukları ise mevcut bölgelerinde kalarak İşim Nehri'nin civarlarını kendilerine mesken belirledi. Kazakların üç cüz halinde bölünmeleri bu şekilde oldu. Bu Cüzler, Büyük-Cüz, (Ulu Cüz/Ulu Orda) Küçük-Cüz ve Orta-Cüz'dür. Cüzler Orda ifadesi ile anılmaya başladı. Fakat isimlendirmeleri sizleri yanıltmasın, zira bu tabir genel kullanıma göre yanlış bir ifadeydi. Bu Ordalar arasında en fazla nüfusa sahip olan yer Büyük Orda değil, Orta Orda'dır. Kazaklarda Orda kelimesi halkın sayısını değil, hanın yaşadığı yeri ifade eder. Nüfuslarını değerlendirecek olursak en büyük nüfusa sahip olan yer Orta Orda'dır. Onu takip eden Küçük Orda'dır. Görüldüğü üzere en az nüfusa sahip olan yer Büyük Orda'dır. Fakat Büyük Orda'nın nüfusunu bizler sadece tahmin edebiliriz. Bölgesel konumu ve itaatsizleri dolayısıyla bölge hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Bundan ötürü Büyük Orda Kazaklarının tam olarak sayısını vermemiz mümkün değildir.

Şimdi sizlere şu anda bulunduğum Batı Sibirya Genel Valisi'nin kontrolü altında olan, Petropavlovsk'tan göçebe kamplarına gitmeye hazırlandığım, Orta Orda'nın yakın tarihinden gerçekleri anlatacağım.[146] Tüm hikâyem, bölgede güvendiğim birkaç Kazak ve hatırı sayılır Kazak büyüklerinden duyduklarıma dayanacak.

* Kazaklarda Tanrının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

⁵³ Toplanma alanına karşılık olarak "türenek" ifadesi kullanılabilir. Bkz. Osman Karatay, *İran ile Turan* (İstanbul: Ötüken, 2019), 155.

Geçen yüzyılın ilk yarısında Türkistan, yani Seyhun Nehri boyunca yer alan küçük hanlıklar, tıpkı bugün olduğu gibi, kanlı savaşların tiyatro sahnesiydi. Başka bir tabirle küçük yerel mülk sahipleri arasındaki korkunç katliamlara ev sahipliği yapıyordu. Bozkırda tipik bir kan davası yaşanıyor. Buryu Han⁵⁴ Bozkırda bulunan reislerden birisidir. Buryu Han, genç Sabalak Batur'a karşı düşmanlık besleyerek onu saf dışı bırakmak istiyordu. Böylelikle Sabalak Batur ve Buryu Han arasında bir mücadelenin yaşanması kaçınılmaz oldu. Asyalılar tarafından "Kaniçara" unvanı çok saygın ve etkili bir lakaptır. Sabalak Batur kan emici anlamına gelen bu unvanı alarak saygınlığını ve otoritesini arttırdı. Buryu Han'da Sabalak Batur'u ortadan kaldırarak Kaniçara unvanına sahip olmak ister. Sabalak Batur'un amcası Bilge Oraz kendi yetiştirdiği, sahip çıktığı ve hayatında büyük rol oynayacağı yeğenini bozkırın ölüm üçgeninden kurtarmak için harekete geçti. Yeğeni Sabalak Batur'u yanına alarak Türkistan topraklarına gitmek için zorlu yolculuğa çıktılar. Güzergâhları üzerinde Kazakların Betpak-Dala⁵⁵ olarak adlandırdıkları, bizim ise "Aç Bozkır" dediğimiz çorak ve verimsiz bir çöl bulunmaktadır. Betpak-Dala'dan geçen her kim olursa olsun çöl onları affetmeyecektir. Çöl acımasız bir katili anımsatır. Sizden her şeyinizi ister, fakat kendisi size hiçbir şeyini vermeyecektir. Çölde herhangi bir yaşam belirtisi olmadığı gibi ara sıra dikenli bitkilere rastlanır. Size yoldaşlık yapan hayvanlarınıza cömertliğini gösterip onları besleyecek herhangi bir yiyecek vermez. Yorgunluktan bitkin vaziyette bu çölde kalan bir derviş veya gezgin iseniz, su bulmak için kendinize bir kuyu kazmalısınız. Çıkacak olan şey sizi çok heveslendirmesin! Karşılaştığınız manzara sadece acı veya tuzlu olarak çıkacak olan birkaç kova sudur. Betpak-Dala Çölü en az 350 verst⁵⁶ genişliğinde bir ölüm uçurumdur. Bu ölüm uçurumunu Bilge Oraz ve genç Sabalak tehlikeli bir şekilde de olsa geçmeyi başardılar. Sabalak Batur ve Bilge Oraz Kazak aullarında⁵⁷ sevinçle ve

⁵⁴ Bu dönemde Türkistan'da bulunan yerel liderlerden birisidir.

⁵⁵ Cengiz Aytmatov'un roman kahramanlarından olan Gazangap altı yıl boyunca Semerkant yakınlarında bulunan Betpak-Dala yani metindeki anlamıyla Açlık bozkırında çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selma Aydın, *Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu* (İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 43; 2015 yılında Betpak-Dala bölgesinde yaşayan saygalar üzerinde toplu hayvan kırımları yaşanmıştır. Kazakistan'ın çöl bölgelerinde yaşayan en önemli hayvanlardan olan saygaların, en çok bulunduğu bölgelerden biri olan Betpak-Dala, bu tarihten itibaren saygalar için alarm vermektedir. Şap hastalığı yüzünden toplu ölümler olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wendy Beauvais vd. "Rapidly Assessing The Risks Of Infectious Diseases To Wildlife Species", *Royal Society Open Science* 6/1 (2018), 1-12.

⁵⁶ Eski Rus ölçü birimidir. 1.06 km'ye denk gelmektedir.

⁵⁷ Aul, Kazak dilinde köy anlamına gelmektedir. Metin bütünlüğü açısından köy yerine aul ifadesini kullandık.

nezaketle karşılandı. Bu tarihlerde Kazaklarla, Kalmuklar⁵⁸ arasında amansız bir şekilde devam eden savaş hali sürüyordu. Deyim yerindeyse bütün kan emici sülükler Kazak Bozkır'ında toplanmış durumdaydı. Sabalak Batur Kalmuklara karşı yapılan savaşa katılmakla kalmayıp hem daha önceden gösterdiği askeri başarılar, hem de bu savaşta göstermiş olduğu cesaret sonucu Orta Orda ordularının başı haline geldi. Kazak Halkı han soyundan gelen ve Kalmuklara karşı elde ettiği galibiyetlerle öne çıkan Sabalak Batur'a, Abılay Han⁵⁹ adını vererek Orta Orda Hanlığına seçtiler. Abılay Han ile birlikte eski görkemli zamanlarındaki gibi düşmanlarının üzerine yıldırım gibi darbeler

⁵⁸ Yedisu bölgesinde dikkat çekici bir el yazması "Seyfi" adıyla bulunmaktadır. Seyfi'ye göre 1552 yılında Kalmuk reisi Altan Han Orta Asya'nın doğu bozkırlarında Oyratları yenerek yeni bir siyasi oluşum meydana getirdi. Dönemin Kazak Han'ı Tevekkel bu siyasi teşekkülün üzerine ordular çıkararak mücadele etmek için çalıştı. Lakin yaptığı şey sadece Kazak bozkırlarını Kalmukların işgal etmesi için istedikleri bahaneyi vermekten başka bir şey olmadı. Tevekkel Han Kalmukları yenmek için Taşkent hâkimi Nevruz Ahmet Han'a giderek ittifak teklifinde bulundu. Nevruz Ahmed Kalmukları bizim gibi on sultan bir araya gelse durduramaz diyerek teklifi geri çevirir. Seyfi'ye göre Kazaklar, Kalmuklar için Kırgızlarla ittifak yapamazlardı. Çünkü İki topluluk akrabalık bağına sahipti, Kırgızların bir sultanı yoktur sadece "Kaşka" adı verilen beylerinin bulunduğunu ve onların ne Müslüman ne de kafir olmadığını anlatır. 1594 yılında Tevekkel Han Moskova'ya bir elçi göndererek kendisi hakkında "Kazak ve Kalmuk Çarı" ifadesini kullanıp Kalmukları durdurduğunu ve itaat altına aldığını anlamaktayız. 1598 yılında Tevekkel Han Türkistan ve Taşkent'i alarak hanlığın gücünü perçinledi. 1723'e kadar bu kentler Kazakların elinde kalacaktır. V.V. Velyaminov-Zernov'a göre Kazakların bölünmesinin sebebi, Kazakların Yedisu bölgesinden yavaş yavaş atılarak batı bozkırlarına sıkışıp kalmaları olmuştur. Kalmuklar Galdan Tseren döneminde Çinliler ile savaşarak onlara mağlup oldular. 1739 yılında Çin ile yapılan barışla birlikte neredeyse topraklarının yarısına yakın bir kısmını Çinlilere kaybettiler. Çeşitli isyan ve savaşlar sonucu 1754 yılında Kalmuk Han'ı Amursana düşmanı olan Kazaklardan yardım isteyerek Çin'e karşı mukavemet göstermek istedi. 1755 yılında Çin, Kalmukları tamamen dağıtarak onların topraklarına bütünüyle sahip oldu. Ayaklanmalar çıkartan Amursana sonuca ulaşamayacak Çinliler tüm isyanları bastırmayı başardı. 1757 yılında Amursana Kazakların kendisini Çinlilere teslim edeceği haberini alması üzerine Ruslara sığınır. Rusya'da aynı yıl çiçek hastalığından ölünce Asya'daki son göçebe topluluk bu şekilde tarih ağacının dallarında bir yaprak olarak hatırlanacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wilhelm Barthold, *Türkistan Hanlıklarının Tarihi*, çev. Gülnisa Aynakulova (Ankara: Astana Yayınları, 2018), 205, 206, 207, 211, 212, 213.

⁵⁹ Tevke Han'ın ölümü sonrası çok başlılık gösteren Kazak Hanları güçlü ve karizmatik bir lider olan Abılay Han'ın çevresinde toplanmaya başladılar. Müslümanların ortak değeri olan Hoca Ahmet Yesevi türbesinde eski geleneklere göre ak keçeli yurt (çadır) dikerek Abılay'ı üç cüzünde ortak Han'ı olarak seçtiler. Abılay küçük yaşlardan itibaren zeki, çevik ve kahramanlıklar gösteren bir kişilik olmasından dolayı kısa sürede taraftar bulduğu için bu göreve laik olduğu düşünülmektedir. Kazak halkının Cungarlara (Kalmuk) karşı verdiği mücadele de kahramanlıklar gösteren Abılay Kazak halkı tarafından efsaneleştirildi. Abılay Han teşkilatçı kimliği ile de ön plana çıkmaktadır. Üç Cüz'ün insanlarını ayırmayarak tecrübeli ve bilginleri Cüz ayırt etmeksizin yanına danışman olarak atar. Bunun en iyi örneği Ayteke Bey ve Bukar Cırvayı yanına danışman olarak almasıdır. En büyük düşmanları olan Cungarlara karşı sert darbeler indirerek halkını rahatlattı. Cungarlarla mücadelelerin onları yıpratmış görünce Cungarlarla barış yaparak halkının bu dönemde refah seviyesini ve kültür birikimini yükseltti. 30 yıl süren barış bozulunca 1754 yılında Cungarlara karşı adeta bir soykırıma girişerek Cungarların siyasi kimliğini silip onlara unutamayacakları acılar yaşatacaktır. Böylelikle yaklaşık iki yüz yıl süren Kazak-Cungar savaşlarının galibi Kazaklar oldu. İlerleyen dönemde çeşitli sebeplerden dolayı Kazaklar Doğu Türkistan havzasında Çin (Mançu) devleti ile karşı karşıya geldi. 1756-1757 yıllarında yapılan bu savaşlarda birbirlerini çok yıpratıldılar. Fakat ciddi neticeler alınmayınca iki devlet barış antlaşması yaptılar. 1765-1770 yılları arasında Kırgızlara karşı da mücadelelere girişerek bu bölgeler de başarılı olunca günümüz Kazak-Kırgız sınırlarının temeli atıldı. 1781'de Taşkent'te vefat ettiği zaman Türkistan, Çimkent, Sayram ve Taşkent şehirlerini alarak günümüz Kazakistan Cumhuriyeti sınırlarından daha fazla toprağa hükmederek hayata gözlerini yumdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail, *Kazak Türklere*, 62-64.

indirdiler. Abılay Han adı adeta onlara askeri bir kimlik kazandırdı. Abılay Han Kazaklara kısa bir süre de olsa ferahlama dönemi yaşattı.

[147] Kazak geleneklerine göre Abılay Han'ın bir hayli eşi bulunmaktadır. Bu sayede birçok oğula sahiptir. Abılay Han'ın oğulları Sultan unvanını taşıyarak Orta Orda'nın kontrolünü sağlıyorlardı. Sultanlar, adeta her şeyi içine çeken, sarmalayan örümcek ağı gibi Orta Orda'yı sarmıştı. Abılay Han ömrünün sonuna doğru yaklaşırken genç bir kadın ile evlilik yaptı. Bu evlilik bozkırın gelecekteki konumunu belirleyecekti. 1771 yılında Kalmuklar Volga⁶⁰ Nehri'nden Çin sınırları içine doğru bir geri çekilme hareketinde bulunuyordu. Geri çekilme hareketi Kazak Bozkır'ı üzerinden yapılıyordu. Kazaklar diğer tüm düşmanlarına nazaran Kalmuklara karşı çok ayrı bir nefret besler. Son kalan Kalmuk halkının Rus topraklarından henüz yeni çıktığı bilgisine ulaşıldı. Kazaklar adeta bağımsızlıklarını kazanmak istercesine neredeyse eli silah tutan bütün Kazak halkını silahlandırarak Volga'dan hareket eden Kalmuklara karşı imha hareketine girişti. Talihsiz Turgutlar* birçok felaket yaşadı. Turgutların birçoğu bu imha saldırılarında öldürülmüş, kadın ve çocuklar ise Kazakların köleleri olarak esir alındı. Tüm mal varlıkları olan sığırları ise Kazaklar tarafından el konuldu. Kılıç altında ölen veya esir hayatından kurtulan Turgutlar ise bozkırda çoğunlukla açlık ve hastalıktan öldüler. Bozkırda oluşan görüntü; Balkaş Gölü'nün ıssız kıyıları uzun mesafeler boyunca insan kemikleri ile doldu. Susuzluğa daha fazla dayanamayan Kalmuk halkı Balkaş'ın sağlıklı suyunu aşırı derecede tüketerek dikkatsizliklerinin bedelini hayatlarıyla ödedi. Balkaş Gölü'nde Kalmukların yaşadıkları eziyet ve zulümleri onlardan geriye kalan kemiklerde görmek mümkündür. Yaşanılan bu olaylardan en karlı çıkan ise Kazaklar ve Abılay Han oldu. Kazaklar kendilerine hizmet edecek birçok köleyi hiçbir para ödemeye gerek kalmadan elde etti. Abılay Han Bozkırda farklı bir ünü olan Kalmuk kadınlarından en güzelini kendisine eş olarak alıp, onu meşru eşi haline getirdi. Bu kadından doğacak olan Kasım⁶¹ ise bozkırda adını unutulmaz kağanlar listesine yazdıracaktır.

⁶⁰ Ruslar için önemli nehirlerinden olan Volga X. yüzyılda Bulgarlara ev sahipliği yapan ve zamanla bu nehrin yanında devlet teşekülü haline gelen "Kama" (Çulman) Bulgar Devleti Volga'dan dolayı Volga Bulgar Devleti olarak anılmaya başlar. Volga'nın eski kullanım adı olan İdil ifadesi ile de zikredilir. Bulgar Devleti ile olan bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Halife'nin emri ile Bulgarlara elçilik için giden "İbn Fadlan" meşhur eserinde bu bölge için çok kıymetli bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 111.

* Volga'dan Kaçan Kalmuk halkının adı buydu.

⁶¹ Kenesari'nın büyük Kazak isyanının başına geçmesinden önce babası Kasım ve abisi Sarjan 1836 yılına kadar davalarını sürdürdü. Efsane Abılay Han'ın en küçük oğlu olan Kasım Han Kökşetav'ın

Abılay Han 1781 yılında ebediyete göç etti. Bundan tam elli yıl önce Küçük Orda Han'ı Ebü'l-Hayr Han⁶² tüm Kazaklar adına Rus Çarlığına tabi olmak istedi. Ebü'l-Hayr Han'ı, Abılay Han ve Büyük Orda Han'ı takip etti. Rus Çarlığı, Kazak Hanlıklarını Kalmuklara karşı bir ordu ve silah yardımı yapacağı vaadi ile ikna etti. Abılay Han için Kalmukları ortadan kaldırma fikri hoş geliyordu. Bunun için Ruslara tabiiyetini bildirmeyi kabul etti. Ancak Abılay Han tabii olma sözünü tutmadı. Zira Ruslar söz vermelerine rağmen ne ordu ne de silahları Kazaklara vermediler. Abılay Han kendisini Rus Çarlığına karşı herhangi bir sorumluluk dâhilinde hissetmiyordu. Abılay Han bağımsız bir politika izledi. Abılay Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Veli Abılay Han⁶³ geçti. Rus Hükümeti bu atamayı kabul etmiş, Veli Abılay Han Rus Çarlığının

Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine onlara protesto mektupları göndererek bu bölgenin atalarından ona miras yoluyla kaldığını söyleyip işgalin bir haksızlık olduğunu belirtir. Oğlu Sarjan Çarlık Rusya'ya karşı isyan hareketlerinin başına geçerek Taşkent Kuşbeyi ile bir ittifak kurdu. 1836 yılında Sultan Sarjan ve Esengeldi Taşkentliler tarafından acımasızca öldürülerek Kazaklarla bağları koptu. Kenesarı bir süre Hokandlıların elinde esir kaldıktan sonra babası Kasım Han'ın yanına geldi. 1837 yılında peşine takılan Taşkentlileri yenerek önemli bir zafer kazandı. 1837 yılından itibaren bozkırda büyük bir başkaldırının önderi olmasında burada yaptığı kahramanlıkların önemi büyüktür. Kazaklar Kenesarı'nın liderliği altında yeniden tek bir çatı altına girerek Çarlık Rusya'ya karşı mücadeleye giriştiler. Hokand Hanlığı ile Kazakların arasındaki kan davası Kasım Han'ın 1840 yılında Taşkentliler tarafından zalimce öldürülmesinden sonra zaten kötü olan ilişkiler dahada kötü bir hal alır. Bir görüşe göre Taşkent Kuşbeyi Bekderbeg Kasım Han'a haber göndererek ona bir şehir kuracağını söyleyip Taşkent'e davet etti. Kasım Han Taşkent yakınlarına geldiği vakit namertçe hayatına son verildi. Farklı bir görüşe göre Kasım Han Ruslara karşı mücadele için Hokand Hanlığından yardım ve mühimmat talebinde bulundu. Taşkentliler bu talebi kabul ederek gerekli erzak ve mühimmatları Kasım Han'a gönderip aynı zamanda onun üzerine 6000 kişilik ordu sevk edince Kasım Han'ı gafil avladıkları için onu ve yakınında kim varsa acımasızca öldürdüler. Bu saldırıda orada bulunmayan Kenesarı ilerleyen zamanda bunların öcünü alacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, *Sultan Kenesarı*, 102, 106, 155, 156, 157.

⁶² Kazak Cüzleri XVIII. yüzyılda üç cüz şeklinde bölünme yaşadılar. Küçük Cüz hanları oluşan bu siyasi ortamda Cungarlara karşı güç kazanmak ve onları caydırmak için kendilerine güçlü bir müttefik ve destekçi bulma gayreti içine girdi. 1717 yılında Kazak yöneticileri Kayıp Han ve Ebülhayr Han Rus Çarı I. Petro'nun kendilerini vassalları olarak kabul etmeleri için teklifte bulundu. I. Petro, İsveç ile savaş halinin devam etmesi ve Kazakların içindeki bölünmüşlükten dolayı bu teklifi değerlendirmede. Kazakların Cungarlara karşı elde ettikleri başarılar birbirlerine düşmelerine sebep oldu. Cungarlar yeniden güç kazanmaya başladı. 1726'da Ebülhayr Han bu durumu fark ederek "Koybagar'ı" himaye etmek için Çarlık Rusya'ya gönderdi. Elçilik heyetiyle yapılan bu teşebbüs sonuca ulaşmayarak reddedildi. 1731 yılında Ebülhayr'ın beyaz keçe çadırında yapılan tartışmalar sonucu, Ebülhayr Han himayeden yanayken, Barak Sultan etrafında toplanan Kazaklar ise bağımsızlıktan yana tavır aldılar. Ruslar tüm Kazakların biat etmesi karşılığında onları Cungarlara karşı destekleyerek koruyacaklarını taahhüt etti. Savaşların ve dönemin şartlarının oluşması sonucu Küçük ve Orta Cüz yöneticileri Orenburg'ta Rus Çarlığına bağlılık yemini ederek himayelerini kabul ettiler. Ettikleri bu yemin ile sadece Orta Cüz Kazaklarının bir kısmını bağlayacak, bu tarihlerden sonra çeşitli isyanlar ortaya çıkacaktır. 1840'lı yıllarda bu isyanlar Çarlık Rusya tarafından bertaraf edilir. Ebülhayr Han 1748 yılında Barak Sultan tarafından öldürülerek yerine oğlu Nurali Sultan Küçük Cüz'ün yöneticisi oldu. Ebülhayr Han'ın öldürülmesi Çarlık Rusya'sı tarafından hoş karşılanılmayarak Çarlık Rusya'sına yanlılık hissedilen Kazak Sultanlarını desteklemeye başlayacaklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, *Kazaklar ve Kazakistan*, 252, 254, 257.

⁶³ Abılay Han'dan sonra yerine geçen Abdullah Han 1782 yılında tahttan indirilerek yerine Veli Han geçti. Veli Han Ruslara karşı sert tutumlara giderek bağımsızlık mücadelesini başlatan figürlerden biri oldu. Diğer taraftan Buhara Emirliği ve Çinliler ile dostane ilişkiler kurarak güney sınırlarını güvenli bir haline getirdi. Ruslar bu olaydan sonra rahatsızlık duyacak ve başka hanları desteklemeye

hegemonyasını tanıdı. Bu sayede yeni Orta Orda Han'ı Veli Abılay Han olarak tasdik edildi. Veli Han babasının meziyetlerinden çok uzak olan biridir. Hanlıktaki idaresi 1781 yılından 1821 yılına kadar sürdü. Halkının üzerindeki tesiri fark edilir derecede az oldu. Veli Han'ın en önemli yetkisi yakınlarındaki köylerde mahkemeleri ve imar faaliyetlerini üstlenmek oldu. [148] Böylelikle Bozkırda düzen ve asayiş sağlanması gereken hanın düşündüğü tek şey kervanların ona getirecekleri hediyeler oldu. Getirilen hediyelerden memnun kalmazsa soydurduğu kervanlardan gelen ganimetlerle hazinesini dolacaktı. Gerçekleşen bu olaylar sonucu Veli Han Rus Hükümet'inin her talebini eksiksiz bir şekilde yerine getirdi. Veli Han'ın basiretsiz oluşu dolayısıyla başka hanlar Rus Hükümet'i tarafından atandı. Kazak ailelerinden soylu Bökey Han⁶⁴ seksen yaşında yeni Kazak Orta Orda Han'ı seçildi. Böylelikle Orta Orda Hanlığında çift başlı yönetim ve iki han bulunuyordu. Lakin iki hanında yetki ve yeterlilikleri çok sınırlı bir konumdaydı.

1824 yılında Orta Orda Hanlığında gelecek yıllarda oluşturulacak olan yönetimin temelleri atıldı. Benim gözlemlerime göre Orta Orda Hanlığında yönetimin tek bir çatı altında toplanması çok zordu. Bunun sebebi Kazakların kendi içlerinde süregelen kan davaları ve husumetlerin nesilden nesile aktararak devam etmesiydi. Durum böyleyken Kazakları yöneten kişinin meziyetleri ne kadar iyi olsa da başarılı bir yönetim sergilemesi çok zordu. Kazak uruklarından biri lider seçildiği zaman ona sadece iyi ilişki içinde olanlar ve akrabalık bağı bulunanlar destek verir. Diğer uruklar eğer ki askeri güçleri han seçilen uruklardan güçlüyse onu mağlup ederek kendi hanlıklarını

başlayacaklardır. Ruslar Kıpçak, Argın, Nayman, Gerey, Yak ve Kongrat kabileleriyle görüşüp onlara hediyeler vererek Bökey Han yönetimi altında yeni bir oluşum etrafında toplandılar. Çift başlı yönetim anlayışı Kazak halkını rahatsız ederek bağımsızlıkları ve gelecekları için dahada endişelenir bir hale geldiler. 1817 tarihinde Bökey Han, 1818 tarihinde de Veli Han'ın ölmesi üzerine başsız kalan Kazakların işgaline başlandı. 22 Haziran 1822'de Rus hükümeti 319 maddelik "Sibirya Kazakları Statüsü" yayınlayarak artık Kazakların kendilerinin han seçmelerini yasakladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saray, *Kazaklar ve Kazakistan*, 60, 61, 74, 75.

⁶⁴ Küçük Cüz Kazakları, XVII. yüzyılda Seyhun Nehri'nden Troçki'ye, batıda İdil Nehri'ne kadar uzanan topraklarda yaşıyorlardı. XIX. yüzyılda Küçük Cüz'de çift başlılık boy göstererek Bökey Han Çar I.Pavel'in izniyle İdil ve Ural nehirleri arasındaki bölgeyi yönetimine aldı. Yaşanan bu olay Kazak tarihine "Bökey Orda'sı" olarak geçti. Küçük Cüz topraklarının kalan kısmını "Jantöre Han" yönetti. Böylelikle hanlık daha da zayıflayarak yıkılma sürecine girmeye başladı. Çarlık Rusya'sının sınırlarında kendilerine bağlı oluşumlar ve çift başlı yönetimler onların yararına bir durumdur. Zira İdil-Ural arası önemli bir ticaret alanı olmakla beraber bu bölgeyi kendilerine bağlı olan yerel yönetici ile yönetmek Ruslar karşı bir çıkarımdır. 1806 yılında Çarlık fermanı ile Bökey Ordası'nın sınırları resmîyet kazandı. Astrahan Askerî Gubernatörlüğü ile Orenburg Sınır Komisyonu'na bağlandı. 1815 yılında Bökey Han öldüğünde arkasında küçük yaşta oğlunu bıraktığı için yakın ve güvenilir akrabası olan Şigay tahta geçti. Oğlu Cihangir başa geçecek yaşa geldiği zaman 1823 yılında hakkı olan yönetimi aldı. Bökey Han döneminde beş bin haneyken 1825 yılında Cihangir Han döneminde on bin dört yüz doksan haneye ulaştılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri* (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018), 57-58.

ilan ederdi. Askeri olarak yetersiz durumda iseler o vakit isyanlar tertip edilerek hanlığın gücünü kırıp yönetime ortak olma metaforunu işlerler. Bu düzen devam ettiği sürece Kazak Bozkırlarında siyasi teşekkül sıkıntıları içinde bulunacağından dolayı tek bir çatı altında düzen ve sükûnet sağlanamayacaktır. Kan davaları Bozkırda birleşmenin önünde ciddi bir engel olarak durur. Birleşmeyi engelleyen asıl unsur Hanlar değildir! Cüzlerin içinde yaşayan Kazak halkları asırlık olayları unutmayarak birleşmeyi engelliyordu. Rus Hükümet'i bu çetrefilli yapıyı düzenlemek için 1822 yılında Yüksek Sibirya Kazakları adlı siyasi müfreze kurdu. Yeni tüzüğü Rus Çarlığı Hükümeti onayladı. Her bir Kazak yerleşiminin yönetiminden bölgeye atanan Kazak volostları⁶⁵ sorumlu olacaktır. Her üç yılda bir Kazak ileri gelenleri volostlara atanacak kişileri seçecek. Bu düzenin korunması için Kazak ve Rus Müfrezeleri görevlendirildi. 1824 yılında onaylanan tüzük ile iki yerleşim yeri Kazaklara açıldı. Bunlar Kökşetav ve Karkarali şehirleridir.⁶⁶ İlerleyen süreçte bunlara dört tane daha şehir eklendi.* Toplamda açılacak olan yedi şehrin yönetimi Omsk Şehri'nde yaşayan Sibirya Kazakları liderinin şahsında toplandı.

[149] Yeni tüzük birçok Kazak ileri gelenlerini, nefretini burnundan soluyan Kazak gençlerini tatmin etmedi. Tepki ve sıkıntılara rağmen yeni tüzük Bozkırda kısa süre de olsa düzen ve huzur getirmede etkili oldu. Alışkanlık haline gelen, tüm halk için feci sonuçlara yol açan bencilliklere kesin bir son verdi. Diğer vahşi siyasi oluşumlar gibi Kazaklarda soygunları utanç verici bir suç olarak görmüyordu. Aksine bu durumu bir kahramanlık göstergesi ve onurlu bir yaşam için basamak olarak görürlerdi. Kazak asilerinin başına geçen genç kendisine onurlu bir isim yapmak için tüm çevre

⁶⁵ Kaza, köy gibi küçük yerleşim yerleri için Rusların kullandığı ifadedir.

⁶⁶ Çarlık Rusya'sı onaylanan tüzük ile birlikte Kazakların topraklarını işgal etmeye başladılar. Ağa Sultanlara şimdilik okrugları yönetme hakları verildi. Bu sayede oluşan görüntü, köylerin başında köy starşinaları (başkan), volostların başında volost sultanı, okruglarında başında Ağa Sultanlar olacaktır. Yargı işlerinin birçoğu Rus yetkililerin eline geçti. 1830'lu yıllarda öncelikle Kökşetav (Veli Han'ın bölgesi), ardından Karkarali (Bökey Han'ın bölgesi) bölgeleri kurularak Kazak topraklarında ilerlemenin ilk adımları atıldı. İstihdam yaratmak ve kale yapmak için Kazakların en verimli bölgelerinden olan "10000 verstkarelik" toprağa el konuldu. Kökşetav bölgesi oluşturulmaya başladı. Ruslar kale yapmak için sürekli Kazakların topraklarına el koyarak Kazakların verimli arazileri olan İşim ve Tobolsk arazisinden yararlanmalarına engel oldular. Bu sayede gün geçtikçe fakirleştikleri yetmezmiş gibi kale yapımını mazeret göstererek hayvanlarını ve mallarını gasp etmeye başladılar. Rusların sloganı basitti, "başını eğ, eğmezsen mecbur ederiz". Böylelikle Rusların yapmak istedikleri, Kazakların verimli topraklarına el koyarak onları verimsiz çorak topraklarda sürünüp kendilerine muhtaç bir halde yaşamaya mecbur bırakmaktı. Kazaklar bu olayların doğal sonucu olarak silaha sarılarak Kenesarı Han yönetiminde isyana başlatacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tamara Ölçekçi, "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)" *Bilig* 51 (2009), 123-138.

* Kokpekti Şehrinin açılmasıyla birlikte Orta Orda Hanlığı yedi şehir ile temsil edilmeye başladı.

komşularına akın ve yağma faaliyetlerinde bulundu. Bozkırım törelerinde ne kadar çok akına katılırsanız o kadar çok saygınlığınız artmaktadır. Bundan dolayı genç Kazak çevrede deyim yerindeyse adeta yıkım etkisi yarattı. Sibiry Kazaklarının onayladıkları tüzük tüm bu istismlara bir set çekerek baturların⁶⁷ faaliyetlerini kısıtlayıp onları daha pasif bir hale getirdi. Yeni tüzüğe uymayan Baturlar yakalandıkları zaman sürgün ve idam gibi sert cezalarla etkisiz hale getirilmeye çalışıldı. Bu durum Kazak halkının ve baturların çok sert tepkilerine neden oldu. Tüzükten memnun olmayanların başında kökenini anlattığımız Kasım Abılay Han bulunuyordu.

1824 yılından itibaren Rus Çarlığı Hükümet'inin emirlerine karşı muhalefet başladı. Kasım Han'ın en büyük oğlu Sarjan Kasımov topladığı batur çetesiyle bozkırda yağma ve talan faaliyetlerine başladı. Bölgeye gelen kervanları soyarak, elde ettikleri ganimetleri maddi kazanca çevirdiler. Rus Çarlığı Sarjan'ı yakalamak için bir Kazak müfrezesini⁶⁸ bölgeye sevk etti. Kazak müfrezesinin bölgede açtığı üç, beş el ateş sonucu batur çetesi dağıldı. Sarjan Kasımov'un batur çetesi dağıtıldıktan sonra bir süre sessiz sakin bir şekilde yaşamına devam etti. 1830 yılında Sarjan kendi isteğiyle Rus Çarlığına biat etti. Ancak ertesi yıl Hokand Han'ına da⁶⁹ biatını sundu. Sarjan Taşkent'e

⁶⁷ Bahadır sözcüğünün bir isim olarak kullanıldığı ilk kişi tarihçilerin Mete Han olarak adlandırdığı Büyük Hun hükümdarıdır. Mete Han'ın gerçek isminin Bagatur/Bahadır olarak verilmesi gerektiğini savunan ve destekleyen tarihçilerin büyük çoğunluğu bu görüşü desteklemektedir. TDK'ya göre Batur kelimesi de Bahadır sözcüğünün farklı bir varyantı olarak karşımıza çıkar. Hirth, Çin kaynaklarındaki Bahadır'ın günümüzde dönüşmüş halinin Batur olduğunu öne sürmektedir. Çin kaynakları, kahramanlık ifadesini tarihsel bir unvan olarak farklı kaynak ve dönemlerde değişik adlandırmalar ile verildiğini savunurlar. Qing Hanedanı döneminde bu adlandırma resmi bir unvan haline dönüştü. Günümüzde Moğolistan'ın başkentine (Ulan-Batur) adını vermektedir. Ayrıca erkek çocuklarına bu isim verilmesi yaygındır. Kaynaklarda farklı adlandırmalar ile yazılması tarihsel süreçte varlığının devam ettirdiğinin genel kanıtı konumundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçen Kapusuzoğlu, "Hunlardan Kalan Kültürel Miras: Çin Kaynaklarında "Batur" Unvanı", *Bilig* 105 (2023), 39-54.

⁶⁸ Küçük askeri birlik veya oluşum.

⁶⁹ Muhammed Ali Han 1822-1841 tarihleri arasında Hokand Hanlığının hükümdarlığını yapmıştır. Muhammed Ali Han tahta çıktığında çok küçük yaşta idi, bunun için saray kadınları ve saraydaki nüfuslu kişilerin tesiri altında kaldı. Hokand Hanlığı Muhammed Ali Han döneminde genişleme siyaseti güttü. 1826-1831 yılları arasında Çinlilerin elinde bulunan Kaşgar üzerine akınlar yaparak Kaşgar'ı Çinlilerden alınca kendisine Gazi unvanı verildi. 1831 yılında imzalanan barış antlaşması ile 6 vilayetin vergileri Hokandlılara bırakıldı. 1835 yılında Hokandlılar daha da saldırgan politika takip ederek Kırgızlar ve Buharalılar üzerine sefere çıkıp çeşitli kazanımlar elde ettiler. Bu sırada Çinlilerin üzerine gitmeye devam ederek Hokandlılar Kulca şehirleri önünde görülmesine rağmen Çinliler ciddi bir karşılık veremedi. 1841 yılına gelindiği vakit Muhammed Ali Han başarılarına karşın halkına ve komutanlarına uyguladığı sert politikalar sonucu ciddi bir isyanla karşı karşıya kaldı. Hokand ileri gelenleri Buhara Emir'i Nasrullah'ı Hokand Hanlığına çağırarak tahta geçmesi davetinde buldukları iddia edilmektedir. Nasrullah ve Muhammed Ali Han arasında yapılan savaşı Nasrullah kazanınca Muhammed Ali Han tahttan feragat ederek yerine kardeşi Mahmut Han geçti. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Emir Nasrullah Hokand'ı basarak Muhammed Ali Han, Mahmut Han ve anneleri Nadire Sultan'ı öldüreceklerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Sel, *Hokand Hanlığı (1710-1876)* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 15-17.

gidince Hokand Han'ının Kuşbegi⁷⁰ olan Şahin ile yakın ilişkiler kurularak aralarında bir dostluk oluştu.

Kuşbegi Şahin Hokand Hanlığının dikkat çeken karakterlerinden biridir. Menşei bakımından Türk değildir. İran doğumlu olup, küçük yaşlarında Türkmenler tarafından kaçırılarak esir alındı. Birkaç kez köle olarak satılıp kölelik hayatında, çok zor işlerde çalıştırılarak ağır işkencelere maruz kaldı. Asya'nın bu sert yüzü onu yıldırمامış, hayatta kalmayı başardı. Tüm bu olaylar olurken hiç beklemediği bir anda Hokand Han'ı tarafından fark edilerek köle hayatından kurtulunca yüksek itaati ve çeşitli yeteneklere sahip olmasından ötürü Hokand Han'ının en yakın adamlarından biri haline geldi. Hokand Hanlığının en güzide şehri olan Taşkent'in yönetimi Şahin'e verildi. Şahin Kuşbegilik makamında sınırsız yetki ile donatıldı. Han ile bütün ilişkisi yılda iki kez hana kıymetli hediyeler götürmesi ve törenlerde hanın alçakgönüllülüğünden bahsetmesi kadardı. Hokand Han'ı ne Şahin'den ne de diğer yöneticilerinden başka hiçbir şey beklememekteydi. Hokand Han'ını Hokandlıların Sardanapalus'u⁷¹ olarak değerlendirmek mümkündür. Avlanma, harem ve içki eğlenceleriyle günlerini geçirerek halkın dertleri ve sıkıntılarını önemsemiyordu. Hokand Han'ı Şahin'in bu amansız yükselişinden memnun değildir. Şahin Türkistan ticaretinde o dönem için çok aktif bir rol üstlenir. Şahin artık kendisi bağımsızmış gibi hareket etmeye başlamış, bu durumdan rahatsız olan Han, Şahin'i ortadan kaldırmak için bir plan hazırlar. Şahin her sabah Taşkent çarşısına giderek orada açık bir mahkeme kurup Taşkent'in adalet işlerinin yürütülmesini sağlardı. Şahin'in sevdiği aktivitelerden birisi de bölgeye gelen tüccarlarla istişare etmektir.[150] Tüccarlar Nijniy Novgorod Fuarı'nda Şahin'in zayıf

⁷⁰ “Kuş Begi” unvanı XV. ve XVI. yüzyıllarda padişahların kuşlarına bakan kişilere verilen bir unvandı. XIX. yüzyılda birinci vezir haline geldi. “Akımuşkine” göre Kuş Begi unvanı barış zamanlarında sürekle avlarını yöneten beylere denirdi. Savaş zamanlarında ise uç beyi olarak görev verilen kimselerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Tuğ, “Doğu Türkistan'da İdari Teşkilat (XVII-XVIII. Yüzyıllarda)”, *Vestnik BGU No: 2 17* (2010), 20-22.

⁷¹ Asur İmparatorluğunun son kralı olan Sardanapalus uzun yıllar boyunca bir kadından daha kadın olan kral, şehvetin, arzuların hâkim olduğu bir karakter olarak öne çıkmaktadır. Savaş ve şiddetin her türlüünden uzak duran bir yaşam tarzını benimsedi. Sardanapalus'un bir efsane olduğunu düşünen görüşlerde mevcuttur. Zira efsaneye göre Sardanapalus kuşatma altındayken ona anlatılan efsanelere göre sarayını, hizmetçilerini, ailesini ve kendini yaktığı iddia edilir. Yapılan kazı çalışmaları bu efsaneleri desteklemez. Sardanapalus Yunanlıların fantezi dünyalarında yaşayan hayali krallarından biri olmuştur. Taşdığı anlam özelinde kadın erkek rolleri ve eşcinsellik üzerinde ciddi tesirleri olduğu yadsınamaz. Rivayetlere göre ölmeden önce söylediği son söz “elveda Asur seni çok sevdim” olmuştur. 1821 yılında adına tiyatro oyunu yazılmış ve 1828 yılında Sardanapalus'un son anlarını tasvir eden bir tablo yapılacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Maria de Fátima Rosa, “The Legend Of Sardanapalus: From Ancient Assyria To European Stages And Screens”, *Proceedings of the 5th International Multidisciplinary Congress (PHI 2019), October 7-9*, ed. Mário S. vd. (Londra: Crc Prees, 2019), 328-334.

karnının kibir olduğunu anladılar. Şahin'i pohpohlayarak bütün Kazak Bozkır'ına hâkim olabileceği fikrini benimsettiler. Şahin bu fikre inanarak Sarjan, Kasım ve ailesini Taşkent'te çok iyi ağırlayıp onlarla sıkı bir dostluk kurdu.

1832 yılında Kuşbegi Şahin, Kazakları Rus Çarlığına karşı ayaklanmaya teşvik eden mektuplar gönderdi. Sarjan ve Şahin kendilerine katılan birliklerle bozkırda kuvvetli askeri müfrezelere sahip oldular. General Velyaminov Orta Orda sınırlarında gözükken bu çeteyi daha fazla güçlenmeden dağıtmak için bölgeye güçlü bir askeri müfreze gönderdi. Müfreze halk arasında korku ve paniğe yol açtığından Taşkent ileri gelenleri bir yemek tertip ederek Taşkent piçini⁷² toplantıdan kovdular. Görevli müfreze Şahin tarafından Sarısu Nehri'nde inşa edilen iki tahkimatı ele geçirdi. Taşkent'in önde gelenlerinden belirli zümreler bu saldırı da esir düşerek Omsk'a gönderildi. Omsk'ta akli dengesini yitiren kişiler oldu. Çünkü savaşın galipleri onlar hakkında henüz bir karar vermedi. Belirsizlik durumu Taşkentlilerin psikolojik yıkıma sürüklenmelerine neden oldu. General Velyaminov 22 Ağustos günü Egemen İmparator adına af duyurulmasını ve anavatanlarına gönderilmesini emretti.

Rus Çarlığının bu konudaki yumuşak tavırları isyancıları daha da cesaretlendirdi. Kuşbegi Şahin ve Sarjan hırslanıp 1834 yılında Kasımovların oğulları öncülüğünde Orta Orda Volostlarına daha sert baskınlar yaptı. Bozkırda oluşan anarşiyi ortadan kaldırmak için Rus Hükümeti Tümgeneral Bronevsky'e tam yetki verdi. Tümgeneral bölgeye hemen bir askeri müfreze sevk ederek anarşiyi sonlandırmayı hedefledi. Kuşbegi Şahin gelen ordunun ününü ve silah gücünü istihbaratı aracılığıyla öğrendiği zaman aceleyle Taşkent sınırlarına geri döndü. Ulutau dağlarında bir sur inşa edip bölgeyi savunmayı amaçladı. Taşkent'ten 1000 kişi ve ateşli silahlar getirterek Ruslara karşı savunma yapmak istedi. General Bronevsky karşısına çıkan tahkimatı çok zorlanmadan aşarak surları ele geçirdi. Taşkent halkına da herhangi bir müdahalede bulunmadan evlerine gönderdi.

Şahin'in aldığı mağlubiyetler bir gerçeği kabullenmesine neden oldu. Kazak Bozkırlarını Rusların hegemonyasından kurtaramayacağını anladı. Ancak kurtaramıyor olması zarar verilmeyeceği anlamına gelmiyordu. 1836 yılında Ruslara bulaşmadan bölgede siyasi bir güç elde etmek amacıyla Büyük Orda üzerine sefer düzenledi. Ruslarla karşılaşmadıkları gibi herhangi bir başarı da elde edemedi geri döndüler. Her

⁷² Metinde *сволочь* kullanıldığından birebir çevirisini verdik.

başarısızlık durumunda oluşan stres hali burada da yaşandı. Kuşbegi Şahin başarısızlıklarının sebebini Sarjan Kasimov'a bağlayarak onun ihanet ettiğinden şüphelenmeye başladı.

Kuşbegi'nin ruhuna giren bu şüphe, onu işi kökten çözmeye sevk etti. Sarjan'ın kaderi çoktan belirlenmiş durumdaydı. Şahin bu işi direk kendisi yapamazdı. Sarjan Kasimov Bozkırda sevilen sayılan bir kişidir. Bu nedenden dolayı Kuşbegi Şahin öfkesini gün yüzüne çıkarmaya çekindi. Şahin planı dâhilinde Sarjan ile eskisi gibi vakit geçirmeye devam etti. Şahin, Sarjan'ın tavsiyelerine kulak vererek Taşkent'e döndü. Şahin planını uygulamaya başlayarak Sarjan'ı ve ailesini akşam yemeği için evine davet etti. Masada dostça başlayan sohbet kısa bir süre sonra Şahin'in Sarjan'ı ihanet ile suçlamasıyla sert bir hal almaya başlar. Kuşbegi Şahin, Abılay Han'ın torunu olan Sarjan Kasimov'u vatana ihanet suçuyla onun son zamanları olduğunu bu gece buradan cansız bedeninin çıkacağını söyledi. Şahin'in işareti ile birlikte cellatlar odaya girerek Sarjan, kardeşi Esengeldi ve en büyük oğlu Ercan odada infazları gerçekleştirilip bedenleri parçalara ayırdı. [151] Gelecek tepkilerden çekindikleri için Sarjan'ın küçük kardeşi Kenesarı tutsak olarak alındı. Yaşlanmış olan babaları Kasım ise yemeğe gitmemişti. Yanına diğer oğullarını ve ailesini alarak halkıyla birlikte Ulu-Turgay⁷³ nehri boyunca dolaşıp yakın yerlerde ikamet ediyordu. Yaşanan bu olay sonucu Hokand Han'ı Rus Hükümet'inin vereceği tepkiden çekinerek Şahin'i tüm vazifelerinden azledip Kuşbegi unvanını aldı. Şahin'in yerine Molla Yuldaş Datka'yı Kuşbegi olarak tayin etti. Böylelikle Kazak Bozkırlarında ilk ciddi ayaklanmayı başlatan Sarjan tarihin tozlu sayfalarında kendisine yer edindi.

Sarjan Kasimov'un ölümü Taşkent için olumsuz sonuçlara neden oldu. Taşkent sınırları içinde çok fazlaca vergi aldığı Taşkent Kazakları çok sert tepkiler gösterdi. Sarjan Kazakların efsane hükümdarı Abılay Han'ın en büyük torunudur. Bundan dolayı kısmi başkaldırıları başlamış, vergilerde düşüş yaşanmasından endişe etmeye başladılar.

⁷³ Orta Asya'da büyük göller ve onları besleyen belli başlı akarsular bulunmaktadır. Asyalılar bu akarsuların kenarlarına yerleşerek kendilerine bir medeniyet kurma şansı yarattı. Kazakların yaşadıkları bölgeler Ural, Turgay, Akmolinsk, Semipalatinsk havzalarından oluşur. Turgay bölgesinde yaşayan Kazaklar Aral-Hazar arasında bulunmakta olup yaklaşık 420.000 km²'lik bir alanda yaşarlar. Bölgenin çok büyük bölümü çöl ve bozkırdan ibarettir. Kuzey taraflarındaki Mugaçar ve Goberlin Dağları, bölgede yaşamı biraz daha olanaklı kılmaktadır. Bölgede en büyük sıkıntı susuzluk olduğu için birçok su kuyuları açılmıştır. Ancak sular tuzlu olduğu için insan sağlığı açısından sıkıntılara yol açma ihtimali vardır. Turgay Nehri bölgede önemli bir konuma sahiptir. Çünkü Turgay balıkçılık yapılabilen yerlerden biridir. Bölgeye adını vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihi ve İstatistikî Malumat", *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/22 (2009), 1-21.

Hokand Han'ı yaşanan tüm bu olaylar sonucu çareyi Kasım Han ile barış yaparak sağlayabileceğini düşündü. İyi niyetinin bir göstergesi olarak hapiste bulunan Kenesarı Kasımov'u esaretten kurtardı. Kenesarı'yı eli boş bir şekilde yollamayıp değerli hediyeler ve dostluk temennisiyle babasına gönderdi. Taşkent'in önde gelenlerinden biri Kenesarı'ya tüm bu serüveninde eşlik etti. Hokand Han'ı artık Kasım'dan gelecek olan haberi bekliyordu.

Kasım, Sarjan'ın ölüm haberini aldığı an yıkılmıştır. Sarjan onun en sevdiği kendisinden sonra han olmasını istediği oğludur. Fakat bu ülküsü gerçekleşmediği gibi Kenesarı'nın hapse atılarak tutsak edilmesi, yaşlı bedeninin bu hüznü kaldırabileceği endişesini oluşturur. Hiç beklenmedik bir anda Kenesarı'nın çıkıp gelmesi Kasım ve Kazak Bozkır'ında sevinç ve bayram havası yarattı. Kasım evlatlarının ve torunlarının ölümündeki suçlu olarak Kuşbegi Şahin'i görmektedir. Kendisinin intikam düşünemeyecek kadar yaşlı olmasından dolayı intikam peşinde koşmayacağını söyler. Kuşbegi Şahin'in ise çoktan cezalandırılmış olduğunu öğrenmesi Hokand Hanlığı ile görüşmelerin olumlu ilerlemesine neden olur. Kasım Han yeniden Taşkent'e dönmeye ve yeni Kuşbegi ile dostluk kurmaya hazır olduğunu ilettiler. Bozkırdaki konumundan dolayı itibarının korunması için şehrin en seçkin kişinin kendisiyle Çu Nehri'nde buluşarak tüm serüvende eşlik etmesini istedi.

Molla Yuldaş'a dörtlüyle koşarak gelen haberci havadisleri bildirdi. Molla Yuldaş Kasım Han'ı karşılamak için kırk kişilik bir heyet hazırlatarak Çu Nehri civarında bulunan Kasım Han'a gönderdi.[152] Asyalıların gelenekleri kapsamında ciddi toplantı ve vedalar önemi itibarıyla benzerlikler gösterir. Çu Nehri Taşkent'ten yaklaşık 200 verst uzaklıktadır. Konuk ne kadar saygın ise o kadar çok saygı ve hoşgörü gösterilerek yol boyunca eşlik edilirdi. Yaşlı Kasım Han gelen Taşkent heyetini iyi karşılayarak kendi olanakları dâhilinde çok iyi bir şekilde esenledi. Kasım Han'ın aklına hain bir pusuda kaybettiği oğlu ve torunları geldiği zaman konuklarının yanında kendini tutamayarak hıçkırığa hıçkırığa ağlar. Kendisini toplayınca suçlu olan Şahin'in elinden her şey alındığı için bu şehirde artık bir düşman bulunmadığını söyledi. Kendilerini dostu olarak gördüğünü söyleyip Taşkent'e dost olarak geleceğini ilettiler. Akşamına büyük bir ziyafet verilerek zengin sofralar kurulup gece geç saatlere kadar eğlenildi. Taşkent halkına ve Kazaklara küçük ölüm olan uyku geldiği zaman düşler alemine dalındı. Yurtların arasına ölüm sessizliği çöktü. Fakat bu ölüm sessizliğinde tek bir kişi ayaktadır; herkesin değerlisi ve büyüğü olan Kasım Han, bir intikam oyunu planlayarak gelen

elçilik heyeti uyurken yakınlardaki sazlıklardan Kazak telengutlarının* acımasız baltaları görünmeye başladı. Taşkentlilerin feryat figanları bozkırı sarmaya başladı. İçlerinden sadece bir kişi hariç herkes kılıçtan geçirilip intikam alındı. Kalan kişinin kulaklarını ve burnunu keserek onu Taşkent'e geri gönderdiler. Kasım Han, Taşkent Kuşbegi'ne ve Hokand Han'ına tek bir mesaj iletmesini söyledi. Oğullarının ve torunlarının ölümü için sadece Taşkent yöneticilerinin değil, Taşkent halkının da bu bedeli ödeyeceğini ilettiler. Kendisinden sonrakilere bu kan davasını miras olarak bıraktı. Gerçekleşen olaylar sonucu çevresindeki aullarıyla beraber hızlı bir şekilde kuzeye doğru Taşkent'in sınırlarından uzak bölgelere çekildi.

Sarjan'ın ölümü Kasımov ailesi ve Taşkent Kuşbegi'nin arasındaki tüm bağları koparmış oldu. Ertesi yıl bizlere asıl zorluk çıkaracak olan isim bozkırda ana faaliyetlerine başlayacaktır. Kenesarı Kasımov 1837 yılında Sibiry Kazaklarına bağlı olarak Küçük Orda'da büyük bir müfreze topladı. Abılay Han'ın hayatta kalan en güçlü ve itibarlı torunu olması nedeniyle Kazak Bozkır'ında birçok güçlü aileyi ve volostları kendi etrafında toplamayı başardı. Kendisine gönderilen Rus birlikleri silahlarının güçleri nedeniyle Kenesarı'ya karşı galip gelerek ona üstünlük sağladı. Kenesarı ve kardeşleri mağlubiyetler sonucu biraz daha gerilere doğru çekildi. Ancak oralarda da rahat durmadan akın ve soygunlarına devam etti. Rus Hükümet'i Kenesarı ve diğer çetelerin zulmünden masum halkı korumak için neredeyse her yaz Kazak Bozkırlarına müfrezeler göndermeye başladı. 1844 yılında bu müfrezelerden birine atanmış bulunmaktayım.

III

Eğer sınırı geçme şansınız olduysa, gümrük meselesi bittikten sonra konvoyunuzun sevinçle yabancı mesafeye koştuğu o anın izlenimlerini muhtemelen canlı bir şekilde hatırlıyorsunuzdur.[153] Girdiğiniz ülkenin afyon gibi havası harika bir sarhoşluk yaratır. Geçmişteki acıların anısı, geleceğe dair parlak umutların önünde kuruyup gidiyor. Artık hepimizin borçlu olduğunu düşündüğü kaderin, hayal gücüyle bize

* Silahlar ile tam olarak donatılmış olan savaşçılar, Kafkasya'daki nökerlere eşittir; Günümüzde Rusya'nın sınırları içinde kalan Altay dil ailesinin Güney grubunu oluşturan üç boydan biridir. Rusların Teles dediği gölün civarında yaşamaktadırlar. Türkler Teles'e "Tölös" demektedir. Türk olarak kabul edilen bu küçük topluluk hâlâ yaşamlarını devam ettirir. Ruslar Altay'da yaşayan "Bayat" kavimleri için "Telengutlar veya Teleütler" demişlerdir. Bu kavimleri Altay dil ailesine bağlı olan "Çuy-kiji" Telengutlarıyla karıştırmamız gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saim Sakaoğlu, "Altay ve Türkiye Türklerinin Bilmecelelerinde Tabiat Olaylarının Anlatılması", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 28 (1998), 435-444; Uslar metinde Teleüt kavmini kastetmemiş, savaşçı anlamında kullanılan Abılay Han döneminde oluşturulmuş telengutları kastetmektedir.

kesilen hesabın karşılığını hemen ödeyeceğini düşünmeden edemiyoruz. Vatanımı hiç terk etmemiş olanlar bile, bize her zaman altın dağları vaat eden yeni yılı karşılamanın umutlarını ve sevinçlerini hatırlayarak bu duyguları kolaylıkla anlayacaklardır. Hayal kırıklığı ne kadar tekrarlanırsa tekrarlansın, mantığımız bize mutluluğu en azından coğrafi enleme veya yılın rakamına bağlı olmadığını ne kadar soğuk bir şekilde açıklasa da parlak umutlarımızı kasvetli gerçeklikle değiştirmeyi kabul etmemeliyiz.

Kazak Bozkırlarının sınırından ilk girdiğim süreç bende neden bu kadar hoş bir etki bıraktığını açıklamak benim için zor oldu. Önümde her türden büyük zorluklar ve yoksunluklarla dolu uzun bir yolculuk vardı. Bu yolculuk bana henüz bilinmeyen bir niteliğe sahip iki ya da üç ânı ve onları bir gün, bir şöminenin önünde, köy komşusuyla dostça bir sohbette aktarmanın uzak bir umudunu vaat edebilirdi. Bütün bunlar çok açık ve çürütülemez görünüyordu, ama yine de hiçbir şeye dayanmayan bir tür önsezi, önümde büyüleyici bir gelecek resmi çiziyordu. Belirsizliğiyle cezbedici bir diyar; kavramları bizimkinden çok farklı olan insanlar, günlük olaylar kategorisinin ötesine geçen maceralar... Hevesle ileriye, bozkırın yeşil halısının, gökyüzünün masmavi kubbesiyle kesiştiği yere baktım.

Bozkırın kendisine ziyarete gelenleri Petropavlovsk'tan biraz işveyle kabul ettiği söylenebilir. İşim Nehri'ne kadar eşlik eden ve her yöne yayılan devasa çayırlar, bazı yerlerde küçük korular⁷⁴ vardı. Bozkırı ilk kez gören birinin ufkunu açan, mesafeyi gizlemeyerek ve ferahlık izlenimini bozmadan alanı göz alıcı bir şekilde çeşitlidir. Sayısız at sürüsü yol kenarlarında genişçe otlatıyordu. Kazaklar ot biçiyorlar ve yaz güneşinin parlak ışığında her vuruşu adeta bir şimşek çakması gibi indiriyordu. Her şey sakin ruhlu bir karakterle damgalanmıştı.

Gösterişli atım yeşil zemin üzerinde iki veya üç siyah çizgiyle zar zor işaretlenmiş düz bir yolda hızla koştu. Güneş batarken, kanlı ziyafetlerine başlamaya hazır sivrisinek sürüleri üzerime çullandı. Sivrisineklere karşı bir önlem almak zorundaydım. Yazın Sibiry'a da veya Kazak Bozkırlarında seyahat etmek neredeyse imkânsızdır. Don Kazaklarından⁷⁵ sivrisineklere korunmak için bir taktik öğrenmiştim. Tundra⁷⁶ ile

⁷⁴ İnsanların koruma altına aldığı küçük ormanlar, bunun yanında özel olarak ağaç dikilip oluşturulan yeşil alanlarda bu sınıfa girmektedir.

⁷⁵ Don Kazakları görünüşleri itibarıyla Ukrayna Kazaklarına benzer. Kadın ve erkeklerin giyinişleri tıpkı Ruslar gibidir. Don Kazakları inanışları bakımından Ortodoks Hristiyan mezhebine dahildir. Ancak din işleri ve dini tasavvurda zayıf bir yapıda bulunurlar. Don Kazakları en iyi şehir muhafızları ve şehir savunmalarını da kullanılıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph De Guines, *Hunların Türklerin*

kaplı alanlarında az bir süre yaşadıkları yaz aylarında sivrisineklerden çok fazla mustarip olan insanlar saç filesi adını verdikleri bir aleti başlarına geçirirdi. Bozkırda kullandıkları saç filesi ile sivrisineklerden korunmazsınız ama dayanılacak bir seviyeye çekebilirsiniz. [154] Sivrisineklerin varlığından biz de zorluk çekerek onlarla mücadele etmek durumunda kaldık. Yaz aylarında birkaç hafta arıcılarımız kovanlardan balları almaya giderler. Bunun için Sibiryâ'nın kuzeyinde birkaç hafta bulunmak zorundadırlar. Kutup bölgesinin ayrı bir güzelliği olmakla birlikte, bölgede yaşamın zor olmasından dolayı birkaç hafta insan yüzü göremeyebilirsiniz. Tüm bu fasıllar Kutup güzelliklerinin cilvesi olarak düşünülebilir, fakat kutuplardaki tehlike tüm bu güzelliklerin yerini korkuya bırakmasına neden olur.

Gece, siyah bir kumaş bantla çevrili olan gözlerime, gökyüzü ve bozkır her zamankinden daha karanlık gözüktü. Etrafımdaki her şey sanki ölüm sessizliğindeydi. Bozkırda serin serin bir meltem esmeye başladı. Yaprakların gizemli fısıltıları, zaman zaman, giderek daha seyrek küçük korulardaki rüzgârlara yanıt veriyordu. İşim Nehri'nden artık çok uzaktaydık. Uykuya geçiş evresinde insan tutarsız hayaller görür, kendini rüyaların sonsuz evrenine teslim etmeye hazırlanırken çevreden gelen köpek havlamalarıyla yerimden sıçradım. Kendimi dayanılmaz derecede dumanlı bir atmosfer de buldum. Bir adam bana yaklaşarak kim gidiyor diye sordu? Kendimi ondan aceleyle kurtararak bir an önce durak noktasına gitmeye çalıştım. Petropavlovsk'tan kırk verst uzaklıkta bulunan Karatomar gözcü kasabasına geldik. Uzun süre ne çevreyi görebildim ne de sorulara cevap verebildim. Bozkırdaki duman gözlerimi yaktı, öksürük ciğerlerime nüksederek sesimi kesti. Bu dumanın sebebi bozkırda sivrisineklerden kurtulmak için gözcü kasabalarda yaşayan Kazaklar yazın gübre ve ıslak otlardan bir kazık dikerlermiş. Böylece bu kazık Bozkırda tütsü görevi görerek sivrisineklerin bölgeye yaklaşmasını engelliyordu. Bu kokudan biz dahi etkilenip bertaraf olduysak sivrisineklerin yaklaşmaması çok normal. Biraz zaman geçtikten sonra dumana alışmaya başladım. Çevreyi incelediğim zaman karşılaştığım manzara, alçak bir kışla ve çitlerle çevrili dörtgen bir ahır seçebilmem oldu.

Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2018), III/190-191.

⁷⁶ Kış aylarının oldukça sert ve uzun geçerek bölgelerin bataklık ve donmuş vaziyette bulunduğu bölgelere denir. Yazlar çok kısa sürmekle beraber bölgede tek tip bitki örtüsünün bulunduğu iklim şeklidir.

Kazak Bozkırlarında haberleşme her devirde olduğu gibi bu dönemde de büyük önem taşıyordu. Kazakların atlarına talep hiçbir zaman eksik olmaz. Kazaklar atlarının bakımı ve güvenliği hususunda her zaman çok sert ve katı tedbirler alır. Samanlıklar, atların içme suları Kazakların en önemli sorunlarından. Atlar çok zorda kalmadıkça kirli su içmezler, düzenli olarak temiz içme suyuna ihtiyaç duyarlar. Atların güvenlikleri için genellikle 30-40 verst aralıklı mesafelerde bulunan istasyonlar her türlü ihtiyaç için hizmet verir. Her bir tavra⁷⁷, alçak bir sur veya çitlerle tahkimat oluşturulacak şekilde çevrelenir. Bir arada yaşayan Kazakların sayısı on ile yirmi arasında değişmektedir. Alınan tedbirler aslında Bozkırda bir anlam ifade etmediği gibi bu tedbirleri Kazakların aldığına dair bir öngöründe de bulunamıyorum. 1839 yılında Kenesarı Kasımov iki bin kişilik bir kuvvetle Kökteşav'dan 35 verst uzaklıktaki ufak bir yerleşim yerinden at çalma faaliyetinde bulundu. Burayı on sekiz kişi korumasına rağmen Kenesarı başarılı olamadan geri çekilmek zorunda kaldı. Sibiry Kazaklarının o efsaneleşen kahramanlıkları artık sadece halk efsanelerinde kalmışa benziyordu. Kazak büyüklerinin anlattıkları o kahramanlık hikâyeleri, cesaretli adamların kararları, başarıları ve kahramanlıkları Kazaklar üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır.[155] At çalmak bölgedeki en hızlı yoldan gelir elde etme yöntemlerinden birisidir. Sanılanın aksine at çalma işlemi bölge halkı tarafından kolay bir şekilde yapılır. Cesaretli atılgan bir Kazak gencinin atlardan birinin üzerine atlayarak üzerinde yüksek naralar atıp çevrili olarak tutuldukları tavladan hızlı bir şekilde çıkış yoluna atı yönlendirmesi yeterli olacaktır. Çok geçmeden tavladaki bütün atlar koşan atı ve binicisini takip eder. Daha eski zamanlarda bu tür olaylar çok sık tekrarlanırdı. Şimdilerde Kazak subaylarının dikkatli denetimi ve ekstra önlemlerle birlikte neredeyse bozkırda at hırsızlığı duyulmamaktadır. Bu çöl Kozaklarının⁷⁸ hayatlarını daha yakından tanımak onlarla zaman geçirmek istiyordum. Bir döngü içerisinde iki yılda bir tavlalara Kozaklar gönderilir. İki yıl boyunca tavlalarda hizmet verdikten sonra yeniden kendi köylerine dönerler. Köylerine döndükleri zaman yeniden maceralara atılmak için güç toplamaya çalışırlar. Cesur

⁷⁷ Birçok atın bir arada bulunduğu yetiştiricilik hizmeti veren yerler ve hipodromlardaki at ahırlarına tavra denilir. At sürülerinin sağlığını ve güvenliğini sağlamak için at yetiştiricilerinin tavlalar inşa etmesi gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Köseman- İbrahim Şeker, "Atçılık İşletmelerinde Biyogüvenlik ve Önemi", *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi* 5/1 (2016), 33-39; Bazı yerlerde hara denildiği de olmuştur. Metnin bütünlüğü açısından biz tavra ifadesini kullandık.

⁷⁸ Rus Kazakları için Rusların kullandığı bir ifadedir. Zira Kazakistan'da yaşayan Türk Kazaklar, ile karışmasından dolayı bu kullanım daha doğru şekilde olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, "Başlangıçtan Petro'ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir bakış", *Tarih Dergisi* 35 (2011), 193-222; Metne sadık kalarak bizler Kozak ifadesini kullandık.

Kozaklar için çöllerin tehlikeleri önemsizdir. Zaten o zorluklar ve tehlikeler olmamış olsaydı eğer bu coğrafyada tutunamazlardı. Bu bölge dünyada bildiğimiz diğer bölgelere benzememektedir. Özellikle kış aylarında bozkır hayatının monotonluğu çekilmez bir hal alır. Issız bir yerde etrafınızın karlarla dolu olduğunu düşünün. Kapıdan çıkıp çevreyi gözlüyorsunuz ve karşınıza çıkan sadece kar fırtınalarından kaynaklı bembeyaz bir alan. Tabii o fırtınada başınızı dışarı çıkarabilirsiniz bu manzarayla karşılaşabilirsiniz. Bölgeye aç kurtların dışında ara sıra resmi iş için gelen gezginler ile karşılaşma fırsatınız olabilir. Belki de dünyanın geri kalanıyla olan tek bağlantınız bu şekilde sağlanacaktır. Yeniden kendilerinden başka da yaşam kıpırtılarının olduğunu bilmeleri, Kozaklara bölgede yaşamaları için elverişli ortamı sağlamaktadır. Çünkü her bir döngüde köylerinden ailelerinden uzaklaşırlar. Hayatta kalma güdüsü onların bu özlemlerini rahat atlatmalarını sağlamaktadır.

Karatomar'dan ayrılırken benim yanıma dört tane tam donanımlı Kozak neferi verildi. Ben tarantassın⁷⁹ içindeyken onlarda benim etrafımda dört nala çevre güvenliğini sağlayarak yolculuğun hızını kesmeden konvoy hareketine devam ettik. Belki de yol üzerinde Ekaterinogradskaya'dan geçme fırsatı bulabilirdik. Gürcistan'a seyahat eden herkes bilir ki en öğretici okullardan biri burada bulunur. Derin bir uykuya dalmıştım, uyandığım vakit Petropavlovsk'tan 140 verst uzaklıktaydık. Karşılaştığım manzara beni çok şaşırttı. Bozkırın artık sonuna gelmeye başladık, fantastik şekilde bizi karşılayan tepelerle bozkır sonlanıyordu. Bu tepelikler bana Novorossiysk Bölgesinde bulunan benzerlerini hatırlattı. Tepelikler gözümde çeşitli hayvan ve totemleri andırdı. Biraz uzakta küçük bir nehrin akış yönünde engin sarp uçurumlar dikkatimi çekti. Burası bir kıyı şeridiydi sarp uçurumlar olması tuhaf bir durumdu. Yanıma verilen yaverim Azat, gözcülüğünde bu arazide uçurumların kenarından yolumuza devam ettik. Kozak'ın adı hakkında kendime bir oyun buldum. Adının nereden geldiği konusunda bir çıkarımda buldum. Azat'ın adı muhtemelen Arapça "Aslan" anlamına gelen Esad adından geliyordu. Genel olarak bozkır arazisinin engebese orijinal olmakla beraber değişik bir coğrafya tandemidir. Eğer ki coğrafya hakkında bilgili bir kişi burada bulunmuş olsaydı, bozkır Xylander'ın Terrain-Lehre'sinde⁸⁰ özel bir makalenin konusu olma onuruna layık olurdu.

⁷⁹ Seyahat etmek için kullanılan at arabalarına verilen isimdir.

⁸⁰ Joseph Ritter Von Xylander 1794-1854 tarihleri arasında yaşamış Alman bilim adamıdır. Dönemin siyasi olayları sonucu Yunanistan tahtında Bavyera Prenslarından biri oturuyordu. Bu durum Xylander'ın Yunanistan ve Arnavutluk üzerine olan ilgisini arttırır. Arnavutça üzerine çeşitli

Saatler sabahın on birini gösterirken “Mavi Dağ” anlamına gelen Kökşetav’a ulaştık. [256]⁸¹ Kazak Türklerinde bu yerleşim yeri yukarıda da belirttiğimiz gibi 1824 yılında Karkarali ile birlikte kuruldu. Bu iki yerleşim yeri bozkırda modern anlamda ilk yerleşim yerleri olma özelliğini taşımaktadır. Aradan geçen yirmi yıl boyunca Kökşetav büyüyüp gelişti. Kökşetav sokakları düz şekilde imar edilmişti. Evler bazı mimarı kurallara göre dizayn edilmişti. Kökşetav’a gelen bir gezgin veya turistin tüm ihtiyaçları birkaç dükkân veya evden rahatlıkla karşılanabilir. Kökşetav’ın manzarası çok güzel, yüksek dağların eteklerinde ayrılan korular pitoresk bir şekilde dekore edilmiştir. Bölgede Kökşetav’ı besleyecek olan bir göl bulunmakta, bu gölün çevresi zengin otlarla dolu, içinde de çok sayıda balığı barındırarak bu bölgede yaşamı var eder. Gün batımına doğru ufka bakıldığı zaman tuhaf şekilde birkaç tepe mavi renge döner bu sayede adının hakkını verir. Kökşetav yakınların da birkaç Kazak yurdu (çadır) gördüm, kendi işleri için bu bölgeye gelerek ev bulma zahmetinden kurtulmak için yaparlar. Böylelikle bölgeye geçici bir süre yerleşilir. Kazaklar özgür bozkırın havasını soluduktan sonra şehir yaşamı ve oda hayatından haz etmez. Bozkırın sonsuz genişliği ve uçsuz bucaksız oluşu onları cezbeder. Hatta Kazaklar evlerin tavanındaki kirişlerden çok korkarlar, tavanlarımıza bakamazlar bile, ağır kirişlerin bir anda çökerek altında kalacakları korkusunu yaşarlar. Çok uzun bir süre çadır içinde yaşadıkten sonra bu durum normal karşılanabilir. Dürüst olmak gerekirse özgür bozkır havasını soluduktan sonra yerleşik evler ve oda hayatından tiksindiğimi rahatlıkla söyleyebilirim.

Yolculuğum sırasında Abılay Han’ın torunlarından biri olan Kökşetav’ın kıdemli yöneticilerinden Ebül Hayr Gabbasov ile tanışma fırsatı buldum. Yüz hatları son derece

çalışmaları bulunmaktadır Ayrıntılı bilgi için bkz. Frimzim Dauti, *Son Osmanlı Döneminde Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu* (İstanbul: İstanbul üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 19; Xylander Hint-Avrupa dilleri üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yaparak böyle bir alanın oluşumunu sağlayan öncü iki kişiden biridir. Diğeri “Johann Georg Von Hahn’dır.” Xylander buna ek olarak “Albanolojininde” en önemli temsilcilerinden biri olarak zikredilecektir. “Die Sprache der Albanesen oder Schkipetaren” adlı eserinde birçok edebi düzenlemeler yaparak ilim dünyasına sunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tolga Dillioğlu, *Arnavutçada Fiil* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 5; Xylander ders kitabı olarak yazdığı eserlerinden “taktik ders” kitabının üçüncü bölümünde “Terrain Lehre” adındaki bölüm kitap halinde basılır. Xylander’in arazi defteri olarak yazdığı eserinde yer şekilleri ve coğrafyalar tanıtılıyordu. Kendi deyimiyle daha önceden arazileri gezen kişilerin anlattıkları yetmez. Anlatılacak olan bölgede bulunmak ve gözlemler yapmak gerekliydi. Ancak Xylander’in bunu yapma şansı yoktu. Ortaya çıkardığı eser beğenilerek Würtemberg Savaş Okulu ve Grand Ducal Baden Askeri Enstitüsü’nde bastırılarak okutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Ritter von Xylander, *Terrain-Lehre* (Münih: Lehrbudy der Taftif 1822), V-VI.

⁸¹ Metinde baskı hatası yapılarak 256 olarak verilmiştir.

uyumlu ve düzgündü. Tipik Moğol-Türk tipinde⁸² değildi, daha çok Kafkas tipine⁸³ benzeyen vücut hatları vardı. Konuşması iyi eğitilmiş Osmanlı eğitimcisine denk görünüyordu. Akşam Kökşetav'da bulunan yaklaşık on Kazak beni ziyaret etti. Kazakların kıyafetleri yüzyıllar boyunca aşağı yukarı hep aynıydı. Kıyafetlerinde mutlaka bir tüy motifi bulunur. Kazakların kıyafetlerinde (hâlât) özellikle kırmızı ve parlak yeşil renk direkt ayırt edilir. Bozkır aslanları hâlâ daha kendilerine göre mütevazı olan çiçekli sabahlıkları ve rengârenk işlenmiş şalvarları tercih eder. Çalı ve kuş motifi kıyafetlerinde çok fazla tercih edilir. Bozkırın asi çocuklarını bu kıyafetlerde görerek gülmeden durmak hemen hemen imkânsızdır. Bunun için züppe⁸⁴ adını hak ettiler. Gelen değerli misafirlerim birbiri ardına gelerek benimle el sıkışıp ben demeden direkt yere oturdu. Kazaklarla konuşmamız bir tercüman aracılığıyla gerçekleşti. Kazak dilinin Transkafkasya Türkçesi'ne benzerliğinden dolayı neredeyse bütün Kazakça sözcükleri anladım. Kazakların estetik algısı hakkında sizlere şu bilgiyi vermeliyim. Misafirlerim arasında bir zamanlar Petersburg'da bulunan biri vardı. Onunla sohbet etmeye başladığımız zaman içerik, başkent ihtişamına ve Petersburg'un zevklerine indirgenmedi. Mahkeme, tiyatro, maskeli balo gibi olaylara katılan Kazak bu olaylardan etkilenmiş.[157] Fakat Petersburg'da en çok sevdiği şey ziyafetlerde kesilen sığırlar olmuştur. Keşke Kazak'ın çevre düzenlemesi ve devlet teşkilatı hakkında beğendiği

⁸² Moğol-Türk tanımı yanlış bir ifadedir. Araştırmalar gösteriyor ki uzun yıllar Moğollar ve Türkler sarı ırka mensup sayılarak Avrupalılardan soyutlanıyordu. Bu durum 1937 yılındaki Şevket Aziz Kansu'nun savunmuş olduğu tezler ile yeni bir bakış açısı kazandırıldı. Bugün Türkler beyaz ırktan sayılmaktadır. Yapılan konferansta Alpadam tipini tanımlayıp Türkler ve Avrupalı gençler üzerinde çeşitli çalışmalar yapıldı. Türkler ile Alpadam motifinin benzer özellikler taşıdığı öne sürüldü. Türklerin Moğollardan ayrılarak daha çok brakisefal olan Avrupalı milletlerden olduğunu açıkladı. Moğolların sarı ırktan, kısa boylu ve çekik gözlü olduğunu, Türklerin ise bu tipte olmadığını Avrupalıların Alpadam olarak tanımladıkları tipi tanımlayarak ardından Türk tipi tanımlanacaktır. Alpadam fizyonomisi, brakisefal, ince burunlu, orta ya da uzun boylu, buğday veya kumral renkli olarak tanımlanıyordu. Anadolu'dan metruk mezarlardan kemikler çıkarılarak Türklerin tipi incelediğinde ulaşılan sonuç, Fransız ve Türk kafataslarının Alpadam ile birebir uyduğudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, "Dolikossefalden Brakisefale Türk Irkı Şevket Aziz Kansu ve Antropolojinin Evrimi", *Toplumsal Tarih Dergisi* 207 (2011), 18-29.

⁸³ Kafkasya'da çeşitli halklar yaşamaktadır. Bu halklar uzun yıllar beraber yaşayarak birçok badireyi atlattı. Irklar defalarca etkileşim içine girerek ortada saf bir Kafkas ırkının kaldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak Büyük Sovyet Ansiklopedisinde Kafkas Irkı için "brakisefal kafa, geniş yüz, düz ya da dalgalı koyu renk saç, koyu renk gözler, çok gelişmiş sakal ve vücut tüyleridir" açıklaması verilip genel bir tanım yapılmıştır. Günümüzde Kafkas ırkı üç parçaya bölünmüş vaziyette olup Avrupa ırkının güney Akdeniz koluna dahil edilir. Üç parçanın en önemli kolu Orta Kafkaslarda yaşayan "Kafkasion tipi" antropolojik tipleridir. Kafkasion tipinin özellikleri: "uzun boy, büyük kafatası, geniş yüz, genelde kemerli burun, daha gür sakal gibi özelliklere sahiptir" açıklaması ile bir tarif mevcuttur. Birçok araştırmacıya göre bu tip Kafkasların kendi olağan vücut tipleridir. Paleolitik Çağ'dan bu yana bu tip insanların kendi yerel ve dünyanın en eski antropolojik tiplerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Tavkul, "Linguistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya'da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği", *Yeni Türkiye-Kafkaslar Özel Sayısı 71* (Temmuz-Aralık 2015), 43-55.

⁸⁴ Metinde оқуль—щоголей olarak verilmiştir. Okul züppesi anlamına gelmektedir.

şeyler olduğunu sizlere söyleyebilseydim. Durum bundan çok farklı haldeydi, çünkü bozkır, coğrafyası gereği bu adamların estetik algıları da hayvancılığın motifleriyle sınırlı kalmış durumdaydı.

Kazak fizyonomisinin de artık ayırt edici özellik bulmak zordur. Bunun başlıca nedeni Kazakların komşu halklarıyla çok uzun bir süre vakit geçirerek kendi fizyonomik özelliklerini kaybetmeye başlamalarıdır. Kazaklarda bazı yüzler dikkat çekici olmakla beraber aralarında çirkin bir adam bulmak neredeyse imkânsızdır. Güzellikleri ile ünlenmiş olan Transkafkasya⁸⁵ halklarıyla uzun süre vakit geçirdikleri için artık Transkafkasya Tatarlarına benzeyerek yeni bir fizyonomik hal kazanmışlardır. Çoğunlukla çıkık elmacık kemikleri ve dar gözler Kazakların şu an ki başlıca özelliklerini oluşturur. Alışık olmayan bir kişi için bu adamlar olumsuz bir etki yaratır. Başka farklı özellikleri de vardır. Kazan Tatarları⁸⁶ aralarında hemen ayırt edilmektedir.

⁸⁵ Kafkasya’da Karaçay, Adige, Abhaz, Gürcü, Oset, Malkar, Çeçen gibi halklar yaşadığı düşünülmektedir. Bölge Karadeniz ile Hazar Deniz’i arasında kalır. Alan ve Aslar bölgenin en eski halkları olmakla beraber Alan kavmi daha çok revaçta olup bölgedeki topluluklar ve Avrupalılar, köklerini Alanlara dayandırmak istemektedir. Alanların İran’i bir halk olduğu Asların ise Türk asıllı bir kavim olduğu düşünülmektedir. Fakat etnik köken ve dil olarak Türk halkı olan Karaçaylılar köklerini Alanlara dayandırarak onların mirasını devraldıklarını iddia etmişlerdir. Karaçaylılar kendilerine “Tavlu/Dağlı” demektedir. XIII. yüzyılın önemli müelliflerinden “Avfi” Kafkas Dağlarına ev sahipliği yapan iki topluluk olduğunu bunların “Lergar ve Tûlâs” boyları olduğunu söylemiştir. Tavlu’nun As topluluklarını belirttiğini bunun bir okuma hatası olduğunu düşünmekteyiz. İbn Rûsteh bölgeye gelince “Tavlu-Aslar’dan” bahseder. Tüm bunları topladığımızda Karaçaylıların Alanların değil de Asların mirasına sahip çıkması gerektiğini düşünmekteyiz. Bölgede yaşayan Osetlerin bulunduğu bölge Kuban Kültürünün ortaya çıktığı yer olarak iddia edilir. Klaproth 1822 yılında yaptığı çalışmalar ile Alanların Osetlerin atası oldukları görüşünü ortaya atmıştır. Bu görüş ilim dünyası tarafından ciddi bir destek görerek bugün kabul edilen görüşler arasında olduğunu savunabiliriz. Böylelikle Türk kökenli halkların Alanlara bağlanma fikri kendiliğinden düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Umut Üren, *Avrasya’nın Bozkır Halkları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 63, 164, 165, 173, 174.

⁸⁶ Kafkasya’da Büyük Bulgar Devleti yıkıldıktan sonra o topraklarda Kazan Devleti kurulur. İki farklı millet gibi algılansa da aslında birbirlerinin devamı hüviyetinde olduğu anlaşılacaktır. Rus kaynaklarında Kazan halkı için “Kazan Bulgarları” ifadesi geçmektedir. Kazan adının ortaya çıkışı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Halk hikayelerinde bir kadının elinden kazanı nehre düşürmesi sonucu hem bölge hem de nehir kazan adı ile anılmaya başlandığı söylenmektedir. Kazan şehrini kuran kişinin adının “Kazan Han” olmasından dolayı Kazan adının verildiğini düşünenler olmuştur. Zagoskin’e göre Altınordu Hanlarından “Tuda Mengü Han” halkının içinde “Kazan Han” olarak bilinmektedir. Hatta bazı bastırılan paralarda Kazan Han ifadesini kullanmıştır. Rus kaynaklarında 1288 yılından itibaren Kazan adının kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Farklı bir görüşe göre ise şehrin yukarıdan görünümünün kazana benzemesinden ötürü bu şekilde bir adlandırılma yapıldığı düşünülmektedir. Ahmerov’a göre nehrin adı kazan olarak bilinmekteydi. Bu sayede Kazan ifadesi artık şehrin ve ilerleyen süreçte Hanlığın adı olacaktır. Bölge halkının anlattığı rivayetlere göre asıl Kazan şehri günümüzdekenden 45 km daha Kazan Nehri’ne yakın bir yerde kurulmuş durumdaydı. Çevreye bakıldığı vakit Müslümanların “Eski Kazan” olarak adlandırdıkları yerin çeşitli kalıntıları bulunmaktadır. Günümüz Kazan şehri ise “Yeni Kazan” olarak geçmektedir. Yeni Kazan’ın bulunduğu yerde yapılan çalışmalarda birçok Bulgar kalıntısına rastlanır. Bölgede daha öncelerde Bulgarların yaşamalarından dolayı bu durum doğal karşılanır. Eski Kazan’dan yeni Kazan’a ne zaman ve nasıl taşındığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Yeni Kazan’ın kuruluşu hakkında birçok rivayet ve menkıbe mevcuttur. Kazan’ın önemli bir konuma gelmesi Bulgar ve Saray şehirlerinin yıkılmasından sonra oldu. Bulgar’ın ticaret potansiyeli ve Saray’ın idari gücü Kazan’a

Yüzlerinin şekli aynı dolunay gibi yusuvarlak, gözleri dar, kaşları güçlükle görünmektedir. Burunları basık ve ten renkleri Mısır Mumyalarının rengi gibi kahverengidir. Kazakların genel olarak boyları orta veya biraz uzun boylu olarak tasvir edilebilir. En belirgin özellikleri alışılmadık şekilde neredeyse hepsinin vücutlarının çok güçlü olmasıdır. Şiddetli ve sert bozkır yetiştirme şekli bizlere Likurgus'un⁸⁷ Sparta'da⁸⁸ yaptıklarını hatırlatır. Likurgus Sparta'nın kanun koyucusu olmakla beraber

miras kalınca bölgenin yeni ve büyük gücü oldu. Böylelikle Doğu Avrupa'da en güçlü Müslüman şehir Kazan haline geldi. Saray'dan sürülen Tatar Hanlarının Kazan'a gelmesiyle birlikte Kazan Hanlığı kurulacaktır. İlk kuruluş yılından bu yana Ruslara karşı hep düşmanca bir politika güttüler. 2 Ekim 1552'de Ruslar Kazan'a nihai hücum ederek şehri zapt etmeyi başardılar. Böylelikle Rusların ilerleyişinde ciddi bir set olan Kazan Hanlığı siyasi mecrada son bularak Rusların bir vilayeti haline gelecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Ünal, *Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi* (Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları, 2009), 23, 30, 31, 36, 39, 40, 42, 43, 150.

⁸⁷ Yunan şehir devletlerinden olan Sparta'nın efsanevi kanun koyucusudur. MÖ.10 yy. veya MÖ. 8.yy. tarihlerinden birinde yaşadığı düşünülmektedir. Tarihçiler Likurgus'un koyduğu kanunların zaman içerisinde geliştirilerek sürekli reform edildiğini düşünürler. Likurgus'un amacı ülkedeki insanları hayatta kalmaya teşvik etmektir. Likurgus döneminde Sparta üç ayrı sınıfa ayrılmıştı. Onda birlik kısmı yönetici halk sınıfıydı. Diğer iki zümre "Helot" sınıfı ve çiftçi işçi grubuydu. Dor göçleri ülkeyi zorlu bir sürece itmiş bulunuyordu. Likurgus bu göçler karşısında bir kültür tasarlayarak Sparta'nın kurtuluşunu hedeflemekteydi. Likurgus'un en önemli faaliyetlerinden biri krala karşılık bir ihtiyar heyetinin oluşturulmasıydı. Halk tartışmalarını yapıldığı mecliste bulunabilirdi. Ancak oy kullanması ve karar alması gibi durumlar söz konusu olmamakla beraber sadece katılım göstererek iyi veya kötü görüş belirtebilirlerdi. Likurgus ekonomik eşitlikten yanaydı, zira ekonomi eşit olmazsa o zaman halkın ezileceğini düşünüyordu. Bu dönemde büyük bir zenginlik üç, beş varlıklı kişinin tekelinde toplanmıştır. Efsaneye göre Likurgus ülkelerini eşit kırk parçaya bölerek halkına dağıtır. Unutulmamalıdır verilen şey alınabilir de bunun için verilen araziler her an geride alınabilirdi. Tarihte eşine az rastlanır bir karar alınarak ticarete altın ve gümüşün yerine demir çubuklardan paraları tercih ettiler. Bu sayede hırsızlık ve fahişelik gibi topluma zararı olduğu düşünülen aktivitelerin azaldığını söyleyebiliriz. Likurgus başka ülkelere seyahat etmeyi ve dışardan turist veya seyyahların gelmesini de yasakladı. Sparta'da 7 yaşını dolduran herkes kız erkek fark etmeksizin eğitim görmesi mecburiydi. Topluca yemek yenerek güçlü kaslı vücutlar oluşturulması gerekiyordu. Belki de en çok bilinen kuralları, sadece hak edenlerin yaşaması gerektiğiydi. Bu amaç doğrultusunda kundaktaki bebek ve yaşlılar gibi daha zayıf olanlar öldürülebilirdi. Spartalılar çok eski devirlerde yaşamış olmalarına rağmen miras alma ve ülkenin beşte birine sahip olma faaliyetleri ile kadınlarda haklarını gözettiler. Sparta'da evlilik ve bir çocuk sahibi olmak kutsal işlerden biridir. Bekar kişiler çeşitli baskı ve şiddetlere maruz kalarak çoğunlukla evlendiriliyordu. Bu gibi yenilikler içeren yasa sürekli reform edilerek 500 yıl kadar yürürlükte kalacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Ph. Paschalis- Jerome D. Ulman, "Lycurgus, Legendary Law-giver of 800 B.C. Sparta: Cultural Engineer", *Behavior Analysis and Social Action* 71/1 (1989), 48-51.

⁸⁸ Sparta MÖ. 9. yy.'da Yunan şehir devletlerinden biri olarak kurulur. Sparta MÖ. 7. yy.'da Likurgus'un reformları ile bulunduğu coğrafyada tutunmayı başardı. Sparta demokrasi, aristokrasi ve monarşinin harmanlanmış ilk örneğini sunar. Sparta'da evlilikler genelde kız kaçırma metoduyla uygulanır. Sağlıklı doğan çocukların yaşamasına izin verilirken güçsüz ve engelli doğan çocuklar ölüme terk edilirdi. Sparta'da doğan her bir çocuk ailenin değil devletin ortak malı olarak sayılırdı. Sparta'da Ephorlar isimli bir zümre bulunmaktadır. Bunları kralın yetkilerini sınırlayan denetim mekanizması olarak düşünülebiliriz. Crypteia kurumu Sparta'da ilk gizli istihbarat kurumu özelliğini taşır. İhanet eden veya öldürülmesi gereken kişileri ortadan kaldıran bir kurum olarak hizmet vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Özdemir, "İlk Cumhuriyet ya da Sparta'yı Anlamak", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 15 (2010), 372-393; Sparta şehir devleti, Dor göçleri sonrasında "Peloponnesos" yarımadasını işgal ederek yerleşen Dorlu istilacılar tarafından kurulur. Dorlu istilacılar kendilerine "Lakedaimonlular" demektirler. Bölgedeki halklar ile ittifak kurarak kendi şehir devletlerini özgürlük esasları üzerine kurdular. Kartaca ve Perslerle çok önemli mücadelelere girmelerine rağmen varlıklarını devam ettirmeyi başarırlar. İç karışıklıklar ve Yunan şehir devletlerinin çöküş sürecine girmesi Kuzey'de yükselen Makedonyalıları ve Kral Philip'in

askeri reformlar yapar. Zayıf doğmuş olan çocuklarını Taygetus Dağı'na atmalarını emredip en güçlü çocuklara yaşam var ederek güçlü askeri yapı kazandırmayı hedefledi. Kazaklarda aynı Spartalılar gibi çocuklarını katı ve sert bir şekilde yetiştirmek zorundadır. Ancak onlar zayıf çocuklarını öldürmez. Kazaklar zorlu kış şartların da çocuklarını yetiştirmeye çalışarak artık onların korkacak bir şeylerini bırakmazlar. Bozkırdaki ölümlerin başında bebek ölümleri gelir. Bunun sebebi coğrafyanın zorluğuna bebeklerin dayanamamasıdır.

Kökşetav'daki yerel yetkililer yaklaşan sefer için güvenilir liderler bulma konusunda endişeliydiler. Kazaklar Bozkırda çeşitli soygunlar yapan Kenesarı'ya karşı gönderilen müfreze birliklerine katılmaya başladılar. Bu adamların desteği önemliydi. Ancak sonuç alınmadığı için bir mesafe kat edilmiyordu. Cesaret eksikliği ve zayıf silahlanma yüzünden neredeyse hiçbir askeri müdahale de ana unsur olarak kullanılmazlar. Geri hizmetlerde kullanılarak isyancılardan geri alınan sığırlara bakmakla, bölgelerde ve sınır garnizonlarında gözcülük yapmak ve coğrafyayı tanıdıkları için herhangi bir yerde düşman izi var mı? Varsa da o düşmanın yerini bulmak gibi işlerde kullanılırlar. Kazaklardan alınan yerel liderler müfrezelerin savaş kolunda hizmet etmez. Onlar genelde yaşlılar arasından seçilir. Liderler gençlik yıllarında Bozkırda soygun ve yağma faaliyetlerinde bulunmuş kişilerdir.[158] Bozkırın harap yollarından geçerken eski fırtınalı gençlik çağlarında maceraperest anılarına dalıp giderler. Bu adamlar atların otlatıldığı yeri, koyunların nerede olduğunu, köylerin sınırlarını ve korunaklı noktaları çok iyi bilirler. Soyguncular yüzünden, Kazaklar şafağın ilk ışıklarına kadar yarı uyuyarak, yarı uykusuz bir gece geçirmektedir. Bozkırda yaşayan insanlar bizler için çok değişik ve karmaşık yapıdaki kişilerdir. Bozkırın en küçük topografik detayları, tepeler, mezarlar, yokuşlar, tatlı ve tuzlu suyu olan kuyular, mükemmel ve vasat yiyecekleri olan meraları hatırlayabilmelerini bizler hâlâ anlayamıyoruz.

Köktaşav'da bize yerel yetkililerden iki lider önerildi. Bunlardan biri yetmiş beş yaşlarında olan kısa boylu Tyulesh, donuk gözlerinde tamamen düşünce eksikliği olan buruşuk kambur ve yaşlı bir adamdı. Onu ilk gördüğümde bu adamın hâlâ yürüyebildiğine şaşırdım. Fakat adam at önüne getirildiği zaman ata binebildiğine

yönünü güneşe şehir devletlerine çevirmesine neden oldu. MÖ.338 yılında "Chaeronea" savaşı ile birlikte Makedonyalı Philip şehir devletlerine aslında son verdi. Fakat onların kendilerine bağlı bir süre daha yaşamasına izin verir. İlerleyen süreçte Eski Yunan şehir devletleri Makedonya'da Helenizm kültürünün oluşmasında çok faydaları olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ardalan Ahmet, *Antik Yunan Medeniyetinin Oluşması ve Tarihsel Gelişimi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 34-40.

inanmadığım gibi ona bölge hakkında birkaç soru sorarak yetkinliğini ölçmek istedim. Tercüman yardımıyla adamla konuşup anlaşmaya çalıştık. Tyulesh bir anda belki de otuz yaş gençleşerek tercümanı devre dışı bırakıp aceleci bir şekilde eline sopa alarak bölgeyi bana eliyle çizmeye başladı. Tyulesh'in anlattıkları onun bölge hakkındaki yeterliliğinin inanılmaz bir seviyede olduğunu kanıtlamaya yetti. Tyulesh bana bir itirafta bulundu. Yaz aylarının onun üzerinde çok ağır etkiler bıraktığını söyledi. Yaşlılıktan ötürü uykusuzluk çektiği için gençlerle yolculuğa çıktığı zaman, gençlerin onun dinlenmesine müsaade etmeden sürekli yolda hareket etmek istemelerinden dolayı yorgunluğu artarak gençlerle tartışma yaşadığını söyledi. Geceleri görme yetisini çok fazla kaybettiğini, normal şartlarda zaten iki metre öteden gelen bir atın rengini anca seçebildiğini söyledi. Tyulesh farklı bir adamdı, Bozkırda birçok kez Kenesarı'nın eline esir düşmüş, zekâsı sayesinde Kenesarı'nın elinden her defasında kurtulmuştu. Belki de kurtulmasında en büyük etken zar zor nefes alan bir ihtiyar olmasında yatıyordu.

Atagay adlı ikinci bir lider de bize kılavuzluk yapacaktı. Akmola Sultan'ı Kumur-Kuldzfi Kudaimendina'nın⁸⁹ telengutuydu. Atagay çevikliği ve zekâsıyla dikkat çeken bir liderdi. Düzenli yüz hatlarına sahip orta yaşlı bir adamdı. Bozkırda onunla ilgili bir anekdot anlatılır. Karkarali Sultan'ı Tursun Cengizov, Atagay'a çeşitli saldırılarından dolayı kızmaktadır. [159] Atagay'dan kurtulmak için ona bir pusu kurmaya karar verir. Uzun uğraşlar sonucu nihayet Atagay'ı esir alarak ellerini ve ayaklarını sıkı sıkıya bağlarlar. Atagay neredeyse kangren olacaktı. Ona bakan Kazak askerleri her zamanki gibi akşamları uyanıktılar. Gece olduğu zaman uykuya dalarak Atagay'ı pek önemsememişlerdi. Çıplak yerde yatan Atagay mucizevi bir olay yaşadı. Ortada yanan ateşten sıçrayan küçük kıvılcıklar Atagay'ın üzerine gelmekteydi. Atagay bir tanesini sönmeden elinin üzerinde yakalayarak onu canı yanmasına rağmen körüklemeye devam edip, ipi gererek bağlarından kurtuldu. Aynı ateşten yararlanarak vücuduna çokça hasar vermesine rağmen özgürlüğüne kavuştu. Atagay kendisine bunları yapan kişiye karşı sessiz sakin durabilecek biri değildi. Bir gün önce Tursun Cengizov'un güzel eşlerinden

⁸⁹ Çarlık Rusya'sı Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi Kazak Bozkırlarını da ele geçirmek amacıyla onların topraklarına kaleler inşa ederek müsadere işlemine girdiler. Kazaklardan gelecek olan isyanları önlemek için Kazak Ağa Sultanlarını yanlarına çekmeye çalıştılar. Ağa Sultanların yanında Kozak askerleri bırakarak her daim kontrol etmeyi hedeflediler. 1832 yılında Akmola Kalesi inşa edilerek "Konur Kulca Kudaymendin" Akmola'nın Okruk'u seçildi. Yapılan bu kaleler Rusların Türkistan coğrafyasındaki ülkeleri teker teker düşürmelerinde en etkili unsurlardan biri olacaktır. Kazakların milli direnişinin önderi Kenesarı Han'ın üzerine yapılan seferlerde Akmola Kalesi üs olarak kullanıldığı için Kenesarı'ya büyük zararlar verdiler. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun- Anar Somuncuoğlu, "Almatı-Astana", *Türk Dünyası başkentleri*, Ed. Murat Yılmaz vd. (Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2014), 139, 140, 142.

birinin sürekli ona bakmasını hatırlayarak kadının yaşadığı köye gidip Kazak kadını Nulin'i buldu. Nulin, Kont Natalya Pavlovna'sı⁹⁰ kadar sert karşılamadı. Aralarında geçenler hakkında bir fikrim yok. Atagay sabah olunca en hızlı iki atı yanına alarak Sultan'ın yurdundan içeri girdi. Onu uyandırıp, sağlık ve iyi şanslar dileyerek hızla kaçmaya başlar. Diğer karısıyla uyuyan sultan hemen hızlıca emirler vererek Atagay'ın yakalanmasını ister. Atagay sabaha karşı Tursun Cengizov'un topraklarından süratle uzaklaşarak sağ salim yurduna döndü.

Kökşetav'dan Atbasar'a doğru yola çıktık. İki güzergâh arasındaki yol tamamen monoton bir yapıdaydı. Samanlıkların, suyun ve ormanların bolluğu Atbasar ve Kökşetav arasında kalan bölgeyi ilerleyen yıllarda muhtemelen dolduracaktır. Atbasar da ki ağaçların boyları diğer bölgelere göre daha büyüktür. Yol üzerinde bize eşlik eden Kozak subayının ailesiyle birlikte burada yaşadığını öğrendim. Bölgede Baganali⁹¹ halkı yaşamaktaymış ve bu halk kendilerini bozkırın yırtıcı hayvanlarına karşı güvenceye alarak bölgede yaşamaya devam eden bir toplulukmuş. Baganali halkı göçebe yaşamı terk etmeyen bir halktır. Ancak değişen dünya düzeni Kazak boylarını vurduğu gibi Baganali halkına da yansımaya başladı. Konargöçer yaşamlarına devam ederek uzun bir süredir yurtlarını değiştirmeden İşim Nehri kıyılarını kendilerine yurt tutmaktadırlar.

Bozkırda uzun bir süre boyunca seyahat etmek durumunda kaldım. Her ne kadar bozkıra alışmaya başlasam da üzerinde yaklaşık 500 verst boyunca seyahat ettiğim için bu zorlu yolculuk şartlarından sıkılmaya başladım. Bu uzun yolculuklar boyunca dikkate değer pek bir şey gördüğümü söylemem mümkün değil. Bozkırda neredeyse her yer birbirine benzemektedir. Yollar Rusya'daki yollardan farklı bir durumda değil.

⁹⁰ Puşkin'in Kont Nulin adlı eserinde geçen bir anekdota değinilir. Kont Nulin Avrupa'da çıktığı uzun bir yolculuktan dönmek üzereyken yaralanması sonucu Natalya Pavlovna adlı kadının evine sığınmış ve iyileşmeye çalışmaktadır. Natalya'nın kocasının uzun bir süredir avda olması onu can sıkıntısına sürüklüyordu. Kont Nulin'in ondan yardım istemesini sevinçle karşılayarak şatoda yemeğe davet etti. Kont Nulin kadından hoşlanarak ona yakınlaşmaya çabalamış, fakat Natalya'nın tokadıyla son bulan bir girişim olur. Bu olayın kulaktan kulağa yayılmasıyla oluşan ortam, eserinde anlatılmaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Nejla Yıldırım, *Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Poemalarının Paleh Sanatına Yansıması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 74.

⁹¹ Kazak şecerelerinde Orta Cüz Kazaklarını oluşturan boylardan biridir. Bazı kişilerin iddialarına göre soyları Naymanlara kadar uzanmaktadır. Kimilerine göre kendisi müstakil bir boydur. Baganali boyu "Cezkazgan ve Kızılorda" bölgelerinde yaşamaktadır. Savaşta kullandıkları parolaları "uran" (parola) "Kapgatay" olduğu anlatılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dinara Duisebayeva, "Çokan Velihanov ile F.M. Dostoyevski'nin Mektupları", *Aydın Türklük bilgisi Dergisi* 2/3 (2016), 49-65.

Rusya’da seyahat etmemle Kazak Bozkırlarında seyahat etmem arasındaki tek fark bana eşlik eden Kazak eskortların⁹² olmasıydı.

Djarkain-Agaç’ın tahkimatında seyahat şekli eğlenceli bir hal almaya başladı. Artık çevremizde bize eşlik eden gözcü ve eskortlar yoktu. Bütün müfreze birliklerinin toplandıkları Ulutav Dağlarına gitmek üzere yola çıktık. [160] Bizlere yiyecek ve içecek nakliyesi sağlamak için elli kişilik Kazak grubu eşlik ediyordu. Djarkain-Agaç’ın arkasında artık Rus Çarlığı’nın etkisi olmadan gerçek Kazak Bozkırları başlıyordu.

IV

Gün doğumuna az bir zaman kala uyandırıldım. Müfrezenin İşim Nehri’nin diğer tarafında toplandığını ve yola çıkmak için hazırlandıklarını söylediler. Gece konaklamak için bana bir yurt tahsis edildi. İstemedim de olsa yurduma bakmak için geri döndüm. Uzun bir süre Bozkırda kalacağım için odalardaki o misafirperver kirişleri göremeyecektim. Artık birçok geceyi açık havada geçirmek zorunda kalacağım gerçeği ile yüzleştirdim.

Djarkain-Agaç yakınlarındaki İşim Nehri’nin kaynağı sığ ve dardır. Yaz aylarında bu mevzide neredeyse her yerden karşıya geçilir. Ancak bu yıl çok şiddetli yağmurlar yağması sonucu artık geçişler küçük de olsa sandallar aracılığıyla yapılmaktadır. Sandal dışında karşıya geçmek hemen hemen imkânsızdır. Bana bir sandal getirerek karşıya geçmemi sağladılar. Kozaklar ise atlarıyla beraber yüzerek sandalın köşelerine tutunup karşıya geçtiler. Kıyafetlerini ve silahlarını sandala bırakarak, benim yanıma da on sekizli yaşlarında çok güzel bir Kazak kızı yerleştirip karşıya geçtik. Kazak güzeli tarif edilemeyecek kadar güzel olmasına rağmen çok kirli gözükiyordu. Eski bir çeşit paçavraya sarılmıştı, üzerindeki paçavralar tıpkı eli yüzü kadar kirliydi. Kızım elindeki kırbaç tıpkı Gogol’un⁹³ dediği gibi Kazaklara bakınca yansıyan küstahlığı yansıtıyordu.

⁹² Belirli bir yeri veya kişiyi araçlarla korumak için kullanılan tabirdir.

⁹³ Nikolay Gogol 1809-1852 yılları arasında yaşamış Rus Edebiyatı’nın önemli yazarlarından biridir. Köken itibarıyla kendisi Ukrayna doğumludur. Rus Edebiyatına birçok Ukrayna menşeli kelimeyi dahil etmiştir. Eserlerinde birçok defa “hiciv” metodunu kullanarak halkı bilinçlendirmeyi hedefleyecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak vd. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 235; Gogol Rus Edebiyatı’nda Puşkin’in öğrencisi ve varisi konumunda bulunur. Puşkin ve Gogol’un aralarının da çok iyi olduğu bilinmektedir. Hatta anlatılan bir efsaneye göre “Müfettiş komedisi ve Ölü Canlar” eserlerinin konusunu Puşkin Gogol’a vermiştir. “Belinski” 1835 yılında yaptığı eleştiri ve hamlelerle Puşkin’in yarattığı Rus Edebiyatı motifini bir anda emekliye ayırarak mazinin güzel sayfalarından biri haline getirdi. Gogol hocasının başına gelen olaydan çok etkilenerek 1845 yılında henüz daha genç sayılabilecek yaşta bir vasiyet bıraktı. “Cesedimin açık çürüme belirtileri görünmeden önce toprağa verilmemesini vasiyet ediyorum” diyerek hocasının başına gelenlerden bir nebze olsun kurtulmak istedi. Gogol’un en çok ses getiren eseri, Ölü Canların konusu hilekâr biri olan “Çiçikov’un” Rus taşrasında bir köyde bulunan ölü

Kırbaç ona sanılanın aksine cesur bir görünüm kazandırıyor. Kıyıya vardığımız gibi atının üzerine tüm çevikliğiyle atlayarak, bana bir veda işareti olarak başını salladı. Pürüzsüz tarlada bir ok gibi koşturarak gözden kayboldu. Kazak güzeli bozkırda karşılaştığım ilk kadın olma özelliğini taşıyordu. Muhtemelen Kazak güzeli bulunduğum tahkimattan çok da uzak olmayan bir auldandı.

Bizim müfrezemiz daha öncede belirttiğim gibi çok küçüktü. Ancak olağanüstü bir hareketlilik tablosu sunuyordu. Sabahın soğuşunda karşıya geçmek için ıslanan Kozaklar tir tir titreyerek, aceleyle giyinmeye çalıştılar. Atlarda sahipleri gibi homurdanıp duruyordu. Kozaklar hemen ıslak yelelerini silkeleyen atlarını eyerledi. Müfreze birlikleri daha önceden develeri taşıyarak üzerinde bizler ve hayvanlar için yiyecek ve tahıl çuvalları getirmişlerdi. Hayvanlar sabırlı sessiz sakin bir şekilde yemlerini bekliyorlardı. Nehrin bulunduğumuz yakasını neredeyse tamamen kapladılar. Artık gerçek Bozkırda olduğumuz için daha temkinli, her an saldırıya hazır bir şekilde hareket ediyorduk. Yerel liderler bulunduğumuz mevkiye hemen öncü birlikler çıkarıp gözcüler yerleştirdi.[161] Bunlara ek olarak bir verstlik alanda Kozaklar sağa ve sola ayrılarak yan müfrezeleri oluşturdular. Her şey yolunda giderken develer bizlere sıkıntı çıkarmaya başladı. Yattıkları yerden kalkmamak için çok direndiler. Adeta hayvanlar bozkırdaki zorlukları ve tehlikeleri hissederek elinde kan izleri taşıyan bozkıra girmek istemiyordu. Kılavuzların develeri kaldırmak için yaptığı çeşitli işkenceler sonucu kükreyip sıçrayarak hareketlenmeye başladılar. Kozaklar dindar bir şekilde haç çıkarttı. Kıdemli bir subayın emriyle tüm müfreze birlikte hareket etti. Yaşanılan son olay biraz beni motive etmeye başlamıştı, artık bu monotonluktan sıkılmaya başlamıştım.

Djarkain-Agaç'tan birkaç verst uzakta devam eden bozkır, kendine has bir karakteri olan ölü bir görünüme sahiptir. Arazideki hafif değişiklikler gözün uzaklara gitmesini

insanları satın alarak ödemesi gereken vergilerden kaçtığı bir açık gözlülük hikayesini işler. Gogol hayatı boyunca ağır stres altında kalmış olmasından dolayı psikolojik olarak kötü durumdadır. 1848 yılında Rusya'ya dönmesi onu daha da kötü etkileyerek kendini din işlerine vermeye başlar. Yakın dostu olan "Graf Aleksandr Tolstoy'un" evine yerleşerek çok farklı bir hayat sürmeye başlayıp yazarlığı neredeyse bırakma noktasına geldi. 1852 yılında oruç tutmaya başlayarak vücudu açlık ve strese dayanamayınca iyice çökmeye başladı. Ölü Canların iki cildini yazmasına rağmen anlık stres ortamı ile nüshaları yaktı. Ölü Canların ikinci cildini sadece Graf okudu. Gogol doktorların müdahalesine rağmen ruhunu teslim etmeden önce" Ölmek ne kadar tatlı..." demiştir. "Turgenyev" gazetede yayınladığı ölüm haberinde "Evet o öldü, bizim artık ölümün bize verdiği hakla büyük yüce demeye hak kazandığımız bu insan öldü; adıyla edebiyatımızın tarihinde bir çağ başlatan adam öldü." İfadelerini kullanarak Gogol'un önemi ve değeri vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Solomon Volkov, *Romanov Hanedanı 1613'ten Devrime Rus Kültür Tarihi*, çev. Sabri Gürses (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2020), 178, 179, 180, 193, 195, 196.

hiçbir şekilde engellemeyerek aynı kasvetli manzara her yerde gözüktür. May-sara⁹⁴ olarak adlandırılan kahverengi otlar haricinde, Bozkırda zayıf bitki örtüsünün ardından görünen tek şey kum ve kil olacaktır. Haziran ayının sıcağında mavi gökyüzünde güneş parlayarak bozkırı daha hüzünlü göstermektedir. Yol boyu uzanan bozkırda belirsiz ve tanımlayamadığım hiçbir şey yoktu. Doğanın bütün çıplaklığı gözler önüne seriliydi. Atıma birkaç kırbaç darbesi vurarak müfrezenin tam orta yerinde durdum. İnsan sesi kulaklarıma ulaşsın istemiyordum. Ne kadar eğlencesiz olsa da çöl ortamının verdiği o tatlı huzuru ve hüznü son anına dek yaşamak istedim. Daha önce dünyanın hiçbir yerinde insan gücünden bu kadar uzak, özgür görünen bir bölgesini hiç görmemiştim. Doğa üzerindeki evrensel zaferin en ufak bir işareti dâhi yoktu. Geçmiş dönemlerinin izlerini dahi görmek mümkün, insanlığın geri kalanı için çok değerli olan bu topraklara ilk giren tanıyan ve tanıtan muhtemelen bizler olduğumuzu düşünebiliriz.

Bozkır bize ne kadar yabancı görünse de, bizlere misafirperver davranmamış da olsa, bu bölgede yaşayan diğer canlılar için çok daha özgür bir alan oluşturarak bütün nimetlerini onlara sunmaktadır. Cuvier⁹⁵ efsanelerine göre Tufan öncesindeki dünyada insanların olmadığı sadece hayvanların yaşadığı o dünyanın bir parçasını hayal ettim. Tüm bozkırın vizonlarla dolu olduğu bir ortam değişik olurdu herhalde. Atımın huysuzlanması sonucu neredeyse düşecektim, kendimi zor toparladım. Dağ fareleri bilinmeyen bir misafirmişim gibi merakla bana baktılar. Atımın toynaklarının toprağa güçlü darbeleriyle korkarak yeraltına saklandılar. Yolculuğa müfrezeyle devam ederken yol üzerinde sayısız tarbagan ve tavşan yollarına rastladık. Tarbaganlar diğer kemirgenlere nazaran koşmazlar, sadece ön ayaklarından çok daha uzun olan arka ayakları üzerinde zıplarlar. Zaman zaman bozkırda tarlaların arasından saygalar⁹⁶ fırlayarak sıçrayışlar yapıyordu. Altın kartallar tarlalar da son sürat ilerleyerek avlarını aramaktaydılar. Son olarak müfrezemizin içinde bulunan avcı bölükleri bölgede avlanarak çeşitli avcılık oyunları sergileye başladı.

⁹⁴ Çölde yetişen dikenli bitkilerden biridir.

⁹⁵ Georges Cuvier 1769-1832 yıllarında yaşamış Fransız doğa bilimci ve siyasetçidir. Paleontoloji biliminin akademik ve bilimsel anlamda kurucusudur. Karşılaştırmalı anatomi hakkında çeşitli görüş ve fikirler ortaya attı. Yaratılışçılık akımını savunan ve evrime karşıt görüşler bildiren en güçlü kişilerden biri oldu. Cuvier'e göre Evren, insan ve diğer bütün canlılar bir hiçlikten meydana gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Ateş, "Yaratılışçılara Bazı Yanıtlar", Ed. Kenan Ateş, *Düni ve Bugünüyle Evrim Teorisi* (İstanbul: Doğa Basın Yayıncılık, 2009), 319, 323.

⁹⁶ Kazakistan, Rusya, Moğolistan, Özbekistan gibi ülkelerde yaşayabilen sarkık burunlu antilop türüdür. Çöl olan bölgelerde yaşadıkları için zamanla bu özelliklerinin tabiata göre değiştiği düşünülmektedir.

Güneş ufkun üzerinde yükselirken, Bozkırda ısı dayanılmaz noktalara ulaştı. Yeryüzünün bu karanlık toprakları sıcak havayı içine hapsederek saunada yükselen sıcaklık gibi bizi kavurmaktaydı.[162] Birkaç yüz mil boyunca güneşin kavurucu etkisinden kurtulamayacağımız fikri, korkusuz Sibiryalıları dahi ilk defa korkutmuşa benziyordu. Yorgunluktan başım öne eğik vaziyette atımı sürdürdüm. Sıcaktan kaynaklı olarak atımı tam kontrol edemediğim için tökezledim. Aslında bu durum beni biraz kendime getirerek düşüncelerimi kesintiye uğrattı. İstmeden karşı kıyıya doğru baktım. Karşılaştığım manzara inanılmazdı, bozkırda bir verst ötede yoğun ormanlarla büyümüş oldukça büyük bir göl gördüm. Gölde yine ağaçlarla kaplı birkaç adacık hemen göze çarpıyordu. Tüm bu durum su ve yeşillik kavramını tüm büyüleyiciliğiyle gözler önüne sermekteydi. Yalnız birkaç gün önce bölgenin topografik haritasını incelediğim zaman böyle bir gölün işaretlenmemiş olması bana garip geldi. Kazaklardan birine gölle ilgili soru yönelttiğim zaman yanıtı beni adeta bitirdi. Avrupa’da serap olarak adlandırılan durumu bozkırda bizzat kendim yaşadım. Sıcak hava bozkır otlarını bizlere büyük bir ağaç gibi gösteriyordu. Mavi gökyüzünün bir yansıması olarak gözünüze göl olarak gözükmektedir. Görme duyusunun sürekli aldatmasından daha dayanılmaz bir durum olamayacağını düşünüyorum. Çünkü insanın çölde devam etmesini sağlayan durum umuttur, serap insanın çölde dayanma kuvvetini ve umutlarını bitirir. Bizim için Taptala’nın⁹⁷ ıstıraplı yolcuğuna değdi. Sıcaktan ve susuzluktan artık gücümüzün sonuna geldiğimiz zaman bizden çokta uzakta olmayan bir yerde simyacıların araştırmaları sonucu elde ettiği altın gibi bizde sonunda suyu gördük.

Birkaç saat süren yorucu yürüyüşten sonra bozkırın karanlık topraklarında alçak ama dik bir vadinin eteğinde yeşil şeritli bir yol belirdi. Bu şerit İşim Nehri’nin kollarından birine bağlanarak bize bir rota oluşturuyordu. Genellikle birkaç metre genişliğinden fazla olmadığı gibi çevresinde yalnızca atları beslemeye elverişli sulu çimenler yetişir. Bu nedenlerden dolayı Bozkırda hareket etmek son derece zordur. Yorgun atlarda suya ulaşmak için fazladan efor harcarlar. Bunları bilerek geldiğimiz bozkır seferimizde kesinlikle bölge hakkında engin bilgileri olan yerel bir liderin desteğine ve tecrübelerine ihtiyaç duyulur. Elimizde her ne kadar bölge hakkında haritalar olsa da bozkırda yönünüzü rahatlıkla kaybedebilirsiniz. Haritalarda nehirlerin ve göllerin yeri belirlidir. Bu gölleri bulabilirsiniz, fakat çoğu zaman buralarda bir damla su dâhi

⁹⁷ Ayaklar altına almak, ezip çiğnemek gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dicle Teberoğlu, *İslam Türkay’ın Eserlerinin Anlamli ve Görevli Dil Ögeleri Bakımından İncelenmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 891.

bulunmamaktadır. İlbaharda eriyen karlarla birlikte bu nehirler sularla dolup taşarak yazın kuruma noktasına gelir. Sonbaharda ise göller yoğun bir sazlık ormanıya kaplanarak içinde tek bir tane dahi balık bulunmaz. Bu nehirlerde karşılaşacağınız şey genelde yaban domuzları ve porsuklar olacaktır. Nehirler yazın kuruyarak, haritalarda nehrin adını taşıyan uzun kuru vadiler buralarda oluşur. Her ne kadar yaz aylarında nehirler kurusa da bazı nehirlerde az miktarda su bulunmaktadır. Kazaklar bu nehirlerin yerlerini belirleyerek yolculuğa çıkacakları zaman, geceleri müfrezeler bu nehirlerin yanında konaklar.[163] Bu nehirlerin suyu durgunlaşarak pis bir hal alır. Çoğu zaman hem hayvanlar hem de insanlar tiksinden bu nehirlerin suyunu içemez. Bozkırda seyahat ederken tüm bu maddeten ve felsefi zorlukları bilerek seyahat etmeniz gerekmektedir. Bizlere verilen ilk tavsiye tüm yiyecek, içecek ve değerli eşyalarımız için, bozkırda en iyi hayvan olan deveyle seyahat edilmesi gerektiği oldu.

Doğa bozkır boyunca dağılmış bu küçük vahalarda, gezginin tüm yolculuk boyunca kendisinin gözlerine sunduğu hüznü tabloyu unutturmaya çalışır. Vahalardaki nem etraflarındaki bitki örtüsünün gücünü korur. Sık yabani gül çalıkları, kuşburnu çalıkları ve diğer birçok çiçek, yemyeşil kıyıları noktalararak bu toprak parçalarını yapay olarak dikilmiş çiçek tarhları gibi gösteriyordu. Bu vahalar avlanmaya çok müsait yapıdaydı, insanlar tarafından henüz buradaki yaban hayvanları korkutulmamış, bunun için silahın ağzına kadar uçup gelen kuş veya yaban tavşanlarını görmek mümkün. Ancak burada avlanmak usta avcılar için adeta utanç yeridir. Buradaki hayvanlar kaçmadığı için burada avlanma işi basit gözükmektedir. Kazaklar için avlanmak bir onur ve gurur meselesidir. Onun için Kazaklar istemeden de olsa bu bölgeyi adeta doğanın kendi haline bıraktığı cennetlerden biri haline getirmişler. Müfrezemizdeki balıkçılar bu bölgede konaklamamız gerektiği konusunda bizleri uyardı. Bölgenin balıkları hem lezzetli hem de avlanmaya uygun bir alan olduğu için bu bölgede konaklamaya karar verildi. Kozakların nehirde yakaladıkları dülger balıklarını attıklarını gördüm. Bunun nedenini sorduğumda ise; bana dülgerlerin içini temizlerken içlerinde dağ fareleri bulduklarını söylediler. Bundan dolayı tuttıkları dülgerleri geri bıraktılar. Bunun asıl sebebi tiksindikleri için değil, bunun Peter'in⁹⁸ görevi olduğunu ve onu gücendirmekten korktukları için yememişlerdi.

⁹⁸ Akdeniz'de eski zamanlarda bir balık dehşet saçmaktadır. Bu dehşet sonucu halk adeta bıkmıştır. Balıkçı teknelerini batırıp balıkçıları parçalara ayırırlar. Akdeniz'de büyük bir yıkıma neden oldular. Hz. İsa balıkçıları kaçarken görmüş, sebebinin Dülger balığı olduğunu öğrenince çıplak ayak denize girerek en iri Dülger balığını tutarak kulağına bir şey fısıldar. Bu andan itibaren bir daha Dülger balığı

Atları çok fazla yormamak için ağır işlerimizde kullanmamıza izin verilmiyordu. Çünkü önümüzde çok uzun bir bozkır yolculuğu vardı. Kullanabileceğimiz başka atlar olmamasından kaynaklı hem bizlerin hem atların enerjilerini dikkatli kullanmamız gerekiyordu. Olağan günlük hareketimiz bozkırda 30 ile 40 verst arasında değişiyordu. Yolculuğu günün en sıcak zamanlarında yapmamız gerekiyordu. Bozkır, geceleri yolculuk yapmak için elverişli değildir. Gece nöbetçileri atları bozkırın hırsızlarından korumak zorundadır. Bu yüzden güneşin batımıyla birlikte onları mutlaka meydanın ortasına sürmek ve bağlama kazıklarına bağlamalısınız. Beslenmek üzere tekrar salmak için sabah erken saatleri beklemek lazım. Zira at sadece sabah serinliğinde istekli yayılır. Sabahın yedisinden evvel yola çıkmak doğru olmaz. Gece konaklayacağımız yere öğlen saat iki gibi varmamız gerekir.

Yürüyüşün başında, müfrezemiz sessiz bozkıra nazaran gerçeküstü bir hareketlilik örneği sundu. Kozaklar içlerinde sakladıkları derin duyguları, hüznüleri, kendi ifadeleri ve melodileriyle beraber şarkılarında söyledi. Genel olarak şu ana kadar Rusya'nın büyük kentlerinde veya Malorossiya'da⁹⁹ söylenen şarkıları Sibirya'da nadiren duydum. Sibirya'nın kendi şarkı söyleme repertuarı vardır. Bu şarkıları basılmış halde insanlara göstermek güzel olabilirdi.[164] Burada seyahat eden doğa bilimci Bay Shrenk¹⁰⁰

insanlara sorun çıkarmadığı gibi çok uysal bir balık haline geldi. Böylelikle Akdeniz'deki dehşet son buldu. Peygamber Balığı gibi adlandırmalarla da anılır. Balıkçıların pek avlamadıkları bir tür olarak bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Gürgün, "Metindibilimsel Yöntem ile Çözömlenen Sait Faik'in Dölger Balığının Ölümü'nde İnsanın Doğaya Tahakkümü ve Ötekileştirilmesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/4 (2016), 1841-1882; Balıkçılar arasındaki bir efsaneye göre Hz. İsa, Aziz Peter'i avlanmaya gönderir. Peter o gün eli boş dönecekken dölger balığı onun teknesine atlar ve beni götür der. Peter bugün aç kalmamızın bir sebebi olmalı sen git diyerek onu tekrar denize salar. Kıyamet gününe kadar insanlardan uzak yaşa ve kıyamet günü insanlara besin ol der. Böylelikle Dölger balığı balıkçılar arasındaki geleneklere göre tutuldukları zaman çoğunlukla salınmaktadır. Kanaatimizce Uslar bu efsaneyi Kozaklarda yaşayarak Aziz Peter'e bir atıfta bulunur.

⁹⁹ Küçük Rusya şeklinde tarif edilebilecek olan (Малоросси́я) Malorossiya ifadesi günümüz Ukraynalıları için kullanılan bir ifadedir. Anlamı Küçük Rusya'dır. XX. yüzyıldan önce bölgeye verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Dobson, *Türkistan'ın Kalbine Örülen Ağlar*, çev. Resul Şahsi (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 228; Günümüzde bu bölgede yaşanan savaşta Ukraynalı bazı kesimler "Malorossiya" adı altında bir devlet kurduklarını iddia ettiler. Yaşanan bu olay savaş durumunu daha da germektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Göktürk Tüysüzöglü, "Rusya Dış Politikasının Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri" *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 13/26 (2017), 185-219.

¹⁰⁰ Alexander İvanoviç Shrenk 1837 yılında tren yolu ile Rusya ve civar kentlere seyahatler düzenlemiştir. 7 ay süren seyahati sonucu Kuzey Ural dağlarında çok önemli incelemeler ve bulgular elde etti. Tartu Üniversitesi'nin St. Petersburg Botanik Bahçesini inceleyerek burada düzenlemeler yaptı. Ayrıntılı bilgi için bkz. T. M. Папеско-В. П. Филиппов, "К Истории Изучения И Освоения Природных И Минеральных Богатств Уральского Севера", *Материалы VII Межрегиональной Геологической Конференции*, ed. Г.М. Идлис. Moskova: Цнигри, 2004), 306-308; Shrenk'e asıl ün kazandıracak faaliyetleri 1840-1843 yılları arasında Cungarya bölgesine yaptığı keşif gezilerinde elde ettiği bilgiler olacaktır. Burada birçok koleksiyon oluşturma fırsatı buldu. Laponya gibi bölgeye özgü bitki ve coğrafyanın özel şarkılarını toplama fırsatına erişti. Cungarya'da yaptığı çalışmalarını ve diğer gezileri Botanik Bahçeleri kütüphanesinde el yazmaları olarak saklandı. "Fischer, Meyer ve Trautfetter"

derlediği oldukça geniş Sibiryalı halk şarkıları koleksiyonunu bana göstermişti. Bunu kamuoyu ile paylaşmazsa yazık olacak. Kozaklar, halk şarkılarına ek olarak bazen sesleri bazen de kelimeleri değiştirerek Rus şarkılarını da söylüyorlardı. Kozaklar da neredeyse herkes okuryazardır. Tesadüfen birisi Sibiryalı Kozak köyünden geçmek zorunda kalırsa, Kozakların ne kadar iyi şarkılar yazdıklarını görecektir. Bir keresinde uzun bir yolculuk yapıyordum. Diğer kişilerden ayrı olarak at sürmekteydim. Tesadüfen bir Kozak'ın bir şeyler mırıldandığını duydum. Merak ederek adama yaklaştığım zaman ise çok şaşırmıştım, adam çok güzel bir şarkıyı kısık sesle söyleyerek seyahat ediyordu. Dalgın dalgın adamı dinleyerek yolculuğuma devam ettim. Kozak'ın şarkı söyleme süresi dikkatimi çekmişti, çok uzun bir süredir bu adam kelimeleri dikkatli kullanarak şarkı söyleyip yolculuk yapıyordu. Mükemmel hafızası için Kozak'a ödül verilmesi gerekirdi. Çünkü Kozak Puşkin'in¹⁰¹ Angelo'sunu¹⁰² baştan sona ezberden söyledi.

Müfrezemizde yaklaşık on kişilik Kazak bölüğü de bulunmaktadır. Kazaklarda aynı Kozaklar gibi şarkılar söyleyerek seyahat ediyorlardı. Ancak Kazaklar şarkı söylemeye başladıkları zaman Kozaklar başta olmak üzere herkesin sesini bastırırdı. Hayatım boyunca müziğe hep ilgi duymuşumdur, müzik konusunda kozmopolit yapıda olmayı

Shrenk'in bulgularını işleyerek büyük botanik koleksiyonunu oluşturdu. 1848-1858 yılları arasında botanik bahçesinde hizmetlerde bulundu. 1848 yılında yüksek lisans tezini Dorpat Üniversitesi'nde savundu. 1858 yılında Königsberg Üniversite'nde Felsefe doktoru unvanı aldı. Dorpat Üniversitesi'nde kurulacak olan Doğa bilimciler topluluğunun kurucu üyelerinden biri oldu. 1816 yılında başlayan yaşam mücadelesi 1876 yılında son bulduğunda sosyal bilimler alanında ciddi çalışmalar yapan biri olarak anıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. O. B. Маслова, "Поездка А. Шренка в Джунгария 1840", *Русских Путешествий И Экспедиций В Среднюю Азию*, ed. Г. Н. Чабров vd. (Taşkent: Издательств О Сагу, 1955), 49-51.

¹⁰¹ 6 Haziran 1799 yılında Moskova'da soylu bir ailenin oğlu olarak doğdu. Puşkin'in dadısı onun hayatında çok büyük bir öneme sahiptir. Zira bunun sebebi onun sevgisiz kaldığı dönemlerde Rus halk masallarını ona çok güzel bir şekilde anlatarak hayran kalmasını sağlamasıdır. Doğu kültürü ve güzelliklerine ekstra bir ilgisi olduğundan eserlerinde birçok defa bu konuları işledi. Birçok kişiye göre Rus edebiyatının kurucusu olup gerçek Rus halkını ve burjuvazisini anlatmasından ötürü Ruslar içinde ayrı bir konuma sahiptir. Puşkin önemli bir baloda "Natalya Gonçarova" ile karşılaşarak ona âşık oldu. Sevgisi karşılıksız kalınca Rus Ordusunda şair olarak seferlere katılıp Erzurum'a geldi. Burada Osmanlı Devleti hakkında önemli yazılar kaleme aldı. Kafkasya'ya atanarak burada bir süre kalınca "Kafkas Esiri" gibi önemli romanlar kaleme aldı. Moskova'ya geri döndüğü vakit Natalya onu reddedince romanlarını yeniden yazmaya başlayıp "Don Juan, Veba sırasında Ziyafet, Maça Kızı ve Yevgeniy Onegin" eserlerini yazdı. Bu dönemlerde Gogol ile tanışarak onu Ölü Canları yazması için teşvik ettiği düşünülür. Natalya'ya ilgi gösteren bir subayın haberini alır ve onu düelloya davet eder. 27 Ocak 1837 yılında yapılan düelloda karnından yaralanan Puşkin iki gün sonra 38 yaşında vefat etti. Ölüm haberi büyük bir üzüntüye neden olmuş neredeyse isyana neden oluyordu. Hükümet tepkiler sonrası nahaşını Kilise'den alarak "Mihaylovskoye" götürerek defnetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gatibe Mahmudova, "Ünlü Rus Şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Şiirlerindeki İstanbul", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 28 (2009), 59-67.

¹⁰² Puşkin'in 1834 yılında yazdığı bir eserdir. Viyana'nın önemli düklerinden birinin şehirden sıkılması ile Viyana'yı terk etmek için yanına Angelo adındaki milletvekilini alarak bir dizi çalışmalara girişmesini anlatır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Carly Emerson, *Lotman and Cultural Studies: Encounters and Extensions* (Maddison: University of Wisconsin Press, 2007), 85, 87.

başarmışımıdır. Hatta Karabağ'da Fars orkestrasını gözümü kırpmadan¹⁰³ dinledim. Ama bir türlü Kazakların şarkılarıyla uzlaşamadım. Kazaklar melodilerinin kaynağı olarak kızgın develerin delici kükremelerini almış. Taklit her zaman için aslından daha aşağıda olduğu için Kazak şarkıları çok fazla derece de kulakları tırmalıyor. Bunun için Kazaklar Müzikalitede çok aşağı bir konumdadırlar. Kazakların şarkıları çoğunlukla doğaçlama melodilerden oluşmakla beraber birçok melodi birbirine benzer. Kendi aralarında bir yarışma yaparak şarkılarını sergiliyorlar. Yarışmaya genelde iki kişi katılarak, ilk kişi kafiyenin ana kaynak olduğu ve anlamın aranmadığı birkaç mısra haykırır. Diğer yarışmacı aynı şekilde ona cevap vererek bir yarışma şeklinde devam eder. Söylenen mısralar ne kadar saçma olursa, dinleyicilerin kahkahaları o kadar yüksek olacak, bu durum yarışmacılara cesaret verecektir. Bu söylencenin öğlen saatlerinde yolculukta olduğunu düşünün ve aradan birkaç saat geçtikten sonraki zaman diliminde hangi katlanılabilir evrede olduğunu hayal edin.

Tüm bu uyumsuz dinletiler, öğle vaktinde müfrezemiz de sessizliğe büründü. Öğle zamanında bozkırda sıcaklık o kadar dayanılmaz bir haldedir ki boğazlar kurur. Kazakların doğaçlama müzikleri ve Kozakların güzel müzikleri yorgunluktan ve sıcaktan inzivaya çekildiler. Zaman zaman bozkırda denk gelen lezzetli otlar için develer hamle yapar. Bakıcıları da bu itaatsiz develeri azarlayarak bağırır. Bozkırda develer iplik adı verilen bir boyunluk ile birbirlerine bağlanmaktadır. Biri yoldan çıktığı vakit bütün develer de o yöne sürüklenerek kısmi kargaşa ortamı oluştururlar.

Bozkırdaki yolculuğumuzda avangardımız¹⁰⁴ durdu. Bunun sebebi gece için konaklama yerine geldiğimiz anlamına gelmekteydi. Atlar ve develer böyle durumlarda nedendir bilinmez hızlanmaya başlar. Kozaklar hemen kamp kurulacak yerlere o uzun mızraklarını yere saplayarak kamp alanını belirlediler. Aynı zamanda yanlara gözlem noktaları kurulur, son olarak at ve develerin eyerlerini çözerek bölgeye yerleşilir.[165] Develere kim itaatkâr canlılardır, dediyse muhtemelen onlarla vakit geçirmemiş ve kitaplardan gördüğü kadarıyla onları tanıyordur. Develerin eyerlerini çözmeden üzerindeki eşyaları alamazsınız. Bunu yapmak içinde develere diz çöktürmeniz gerekir. Develerin inatları ise her türlü tanımını aşmaktadır. Aşırı muhafazakâr bir partiye mensup birey gibi en çok kendilerini statükoda tutmakla ilgilenmektedirler. Neden olduğunu anlayamadığım şekilde içlerinden birisi mutlaka diz çökme konusunda direterek

¹⁰³ Metinde Uslar gözünü kırpmadan ifadesini Fransızca "sans sourcil" olarak vermektedir.

¹⁰⁴ Eski Fransız askeri terminolojisinde öncü birlik anlamına gelmektedir.

inatlaşır. Kazaklar bu hayvanlara alışık oldukları için önce direk diz çöktürmeye çalışırlar, deve hâlâ daha diz çökmeden inatlaşıyorsa bu sefer ön ayaklarından birini ip yardımı ile başına bağlamaktadırlar. Bozkırda ender gülebileceğiniz görüntülerden biri bu durumda oluşur. Hayvan en fazla beş dakika o şekilde durabilir. Ardından mecbur bir şekilde diz çökerek, eyerini çözüp üzerindeki ağırlıklar alınabilmektedir.

Bozkırda istemeden de olsa bulunmak zorundaysanız eğer, bozkır yaşam tarzını kabul ederek bu hayata ayak uydurmanız gerekir. Askerlerimizin barış zamanlarında Kafkasya seferlerinde kurdukları çadırlar bozkır seferlerinde kullanılmaz. Bu çadırlar hem sıcağa hem soğuğa karşı çok az koruma sağlayarak bozkır hayat tarzına uyum sağlamamıza engel olur. Bozkırda yaşayan insanlar hem sıcağa hem soğuğa karşı kendilerini koruma altına almak zorundadır. Bozkırda bizler kendi çadırlarımız yerine sıcak ve soğuğa karşı dayanıklı olan bozkır çadırlarını tercih ederiz. St. Petersburg'daki sakinlerimiz tarafından bu çadırlar kiralanır. Çadırlar birbirine bağlı ve kapalı bir daire oluşturacak şekilde kurulur. Çadırlar hasırdan dokunmuş bir perde ile kapatılarak kapı görevi görmektedir. Hasırların çevresini tutan kasnaklar çevresi kemerli oklar ile bağlanır. Oklar birlikte uzaktan bakıldığı zaman bir kubbe oluşturarak keçe çadırlar da Kazakların dediği gibi hasırlarla kaplı bir yurt iskeleti oluşur. Çadırların ortasında içerideki dumanın çıkması için bir açıklık bırakılır. Çadırlar yaz için mükemmel olmakla beraber, keçeler aşağıdan yukarıya doğru yükseldiği için ısıyı her daim yumuşak tutar. Çadırlar iyi bağlanmışsa hiçbir yağmurdan etkilenmez.

Kazakların, yurt adını verdikleri çadırlarda birkaç hafta yaşadıkdan sonra göçebe halkların neden hareketsiz evlerden tiksindiklerini anladım. Her yurt sahibi çadırının içini istediği gibi düzenler. Bir yerden başka bir yere evini taşıdığı zaman sadece mekânını değiştirmiş olacaktır. Çünkü iç dizaynı hep aynı kalacak. Her göçten sonra saatlerce süren yolculuk sonucu evinize döndüğünüzü düşünebilirsiniz.[166] Sonuç olarak insanlık için değerli olan evine geldiği zaman yaşanan huzur Kazaklarda göçebe hayat tarzlarından dolayı sürekli yaşanır. Gittikleri her yerde sıcak yuvaları onları karşılıyor olacaktır. Bugünkü konaklama da yemeklerimiz iyi değil, su acı, sivrisinekler bir an olsun huzur vermiyor. Yarın burada durmamızı engelleyen durum nedir? İstese de istemese de hep aynı yerde kalması gereken bir köle değilim. Bozkır sonsuz büyüklükte, güneşin sadece parladığı, suyun mırıldandığı ve çimenlerin yeşerdiği yerde, Tanrı mutlaka bana da bir yuva hazırlamıştır.

Elbette bu özgür hayatın kötü tarafı iyi tarafının çok ötesinde ama onlara bundan sonra değineceğiz.

Yakıcı güneşte birkaç saat kavrulduktan sonra serin bir yurda girince tarifsiz bir haz duyarsınız. Ancak bu özlenen haz için oldukça uzun bir süre beklemeniz gerekir. Kazaklar develeri çözdüğü zaman geçici bir yurt kurma işlemine başladılar. Gayretleri işleri yavaşlatmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Görevli memurun gözüne girmek için üç kişi bir ipi tutmaya çalışıyor. Haliyle bu durum birbirlerini engellemekten başka bir işe yaramaz. İşler zaten dayanılmaz bir şekilde sessizce giderken, sürekli olarak "akrım, akrım" (daha sessiz, daha sessiz) söylevini duyabilirsiniz.

Durduğumuz hemen her yerde Kazak mezarlıkları gördüm. Üzerimde garip bir izlenim bıraktılar! Bölgede herhangi birinin yaşadığına dair bir iz yoktu. Bütün bölge tamamen ıssız görünüyordu. Kazaklar yazları bozkırın bu bölümünde hiç dolaşmaz. Bize insanlığın geri kalanını hatırlatan tek şey mezarlardı. Böylece bu misafirperver olmayan topraklarda bizi yalnızca uzun süredir beklemekte olan, çürümüş ölümler kabul etti. Çoğu zaman akşamları sessiz ev sahiplerimizi ziyaret ederdim. Kazak mezarları genellikle küçük taşların suya doğru sıralandığı bir bloktan oluşan taşlarla işaretlidir. Kazaklar bu taşların ölümlere suya giden yolu gösterdiğine inanır. Mezarların da susuzluktan azap gören kişilerin, her gece taşları takip ederek susuzluklarını giderdiklerini düşünürler.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Ölümde yaşamın içinde olan bir olgudur. Ölüm sonucunda çürüyerek kokmaya başlayan bir ceset, devamında da bir hayat olduğu fikrini doğurur. Bunun sonucunda Türkler ve çeşitli milletler zaman içerisinde ölüm kültürünü oluşturur. Türk inanış biçiminde ölünün dirildiği ve kişilere sıkıntılar verebileceği aynı yaşamında olduğu gibi yiyeceğe, içeceğe, giyeceğe ve hayatını idame ettirecek çeşitli gereçlere ihtiyaç duyduğunu düşünerek mezarlıklara bunları da gömdükleri olmuştur. Bu durum Türkler arasında yeraltı ve yerüstü dünyaları figürlerinin oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nilgün Çıblak, "Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler", *Türk Kültürü* 40/474 (2002), 605-614; Kazaklarda ölen kişi ile vedalaşmak yakınları açısından bir vefa borcu olarak düşünülür. Merhumun gömüleceği yer yakında ise "kerege" şeklinde defnedilir. Uzak bir yere defnedilecekse eğer deve üzerinde gömüleceği yere götürülür. Mezar derin kazılarak bazen içlerine taş ve ağaç dalları ile gömüldüğüne de rastlanılır. Hocaların duaları eşliğinde merhum gömülerek mezarının üstü çalı, kamış gibi materyallerle kapatılarak son vazife yapılır. Kazak gelenekleri itibarıyla mezarlıktan kendi yaşam alanlarına kadar at sürerek gidilir. Evlerine geldikleri vakit Kuran okutularak Kuran'ı dinlerler. Bunlarla beraber çeşitli adet ve geleneklerde uygulanmaktadır. Bir kişi göç sırasında ölürse onu buldukları yere defnederler. Maddi durumları el verdikleri vakit aileleri onların mezarını taşırlar. Dini yönden önde gelen kişiler ve dindar oldukları bilinen kişiler akarsuların yanına defnedilmişlerdir. Bunun sebebi merhumun rahat bir şekilde abdest alarak namazını kılmasını sağlamak istemelerinden kaynaklıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halida Devrişeva, *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 122-123; İnsanlığın ilk zamanlarından itibaren doğa ve hayvanlar önemli bir yer tutmuşlardır. XIX. yy. da Kazakların içinde İslamiyet hızla yayılarak gelişim gösterdi. Eski mezar taşlarında koç, koyun gibi hayvan motiflerine rastlanırken günümüzde böyle şeylere rastlamak mümkün değildir. İlk zamanlardaki hayvan gravürleri artık baş veya heykel olarak değil sadece resim olarak bulunur. Ancak zamanla artık hiç kullanılmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tattigül Kartaeva-Yerdan Oralbay, "Geleneksel Kazak

Bunlarla beraber üzerinde güçlü taşların yükseldiği mezarlarda bulunur. Bu mezarlar genellikle zengin ve önemli kişilerin mezarları olarak bilinir. Uzaktan bakıldığı zaman bu mezarlar yurlara benzemektedir. İç mekânlarının girişi çok alçaktır içine küçük bir anıt yapılmaktadır. Mezarların en üstlerine genel olarak renk ve şekil bakımından diğerlerinden farklı bir taş yerleştirilir. Bu taşların bazen çok pahalıya mâl olmasına rağmen Türkistan veya Buhara’da bulunan kutsallıkları ile ünlü yerlerden sipariş edilir. [167] Bozkırda az sayıda okuma yazma bilen insan olduğu için çok nadiren yazıtlar bulunur. Yazıtlar çoğunlukla merhumun adını ve kendisini değil, Kuran’dan bazı sözler içererek Muhammed’i (İslamiyet) dinini övmektedir.

Kazaklar öldükten sonra, muhteşem anıtlarla onurlandırdıkları isimlerini çok iyi bilirler. Anıt sahiplerinin yaşam koşulları çoğunlukla tamamen unutulur. Bu anıtlar sayesinde isimler halkın hafızasında korunur. Bu durumu açıklamak basittir: Bozkırda neredeyse denizlerdeki kadar az coğrafi nesne bulunur. Yollar üzerindeki bu unutulmuş mezarlar bölgedeki bütün yollara isimlerini verir. Bu isimler de nesilden nesile sözlü olarak

Kültüründeki Koç Kültüyle İlgili Etnoarkeolojik İncelemeler”, *BELLETTEN* 84/301 (Aralık 2020), 907-958; Kazakların eski inançlarına bağlılığı İslamiyet ile iç içe geçerek çeşitli adlandırmalar ve geleneklerle yaşamaya devam etmektedir. Şamanlar eski inanışlara göre kişileri hâlâ daha ruhen tedavi etmenin yöntemlerini ararlar. Bu işlemi yaparlarken artık İslami ritüelle uydurularak çoğu yerinde Kuran okunarak yapılır. Çeşitli sıkıntılar yaşadıkları zaman eski Türk büyüklerinin veya Dini inanç yönünden etkili kimselerin türbe ve mezarlarına giderek kurban kesip onlardan medet umar hale geldiler. Bu sayede ikili inanç sistemi Kazakların içinde hâlâ yaşamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Benjamin Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2018), 148; Türklerle uzun süreler beraber yaşamış bir topluluk olan Ruslar, kendi geleneklerine göre, bir kimsenin ölümü yakın olduğu düşünüldüğü vakit aile bireyleri yanında toplanır. Onun son zamanlarında yardımcı olurlar. Eline bir mum verilerek son nefesini vermesi beklenir. Eğer ki ölüm gerçekleşmezse din adamları çağrılarak ona günahlarını anlatılıp artık bu dünyadan gitmesi gerektiği söylenir. Kişi hızlı bir şekilde ölürse cennete gideceği, acılar içinde zor bir ölüm gerçekleşirse cehenneme gideceği düşünülür. Ölen kişi gömüldüğü vakit akrabalar evde yemek yaparlar ve kişi yaşıyormuşçasına onunda odasına veya mezarının başına yiyecek ve içecek konulur. Cenaze defnedildikten sonra evde yemek verilir, gelen kişilere “haşlanmış arpa ya da balla tatlandırılmış buğday, kissel ve krep” verilir. Cenazeden sonra akrabalar onun adına hayırlar yapar. Kişinin ruhu huzur bulması için “üçüncü, dokuzuncu, yirminci ve kırkıncı” günlerinde onun ruhuna dualar edilerek hayırlar yapılır. Kırkıncı gün daha özel bir konumdadır. Zira bu kişinin artık tamamen dünyayı terk etme zamanı olup sofrada ona da yiyecek konur. O gün kiliseye gidilir, mezarının bakımı gibi işler yapılır. Bunların hepsinin yapıldığı vakit ölen kişinin ruhunun huzur bulacağı ve bunları uygulayan kimselerin ayrıcalıklı bir konumda olacağı düşünülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehtap Yılmaz, “Rus ve Türk Kültürlerinde Ölüm Gelenekleri ve İnanışları”, *Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü*, Ed. Reşat Şakar (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020), 174, 180, 181.

aktarılarak bugünkü coğrafya haritalarımızda yerini alır. Herostratus¹⁰⁶ ölümsüzlüğü elde etmenin bu kolay yolunu bilseydi eğer Diana'nın¹⁰⁷ tapınağını yakmazdı.

Kazak mezarları derin değildir. Kaba bir patiska çuvalı giydirilmiş¹⁰⁸ olan merhum yatarak değil oturma pozisyonunda toprağa konulur. Mezarın üzerine yukarıdan çalı çırpı gibi nesnelere atılarak merhumun üstü kapatılır. İnanan kişiler mezardan 40 adım kadar uzaklaştıktan sonra meleklerin merhumun yanına geldiğine ve dünyada işlediği hafif suçlar için onu mezarlıkta cezalandırdıklarına inanılır. Örneğin temizliklerine dikkat etmeyen, kanunla öngörülen küçük suçlar (çok uzun ve pis bıyık vb.) burada hesaba çekilerek cezalandırılmaktadır. Daha ağır suçları için ise hesap sorma ve cezalandırma kıyamette olacaktır.

Boş Bozkırda تنها olan bu mezarlıkların sessizliği nadiren bozulur. Bir keresinde mezar anıtlarından birinin içinde, bir arkadaşımınla konuşuyorken dikkatimi alışılmadık derecede güçlü bir yankıya çevirdiğimi hatırlıyorum. Görünüşe göre görünmez üçüncü bir kişi sohbetimize katılıyordu. Bu yankının gücünü test etmeye karar vererek tabancamı ateşledim. O anda etrafımızdaki her şey canlanmış gibiydi. Havada korkunç bir dalgalanma oldu ve alacakaranlıkta göremediğim bir tür sert kanat yüzüme birkaç kez çarptı. Tabancanın sesinin Muhammed'in işkence eden meleklerini kaçırmayı kaçırmadığını merak ettim.

Tabanca atışım genellikle bu mezarları ele geçiren birkaç düzine yarasayı uyandırmıştı.

Hareketimiz sırasında mezarlıklardan geçmek zorunda kaldığımızda, Kazaklar, bozkırda benimsenen geleneklere uyarak, mezarlığın yakınıdayken attan inip yakınlarda bir yere atlarını bağladılar. Bilinen gelenekleri uygulamak için her daim böyle mezarlıkların yanından geçilerek gelenekler yerine getirilmektedir. Mezarlıklara hatıra olarak bir giysi

¹⁰⁶ Diana Tapınağı'nı MÖ. 356 yılında ünlü olma gayesiyle yakmıştır. Efesli bir deli olarak yaktığı tapınak dünyanın yedi harikasından biri olarak anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi Demir Devri ve Pers Hakimiyeti Dönemi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), II/228.

¹⁰⁷ Tarih öncesi dönemlerde ana tanrıça motifinin hâkim olduğu zamanlar olmuştur. Ana tanrıçaların bolluk bereket getirdiği ve şehirleri koruduklarına inanılıyordu. Dünyanın yedi harikasından biri olan Efes'teki Artemis Tapınağı'nın bilinen en eski kalıntıları MÖ. 1400-1300 yılları arasına tarihlenmektedir. Tapınak yıkılınca üzerine en baştan yenisi yapıldı. MÖ. 680-650 tarihinde bulunan kalıntılar en eski mimari yapı olarak bilinir. Ayrıca bu tapınak bilinen en eski Grek tapınağı olarak kabul edilmektedir. Yıkılan bu tapınağın yeniden inşası için Büyük İskender çok çaba harcayacaktır. Herostratus Tapınağı yaktıktan sonra alt zemini aynı kalacak şekilde yeniden yükseltmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Aytekin-Aşkın Bahadır, "Selçuk Artemis Tapınağı- Artemis, Afrodisyas Antik Kenti-Aphrodite ve Anadolu Ana Tanrıça Kültü Bağlantısı", *6. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (1 – 3 Kasım 2019 / Şanlıurfa) (UBAK)*, ed. Yasemin Ulutürk Sakarya (Ankara: Asos Yayınları, 2019), 537-553; Diana Tapınağı'nın diğer adlandırma şekli Artemis Tapınağı'dır.

¹⁰⁸ Pamuktan elde edilen sık şekilde dokunmuş bezdir. Yerel kullanım şekli ile kefen olarak adlandırılır.

parçası veya atlarının yelesinden birkaç kıl tanesi bırakılır.¹⁰⁹ Kazaklar kutsal saydıkları her türlü nesne için bu şekilde özverili davranır. Bozkırda bu kutsal sayılan yerlerden birçok yerde karşılaşmak mümkündür. Örneğin dikkat çeken büyük bir taş veya küçük bir çalı bir aziz gibi saygı görür.[168] Kazaklar Hüdai'nin bu dikkat çeken nesnelere bozkırdan geçen birinin dikkatini çekmek için yarattığını düşünür.

Güzergâhımız güneye doğru Ulutau Dağlarına doğru devam etti. Orenburg'a¹¹⁰ ait olan bozkırın neredeyse artık son sınırlarındaydık. Her akşam yarı kurumuş halde olan bir derenin yanında duruyorduk. Tüm bu gördüğümüz yarı kuru derelere Turgay denirdi. Bozkırda eski bir adet olarak neredeyse tüm nehirler aynı adı taşır, sadece öne yerleştirilen sıfat ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Djarkain-Agaç ile Ulutau dağları arasında olan ve batıya akan tüm nehirlerle Kazakça "Tarla Kuşu" anlamına gelen Turgay denilir. Sıfatlarla birlikte birbirinden ayrılan altmıştan fazla Turgay Nehri bulunmaktadır. Kara, siyah, sarı vb. sızlıklarda ve tuz çamuruyla övülen kaynaklar Ulu-Turgay veya diğer bir adlandırmayla Büyük Turgay'a akar. Ulu Turgay Nehirlerine ise Aksakal-Berbi denilir.

Birkaç gündür yürüyoruz ve bozkırın görünümü hiç değişmedi. Her yerde aynı kısır çoraklık var. Bozkırın her köşesinde su eksikliği ve gökyüzüyle her yönden birleşen

¹⁰⁹ Eliade'ye göre Sarı Uygurlar yeni ölen bir kişinin mezarına gelerek "Çocuklarını, hayvanlarını ve mallarını da yanına alma!" diye söylediklerini anlatır. Böylelikle insanlar yeni ölen kişilerden korkarlar. Bunun sebebi kendi ile beraber dünyadaki varlıkları da öbür dünyaya götürebileceği korkusunda yatmaktadır. Ölen kişi öbür dünyaya alışamayacağı için sürülerini eşini dostunu yanına almak isteyebileceği düşünülür. Mezarlıktan çıkan kişiler bunu bildikleri için önlem olarak mezarlıkların başka yollarından çıkmak gibi tedbirlerde başvururlar. İnanışa göre ölümler toplamda 40 günün sonunda bir daha dönmek üzere ölümler diyarına gider. Türk kültüründe kişi öleli çok uzun bir süre geçtiyse eğer onun mezarına gelerek çeşitli anma ritüellerinde bulunulur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 195.

¹¹⁰ Orenburg şehri Ruslar için önemli bir noktadır. Çarlık Rusya'sı XVI. yüzyılda yaptığı faaliyetler ile Kazaklarla komşu olmuştur. Astrahan ve Kazan gibi hanlıklara son vererek bölgede güçlü bir figür olarak öne çıktıkları için bir sonraki hedefleri Kazak bozkırları ve Türkistan sahası olmuştur. 1730 yılında Orenburg civarlarına inşa ettikleri kaleler ile 100 yıl sonra gerçekleştirecekleri işgaller için önemli bir üs elde etmiş oldular. Ruslar birçok sahada gelişerek 1800'lü yılların başında eğitimli insan konusunda sıkıntılar yaşamaya başladı. Orenburg'un valilik olarak anılmasında pay sahibi olan ve ilk valisi Neplüyev burada bir okul açılmasında öncü oldu. Onun döneminde bu okul açılmamış ancak faaliyetlerinden dolayı okulun adı Neplüyev Askeri okulu olarak açılmasına karar verilir. Okulun öncelikli açılış amacı cahil kalan Kazak çocuklarının eğitimini sağlamak üzerine kuruluydu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Özkan, "Rus Emperyal Yayılmasının Bir Vasıtası Olarak Orenburg Neplüyevskiy Askerî Okulu", *4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14 – 17 Şubat 2019 / Yalova)*, ed. Behsat Karaca vd. (Ankara: Ubak Yayınevi, 2019), 65-82; Pugaçev isyanından sonra Müslümanların daha çok yaşadığı kesimlerde, Çariçe Katerina isyanları önlemek ve Müslüman tebaasının yaşam şartlarını iyileştirmek için 1788 yılında Rusya'da yaşayan Müslümanların din işlerine bakan bir kurum kurulmasına karar verdi. "Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi" adı altında oluşturulan kurum Rusya'daki Müslümanların hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla hizmet verecek bir müessese olma özelliği taşır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi* (Ankara: TTK, 2020), 304-305.

kahverengi maysara ile büyümüş tarla manzaraları mevcut. Ara sıra tüy gibi otlarla kaplı arazi şeritleriyle karşılaştık. İlk karşılaştığımız zaman bu gümüşü otların görüntüsü oldukça güzeldir. Bozkırda rüzgâr estiği zaman üzerinde gümüş dalgaların hareket ettiği deniz gibi gözükür. Müfrezemizdeki herkes asilerden birileriyle karşılaşmayı dört gözle bekliyordu. Ancak ıssız çorak bozkırda karşılaştıklarımız sayga ve kulanlardan* ibaretti. Hepimizin gözleri öncü ve yanlar olarak hareket eden Kozaklara çevrildi. Çünkü onlar ne zaman ani bir durma hareketi yapsalar bütün herkes heyecanlanıyordu. Sıkıcı ve sessiz bozkırda bir anda heyecan uyandıran aktiviteler yaşanabilirdi. Fakat genellikle beklentimiz ve heyecanımız kısa sürmektedir. Bir keresinde üç tane Kazak'ı uzaktan fark ettik. Hemen Kazakları takip etmeye başladık, uzun bir kovalamaca sonucu onları yakaladığımız zaman karşılaştığımız manzara Ulutau'da bulunan müfrezemizden evraklarla gönderilen ve Kazak asilerine yakalandıklarını düşündükleri için bizden kaçan Kazaklardı.

Son olarak Ulutau dağlarının dorukları ve ufku kenarındaki Arganatau ve Kiçitau dağları maviye döndü. Bozkırın çorak karakterini tüm benliğiyle koruyan bu dağlar yavaş yavaş gözümüzde büyüdü. Dağlar ovadayken birbirlerinden tamamen ayrı duruyorlar, fakat yaklaştıkça mavi gökyüzünde siyah noktalarla çizilmiş tüm detayları fark ediliyordu.[169] Dar vadilerin içlerinde yavaş yavaş ilerlerken adeta yepyeni bir dünyaya giriş yapıyor gibiydik. Sarp kayalardan saf su kaynakları akıyor, atlarımız derelerin kıyılarını kaplayan sık otların arasından zar zor ilerliyordu. Kısa bir süre daha ilerledikten sonra bir aydır Ulutau'da bulunan müfrezemize katıldık.

V

Yalnızca bozkırda uzun süredir bulunan kişiler Ulutau dağlarını görünce mutlu olabilir. Bozkırın uzun ve sıkıcı monotonluğundan bunalan kişiler için bir kurtuluş olarak görülür. Bu durum için en iyi örnek uzun süredir açık denizde seyahat eden denizci, dünyanın en kötü sahilini de görse o kişi için sahil dünyada cenneti yaşamaya benzer. Ulutau dağlarının kapladığı alanın çevresi yaklaşık olarak 70 versttir. Çevresindeki küçük tepelerle birlikte kuzeyde Arganatau dağları ve güneyde Kiçitau dağlarıyla sınırları bulunmaktadır. Arganatau dağlarından Karkarali bölgesine kadar bir dizi tepe uzanır. Karkarali'den farklı yönlerde dağılarak İrtiş Nehri'nin çevresine yayılırlar. Böylelikle Kazak Bozkırının tüm doğu kısmı göz alıcı bir görüntü ile hafızalarda yer

* Eşek ve ata benzeyen bir çeşit evcilleşmemiş hayvan türüdür.

alır. Ulutau'nun batısı ve Kiçitau'nun güneyi ise Arganatau'ya nazaran hüzünlü ve çorak bir ovada bulunur. Kuzey ve güneye kadar Ural Dağlarını Altay Dağlarından ayıran sınır bu noktadır. Ural dağlarının batıdaki en uç noktasını Ulutau dağları oluşturmaktadır.

Kazbek Dağları¹¹¹ ile Gobi Çölü arasındaki Gürcistan askeri yolundan geçen bir kişi, gördüğü manzaralarda bazı değişiklikler yaparak Ulutau Dağları hakkında kolayca fikir sahibi olabilir. Hem Burada hem de orada hüzünlü gri renk hâkimdir. Ulutau Kafkasya'daki tüm ihtişamı yok etmektedir. Deli Terek Nehri'nin kanalını ve dar derelerini neredeyse tamamen kaplayan kalın ve uzun çayırda değiştirmeliyiz. Terek Nehri, en sakin akış hızıyla, çevresindeki kayalarla birlikte bu kadar fazla güzel görüntü veren orman ve göl bulmak zordur. Bazı yerlerde Sibiry'a da mobilya parçalarını yapıştırmak için kullanılan funda türü bulunmaktadır. Jargay adı verilen bir çalı türü özel olarak hazırlandığında olağanüstü güçlü bastonlar elde edilir. Bakıldığı zaman koni biçimindeki bu dağların burayı kazmayı akıllarına getirmiş devlerin, buraları kazarak anlamsız devasa toprak yığınlarını ortaya çıkarmaktan başka bir iş yapmamışlar gibi düşünebiliriz.

Kazaklar bu göz alıcı manzaraları umursamazlar. Ancak Ulutau dağlarına son derece büyük bir önem vererek buraları bozkırın en kutsanmış köşesi olarak görürler. Nitekim yaz aylarında Ulutau'daki yiyecek ve su bolluğu göçebe halk için paha biçilmez bir zenginliktir; kışın ise Ulutau şiddetli kar fırtınalarının kudretini kırmaktadır. Vadilerdeki kar hiçbir zaman çok derin olmaz bu nedenle sığırların karların altından kendi yiyeceklerini çıkarması o kadar da zor değildir. Ulutau, Kazak halkına doğal korunma alanları sunar. [170] Birkaç verst uzunluğunda, çıkışı olmayan, çok dar girişi olan birçok geçit bulunmaktadır. Ulutau'daki bu doğal yapılar; atlar, sığırlar ve diğer hayvanların, yırtıcı hayvanlar tarafından gelebilecek olan saldırılara karşı doğal ahır olarak kullanım fırsatı vermektedir. Kazak Bozkırları gibi mücadele gücü zor olan bir bölge için böyle yerler büyük önem taşır. Bütün bu avantajlara rağmen Ulutau dağlarında biz varken kimse dolaşmamıştı. Barış yanlısı Kazakların asi Kazaklardan korkmaları ve Rus Müfrezelerinin baharda bölgeye gelecek olmasının önceden haber verilmesi sebebinden ötürü Ulutau dağlarını Kazaklar boşaltmışlar.

¹¹¹ Günümüzde Gürcistan sınırları içinde bulunan Kazbek Dağı, Kafkas Dağları'nın doruklarından biridir. Birçok efsaneye, mite, hikâyeye konu olan Kaf Dağı esasen Kazbek Dağı'dır. Kazbek Dağı'nın yüksekliği 5033 metre ile büyük bir görkeme sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Canım, "Gürcistan İzlenimleri", *Doğu Coğrafya Dergisi* 7/7 (2002), 221-232.

Müfrezemiz Yedi-Kız deresinin yanındaydı. Nehrin Kazakça “yedi bakire” anlamına geldiğini duydum. Bu derenin bir efsanesi olduğunu öğrendim. Bir zamanlar çok zengin bir hükümdar Ulutau yakınlarında yaşamaktaymış. Hükümdarın birbirinden güzel yedi tane kızı varmış. Kızlarla evlenmek için civarlardan Ulutau bölgesine akın akın gelmeye başlamışlar, fakat hiçbiri hükümdarı ikna edip kızlarla evlenmeyi başaramamıştır. Hükümdar kızlarıyla gurur duyarak kızlarının her biri için çok yüksek (Çarlkami)* başlık parası talep etmiştir. İsteklerin içinde inciler ve değerli taşlar bulunur. Evlenmek isteyen delikanlılar başlığı bulmak için her türlü çabaya girişir. Ancak istenilen başlığı toplayamadan hepsi ölür. Hüdaî açgözlü hükümdarı cezalandırmak için, kızlarının sıcak bir günde dereye yıkanmak için gittiği vakit, en küçük kızı dereye boğulmaya başlar. Bunu gören diğer kızların hepsi kardeşlerini kurtarmak için dereye girerler. Bunun sonucunda hükümdara bir ceza vermek için yedi güzel kız hemen oracıkta can verir. Bu hikâyeyi dinlediğim vakit inandırıcılık kısmında sıkıntılar olduğunu düşündüm. Çünkü dere en fazla bir tavuğu boğabileceğiniz kadar yüksekliğe sahipti. Bana hikâyeyi anlatan yaşlı Kazak anlatıcıya, itiraz ettiğim zaman ise, Hüdaî için her şeyin mümkün olduğunu eğer ki isterse bir deveyi dahi bir kova suda boğabileceğini söyledi. Elbette bu anlatı karşısında itiraz edilebilecek bir durum kalmadı.

Ulutau'nun en yüksek zirvelerinden birinde, halk arasında Edige'nin¹¹² mezarı olarak bilinen muhteşem bir anıt vardır. Edige, Kazakların efsanelerine göre Yayık Nehri'nin

* Türkmen kilo birimidir. Kızların kilosuna göre başlık istenir.

¹¹² Edige Mirza'nın hayatı kahramanlıklar ve maceralı olaylarla geçmiştir. “Moskof-Ruslara” karşı gösterdiği kahramanlıklar onun “Mangıt-Nogay” ulusları arasında hızla şöhret kazanmasına neden olur. Karadeniz'in kuzeyinde efsaneleşmesine ve bölgenin unutulmaz destanları arasında en şöhretlisi olarak yer alır. Edige Destan'ı Sovyetler tarafından tarih kitaplarından çıkartılıp adının dahi anılması yasaklandı. Bunun sebebi, Türk-Rus dostluğunu zedeleyeceği düşüncesinde yatmaktadır. Destan nesilden nesile sözlü aktarılarak günümüzde dahi geçerliliğini korumayı başarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: TTK, 2019), 141-142; Edige, Altınordu Hanlığının baş figürlerinden biri oldu. Edige hanlık mücadelesi için Toktamış ile karşılaşarak hükümdarlığı elde etti. Moskova Kuşatması ve “Vitovt'a” karşı yaptığı seferler ile ön plana çıkar. Edige Altınordu'da düzen ve disiplin sağlamak için kanunnameler çıkarttı. Önemli faaliyetlerinden biri Türklerin köle olarak satılmasını engellemesidir. Edige'nin amacı Altınordu Devleti'ni teşkil eden Türk nüfusunu kendi tekelinde tutmaya devam etmektir. Suriye ve Mısır'a köle satışı durması üzerine Çerkesler bu bölgelere yollanarak köle ticareti yeniden canlandırıldı. Ticaret yollarına hâkim olmanın önemini kavrayan Edige, Timur'un 1405 yılındaki ölümü üzerine 1406 yılında Harezmi'yi fethederek ekonomik açıdan yükselişe geçti. Edige'ye muhalefet yükseldi. Kukla sultan olan damadı Timur Han 1410 yılında Edige'yi mağlup edip onu tahttan indirince çaresiz Harezmi'ye sığınmak zorunda kaldı. 1416 yılında Mekke'ye hac vazifesini yapmak için gitti. Aynı yıl Kiev'e akınlar yaparak yeniden varlığını hissettirdi. Toktamış'ın oğlu Celaleddin, Altınordu tahtını Timur Han'ı devirerek aldı. 1419 yılında tahtı yeniden ele geçirmek için Litvanya grandükü Vitovt'tan yardım istedi. Emeline ulaşmadan Toktamış'ın oğlu Kadir Bedri tarafından öldürülerek hikayesi son buldu. Kendi halkı olan Nogaylar dramatik hayatını bir destan olarak nesilden nesile aktardılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref bengi Özbilen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 334, 337, 338, 342, 343.

diğer tarafında askeri başarılarıyla ünlenen büyük bir savaşçıydı. Bazı Sibiryalı antikacılar tarihimizde Moskova kuşatması¹¹³ ve Litvanyalı Vytautas¹¹⁴ ile yaptığı savaşla tanınan Edige olduğuna dair bana güvence verdi. Ancak Edige'nin cenazesinin bu kadar doğuda olabileceğini düşünmüyorum. Bununla beraber Ulutau'dan çok ta uzak olmayan Kengirey Nehri boyunca, ihtişamı tüm Bozkırda ünlü olan Cengiz Han soyundan gelenler ve Timurlular onuruna dikilmiş birçok anıt mezar vardı.[171] Edige'nin mezarı çok dik bir alana inşa edilmişti. İnşası için birçok zorluk ve yüksek maliyet harcanmış. Kazakların inanişına göre Edige'nin mezarına ne insan ne de hayvan yaklaşamaz. Edige'nin kahramanlıkları Kazak türkülerinde övülerek anlatılır. Edige zaman içerisinde Bizim Vladimir Krasno Solnyshko'muz¹¹⁵ gibi bir tür kutsal varlık halini almıştır.

¹¹³ Edige'nin İslam dünyasında tanınmasını sağlayan en önemli olaylarından birisi 1408 yılında giriştiği Moskova kuşatmasıdır. Rus Knezlikleri kendi aralarında mücadele ederken Edige, yükselen güç olan Moskova Knezliği ve Vasili'yi ezmeyi hedefledi. Toktamış'ın yaptığı gibi sefer hazırlıklarını tam bir gizlilik içinde yapması gerektiğini biliyordu. Moskova'ya bir elçi göndererek hazırlıkların Litvanya üzerine olduğunu ilettili. 1 Aralık günü Moskova surlarına yapılan akınlar başarısız oldu. Edige Moskova civarlarına yapılacak olan akınların ordularını memnun edeceğini düşünerek Moskova dolaylarını yağmalattı. Tver'e elçiler göndererek Grandük İvan'dan kuşatma toplarını istedi. İvan getireceğini söylemesine rağmen topları getirmedi. Edige topçu kuvvetleri olmadan Moskova'yı almaya çalıştı. Kuşatma nihayete erdirilemeyince 3000 ruble tazminat karşılığında kuşatmayı kaldırmayı kabul ederek Moskova önlerinden çekildi. Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 341-342.

¹¹⁴ "Vitovt" Litvanya'nın önemli hükümdarlarından birisi olarak gösterilir. Altınordu Devleti'nin iç karışıklıklar yaşadığı bir dönemde Toktamış Vitovt'a sığınarak kendisinin tahta geçmesinde yardımını istedi. Vitovt Toktamış'ı himayesine alarak kukla Han olan Timur Kutluk'a karşı isyan hareketini destekleme kararı aldı. Zira bu dönemde Litvan ve Rus prensliklerinin Altınordu'yu baş düşmanları olarak gördüklerini söyleyebiliriz. 1399 yılında Vitovt önderliğinde Litvanları, 3 tane güçlü knezlik destekleyince Altınordu üzerine sefere çıktılar. Vitovt Toktamış'ı kullanarak güçlü Altınordu devleti üzerinde mutlak irade sahibi olmayı hedefliyordu. Birkaç irili ufaklı başarıdan sonra Altınordu ile karşılaşarak önce uzlaşma metodu üzerinde durdular. Vitovt kendi adına Altınordu'da para basılmasını talep etti. Edige'de buna karşılık Litvanya'da paraların üzerinde kendi tamgalarının basılmasını istedi. Olaylar üzerine uzlaşamayınca taraflar savaşa tutuştu. Edige komutasındaki Altınordu ağır kayıplar vererek savaşı kaybetmek üzereyken Timur Kutlug komutasındaki ihtiyat birlikleri Litvanları arkadan sarıp ağır bir mağlubiyete uğrattınca önemli bir zafer kazanıldı. Vitovt burada canını çok zor da olsa kurtardı. Vitovt ilerleyen süreçte siyasi amaçlar güttüğü, Ortodoks ve Katolik kiliseleri üzerindeki yatıştırma politikası sonuç vermeyecektir. Roma-Germen İmparatoru "Sigismund" Lehistan'ın gücünü kırmak istiyordu. Töton şövalyelerine karşı savaşta etkileyici mücadeleler veren Litvan grandükü Vitovt'u kral ilan etmek istedi. Lehlerin tüm itirazlarına rağmen 1430 yılında "Vilno'da" taç giyme töreni yapıldı. Moskova grandükü II. Vasili, Tver, Riazan, Pronsk Grandükleri, Töton tarikatı ve Tatarlar bu törene katıldı. Ancak taç gelmeyerek tören büyük bir rezillik ile son buldu. Lehler tacı taşıyan heyeti bularak onları alıkoydular. Vitovt 80 yaşında aynı yıl atından düşerek vefat etti. Orta Çağ Litvanya'sının önemli hükümdar ve reformcularından biri olarak hafızalarda yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vernadky, *Moğollar ve Ruslar*, 333, 334, 335, 345, 346, 354.

¹¹⁵ Svyatoslav Rusların şehir devletleri olarak yaşadıkları zamanın en kudretli hükümdarlarından biridir. Svyatoslav Rusların ilerleyen yıllarda göreceğimiz fütuhatçı ve yayılma üzerine oluşacak politikasının temellerini oluşturarak Ruslar için örnek bir figür oldu. Svyatoslav Kiyef Rusya'sının hükümdarıyken üç oğluna şehirleri yönetmesi için paylaştırdı. En büyük oğlu "Yaropolk'a" Kiyef, "Drevlyanların" ülkesini Oleg'e, Novgorod şehrini ise Vladimir'e verdi. Svyatoslav öldüğü vakit evlatları arasında iktidar mücadelesi başladı. Yaropolk ve Oleg arasındaki mücadeleyi Oleg'i öldüren Yaropolk kazandı.

Kırgız şarkıları hakkında bölgede anlatılan bir hikâye bulunmaktadır. Ayagoz yakınlarında iki aşığa ait olan bir mezarın hikâyesi halk arasında anlatılır. Anlatılan hikâye dervişlerin bahsettiği Türk soyguncu Ker-Ogli'nin maceralarını içeren bir hikâyedir. Kafkasya'nın ötesinde söylenen hikâyeye benzeyen bütün bir şiiri oluşturmaktadır.¹¹⁶ Kazak şiirinin içeriğini hatırladığım kadarıyla sizlere anlatacağım: “Bir zamanlar iki zengin hükümdar varmış. Birinin adı Karabay, diğeri Sarıbay’dır. Karabay’nın bir oğlu olmuş, adını Kozu-Kurpeç koymuşlar. Sarıbay’ın ise

Vladimir güçlü abisine karşı fazla şanslı olmadığı için “deniz aşırı” memleketteki Normanlara (İsveçliler) başvurarak onlardan gelen yardım sonucu Kiyef’i alarak hükümdarlığını ilan etti. Tahtı ele geçirince babasının politikalarını devam ettirerek yayılmacı bir politika benimsedi. İlk olarak 981 yılında Lehler (Polonyalılar) üzerine çeşitli seferler yaptı. Svyatoslav’ın ölümünden sonra çıkan isyanları Vladimir’in bastırmaya çalışması Slavların Rus Knezlerini henüz daha efendileri olarak kabul etme sürecinde olduğunu gösterir. 985 yılında İdil Bulgarlarına karşı giriştiği sefer sonuç vermiş Bulgarları mağlup ederek ebedi sürecek barışa ant içerler. Vladimir’i Ruslar arasında ayıran başlıca özelliği Hristiyanlığı kabul eden ilk Rus Knezi olmasında yatmaktadır. Hristiyanlık o devir için Ortodoks-İstanbul ve Roma-Katolik Kilisesi olarak ikiye ayrılıyordu. Vladimir isabetli bir karar vererek Ortodoks Hristiyanlığı seçince X. yy.’da artık zayıflamış olmasına rağmen “Yakın-Şark, Helenistik ve Hristiyanlık” kültür havzası Ruslara bir kimlik kazandırdı. Rusların medeni milletler arasında zikredilmesine neden oldu. Balkanlardan din kitapları ve Kiril alfabesi Ruslara getirilerek Ruslar önemli kültür deneyimi kazanmaya başladı. Vladimir’i, Ortodoks Kilisesi, azizler arasına alarak “Aziz Vladimir” (*Vladimir Svyatov*) olarak anıdılar. İlerleyen zamanlarda efsaneleşerek “kırmızı güneş” (*bylim*) ve “parlak Vladimir” (*Krasnoe solmuşko*) gibi unvanlarla anılmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurat, *Rusya Tarihi*, 28, 31, 32, 34, 35, 38; 986 yılında İdil Bulgarlarından bir heyet Knez Vladimir’e gelerek İslam dinine geçmeleri hakkında tavsiye de bulundu. Aralarındaki konuşma da İslam dininin incelikleri ve şartları anlatılarak tebliğde bulunuldu. Vladimir elçileri dinleyerek kadınlardan, domuz etinden ve şaraptan uzak kalmanın Ruslara uygun olmadığını belirterek bu teklifi reddetti. Kaynaklarda sünnet meselesinin de Vladimir’in İslamiyet’i reddetmesindeki en önemli sebeplerden biri olduğu da söylenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Kemalöğlu, *Rusların Gözüyle Türkler* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015), 28.

¹¹⁶ Köroğlu Destan’ı Türkler arasında sevilen kuşaktan kuşağa aktarılan önemli destanlardan biri olmuştur. Bundan ötürü Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Karakalpaklar, Kafkas kavimleri, Anadolu Türkleri ve Balkanlar gibi coğrafyalarda anlatılarak farklı varyantları oluşmuştur. Destanların ortak özelliği olan olağanüstülükler Köroğlu Destan’ında da fazlaca bulunur. Köroğlu Destan’ının önemli mesajlarından biri zorba olan bir beye karşı gerektiğinde halkın içinden belirli kişiler çıkarak zulmünü sona erdirebileceğini göstermesidir. Kazak varyantında ünlü “Tolıbay’ın” “Ravşanbek” adında bir oğlu vardı. Ravşanbek halk arasında sevilen ve sözüne itimat edilen dürüst biridir. Mesleği at yetiştiriciliği olmakla beraber hem insan hem atların geçmişini söyleyebilme özelliğine sahiptir. Kızılbaş Sultan’ı “Şağdat” Han Ravşanbek’i çekemeyerek onu astırmak istedi. Gelecek tepkilerden çekindiği için köle olarak bir aileye sattı. Ravşanbek kendini sevdirek köle gittiği ailenin kızıyla evlenir. Şağdat Han’a bir şikâyet gelir, meczup bir adamın at kafasıyla dertleştiğini söylerler. Şağdat Han, Ravşanbek olduğunu anlayıp onu huzuruna getirtirir. Bütün sorulara doğru cevap veren Ravşanbek’i çekemeyen Şağdat Han bütün bunları gözlerin görüyor diyerek, onu kör eder. Kırklar Ravşanbek’in bir oğlu olacağını ve eşi onu doğururken öleceğini söyledi. Eşi mezarda çocuğu doğurur, mezar anlamına gelen “körde” den dolayı çocuğun adını “Körüğli” koyarlar. Efsaneye göre doğan bu çocuk ailesine yapılan bütün kötülüklerin hesabını soracaktır. Tolıbay’ın boz kısağı her gün mezara gelerek Köroğlu’nu emzirir. Kazak varyantında Köroğlu’nun aşık oyunu oynayarak orada mücadele etmeyi ve bazı şeylere zorla sahip olmayı öğrendiği anlatılır. Destan’ın devamında gelişen büyüyen Köroğlu, kırkların dediği gibi intikamını alarak Türk dünyası ve bu bölgelerde yaşayan halklar için zulme karşı mücadelenin sembolü olduğundan ötürü hatırlanmaya devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sacide Çobanoğlu, “Köroğlu Destan’ın Kazak Versiyonundaki Aşık Oyunu Motifinin Halkbilimsel Çözümlemesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6/15 (Kasım 2018), 1132-1139.

bir kızı olmuş, onun adını da Bayan-Sulu koymuşlar. Babalar çocukları doğar doğmaz birbirleri ile nişanlamışlar. Çocuklar beraber büyüdükleri için karşılıklı aşkları onlarla büyümüştür. Bayan-Sulu'nun güzelliği ve Kozu-Kurpeç'in yiğitliği dillere destan olmaktadır. Büyükler çocuklarının düğünlerini yapıp evliliklerini görmek istiyordu. Karabay ani bir şekilde vefat etmiştir. Yetim kalan Kozu-Kurpeç her yönden sıkıntılı bir hayat yaşamaya başlar. Fakat Bayan-Sulu bu sıkıntılı durumdan hiç etkilenmeden Kozu-Kurpeç'e olan aşkı devam ediyordu. Sarıbay babası vefat ettiği için maddi durumu çok kötü bir hal alan Kozu-Kurpeç'e kızını vermek istemiyordu. Yakın adamlarından Kalmuk Kodar'ın etkisinde kalarak Kozu-Kurpeç'e karşı cephe almaya başlar. Ciddi bir rakipten kurtulmak isteyen Kalmuk Kodar'ın kötü dehası ve Kozu-Kurpeç'in başına gelen uzun talihsizlikler dizisi başlar. Sonunda Kozu-Kurpeç, Kalmuk Kodar'ın elinden ölür. Kodar'ın yapacağı kötülükler bununla da sınırlı kalmaz. Bir gece ansızın Sarıbay'ı da öldürüp güzel Bayan-Sulu'yu atına attığı gibi kaçıtır. Kodar uzun bir süre başlarına herhangi bir şey gelir korkusuyla atını dörtmala koşturur. Bayan-Sulu dayanılmaz seviyelere çıkan susuzluğunu gidermek için uzun yalvarışları sonucu Kodar'ı yakınlarındaki bir kuyu da durmaya ikna eder. Kuyudan su çıkarabilecek herhangi bir şey yoktu. Bayan-Sulu kuyunun dibine inmek için Kodar'ı ikna etmişti. Kodar aptallık ederek Bayan-Sulu'yu dinledi. Kuyuya yaklaşınca güzel Bayan-Sulu Kodar'ı suya itince Kodar kuyunun en dibinde kalır. Kötü Kodar'dan kurtulan Bayan-Sulu hemen Kozu-Kurpeç'in mezarının başında soluğu alır. Bayan-Sulu sevdiği adamın yasını tutmak ve sonunda, sefil hayatına son vermek için kendini öldürmek üzereyken 40 tane gezgin büyücü Bayan-Sulu'nun güzelliğine kapılarak onu intihar fikrinden vazgeçirirler. Bunun sonucunda 40 büyücü aralarından birini kendine eş olarak seçmesi şartı ile istediği her şeyi Bayan-Sulu için yapabileceklerini söyler. Bayan-Sulu bunu kabul ederek bir şart öne sürer. Kozu-Kurpeç'i dirilterek üç gün boyunca onunla vakit geçirecek böylelikle ona veda etmek ister. Büyücüler Kozu-Kurpeç'i dirilterek sanki hiçbir şey olmamış gibi mezarından çıkmasını sağlarlar. Üç günün sonunda Kozu-Kurpeç yeniden yarı çürümüş haldeki ceset haline dönüşür. Bu olay sonucu Bayan-Sulu'da kederinden ölür.[172] 40 büyücüler geri döndükleri zaman iki sevgiliyi de ölü halde bulurlar. Büyücüler iki sevgiliyi buldukları yere gömerek böyle bir hikâyenin oluşmasında pay sahibi olup vahşi hikâyeye bu şekilde bitiyordu.” Aklıma şu geldi,

büyücüler sihribazlıklarını kullanarak neden Bayan-Sulu'yu yeniden diriltip sözünü tutmasını sağlamadılar. Bunun cevabını bana söylemediler.¹¹⁷

Şimdi seferimizin hikâyesine geri dönelim. Ulutau'da toplanan müfreze iki topla 250 Kozak ve 150 Kazak'tan oluşmaktaydı. Kazakların çoğu bizlere yardım etmek için uğraşıyordu. Onlar bizimle birlikte çok çalışan sinek rolünü oynadılar. Kazakların sabahtan akşamlara kadar yoğun sohbetlerini müfrezemizde duymanız mümkündür. Nerede bir icraat yapıldığı iddia ediliyorsa, söylev vardır fakat icraat yoktur. Bir ata binmek veya inmek için bu adamlardan kaçmak gerekiyordu. Aksi takdirde ata binmek gibi basit bir eylemde dahi büyük zorluklar yaşamadan gerçekleştirmek pek mümkün gözükmemektedir. Genellikle on kişilik Kazak kalabalıkları atın etrafına doluşur hepsi birden ata binmenize veya inmenize yardım etmeye çalışınca kendinizi ne olduğunu anlamadan yerde buluverirsiniz. Kazak grubu hepsi birden atın üzengisini çekmeye çalışınca, at korkup şaha kalkarak binicisini üzerinden atar. Bu korkunç palavracılar yapamayacakları birçok şeyi söylemeyi çok sever. Anlattıkları hikâyelerde takındıkları sahte alçakgönüllülük kadar eğlenceli bir şey yoktur. “Tabii ki diyor her biri, Tanrı'nın önünde övünmek yanlış, insanların önünde övünmek utanç vericidir.” Deneyimlerime dayanarak kendimden emin olduğum bir şeyi gönül rahatlığıyla söyleyebilirim. On kişi ile normal şartlarda baş etmem mümkün değildir. Fakat iyi bir atım ve multuğum (Pompalı av tüfeği) olsaydı eğer herkes gibi bende on kişi ile baş edebilirdim. Şu ana kadar o talihsiz on adam ile tanışmadım.

Hünerlerini ve hizmet şevkini gösterme arzusunun Kazaklar arasında güçlü bir rekabete yol açtığını söylemeye gerek yok, bu rekabet bitmek bilmeyen kavgalar ve birbirlerine karşı şikâyetlerle çözülüyor. Bu anlaşmazlıkları sözlü olarak birkaç gün dinledim ve tüm dikkatime rağmen bu anlatılardan bir anlam çıkaramadım. Kazakların bizimle anlaşmak için verdiğimiz Kozak'a neden güvenmediklerini anlamadım. Buna rağmen

¹¹⁷Kazaklar arasında çok yaygın şekilde anlatılan aşk destanıdır. İlk örneklerinden biri 1812 yılında Kazan'da Rusça olarak yayınlanır. Bayan Sulu Destan'ının Kazaklar arasında 16 çeşit nüshası bulunur. Nüshalar arasında küçük isimlendirme farkları bulunmaktadır. Bunun nedeni sözlü gelenekler ile aktarılması ve anlatan kişilerin anlattığı dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin, anlatımlara etki etmesidir. İki önemli nüsha ön plana çıkar. 1870 yılında Radloff Kazaklardan dinlediği destanı Kazakça ve Almanca olarak yayınladı. Kazakların önemli tarihçisi ve alimi olan Çokan Velihanov destanı çok önemli bir Kazak büyüğünden dinlemiş fakat aktarmaya ömrü yetmedi. Sablukov 1830 yılında destanı dinleyerek tam metni yayınlama fırsatı buldu. Sablukov'un tam metni Saint Petersburg İlimler Akademisi'nde bulunmaktadır. Kozu-Kurpeç ve Bayan Sulu Destan'ı Kazak tarihini anlatan önemli unsurlar barındırması açısından birçok araştırmacının hâlâ daha Kazak Kültürünü anlayabilmesi bakımından önemli bir yer tutar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhtar Awezov, “Kozı Körpeş-Bayan Sulu”, Akt. Zeyneş İsmail-Ahmet Güngör, *Bilig Dergisi* 5 (Bahar 1997), 93-106.

iki düzineden daha fazla Rusça kelime bilmeyen Kazak'ın akılcı bir şekilde Rusça konuştuğuna dair olan iddialarını anlamak mümkün değil. Hatta Kazaklar iyi bir Rusça konuştuğunu zannederek neredeyse onu Kozak sanarak tutukluyorlardı. Sorunun çözümü için anlatıların ne kadar sağlıklı bir şekilde çevrileceğini siz düşünün. Böyle bir tercüman aracılığıyla en bilgili kişiler dâhi konuya tam anlamıyla dâhil olamaz. Tartışmanın konusu bozkırda sahibi olmadan bulunan bir atın, yeni sahibinin kim olacağı üzerine dair bir tartışmaydı. Atı bulan kişimi sahibi olacaktı? Yâda atı ilk gören kişi mi? Veya o bölgedeki yönetici zümre herkimse bu at onun hakkı mıydı?[173] Kazaklar arasındaki vatandaşlık ve haklar çok kafa karıştırıcı bir düzen içerisin de uygulanıyordu. Bu düzen ile anlaşmazlıkları çözmek, dairenin karesine bulmak kadar imkânsızdır. Bu durum karşısında sanırım en doğrusu binbaşının* adaletine güvenmek olacaktır. Binbaşıda bu sorunu çözebilecek bir durumda değildi, çünkü Kazaklar hep bir ağızdan konuşarak sadece gürültü yapıyordu.

Kavga ve çekişmelere ek olarak, arkadaşlarımız kendilerine aynı derecede hoş ve ortak amaç için, bir o kadar yararlı başka meslekler buldu. Kazakların birçoğu gizli bilimler hakkında derin bir bilgiye sahipti. Bilhassa gelecek hakkında, kehanet ve rüya tabiri sanatında çok sayıda ustaları bulunur. Hayatım boyunca hiçbir zaman için Kazaklar kadar batıl inançlı insanlar ile karşılaşmadım. Bunun sebebi diğer uluslardan daha fazla önyargıları olduğu için değil, bizlerde en az Kazaklar kadar batıl inanca sahip insanlarız. Kazakların farkı; batıl inançların hayatın her alanında etkisi altında kalarak yaşamlarını buna göre idame ettirmek eyleminde bulunmalarındır. Bizler için rüya gördük diye önemli bir karar vermemiz mümkün değildir. Kazaklar bizlere sık sık gelerek askeri düzeni onların istedikleri şekilde yapmamız teklifinde bulunuyorlardı. Bunu istemelerindeki tek dayanak noktası ise içlerinden birinin geceleyin gördüğü rüyadan ibaretti. En yaygın kehanet görme şekilleri, bir kuzu kemiğini ateşin üzerine atarak sol avuç içlerine alıp falcılar gibi gelecek hakkında kehanetlerde bulunmalarıydı.¹¹⁸

* Kazaklar rütbesi her ne olursa olsun görevli askere Mayora ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade binbaşı anlamına gelir.

¹¹⁸ Eski Türk dini veya diğer bir adlandırma ile Gök Tanrı inancında peygamber veya mukaddes bir kitap bulunmadığı için dinin uygulanış kısmında “Kam” adını verdiğimiz kişiler bulunur. Tarihte bu vasfı taşıyan Oğuzların, “İrkil-Hoca” ve Korkut Ata (Dede Korkut), Cengiz Han'ın Gökçe Kam'ı başlıca örneklerdir. Eski Türk halkları bu zümrelere çok önem vererek onlar hakkında çeşitli rivayetlerde bulundu. Tarihi Cüveyni'ye göre Kamlar astronomiden de anlayarak iyi veya kötü bütün haberleri önceden verirdi. Ay ve güneş tutulması olduğu zaman halk kendi evinde bekler dışarı çıkmaz, tutulma bitince dışarı çıkılarak şölen yapılırdı. Kumanlar Kamların sihir kerametlerine itimat etmektedir. Kamlar gece olduğu vakit sihir ve dua ritüellerini yapar. Davullarına vurarak raks etmeye başlarlar, ritmi iyice arttırarak kehanetlerinde bulunurlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, *Türk Cihan*

Bozkırda az veya çok her Kazak bu kehanetler hakkında bilgiye sahiptir. Bazıları ise kuzu kemiğini ateşe hiç atmadan direk eline alarak kehanette bulunur. Bu yöntem diğerlerine nazaran bu işte daha usta kişiler tarafından yapılmaktadır.¹¹⁹

Görünüşe göre günlük hayal kırıklığına uğramamızın sonucunda Kazaklar bu hurafelere karşı gözlerini açmalı. Yalnız okuyucuda unutmamalıdır ki hangi toplum veya çevreye ait olursa olsun, şüphesiz kendisi de gün içerisinde kaç defa bu hurafelerle karşılaşır. Bunlara sadece Kazaklar değil okuyucularda tamah etmemelidir. Bana göre Kral Augeas'ın ahırlarını temizlemeyi üstlenen Herkül dahi bu hurafeleri kafalardan temizleyemez.¹²⁰ Bu nedenle yaşamın içinde olan bilinmezlik durumu bu

Hâkimiyeti Mevkuresi Tarihi (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 76-77; “M. Eliade'nin” eserinde Şamanların görevleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Asya topluluklarında dini ve sihirli bütün menkıbelerin Şaman adı etrafında toplandığı söylenir. Ancak bu varsayım hatalı bir teşebbüstür. Çünkü birçok kaynakta kurban kesenlerin Şaman olmadığı aile önderlerinden birinin bu dini vecibeyi yerine getirebildiği kaydedilmiştir. Şamanların en önemli vazifelerinin insanlara şifa vermek olduğunu, fakat her şifa vereninde Şaman olarak nitelendirilmemesi gerektiğini savunur. Şamanların genel tanımı “vecd ve istiğrak(extase) tekniğini” uygulayabilen kişilerdir. Şamanlar kendilerine has usulleri ile “extase” haline geçtikleri zaman yeraltı ve yerüstüne giderek ruhunu bedeninden ayırma ustası olmak zorundadır. Bu uygulamaları trans haliyle görünmez varlıklara üstünlük kurarak “ölülerle, tabiat ruhları (cinler, periler)” ile iletişim kurmaya vakıf olurlar. Görevleri arasında hastalanan kişilere şifa vermesi, ölümlerin yaşayanlara zarar vermesini önlemek, dertli insanların dert ve sıkıntılarını bularak onları çözebilmesi için yeraltı ve yerüstü Tanrılarına giderek aracılık yapmaları en önemli vazifeleridir. Özellikleri bakımından toplum tarafından saygı duyulmakla beraber çekinilen kişiler olmuşlardır. Kurban kesme, hastalık, ölüm veya gelecekte haber verme gibi konular dışında Şamanların toplumda bir görevleri bulunmaz. İbrahim Kafesoğlu, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler Görüşler Mülâhazalar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017), 97-98.

¹¹⁹ Kavrulmuş kürek kemiği ile yapılan kehanetlere “omoplatoskopi veya iskapülomanti” denilmektedir. Bu gelenek çok eski zamanlardan bu yana uygulanmakla beraber günümüzde dahi etkinliğini devam ettirir. Tarihi kayıtlar bu geleneğin Anadolu'ya Asya'dan geldiğini gösterir. Fakat Yunanlı çobanlara da birçok kez bu kehanet yöntemi atfedilir. Bu kehanet ile Türk ve Yunan uygarlıkları birbiri ile kesişmektedir diyebiliriz. Yöntem için çoğunlukla koyun kullanılır. Çok az da olsa keçi kullanıldığı olmuştur. Yakutlarda koyunun zor bulunmasından ötürü ren geyiği kemikleri kullanıldığı görülür. Hayvanın yakın bir zamanda öldürülmüş olması ve kemiğin üzerinden etlerin özenle sıyırılmasına dikkat edilir. Kemiği ateşe atarak sorulacak olan şeyin iyice düşünülüp bir kere söylenmesi gerekir. Hitayların geleneklerine göre ateşe atılan kemik eğer çatırdarsa savaş yapılmalıdır. Eğer ki çatırdamıyorsa barış halinin devam etmesi gerekir. Kemik falı geleneği çok uzun sürelerden bu yana varlığını devam ettirir. Emir Timur'un ordusunda ve Mısır Memluklarında da bu geleneğe rastlanır. 1771 yılında Kazaklar arasında seyahat eden bir Rus subayın bu geleneğe bahsettiği görülür. Türkler “yağrancı” Moğollar “dallacı” isimlerini bu uygulama için kullandı. Piano dei Carpini Moğolların bağırsaklara bakarak geleceği veya öğrenilmek istenilen bilgileri falcılara baktırdıklarını söyler. Moğolların “Gizli Tarihinde” birçok defa ölümlerin bağırsaklarına bakılarak kehanetlerde buldukları anlatılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 91, 95, 96; Attila'nın 451 yılında Batı Roma üzerine gitmeden önce bir kemik falı baktırdığı (bazı kaynaklarda bağırsak) ve falda anlatılanların onun aleyhine olmasına rağmen kulak asmayarak Romalılar ile savaşa tutuştuğu anlatılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinden İzler* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2014), I/55.

¹²⁰ Herkül Zeus ile Miken Kralı'nın kızı “Alkmene'nin” oğludur. Hera Herkül'ün baş düşmanıdır. Çocukluğundan, gençlik yıllarına kadar onu öldürmeye çalışır. 18 yaşına geldiği vakit halka musallat olan bir canavarı öldürmüş bu yüzden “Thebai Kralı'nın kızı Megara” onunla evlendi. Hera Herkül'ü delirtirerek eşini ve çocuklarını öldürmesini sağladı. Herkül'ün affedilmesi için Miken Kralı'nın hizmetine girip onun verdiği görevleri yaparak suçlarından bertaraf edecektir. Mitolojide Herkül'ün

saçmalıkları doğurmak durumunda kalmıştır. Dikkat çekici bir durumda, bozkırda yaşlıların gençlerden daha çok bu hurafelere inanarak taraftarlıklarını yapmalarıdır. Kazakların başından geçen bir olayı size anlatarak hurafelere hangi seviyede inandıklarını göstermek istiyorum. Çok sayıda volost bol su ve yiyecek barındıran bir bölgede konaklamaktaydı. Ustabaşları bu bölgenin verimli olmasından dolayı bir müddet daha bu bölgede kalınmasından yana görüş bildirmişti.[174] Ancak volostun büyük kâhini bölge için bir fal açarak kehanette bulunur. Yarın bu bölgede kan dökülecekti, bunun için volostlar bölgeyi en hızlı şekilde terk etmeliydi. Bu tahmin gerçek dışıydı, çünkü bölgede tehlike oluşturabilecek herhangi bir koşul veya şart yoktu. Kazak halkı kâhinlerine inanmayı tercih eder. Yaklaşan tehlikeden kaçınmak için volostlar birleşerek hızla bölgeden uzaklaşmaya başlar. Ertesi gün volost hızlı bir şekilde bölgeden uzaklaşmış. İçlerinden bazı Kazaklar ve kâhin bir fedakârlıkta bulunarak bölgeye gelerek kimin kanının döküleceğini merak eder. Cesur Kazaklar bölgeye en iyi atlar ve güvenilir silahlarla gelerek gizemli tehlikelerden kendilerini korumak isterler. Karşılaştıkları manzara ise başıboş bir bozkırdan fazlası değildir. Etraf bıraktıkları gibi sessiz ve ıssızdı, görünüşe göre onlar burayı terk ettikten sonra kimse bölgeye gelmemişti. Kâhin ve yanındaki Kazaklar bölgeyi hızlı bir şekilde taramaya başlar. İçlerinden birisi o anki stresten kaynaklı olsa gerek karşısına çıkan bir saygayı hemen oracıkta vurarak öldürür. Herkes katledilen hayvana bakmak için başına toplanır. Kâhin, bu olay sonucu kehanetinin gerçekleştiğini bedelin ödendiğini söyleyerek artık bu bölgenin güvenli bir konumda olduğunu söyler. Bu verimli bölgenin tüm nimetlerinden volostun yararlanması için tüm halkın buraya gelmesi gerektiğini söyler. Kimse bu garip açıklamaya muhalif bir yorum yapmayarak, bölgeye geri döner. Fakat falcının itibarı halk arasında zedelenir.

Cicero'nun¹²¹ dediği gibi bir kimse bütün gün cirit atarsa, elbette hedefi en az bir kere vuracaktır. Bazen tesadüfler sonucu bozkırda böyle haklı çıkan kâhinler olmuş. Bu

yaptığı bu işlere Herkül'ün 12 görevi denilir. Augeas eski Yunanca "Parlak" anlamını taşır. Ülkesinde çok büyük ahırlara sahip bir kişidir. Ancak hiçbirini temizletmez. Herkül'ün daha önceki 4 görevi başarı ile bitirmesi tepkiye yol açar. Bunun için biraz daha aşağılayıcı bir görev verildi. Yeni görevi bir günde Kral Augeas'ın ahırlarını temizlemesi olacaktır. Herkül "Alpheus ve Peneus" ırmaklarının yataklarını değiştirerek bu görevi başarı ile tamamlar. Görevi yaparken eğer ki başarırsa hayvanlardan pay alacağına dair kral Augeas'tan söz aldı. Augeas sözünü tutmadığı için onu öldürerek 6. Göreve geçti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Agathe Christie, *Hercüle'ün On İki Görevi*, çev. Çiğdem Öztekin (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 2009), 7, 127.

¹²¹ MÖ.106-43 yılları arasında yaşamış olan "Marcus Tullius Cicero" Romalı devlet adamları arasında ayrı bir konuma sahiptir. Zira üstün konuşma ve hitabet yeteneği onu diğerlerinden farklı bir konuma getirdiği için hafızalarda yer tuttu. MÖ.63 yılında Roma'da yaşayan bir kişinin gelebileceği en yüksek

söylentiler tüm bozkırda çok hızlı bir şekilde yayılır. Kâhinlere inananlar büyük bir gurur okşaması yaşatırken, şüphe duyanları ise utandırmaktadır. Petropavlovsk'ta bir hikâye duydum, bu hikâyenin doğruluğuna kefil olurum. Geçen kış Kenesarı'nın asi akrabalarından birisi Ulutau yakınlarında aulunu kurdurur. Nedenini bilmiyorum fakat bu hükümdar aulundan uzakta bir yere gitmek durumunda kalır. Aulun yönetimini ve tüm sorumluluklarını eşine bırakıp hiçbir şekilde o gelmeden bölgeden ayrılmamalarını söyleyerek hükümdar auldan ayrılır. Birkaç hafta sonra sultan âdeti olmamasına rağmen bir rüya görüp etkisinden kurtulamaz. Hemen bölgeden rüyalardan anlayan bir kâhin bulunmasını emreder. Gece gördüğü rüyayı kâhine anlattığı zaman kâhinde rüya sonucu çok tedirgin hisseder. Sultan rüyasında çadırın içindeymiş, çok güçlü bir deve gelip o çadırı yıkmaya başlamış. Kâhin ilk başlarda çok şaşırılmış, fakat daha sonra kendini toplayarak sultana çok büyük bir felaketin hızla yaklaştığını gün bitmeden bu musibetin onları bulacağını söyler. Bu sıkıntıdan ancak arkasına dahi bakmadan bölgeden uzaklaşarak kurtulabileceklerini iletir.[175] Sultan, kocasının ona bölgeden ayrılmamasını tembihlediği için ayrılmayacağını bildirmiş. Kâhin kehanetine çok fazla güvenir. Önüne gelen bir ata atladığı gibi ardına bakmadan dörtlü bir şekilde aulundan uzaklaşır. Bu rüya ve kâhinin durumundan halk haberdar değildi. Sultanda kâhinin sözlerini çok fazla önemsememişti. Çünkü bozkırda herhangi bir tehdit haberi bir müddettir bulunmuyordu. Kaderin cilvesi, o bölgede bulunan Kozak müfrezesi bu aula o gün saldırmış ve asi Kazakları mağlup ederek sultanı esir alıp onu Sibiryaya götürmüşler. Saldırıdan sadece birkaç saat önce uzaklaşan kâhin kurtulmuştur. Kâhinin dışında neredeyse kimse bu saldırıdan kurtulamamıştır.

Birkaç gündür Ulutau'da duruyoruz ve hâlâ asilerin nereye gittiğine dair herhangi bir bilgi alamadık. Yakınımızda, birkaç yüz verstlik alanda bize herhangi bir haber getirebilecek tek bir canlı yoktu. Kenesarı'nın yandaşları iki ay kadar önce Ulutau'dan kaçtı. Tüm bu süre boyunca hiç şüpheye yer yok ki hareket halindeydiler. Onlardan kalan başlıca izler artık yavaş yavaş yok olmaya başladığı için onların izlerini sürmemiz

rütbe olan "Consüllüğe" gelmeyi başardı. Konsüllük yarışında bulunduğu "Catilina" yandaşları ile birlikte düzene karşı bir ayaklanma tertip etti. Cicero'nun yaptığı konuşma Konsül ve halk tarafından büyük bir rağbet görmesi hasebiyle Catilina ve yandaşları hakkında yakalanma ve idam ettirilme kararı alındı. MÖ.58 yılında "Clodius" tarafından hazırlanan öneri kabul edilerek tutukluların yargılanmadan idam ettirilmeleri yasaklandı. Cicero'nun, Catilina'yı idam edilmesinde etken olması nedeniyle onun hakkında sürgün kararı alındı. Cicero'nun MÖ.62-57 yılları arasında verdiği nutuklar onun hatırlanmasına olanak sağladığı gibi Roma'nın bu dönemlerde nasıl bir kargaşa içinde olduğunu da gözler önüne sermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. T. Cicero, "Post Reditum In Senatu ve Post Reditum Ad Quirites Söylevleri", çev. Serap Gür vd. *BELLETEN* 74/271 (2010), 871-904.

zorlaşıyordu. Hem bu izleri takip ederek iki aylık bir yolun tamamını geçmek mümkün değil. Tüm hareketlerin yönlerini ve stratejik noktaların konumunu bulmak zorlaşıyor. Dolayısıyla elle tutulur verilerin olduğu bir Avrupa savaşında bile, herkes tarafından iyi bilinen ve değişmeyen bir kural vardır. Bölgeden casusların ve dolandırıcıların yardımı olmadan düşmanın eylemlerini tahmin etmek pek mümkün olmaz. Bizim durumumuz ise daha beter haldeydi. Çölün ortasında gökyüzünün çıplak bozkırla kesişmesinden oluşan mükemmel bir hiçliğin ortasındaydık. Kazakların kuzu kemiği veya kehanetleri bizi bu durumdan kurtarabilecek miydi? Hükümetimize sadık kalan tüm volostlar, yerel askeri müfrezelerin koruması altında asilerin soygunlarından korunmak için müfrezelerimizin güvenlik oluşturduğu yerlerde yaşamlarını sürdürmeye devam ediyordu. Şimdiden sınırimızdan yaklaşık olarak bin verst kadar uzaklaştık. Dolayısıyla haberleşme konusunda artık belirli sıkıntılar boy göstermeye başladı. Ulutau'daki konumumuz sayesinde tüm bozkırları asi isyancıların saldırılarından çoğunlukla korumayı başardık. Özellikle Sibiry departmanını Kenesarı'nın yağma ve talan faaliyetlerinden koruduk. Çünkü Kenesarı arkasında biz varken Sibiry departmanına bağlı volostları yağmalamaya cesaret edemezdi. Mevcut durumda yapacağımız en iyi hamle, birinin yolunu kesip asilerin yerini öğrenene kadar Ulutau'daki müfrezemizde kalmaktı. Kenesarı'dan kalma taze bir iz olup olmadığını anlamak için her yöne izci¹²² birlikleri gönderdik. Kozaklar muharebe hayatının tüm görevlerini eksiksiz yerine getirirler bile, Kazakların keşif birliklerinin yerini dolduramaz.[176] Ayrıca Kazaklar herhangi bir iz buldukları zaman durup bütün detaylarını inceleyerek size olumlu gördüklerini sıralarlar. Genelde buradan geçen kaç kişi geçti, dost mu düşman mı geçmiş, araba kullanıyorlar mı, kullanıyorlarsa eğer ne için kullanıyorlar, tüm bunların cevaplarını Kazaklar sizlere verir. Adeta tufandan önce yaşamış olan bütün bir hayvanı küçük bir kemikten fosilleşmiş olarak yeniden yaratmak gibi bir durum. Bu adamların yaptıkları adeta Cuvier'in görüşlerini birleştirmek gibi bir şey ve ortaya çıkan sonuçta ise bir bağlantı olması şaşırtıcıdır. Elbette geleceği tahmin etme de usta olan Kazaklar, geçmişini tahmin etme de gelecek kadar iyi değillerdi.

Sizlere daha önce anlattığım yerel liderlerimiz olan Tyulesh ve Atagay bozkırdaki tecrübe ve bilgileriyle ünlüydü. Bozkırın sert adamları sadece zorluklarla değil, tehlikelere karşı ayakta kalmalarıyla da öne çıkar. Bozkırda böyle bir izci grubuyla karşılaşan herkes çekinceli bir şekilde yaklaşır. Bozkırda karşılaştığımız zaman eğer ki

¹²² Metinde чалганчей olarak verilmektedir.

izcilerden daha az adamınız varsa hemen bölgede yetkili bir kişiye haber vermek için izcilerin önlerinden hızlı bir şekilde kaçmak durumunda kalırsınız. Şayet sayıları izcilerden fazla ise izcilerin sessizce geçmelerine izin verilmez, izcileri yakalamak için onları kovalamaya başlarlar. İzcilerden herhangi biri yakalanırsa, kim olduğu dahi sorulmadan hemen eşyalarına el konularak, onu kırbaçlayacak, kıyafetlerini de alıp bozkırda çıplak ve savunmasız bir şekilde bırakacaklardır. Soyulan kişi bu olay sonucu tesadüf eseri de olsa birilerinden yardım göremezse acı verici açlık sonucu ölecektir. Gariptir, Kazaklar tüm bu tehlikelere rağmen bu yolculukları düşman önüne direk çıkmaktan daha fazla tercih ederler. Mermilerin altında neredeyse tamamı akıl sağlıklarını kaybeder. Bunun için Kazaklar yüz yüze savaşımlara katılmaktan her zaman çekinmiştir. Savaşlar da merminin size isabet ederek ölme ihtimaliniz, bozkırda açlıktan ölme ihtimalinizden daha düşüktür.

Bozkırda izcilerin birçoğunun kaderi atına bağlıdır. Kötü bir at ile bozkırda yolculuğa çıkmaya hiç kimse cesaret edemez. İzcilik faaliyetlerin de tek bir at ile yolculuk yapılıır. Bozkırda yolculuklar en sağlıklı yedek atlar ile yapılandır. Zorlu bozkırda bir atın yorulmaya başladığı zaman diğerine binerek her iki atında daha az enerji harcayıp dinç kalması sağlanır. Bu durum yolculukların daha sağlıklı yapılmasını sağlar. Fakat tek at ile yolculuk yapan kişiler atının hastalanması veya ölmesi sonucu bozkırda savunmasız kalarak muhtemelen yakın bir zamanda kaçınılmaz olarak ölür. Bozkırda yalnız kalıp şaşkına dönen bir kişinin durumu, gemi kazasından sonra açık denizde bir kütüğün üzerinde durmaktan farksızdır. Sık sık “Medusa’nın” talihsiz yolcularının başlarına gelen felaketleri ve meşhur acı hatıraları duyardım.¹²³ Sizlere bu hikâyelerden birini aynen duyduğum gibi aktaracağım.

Aman-Karagay semtinde Yazı Yanov adında varlıklı bir Kazak yaşıyordu. 200 verst uzakta yaşayan bir arkadaşına gitmeyi kafasına koymuş. Gitmek istediği yer tamamen

¹²³ Fransa 1800’lü yılların başından itibaren değişen dünya düzenine ayak uydurarak deniz aşırı ülkelere keşif seferleri yapmaya başlar. 1816 yılında “Medusa” adlı firkateyni keşif için Afrika sularında yüzerken Senegal’i keşfetmek amacıyla Moritanya açıklarında kayalıklara oturarak bir trajedi yaşar. “Arguin” kayalıklarına savrulan geminin kurtulamayacağını anladıkları için yolcuları kurtarmak için bir sal yapılmasına karar verilir. 20 metre uzunluğundaki sala 120 asker, 29 denizci ve bir yolcu binerek okyanusta savrulmaya başlar. 13 gün süren savrulma sonucu 150 kişiden sadece 15 kişi “Argus” adlı gemi tarafından kurtarılarak bu trajedi son bulur. Geminin içinde yaşananlar umutsuz ve çaresizliğin sembolü olduğu gibi umutlarında sembolü olarak Fransa’da bu olay üzerine birtakım argümanlar yapılmak istenir. “Theodore Gericault” adlı bir genç bu trajediyi resmederek “Medusa’nın Salı” adını verdiği tabloyu yapar. 1818 yılında yapılan bu tablo Fransa’nın Louvre Müzesi’nde sergilenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Dağlı-Asuman Aypek Arslan, “Temsiller Bağlamında Umud Kavramı”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 26/44 (2020), 1-9.

susuz ve çorak bir durumdaydı. Lakin bir at sadece bir günde bu mesafeyi kat ederek istenilen bölgeye gidebilirdi. Yazı Yanov yanına herhangi birini almadan yola çıkar. Birkaç gün geçmiş olmasına rağmen Yazı Yanov'dan herhangi bir haber yoktu. Eşi bu duruma endişelenerek kocasının geçtiği köylerden haber almak için birkaç kişiyi Yazı Yanov'un peşinden yollar.[177] Yazı Yanov'u gören duyan olmamış, bunun için başına bir şey geldiğini düşünerek onu aramaya başlarlar. Kısa süre sonra çevredeki cılız otları yemeye çalışan atları bulmuşlardı. Çevreye göz gezdirdikleri zaman Yazı Yanov'u görememişler. Atlardan birinin üzerinde eğer bulunmaktadır. Atın üzerinde yüklü miktarda da erzak vardı. Malzemelerde herhangi bir bozulma, çürüme gibi olaylara rastlanmaz. Uzun bir süre Yanov'u aradılar, sonunda bir insan iskeleti ve kemiklerin yanında birkaç parça giysi bulunur. Giysilerden ve konumundan dolayı talihsiz kişinin Yazı Yanov olduğunu anlarlar. Kurtlar ve leşçi yırtıcı kuşlar Yanov'u çok kısa bir sürede yiyerek ondan geriye iskeletini bırakmışlardı. Dikkatsiz gezginin başına gelenleri tahmin etmek zor değil. Büyük ihtimalle atları elinden kaçırmış ve uçsuz bucaksız bozkırda atları yakalamak için çok fazla enerji harcayarak kendisini yordu. Açlık ve susuzluk sonucu gücü tükenerek yırtıcı hayvanlara yem olmuş, kim bilir belki de atları ve erzakları karşısında dururken öldü.

İzciler göndermenin yanı sıra Kazaklardan oluşan gözlemci birliklerini Ulutau'nun yüksek noktalarına yerleştirdik. Kazaklar, gözlem konusunda Kozaklardan çok daha öndedir. Bunun nedeni Kazakların dar, zar zor görünen gözleri bozkırda çok uzakta bizim görmediğimiz nesnelere yakınlarındaymış gibi görebilmelerindedir. Bu konuda Kazaklarla, Kozakların kıyaslanması mümkün değil. Diğer nedeni Kazaklar kendi etraflarında her şeyi görecek ve aynı zamanda tamamen görünmez kalacak şekilde konumlanma sanatına vakıftır. Yaşam şartları onlara bu yeteneklerini geliştirmeleri konusunda fazlaca katkı sağlamış. Karakol hizmetleri için bu özellikleri bulunmaz bir nimettir.

Ulutau'daki hareketimizi zaten gözetleyen isyancıların da kendi adlarına gözlem için bize birlikler göndereceklerini ve sonunda onlardan birini yakalayabileceğimizi umuyorduk. Uzun süre boyunca bu umudumuz gerçekleşmedi. Bazı yanlış alarmların sık sık başımıza geldiği de oldu. Gözcülerimiz devriyelerinden dönerken bizim izcilerimizi, isyancılar zannetmeleri sonucu onların peşine dörtnala at koşturmuşlar. Yakalanmadan önce bir sayga sürüsüne denk gelmişler. Yakaladıkları zaman ise ortada kasvetli bir hava hâkimdi. Uçsuz bucaksız bozkırda düşmanla karşılaşmak mutluluk

vericiydi. Fakat bunların sürekli yanlış alarm olarak karşımıza çıkması her geçen gün hevesimizi kırdı. Müfrezemiz dağların derinliklerin de sinsice saklanarak bir Kazak'ı yakalamak istiyordu. Tarlaların karşısın da yamaçların arkasına saklanan Kazak gözcü birliklerini fark ettik. Ulutau onu çevreleyen bozkır kadar ıssız ve sessiz görünüyordu.

Sonunda, birçok acı hayal kırıklığından sonra, şans sabrımızı başarı ile ödüllendirdi. Güzel bir sabah askerlerden biri uzakta birkaç atlının görüldüğünü haber vererek hızla at sürüp bize doğru geldi. Tüm izcilerimiz evdeydi, bunun için binicilerin bizim müfrezemize ait olmadığına dair hiçbir şüphe yoktu. Diğer askerlerle birlikte bende bu göreve gittim. Kazakları gözleyen askerlerin yanına yaklaşınca atlarımızdan inip askerlerin gözlem yaptığı tepenin zirvesine sürünerek gittik.[178] Dürbünü bizim Kazak askerlerin gösterdiği yöne çevirince dört hareketli noktayı fark ettim. Bu noktaların her birinde, birincisinden daha küçük büyüklükte başka bir nokta gözüme çarptı. Zaman zaman bu noktalar tek bir siyah noktaya bağlanıyordu; birkaç dakika sonra tekrar ayrıldılar. Hal böyle olunca dürbünle bile olsa insanlarla atları tanıyamadım. Asker bana dört atlı olduklarını her birinin birer atı olduğunu anlattı. Tüm önlemleri alarak yaklaştıkları zaman pusuya düşmemek için her adımda alanı kontrol ettikleri belliydi. Aniden binicilerin birkaç dakika aynı yerde hareketsiz duran tek bir yığın halinde toplandıklarını, ardından geri döndüklerini ve hızla Ulutau'dan uzaklaşmaya başladıklarını fark ettik. Atlıların her hareketini büyük bir dikkat ve merakla takip eden bizler için bu durum yıkıcı bir etki yarattı. Asi Kazaklar, Ulutau'da bir müfrezenin varlığını çevreden gelen haberler ve bölgeye bakarak bizim burada olduğumuzu anlamışa benziyordu. Birlikteki çoğunluk atlıları takip etmekten yanayken, daha yaşlı ve deneyimli kişiler bunu yapmamın yanlış olduğunu, onları arkadan takip ederek yakalamanın çok zor olacağını söyleyince bu fikri bize benimsettiler. Bozkırda avcı görmüş bir sayga nasıl yakalanırsa, bizde asileri aynı saygayı avlayan avcı gibi bekleyerek yakalamayı hedefledik. Biniciler bir müddet daha geri çekilmeye devam etti. Sonunda ufkun en üst noktasında durdular. Oldukça uzun bir süre burada bir arada beklediler. Muhtemelen kendi aralarında bundan sonra ne yapacaklarını konuşarak birden hareketlenip Ulutau'ya doğru atlarıyla tırıs vaziyetle üzerimize gelmeye başladılar. Kısa mesafedeki koşularının nedeni belli oldu. Ulutau'da bir müfrezenin varlığından şüphelendikleri için onları yerlerinden çıkararak kendilerini takip ettirmeyi amaçlıyorlardı. Fakat kendilerini takip eden kimseyi göremedikleri için daha cesurca Ulutau'ya doğru harekete geçtiler. Dağların ortasından geçen çok dar ve derin bir

hendek vardı. Altı tane Kozak'ı hendeklere pusu kurmaları için gönderdik. Biniciler hendeğe geldikleri zaman adeta kendileri için hazırlanan lezzetli yiyeceklerin karşısında bekleyen av hayvanları gibiydi. İçlerinden birisi daha cesur davranarak hendeğin içinden geçmeyi amaçladı. Yoldaşlarından ayrılarak bize doğru tam hız gelmeye başladı. Bir müddet sonra hendeğe girip gözden kayboldu. Karşı taraf gibi bizde bekliyorduk. Uzun bir zaman sonra hendekten geçen Kazak bize doğru hızlı bir şekilde at sürmeye başladı. Kazak'ın bizim askerlerimiz tarafından fark edilmediğini düşünmeye başladık. Süvari sakince atını durdurarak yoldaşlarına birkaç kez elini salladı. Bundan sonra bizim üstümüze hızlı bir şekilde at sürmeye devam etti.[179] Kazak yaklaştıkça aslında onun asilerden olmadığını, bizim Kozaklardan birinin asinin kıyafetini giyerek diğerlerini tuzağın içine çekmek için bir oyun oynadıklarını anladık. Kozak bize gelerek hemen olanları anlatmaya başladı. Hendeğin iki tarafına pusuya yatmışlar, asi Kazak geldiği zaman iki taraftan hemen onu yaka paça aşağı indirerek, ellerini, ayaklarını bağlayıp, ağzını da kapatmışlar. Asinin kıyafetlerini giyip atına binerek, diğerlerini de tuzağa çekme fikrini bize anlattı. Bize bunları anlatırken tünelden gelen bağırış sesleri, planın başarılı olduğunu gösteriyordu. Diğer Kazaklar yoldaşlarından aldığı güvenle tedbirsiz bir şekilde hendeğe girdi. Kozaklar, asiler daha ne olduğunu anlayamadan hemen onların üzerine atılarak, atlarından düşürüp onları bağladıkları gibi esir aldı.

Mahkûmları hemen ayırarak önce ilk karşımıza çıkanı sorgulamaya başladık. Mahkûm on yedi yaşından büyük değildi, daha temkinli yoldaşlarına uymayarak tedbirsiz bir şekilde tüneldeki hendeğe atılmasında, gençliği ve tecrübe eksikliğinden kaynaklanıyordu. Cesur harekette bulunan genç adamın esaret altında olması onun bütün cesaretini kırdı. Yüzündeki ifade ölüm kadar solgundu. Sessizce etrafına bakınarak içinde bulunduğu dehşet durum gencin düşünme yeteneğini bastırıldığı anlaşılıyordu. Etrafında olup biten her şey gencin üzerine bir kâbus gibi çöktü. Gence yaklaşım güzel sözlerle onu cesaretlendirmeye çalıştım. Söylediklerimi anladığından dahi emin olamıyordum. Kurduğum cümleler genç için anlaşılmaz kalarak sonunda heyecandan ve stresten yere düşüp gözyaşlarına boğuldu. Umutsuz durumundan kurtulma ümidiyle tüm belagatiyle hayatının bağışlanması için yalvarmaya başladı. Kenesarı ile olan ilişkisini bize itiraf etmek istemedi. Yakalanacaklarını düşünmedikleri için daha önceden hazırlanarak bize geçerli bir hikâye anlatamadı. Anlattıkları birbiriyle çelişkili anlamsız hikâyelerden ibaretti. İkinci mahkûmun sorgusuna başlayarak,

Kenesarı'nın adamları olduğunu bildiğimizi, Kazak gencin bize her şeyi anlattığını söyledik. Mahkûma yalan söyleyip inkâr etmesinin ona sadece felaket getireceğini belirttik. Görünüşe göre yaptığımız küçük oyun tuttu. Mahkûm Rus müfrezesi hakkında keşif yapmak için Kenesarı tarafından gönderildiklerini itiraf etti. Kenesarı'nın aullarının Büyük Turgay'da bulunduğunu da öğrendik. Onları bulmak için acele bir şekilde aynı günün akşamı Ulutau'dan yola çıktık.

VI

İleri harekâtın haberi tüm müfrezeye yeni yayılmıştı, herkes tüm neşesiyle sefer için hazırlıklarını yapmaya başladı. Yırtıcı asilere kısa sürede yetişme ve onları imha edip, kutsanmış Sibiryaya'ya geri dönme umudu herkese ilham veriyordu. Yürüyüş hazırlıklarımız fazla zaman gerektirmedi.[180] Bizim için her şey çok önceden hazırdu: Güneş kayalıkların arkasından batmak üzereydi. Akşam olana kadar yola çıkmak istemedik. Yerel liderler 60 verstlik bir yolculuk yapmamız gerektiğini bu yolculuğu da susuz yapmak zorunda olduğumuzu, bunun için gece dışında yolculuk yapmanın pek uygun olmayacağını bizlere açıkladı. Günün sıcaklığında bu susuz geçit, henüz dinlendirme fırsatı bulamadığımız atlarımızı daha fazla yorardı.

Ulutau vadilerine üzüntü duymadan bakamadım. Muhtemelen bu vadileri bir daha asla göremeyeceğim düşüncesi onlardan kayıtsızca ayrılmama izin vermedi. Ulutau'yu ilk gördüğüm vakit bana çok itici göründükleri doğrudu. Ancak burada birkaç sakin ve huzurlu gün geçirince, benim beklediğimin dışında hafızamda parlak çizgiyle işaretlenmiş güzel anılar olarak kalacaklardı. Duygu ve hayallerle dolu bu huzurlu günler beni Ulutau'ya yaklaştırdı. Kayalara adımla yazarak bu vadilerde unutulmaz olmak için çok dik yokuşlara tırmandım. Birçok insan gezginlerin isimlerini her bulunduğu yere yazma tutkusuna güler. Bu durumun neden şöhret aşkıyla açıklandığını hâlâ daha bilmiyorum. Bana öyle geliyor ki tamamen farklı bir nedeni var; Her kim olursa olsun yaptığı her şeyde bir sempati arar. Öyle ki ruhsuz nesnelere ona sempati duyulsun ister. Ruhunuzda bir yerin anısını taşıyarak orada hiçbir iz bırakmadığınızı düşünmek üzücü bir durumdur. Bu sebepten ötürü bana öyle geliyor ki, adımla bir yerlere yazmaya çalışan kimseler sadece ruhunun gizli ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyordur. Haftalarca üzerinde bir müfrezenin varlığıyla canlanan Ulutau'nun, iki saat sonra biz sefere çıktığımızda yeniden her zamanki sessizliğine bürünerek ıssız bir görünüme kavuşacağını hayal ettim. Belki de başka birileri Edige'nin derin inzivasını ihlal ederek,

bu yeşil vadileri bir kez daha tam olarak ele geçirmek için sadece bizim ayrılmamızı bekleyen saygaları korkutup hiçbir iz bırakmadan sahip olabiliyorlardı.

Akşam olduğu zaman hepimiz at sırtındaydık. Öncü birliklerimiz bizden önce hareket etti. Bizde onları takip ederek yola koyulduk. Hava çok güzeldi, gökyüzünde tek bir bulut dahi gözükmüyordu. Sanki tüm doğa serin bir esintinin tadını çıkarıyor günün yorucu sıcağından biraz dinleniyordu. Djarkain-Ağaç'tan Ulutau'ya kadar bana eşlik eden sadece bir avuç insanı yanımda görmeye o kadar alışmışım ki, şimdi birlikte olduğum müfreze bana koca bir ordu gibi geliyordu. Fırsat buldukça parlatılan mızraklar, kılıçlar ve tüfekler batan güneşin altında şimşek gibi parlıyordu. Şık giyimli Kozakların aksine kaçma ihtimallerini ortadan kaldırmak için kötü atlara bindirdiğimiz mahkûmlarımızın kötü kıyafetleri hemen fark edilmekteydi. Mahkûmlarımıza eski keçelerden kıyafetler vermek durumunda kalmıştık. Çünkü onları esir alırken tüm kıyafetleri param parça oldu.[181] Her bir mahkûmun elini ve ayağını bağladık. At üzerinde bizimle beraber yolculuğa devam ediyorlardı. Mahkûmların yerel liderler yerine bize bilgi vermeleri gerekiyordu. Bizi doğruca Kenesarı'nın köylerine götürmek zorundaydılar. Müfrezemizde hareket eden develer kükremeleriyle Ulutau'nun özgürlüğünü ve pişmanlığını ifade ediyor gibiydi. Sonunda Kazaklar bir düzen içinde alanın her tarafına yayılmaya başladı. Birçoğu küçük gruplar halinde ata binerek merkezinde kimsenin inanmadığı kahramanlıklarını anlatan adamlar vardı. Efsaneleşen hikâyeleri çok iyi anlatan bir Kazak bulunmaktaydı. Bu hikâyelerin kahramanı çoğunlukla bir Balsanzın* doğaüstü güçlere sahip olarak düşmanlarına karşı sergiledikleri amansız mücadele ve kahramanlıkları konu alırdı. Kazakların tümü bu hikâyelerin çekiciliğine yenik düşmedi. Birçoğu düşman ile karşılaşmaktan korkuyordu. Sanki savaşın tüm o ağır yıkıcılığından kendilerine koruma sağlayacakmış gibi ihtiyatlı bir şekilde topların etrafında bulunurlardı. Kazakların topçulara ne kadar saygı duyduklarını hayal bile edemezsiniz. Topların sınırsız yok etme gücü varmış gibi düşünürler. Aslında bir kural varmışçasına müfrezede bulunan tüm Kazaklar topçuların etrafında toplanmaya başlar. Sanırım onlara öyle geliyor ki, bu güçlü müttefiklerin yanında bulunmak çatışma esnasında en güvenlisi. Kahramanlıkları meşhur olan bu adamları topların yanından uzaklaştırmak çoğu zaman zor olmaktadır.

* Farsça "Bogatur" kelimesinin karşılığı olarak verir. Kahraman yiğit anlamına gelen bahadır sözcüğünden çarpıtılarak Farsça "pehlivan" sözcüğü haline almıştır diye açıklamaktadır; Kazakça Balvan, Rusça Bagator, anlamlarına gelen Farsça bahadır sözcüğü burada esas alınır.

Kazaklar bu korkaklıklarına rağmen sanki bayrama hazırlanır gibi en güzel kıyafetlerini giydi. Birçoğu kırmızı kumaştan cüppelerini ve sabahlıklarını sırf sefere gittiğimiz için değiştirdi. Bu renk karmaşası müfrezemize renk ve canlılık verdi. Kazakların başını saran kırmızı örtüler, esmer yüzlerine yakışmış, tıpkı Türk feslerini andırıyordu. Diğer kalanlar ise tüylü Çerkes şapkalarını giyiyordu. Bu şapkalar XIV. Louis'in Fronde¹²⁴ zamanından kalma tüylü peruklarını andırır. Tüm bunlar yalnızca varlıklı ve kıyafetlerinin lüksünü Rus subaylar önünde sergileme imkânı olan Kazaklar için geçerli durumdu. Geri kalan Kazaklar ise yoksulluklarını ve çıplaklıklarını tam örtemedikleri paçavralar içindeydi. Bu sert savaşçıların ana silahları bir mızraktan, yani uzun bir sopanın ucuna takılı olan demir uçtan oluşuyordu. Askerlerin elindeki mızraklar çok uzundu, muhtemelen bunları kullanmak son derecede zordur.[182] Her Kazak farklı bir onura¹²⁵ sahip olduğundan mızrağının uzunluğu farklıdır. Bununla birlikte her birinde sapı uzun balta, çeşitli kılıçlar, pistonlu ve çakmaklı tüfeklerin yerine cıvatalı tüfekler ile donatılmış vaziyetteydiler.

Güneş batarken yerini alacakaranlığa bırakıp çok geçmeden karanlık ortalığa hâkim oldu. Aysız gece dünyada hüküm sürerken, henüz yoldaşlarımızın sıralarına bakacak zamanım olmadı. O geceyi asla unutmayacağım! Atların kişnemesi ve insanların konuşması, sakince akan büyük bir nehrin gürültüsüne benzer şekilde tek bir belirsiz mırıltıda birleşti. Bozkırın kara toprağı havanın karanlığıyla birleşti ve yerde gözleri kendi üzerine çevirebilecek hiçbir şey kalmadı. Byron'ın Kabil'i¹²⁶ gibi güneş ışığının ulaşmadığı bir boşlukta koştüğünüzü hayal etmek için hayal gücünüzün dizginlerini serbest bırakmanız yeterliydi. Öte yandan, gökyüzü daha lüks bir şekilde dekore edilmiş gibi görünüyordu. Gökyüzünün aşırı karanlığı yıldızlara harika parlaklık veriyordu. Atmosferin olağan durumunda hiç fark edilmeyenleri dahi o gece tüm çıplaklığı ile

¹²⁴ XIV. Louis Fransa tahtında 72 yıl kalarak Fransa'nın en uzun süre tahta kalan hükümdarıdır. Hükümdarlık yılları 1643-1715 yılları arasında kapsar. Louis entelektüel bir kişi olması hasebiyle onun döneminde resim, sanat, heykel ve edebiyat gibi sosyal alanlar gelişir. Fransa'ya yeni bir kimlik kazandırır. 1648-1653 yılları arasında Fronde İsyanında çocuk yaşta olmasına rağmen 4 yıl boyunca ülkenin çeşitli yerlerine sürüklenir. İsyan mevcut rejime karşı oluşan bir tepkinin sonucu olarak çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Yazar, "Vauban and the French Military under Louis XIV: An Illustrated History of Fortifications and Strategies" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 33 (2018), 209-212; Uslar'ın kastettiği Fransızların taktığı tüylü şapkaların, Çerkeslerin şapkaları ile benzerlikler göstermesidir.

¹²⁵ Fransızca (Point d'honneur) ifadesi ile açıklanmıştır.

¹²⁶ 1821 yılında George Gordon Byron tarafından ele alınan eserdir. Eserin içeriği insanın yaratılışı Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasında Lucifer'in (Şeytan) konumu ve onun yılan metoduyla gelişidir. Habil ve Kabil'in aralarındaki problemler gibi ilahi konuların ele alındığı tiyatro oyunudur.

görünmekteydi. Yıldızlı bu güzel gökyüzü hiçbir zaman ve hiçbir yerde Kazak çöllerinde olduğu kadar üzerimde bu denli derin bir etki bırakmadı.

Uçsuz bucaksız bozkır arazilerinin bizi yönlendirebileceği ve doğru yolda olduğumuzu anlayacağımız herhangi bir nesne sunmadığını daha önceden belirttim. Öte yandan bozkırda yolumuzu bulmanın altın kuralı gökyüzünde yatar. Kesin olarak yolunuzu bulmanızı sağlar. İstisnasız tüm Kazaklar “Demir Kazık” dedikleri Kuzey Yıldızı’nın konumunu bilir. Liderler genellikle gitmeleri gereken yönü bu yıldızla bakarak bulur. Herhangi bir Kazak bu yıldızla bakarak yönünü kolayca bulup hangi yönde hareket edeceğini belirler. Çoğu zaman teyit etmek amacıyla yıldızın hangi yönde olduğuna bakmakla yetinirler. Çünkü Kuzey Yıldızı’na bir kere bakmaları yönlerini bulmaları için kâfi gelir. Kazaklara yön söylemeniz gereksiz bir davranış olacaktır. Kazakların coğrafya ve harita gibi konular hakkında hiçbir fikri olmadığını gönül rahatlığı ile söyleyebiliriz. Liderlerin herhangi bir yeri bir kere ziyaret etmesi o bölgede kaybolmayıp, bütün coğrafi özelliklerini ve koordinatlarını aklında tutması için yeterlidir. Gökyüzü bulutluysa ve Kuzey Yıldızı’nı göremiyorsanız yolu bulmak çok daha zor bir hale gelir. Bu durumda liderler hepimizi şaşkınlığa uğratarak rüzgârın hangi yönden estiğini bulmaya çalışırlar. Bu sayede rüzgârın estiği yöne göre Kuzey Yıldızı’na doğru istikametlerini gitmek istedikleri yere ayarlayarak yönlerini bulurlar. Rüzgâr esmiyorsa karanlıkta yol üzerindeki tepelerin üzerine çıkarak hangisi daha nemliyse eğer o tepenin Kuzey yönünü temsil ettiğini anlayarak yine yönlerini bulurlar.[183] Kazakların haritada gördüğüm Yedi Hırsızlar dedikleri Büyük Ayı Yıldızlarının gökyüzündeki konumlarına göre güneşin doğuşuna ne kadar zaman kaldığını belirleme becerilerine çok şaşırdım. Bu yıldızların mevsimlere göre konumları güneşin doğuş zamanını değiştirir. Fakat deneyimli liderler bu durumu da hesaba katarak kısa sürede güneşin doğuşunu zaman fark etmeksizin hesaplar. İlginç olan kısım ise liderlerin ceplerinde saat varmışçasına, dedikleri zaman diliminde güneşin doğarak gökyüzünde yerini almasıdır.

Bütün gece hiç durmadan hareket ettik bazen sadece atlardan inip dizginlerden tutarak onları yönettik. Yavaş yavaş yıldızlar gökyüzünde solmaya başladı; şafak ufkun kenarında kızardı ve sonunda güneş tüm ihtişamıyla yükseldi. Alacakaranlıkla birlikte serinlik kayboldu; çok geçmeden sıcaklık dayanılmaz hale gelerek bozkır kendini bize tamamen yeni bir biçimde her zamankinden daha da üzücü bir şekilde sundu. Hiçbir tarafında en ufak bir pürüz yoktu. Arazi, durgun su veya bilardo masası kadar

pürüzsüzdü. Her yer küçük sazlıklar ve fosilleşmiş kabuklarla doluydu. Zaman zaman yalnızca ince, tek başına bir çimen yaprağı fark edilebilirdi; ancak her şey tamamen kısır ve kuruydu. O zamanlar bulunduğumuz bölge hakkında en doğru fikri elde etmek istiyorsanız, Moskova yolunun gökyüzüyle kesişecek kadar genişlediğini hayal edin. Hiçbir yerde herhangi bir iz fark etmedik. Gökyüzüne renk katan kuşlar ortalıkta gözüküyordu. İnsanın karşı konulmaz olarak içgüdüsel şekilde tiksinti duyduğu tüm sürüngenler sanki kendilerinin tartışılmaz mülkü gibi bu bölgeye sahip çıkmışlar. En çirkin biçimlerden sayısız kertenkele, dev kurbağalar bir taştan diğerine ağır adımlarla ilerliyordu. Tüylü tarantulalar etrafta hızlı bir şekilde dolanıyordu. Birkaç kez eski Kafkas tanıdıklarım olan akrepleri fark ettim. Kozaklar ve Kazaklar, karşılıklarına çıkan yılanları dövmek için sürekli atlarından iniyordu. Bu durum ortak görüşe göre Tanrı'yı memnun eden hayırlı bir erdemdi.

Sıcak ve yorgunluk hepimizin uykusunu getirmeye başladı. Sabırsızlıkla ve merakla liderlerin bize söylediği gibi, atları beslemek ve sulamak için durmamız gereken kuyuları görebilmek için sabırsızlandık. Nihayet kuyuların yerini gösteren birkaç yeşil nokta belirmeye başladı. Hafif esen serinliği ve uykusuz geçen gecenin ardından gelen tatlı sarhoşluğu düşleyerek kuyulara doğru hızımızı arttırdık. Kuyuları incelemek için bizden önce giden liderler, bize yıkım etkisi yaratacak haberi verdi. Kuyulardaki sular içlerine atılan leşlerden dolayı bozulmuştu. Böyle bir durumla karşılaşmanın getirdiği rahatsızlığı bir düşünün. Kazaklar arasında en yaygın askeri savaş yöntemlerinden biridir. Bölge için en gerçek hamle olduğunu da söylemeliyim. Kazaklar askerlerimizin geçeceği yollardaki kuyulara ölü atları ve köpekleri atarak kuyuyu kullanılamaz hale getirir. Tanrı'ya şükürler olsun ki arsenik pahalı. Yoksa asiler bizleri onlara ulaşmadan kırmak için bu yöntemi kullanırdı.[184] Bölgede yapabileceğimiz herhangi bir şey kalmadı. Atlarımız ve bizler ne kadar yorulmuş olsak da yolumuza devam etmemiz gerekiyordu. Liderler bizlere yaklaşık 20 verst uzaklıkta içilebilecek su bulunan bir göl olduğunu söyledi. Belki de içindeki su kurumamıştır, diyerek o bölgeye gitmemiz gerektiğini söylediler. Bu durum çok rahatlatıcı olmayabilirdi. Fakat kuyularda kalmamız mümkün gözüküyordu. Etrafımızdaki hava bulaşıcı mikroplarla doluydu. Uzaktan birisi bizim müfrezemize baksaydı eğer her birimiz muhtemelen hüznü bir şövalyeyi hatırlatırdık. Atlarımız da mükemmel Rocinantes¹²⁷ olurdu. Atlarımızın yüklerini hafifletmek için yolu yaya olarak devam ettik. Dizginlerden tutarak önümüze

¹²⁷ Cervantes'in Don Kişot romanındaki yaşlı atın ismidir.

çıkan yılanları ve kertenkeleleri acımasızca kırbaçladık. Bu sayede en azından birilerinden öfkemizi çıkardık.

Çoktan sabah olmuş, güneş sanki yanan bir camın arkasından üzerimize vuruyordu. Kavurucu sıcaktan bizi koruyabilecek tek bir bulut yoktu. Havada ısıyı biraz serinletebilecek herhangi bir hareket gözüküyordu. Uykunun etkisine kapılmadan ata binmek çok zor bir haldi. Gücümüzü korumak için yaya olarak devam etmek zorundaydık. Yılanlarla olan savaşımız uykumuzun dağılmasına katkıda bulundu. Başka hiçbir bölgede bu kadar çok sürüngen görmedim. Birkaç yıl önce Transkafkasya'daki* Lugansk Bozkır'ını ziyaret etme şansım oldu. Bu bölge doğuda birçok yılanıyla ünlüdür. Sıcaklık ve yorgunluk bende bir tür sersemlik yarattı: Manzaranın tekdüzeliği ve atların toynaklarının çakıllara vurduğu zaman çıkan takırdama sesleri daha da arttı. Birden yan tarafımda duran ve bana bakan bir yılan fark ettim. Benden çok uzak olmayan, bana görüldüğü gibi, göz kamaştırıcı beyazlıkla kaplı büyük bir araziye fark ettim. Bu gösterinin olağanüstü doğasına rağmen uzun süre boyunca tuz manzaralarına baktım. Zihnim bozkır seferi sırasında bana birçok kere şaka yapmıştı. Görme duyusu konusunda korkunç derecede şüpheciydim. Burada zihnimi boşuna suçlamışım, aslında durum tamamen kuru bir tuz gölünün kıyısında yürümemizden ibaretti. Gölün kenarlarında büyük tuz blokları bulunmaktaydı. Tuz herhangi bir işleme gerek duymadan doğrudan yemeklere baharat olarak kullanılabilirdi. Tüm bu açıklamalara nasıl inanabiliriz? Dağınık tuzun felaket habercisi olduğunu söylerler. Kazak Bozkır'ının bu kısmında bol miktarda dağınık tuz kütleleri doğaya saçılmış, bu durumun bozkırı sonsuz kırsırlığa mahkûm ettiğini söylerler. Bazen tuzlu çöllerde bir kişi belirir, kaderi hakkında söylenir. İçinde bulunduğu durumdan yaşam için daha elverişli başka bir yere hızla gitmeye çabalar.[185] Başımı tuz tarlasından çevirdim. Kristallerin yansıttığı güneş ışığı gözler için dayanılmaz bir durumdu. Yolun devamında hemen hemen her adımda tuz yığınları bizi karşılıyordu. Kuru göllerle birlikte bütünüyle sazlıklarla kaplanmış alanda bulunan tuz yatakları, Hazar Denizi'nin doğusunda uzanan geniş alanın ayırt edici bir özelliğini oluşturur. Hazar Denizi'nin doğusundan başlayarak Üst-Yurt'un, kuzeyi boyunca, Aral Denizi ve Balkaş'a kadar farklı yerel adlandırmalar taşır. Ryn-Kumları¹²⁸ Çölü Bolşi-Malılı, büyük ve küçük

* Transkafkasya Bölgesi (Луганскую-Степь).

¹²⁸ Doğru kullanımı Narın-Kumları olmalıdır.

Porsuk, Kızılkum, Karakum ve nihayet Bed-Pak Dala ya da Aç Bozkır. Son adlandırma galiba bütün bu bölge için en uygun adlandırma.

Nihayet liderlerimizin bize bahsetmiş oldukları göle ulaştık. Birkaç kulaç yüksekliğinde sazlıklarla yoğun bir şekilde kaplanmış alandaydı. Gölün iç kısımlarında biz ve atlarımız için tatlı su birikintisi olabileceğini umarak sazlıkların arasında gezmeye başladık. Sazlıkların arasında gizlenmiş olan suyu bulmak hiç kolay olmayacağına benziyordu. Müfrezemiz iki parçaya ayrılmış, bir grup sazlıkta su ararken, diğeri herhangi bir saldırı gelmemesi için bizleri koruyordu. Askerlerimiz yaban domuzlarının açtığı kanalları takip ederek su arıyordu. Yollardan birini seçerek yolu takip etmeye başladım. Yoğun sazlıkların sunduğu gölgeler kadar rahatlatıcı bir şey olamayacağını düşünüyordum. Bozkırın o kavurucu sıcaklığını deneyimleyen herkes benim ne demek istediğimi rahatlıkla anlar. Kozakların birbirlerini kollayarak sazlıkta su aramaları, bana Rus sazlıklarını hatırlattı. Rus sazlıklarında mantar ararken yaptığımız yürüyüşler hafızamda canlandı. Sonunda heyecanlı ve neşeli bir ses duyuldu. Su! Su! sesi sazlıkta büyük bir sevinç etkisi yarattı. Hepimiz gelen sese toplanarak iki tane dolu su birikintisi bulduk. İçinde çiçekler açmıştı, suyu çıkarmamız için özel bir çaba harcamamız gerekmeyecekti. Hepimiz sanki çok pahalı bir hediye bulmuş gibi seviniyorduk. Artık daha fazla ileriye gitmemize gerek olmadığı gibi artık 80 verstlik zorlu yolculukta dinlenme fırsatını da elde etmiş olacaktık. Yorucu olan bu harekâta yolda iki tane deve ağır yol şartlarına dayanamayarak gibiydi. Kazaklar hemen onları uzun ve güçlü mızrakları ile öldürerek etlerini parçalamaya başladı. Kazaklar yiyecek konusunda en iddiasız insanlardandır. Onları beslemek çok kolay çünkü yolculuk sırasında ölen deve, at gibi hayvanları hemen parçalara ayırarak yemeye başlarlar. Herhangi bir zarar görmedikleri gibi, savaş zamanlarında oldukça basit ve kullanışlı bir yöntemi uygularlar. Et parçalarını atların eyerinin altına bir parça bez yardımı ile koyarak birkaç verst mesafe kat edince etlerin sürtünme sonucu yumuşayıp, yenecek hale gelmesini sağlamaktadırlar.¹²⁹ Rus gastronomlarımızdan hiçbirinin bu Kazak yemek yapımını denemeye cesaret edebileceğini zannetmiyorum.

Gölün en ucunda kamp kurmuş, burada nemin yüksek olması nedeniyle çimler oldukça sık ve güçlü şekilde bölgeyi kaplamış vaziyetteydi. Kazaklar müfrezedeki tüm demir

¹²⁹ Uslar burada eski bir savaş geleneği olan çiğ etin eyerde pişmesini anlatmaktadır. Günümüzde pastırma olarak tüketilen bu yemek türü eski zamanlardan bu yana savaşlarda veya at üzerinde yapılan yolculuklar da tercih edilmektedir.

eşyaları toplamaya başladı. Diğer taraftan kalacağımız geçici çadırlarımızı kurmaya başladık. Üzengiler, kazanlar gibi demir eşyalar bir yere toplanarak üst üste vurulup güçlü tıkırtılar çıkarıldı. Bunu yapmaktaki amaç yılanları konaklayacağımız yerden kovmaktı. 186] Yaklaşık beş dakika süren bu işlem sonuç vermiş benziyordu. Bununla da yetinmeyen Kazaklar atların kıllarından dokunmuş ipleri toplamaya başladı. Tüm kamp alanının çevresini bu iplerle sardılar. İpleri ateşe vererek yılanların hiçbir şekilde bu iplerin içinden geçerek bizlere ulaşacağını düşünmüyorlardı. Muhafızlar dışındaki herkes tehlikeli komşularımıza rağmen kendini uykunun tatlı kollarına bıraktı.

Birkaç saat sonra uyandığımda Kazakların yılanlara karşı aldığı önlemlerin gerçekliğine ikna oldum. Tüm yurtlar muhtemelen tıpkı bizim gibi içindeki kavurucu sıcaktan kurtuluş arayan kertenkeleler ve kurbağalarla doluydu. Ancak çevrede tek bir tane dahi yılan gözükmüyordu. İki sürüngen türün özellikle botların ve elbiselerin içinde saklanma tutkusu, bizlerin hoşuna giden bir durum değildi. Giyinirken bazen istenmeyen misafirlerle karşılaşmamız mümkündü.

Gölden çıkardığımız suyun tadı o kadar kötüydü ki, kımızla¹³⁰ değiştirmeye karar verdim. İlk başta bu ünlü Kazak içeceğinin tadını ve özellikle kokusunu beğenmemiştim. Fakat kısa sürede buna alışarak aslında sıcak havalarda susuzluğu çok iyi giderdiğini fark ettim. İyileştirici özellikleri olduğunu duymuştum. Bu konu hakkında sizlere bir şey söylemem doğru olmaz. Zira şu anda tamamen sağlıklı durumdayım. Herhangi bir ilaç içmemi gerektirecek bir durumda değilim. Omsk'ta genel olarak birçok kişi kımıza saygı duyar. Hastalıklara karşı korunmanın doğal bir yolu olarak görülmektedir. Baharın gelmesiyle birlikte kımız fiçileri hazırlanmaya başlanır. Kadın erkek ayırt etmeksizin Sibirya'daki herkes kımızı içerek çoğu hastalığa karşı korunacağını düşünür. Sibirya'da herkesin saygı duyduğu bir doktor bana uzun uzun kımızın harika tedavi edici özellikleri hakkında bilgiler verdi. Ben de bu saygın doktora bir tavsiye de buldum. Ganemann (Hahnemann)¹³¹ ve Priessnitz'in¹³²

¹³⁰ Kısrak sütünün mayalanması suretiyle yapılan kadim Türk içeceğidir. Çok eski zamanlardan bu yana tüketilir. Çeşitli hastalıklara yararı olduğu bilinir. Fazla tüketildiği zaman esriklik(sarhoşluk) durumu oluşturması söz konusudur.

¹³¹ 1755-1843 yılları arasında yaşamış olan Alman doktor ve dünya tıbbının önemli isimlerinden biridir. Hipokrat, tıbbın babası olarak anılır. Hastalıkların tedavisinde "Homeopati" yönteminin etkili olacağını "eşitler eşitleri ile tedavi edilir" sözüyle yeni bir metodu açıklar. Homeopati yöntemini resmi dünya literatürüne dahil eden kişi Alman Doktor Hahnemann'dır. Hahnemann bu kuramı "Benzerler Kanunu" adlı eserinde anlatarak literatüre ekletir. Hahnemann'ın ölümünden sonra birçok ülke bu metodu benimsemeye başlar. Ülkemizde "27.10.2014" tarihinde alman karar ile homeopatik yöntem kabul edilerek hayvan zehri, bitki yaprakları, tuz, mineraller, sentetik malzemeler ve kuduz mikrobu taşıyan hayvanların dâhi salyaları tedavi amaçlı kullanılmaya başlanacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz.

şöhretini elde edebileceğini, bunun için kımızın faydalarını bütün kamuoyuna açıklayarak yeni bir tedavi yönteminin temellerini atmasını söyledim.

Akşam olduğu vakit Kazaklar avlanarak eğlenmek istediler. Çevremizde yaban domuzları olmalıydı, çünkü etrafta onların daha önce burada olduklarına dair birçok izi görmek mümkündü. En çok kırık sazlıklar da bıraktıkları izlerden domuzların burada vakit geçirdiği anlaşılıyordu. Yoğun bir rüzgâr esmeye başlayınca sazlıkların çevresine birçok Kazak konuşlandığı vakit av başladı. Avcılar domuzları bulup onları sazlığa doğru kovalamaya başladı. Sazlığın çevresinde pusuda bekleyen Kazaklar ellerindeki otları yakarak rüzgarında etkisiyle domuzları istedikleri alana doğru kovalamaya başladı. Domuzlar ateşten korktukları için sazlıktan açık alana doğru hızla koştu. Elllerinde mızraklar bulunan avcılarda hızla onların peşinden atlarıyla koşturdu. Uzun uğraşlar sonucu iki tane yaban domuzunu avlamayı başardılar. Kalan dört tanesi ise yeniden sazlıkların arasında kayboldu.[187] Aslında diğer domuzlarda avlanabilirdi. Fakat atlarımızın seferden kaynaklı yorgun olmasından dolayı domuzları takip etmediler. Nihayetinde avcılarımız domuzları uzun bir kovalamaca sonucu mızrak darbeleriyle öldürmeyi başardı. Domuzlar pişirildiği zaman Kazaklar onlara yasak olduğu için av etlerinden yemedi. Kozaklar avlanma işinde en karlı çıkan taraf oldu. Avlanan bütün domuz etlerini Kozaklar yedi. Kazakların genel olarak avladıkları hayvanlar arasında bir tek saygaları yediklerine şahit oldum. Yine de Kazaklar tutkulu avcılar, önlerine yeter ki kovalayarak avlayabilecekleri bir hayvan çıksın. Bulduğumuz durumda avlanmaya gitmemeleri müfrezemiz için daha sağlıklı olabilirdi. Atları yormamaları gerektiği konusunda onları uyarmaya çalışmıştık, Kazakları hiçbir şekilde tutmayı başaramadık. Kazaklar bize sürekli tutsak ettikleri kurt yavrularını hediye ediyordu. Bu sevimli hayvanlar ile ne yapacağımızı bilemiyorduk.

Ali Özgür Özpek-Levent Altıntaş, "Homeopatik Remediler", *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni* 10/1 (2019), 31-39.

¹³² Vincent Priessnitz 1799-1851 yılları arasında yaşamış "hidroterapi" alanının kurucusu ve tanıtıcısı olmuştur. Priessnitz hakkında anlatılan bir hikâyeye göre 17 yaşındayken attan düşerek kaburgalarını kırınca, kaburgalarının üzerine ıslak bez koyması sonucu ağrılarının hafiflediğini görür. Priessnitz 13 yaşındayken bileğini burkmasıyla istemeden bileğini suya tutarak ağrılarının hafiflediğini fark eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Susanna Czeranko, "Vincent Priessnitz (1799-1851)", *Integr Med (Encinitas)* 18/4 (2019), 25; Priessnitz köylü sıradan bir kişiydi. Onun keşfettiği su ile tedavi yöntemi sonrası 1822 yılında su ile tedavi yaptığı küçük bir yer açtı. Beklenilenden çok daha fazla rağbet görünce köylü bir adamın ün yapmaya başlaması dikkatleri üzerine çekti. 1829 yılında onun bir dolandırıcı olduğu hakkında dava açılır. Açılan mahkeme sonucu hâkim tarafından suçsuz bulunarak beraat eder. 1831 yılında resmi izin alarak banyo ile tedavi havuzları açtı. "Sebastian Kneip" bu havuzları devralarak daha işler ve tanınır hale getirir. Priessnitz öldüğü vakit onun keşfetmiş olduğu su ile tedavi yöntemi hem tıp hem de popüler kültürde yerini aldı. "Şarko Duşu" gibi tedavi banyoları Priessnitz sayesinde oluşacaktır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Joachim Radkau, *Das Zeitalter Der Nervosität*, çev. Наталии Штильмарк (Moskova: Высшей Школы Экономики, 2017), 46-47.

Bizde geleneklerden kaynaklı olarak kurt yavrularına karşılık genel kabul gören enfiye ve puroları avcılara hediye etmek durumunda kaldık.

Ertesi gün şafağın ilk ışıklarıyla beraber uyanarak yolumuza devam ettik. Yönümüzü Djılançikov Nehri'ne doğru çevirdik. Burasının adı yılanlar demekmiş, bunun nedeni nehrin çevresinde birçok yılan ev sahipliği yapmasından dolayı bu adla anılır olmuş. Bozkır Ulutau'dan ayrıldığımızdan bu yana o çorak susuz görüntüsünden uzaklaşarak bizlere May-Sara ve bazı yerlerde tüylü çimenler ile karşılamaya başladı. Djılançikov bize adeta unuttuğumuz doğanın bütün güzelliklerini yeniden sunuyordu. Kenesarı'nın izcilerini yakaladığımızı anlamaması ve Büyük Turgay Nehri'nden kaçmaması için olabildiğince hızlı hareket ediyorduk. Bir müddet sonra karşımıza yaklaşık olarak bir ay boyunca Kenesarı'nın aulunun bu bölgede ikamet ettiğini düşündüğümüz alana geldik. Çevrede asilerden kaldığı anlaşılan birçok koyun kemiği ve kül yığınları bulunmaktaydı. Asilere bir an önce yetişmek için müfrezemiz gece gündüz demeden seve seve bu yolları katetmeyi tercih etti. Bozkırda atların ve develerin önemini bildiğimiz için onları tamamen yormayarak sabırsızlığımızı dizginlememiz gerekiyordu. Güçlendirdikleri geçitler, yiyecek kıtlığı ve zehirledikleri sular, hayvanlarımız ve bizler üzerinde yıkıcı bir etki bıraktı. Her gün Kenesarı'nın önümüze çıkardığı büyük taşları ayıklamak zorunda kaldık. Bazı günlerde ise artık taşları ayıklayacak gücümüzün kalmadığı oluyordu. Bu durum Kenesarı'nın etrafında birleşen asilere büyük bir avantaj sağladığı gibi bir de onların morallerini yükselterek cesaret vermekteydi. Kenesarı'nın emrinde çok sayıda at bulunuyordu. Bu sayede bizden uzaklaşırken sürekli atlarını değiştirerek hem daha az enerji harcıyorlar hem de güçlerini tasarruflu bir şekilde kullanıyorlardı. Bizlerin ise böyle bir şansı olmadığı için bitkin bir halde yolumuza devam ediyorduk. Büyük Turgay'a yaklaşırken güvenlik önlemlerimizi her zamankinden çok daha fazlasına çıkardık. Sadece geceleri hareket etmek durumundaydık. Gündüzleri müfrezemiz hareket ettiği zaman büyük bir toz bulutu tabakası oluşarak yaklaşık on verst uzaklıktan bile fark edilebiliyordu.[188] Tüm bu önlemlerimize karşın bizim ilerleyişimizin asiler tarafından fark edilebileceğini öğrendik.

Büyük Turgay'a ulaşmamıza iki geçit kalmıştı ki, aniden karşımıza hiç beklemediğimiz bir anda izcilerimizden biri çıktı. Gördüğümüz Kazak o kadar korkmuş tu ki uzun süre bizimle konuşamadı. Sonunda korkudan olsa gerek boğuk bir sesle kendisinin ve iki yoldaşının müfrezeden kırk verst ötedeki geçidi incelemeye gittiklerini, karşılarına en az

yüz kişiden oluşan büyük bir süvari birliğinin çıktığını söyledi. İzçileri gören süvari birliği hemen Kazakların peşine düşmüş. Bize bunları anlatan Kazak'ın atı diğerlerinden daha hızlı olduğu için arkasına bakmadan bize doğru at sürmeye başlamış. Hemen 25 kişilik Kozak'tan oluşan bir birliği, en iyi atlarla ve silahlarla donatarak geçitlere sevk ettik. Bende bu özel donatılmış Kozak grubunun içinde gittim. Yaklaşık beş verst kadar ilerlemiştik, yol üzerinde başka bir Kazak izcisiyle karşılaştık. Karşılaştığımız, geçitlere gönderilen üç Kazak'tan ikincisiydi. İzci bize diğer Kazak'ın söylediklerini tekrar etti. Fakat ilk izci çok fazla korktuğu için süvari birliğinin sayısını yüz kişi vererek, sayıyı biraz abartmıştı. İkinci izcinin bize söylediği sayı ise yirmi beş kişiden fazla değildi. Bedjim adlı üçüncü yoldaşlarının arkada kalarak onları takip ettiğini söyledi. Bedjim'in asilerin eline geçtiğine dair büyük kuşkularımız oluşmaya başladı. Söyledikleri yere geldiğimiz zaman çevrede asilerin izleriyle karşılaştık. Civara bakındığımız vakit Bedjim ile alakalı olabilecek herhangi bir ize rastlamadığımız için artık şüpheye gerek kalmadı. Bedjim asilerin eline esir düşmüş olmalıydı. Asiler tahminimizce bizden elli verst uzaklıkta bulunuyordu. Zavallı Bedjim için yapabileceğimiz artık bir şey yoktu. Bizde yola çıkarak Büyük Turgay'a yaklaşan müfrezemize katıldık.

Artık hareketimizi asilerden saklamaya çalışmak gereksizdi: Çoktan bizden haberleri olmuştur. Onlara bir an önce yetişmek için gece gündüz fark etmeksizin hareket etmeye başladık. Atlarımızı beş saatlik yolculuk için iki saat dinlendirmeye karar verdik. Bozkır seferlerinde deneyimlenen Kozaklar ve Kazaklar bu yolculuk ve dinlenme oranının atlar için en ideal ölçüt olduklarını söyledi. Tahmin edebilirsiniz ki bu durumu katı bir şekilde son ana kadar devam ettiremedik. Yolculukta yem ve su sıkıntısını hesaba katarak hareketimize devam etmemiz gerekiyordu. Büyük Turgay'a yaklaştıkça motivasyon olarak daha iyi hale gelmeye başladık. Yolda kimse karşımıza çıkmadı. Lakin her adımda yeni at izleri bulduk. Kenesarı'nın izcilerinin bizim her adımımızı takip ettiklerini ve çok yakınımda olduğunu anlayabiliyorduk. Ama onları kovalayıp çevremizden uzaklaştırma fırsatımız yoktu. Dahası asilere gittikçe yaklaştığımız için müfrezemizdeki Kazaklar korku girdabının içine düşüyordu. Müfrezeden tek bir adım dahi atmaya korkar bir duruma geldiler. Yaptıkları tek şey toplarımızın çevresinde yerlerini almaktı. Geceleri çevremizde ve uzaklarda birçok ateşin yandığını görüyorduk. Bu durum tipik bir Kazak haberleşme sinyalidir¹³³. Her izcinin yanında mutlaka ateş

¹³³ Çok eski zamanlardan bu yana kullanılan haberleşme sistemidir. Savaşlarda psikolojik üstünlük olarak uygulandığı da olmuştur. Ne kadar çok ateş yakılırsa o kadar çok asker mevcudu olduğuna

yakmak için bir çakmak taşı bulunur. İzçiler buldukları yerde ateş yakarak yoldaşlarının konumlarını bilmelerini sağlar.

[189] Sonunda Büyük Turgay'a ulaşarak Ton-Kaim geçidine geldik. Akşam vakitleriydi, Turgay Nehri'nin kıyıları oldukça dağlık ve üzerindeki bitki örtüsü o kadar güçlüdür ki her yer yapay olarak inşa edilmiş bahçeye benzer. Kazaklar tarafından dekikday¹³⁴ olarak adlandırılan çiçeklerle donatılmış birçok yaban gülü ve güzel gümüş renkli yaprakları olan çalılar kıyı boyunca dağılmış vaziyetteydi. Bizi boş, çorak bozkırdan bir anda doğanın kutsadığı bambaşka bir diyara götüren bu tabloya hayranlığımı dile getirmek durumundayım. Kazaklar karşıya geçmek için bir geçit arıyordu. Birden çok güçlü bir çığlık sesi duyduk. Sesin geldiği yöne doğru hızlıca atımı sürdürdüm. Yerde başı kesilmiş halde bulunan bir ceset vardı. Ondan az ötede Bedjim'in başına gelen kaderi öğrendiğimiz kesik kafası yerde öylece duruyordu. Tüm bedeni yaralarla kaplıydı; birçok yerde yanık izleri vardı. Talihsiz Bedjim'in, balta darbesi ile hayata gözlerini yummadan önce, en korkunç işkencelere maruz kaldığı ortada bulunan cesetten anlaşılıyordu. Muhtemelen asiler bize bağlılıklarını sunan Kazakları korkutmak ve onları bekleyen kaderi gözler önüne sermek için kurbanlarını geçidin yakınına atmışlardı. Görünüşe göre Kenesarı Kazakların huyunu çok iyi biliyordu. Kalplerine korku tohumlarını ekmek için bu muazzam yöntemi uygulamıştı. Kazakları bir anda umutsuzluk kaplamaya başladı. Sürekli olarak asilerle savaşmamız gereken taraf olan ileriye değil, ailelerinin ve köylerinin olduğu arka tarafa doğru bakıyorlardı. Kozaklar üzerinde ise tam tersi bir etki yarattı. Bir an önce asi Kazaklarla karşılaşarak onlara tüm bu olayların ve sürekli olan isyan hallerinin hesabını sormak istiyorlardı. Yaşanılan bu olay dumur etkisi yarattı. Ancak bu durum bizi hiç geciktirmeyerek hemen develerle birlikte tüm eşyaları karşı kıyıya taşımaya başladık. Karşıya geçişimiz çok uzun bir zamanı kapsadı. Bu zaman zarfında Kazaklar zavallı Bedjim için bir mezar kazarak ona bir parça patiska giydirip, merhuma herhangi bir ayin düzenlemeden kazmış oldukları mezara gömdüler. Yeni doğan ayın, ince hilali bu cenaze merasimini aydınlatıyordu. Mezarın üzerine çalı çırpı atılmak suretiyle kapatılınca Kazaklar da bizden sonra Turgay Nehri'nin karşı tarafına geçti.

inandırmanın metodudur. Başka kullanım alanlarından biri, eski devirlerde haberleşme henüz günümüz şartlarında olmadığı için ateşler yakılarak bulunduğu konumun yerini belirtme gayreti içine girilirdi.

¹³⁴ Uslar burada kıyılarda gördüğü bitkilerden birinin yerel adını verir.

Nehrin bu kıyısında bizi şimdiye kadar ki en büyük tehlike beklemekteydi. Alacakaranlıkta ufkun kenarından parlak bir ışık hızla büyüyerek her dakika bize yaklaşmaya başladı. Deneyimli Kozaklar, asilerin ilerleyişimize sekte vurmak için bozkırı ateşe verdiklerini tahmin etti. Bir buçuk aydan bu yana bozkıra yağmur yağmamıştı, bunun için Turgay Nehri boyunca uzanan sık otlar adeta kuru bir saman kütesine dönüştü. Bu esnada çok kuvvetli bir rüzgâr esmeye başladı. Saldırıdan kurtulmanın çok basit bir yolu bulunuyordu. Geldiğimiz gibi Turgay Nehri'nin karşısına geçerek bu saldırıdan kurtulabilirdik. Ancak bunu yaparsak çok fazla zaman kaybetmiş olmakla beraber, nehirleri gece geçmek her zaman için çok tehlikeliydi. Hemen başka bir çözüm bulmaya uğraştık. Kazaklar ve Kozaklar, ateşin bize ulaşması için yaklaşık olarak bir saate ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Bu süre zarfı kendimizi ateşten korumak için yeterliydi. Öncelikle ateşi karşılamak için hemen Turgay'dan iki verst geriye çekilerek orada durduk.[190] Kazaklar ve Kozaklar tek sıra halinde dizilerek önlerindeki otları koparıp set şeklinde yığarak ateşi karşılamaya başladı. Hiç beklemediğimiz bir anda ateşlerin içinden bir yılan çıktı. Üzerindeki ateşle tıpkı bir ateş topunu andırıyordu. Yılanı bir ikincisi ve üçüncüsü takip etti. Yılanlar hemen Turgay Nehri'nin içlerine doğru süzölmeye başladı. Oluşan duman tabakaları, ateşi bazen bizlerden saklıyordu. Sonra bir anda alev kütesi şeklinde üzerimize hücum ediyordu. Bu muhteşem manzaralara, durum ne kadar kötü olsa da hayran kalmamak elde değildi. Talih bizden yana döndü. Şiddetli rüzgarlar çıkmaya başladı. Bu rüzgarlar ateşin yönünü bizden alarak Turgay Nehri'ne doğru çevirince, ateşin etkisini ve gücünü yavaş yavaş kırmaya başladı. Dik kıyılarına ulaştığı zaman ise ateş tamamen söndü. Kendi işlerimiz ile o kadar meşgulüydük ki arkamızda ne olduğu hakkında bir fikrimiz dahi yoktu. Birden arkamızda güçlü ve garip bir gümbürtü duyduk. Bir şelalenin uzaktan gelen güçlü gürültüsü veya dört nala koşan bir süvari birliğinin sesine benziyordu. Arkamıza bakmamıza neden olan bu gümbürtü ile bozkırın tanık olduğu vahşetin ağır tablosu gözümüzün önüne serildi. Rüzgâr sayesinde güçlenen ateş bütün bozkırı neredeyse aydınlatıyordu. Hiç beklemediğimiz vakit kurt ve yaban domuzu sürüleri üzerimize gelmeye başladı. Zira bu beklenilecek bir şey değildi. Çünkü yaban domuzları ve kurtlar normal şartlar altında daima insanlardan korkar. Lakin büyük yangın onları insanlardan korkmayarak ateşten kurtulmak için gerekirse üzerimize gelmeye mecbur bıraktı. Yabani hayvanlar müfrezemize tüm hıncıyla dalarak doğanın

hıncını bizden çıkarıyordu. Bizde kendimizi hem ateşten hem de yabani hayvanlardan korumaya çalışıyorduk.

Kendimizin yaktığı alanda Turgay Nehri boyunca tüm müfreze sakince ateşin sönmesini beklemeye başladık. Kısa süre içinde ateş bizim yaktığımız alana ulaştı. Rüzgâr boğucu dumanları bize ulaştırarak ateş önünde yanacak bir şey olmadığı için bizim yaktığımız çizgi setinde döndükten sonra bir anda sönmeye başladı. Ateşin sönmesiyle birlikte karanlık, bozkıra hâkim oldu. Uzun bir süredir ateşle uğraştığımızdan ötürü karanlığın farkında bile değildik. Hemen ilerlemeye başladık. Kısa süre içinde rüzgâr boğucu ateşin dumanını dağıtarak rahat nefes almamızı sağladı. Bulutlar ve yıldızlar, Kutup Yıldızı'nın önderliğinde yeniden berrak gökyüzü ile yeniden karşımızdaydı.

Güneş doğmadan yaklaşık iki saat önce küçük bir gölün yanında durduk ve yerlerde hâlâ daha yeşil olan birkaç ot bulunuyordu. Şafağın ilk ışıklarıyla birlikte insanın hayal gücünün zorlanacağı bir manzara ile karşılaştık. Bozkırın tamamı tek tip siyah renk ile boyalıydı. Yıkımın ve oluşan tahribatın sınırlarını tam kestiremiyorduk. Bozkıra ölüm sessizliği hâkim olarak çevrede şafağı neşeyle karşılayan tek bir tane kuş sesi yoktu. Bozkırda her şey yok olmuş, ölmüş gibiydi, sanki koca imhadan sadece biz kurtulmuş gibiydik. Çok uzun süre bu yıkıma bakmak istemedim. Çünkü gözlerim yorgunluktan kapatmak üzereydi. Soyunmadan kendimi direk yere bırakarak kısa sürede rüyalar alemine daldığımda kendimi Kazak Bozkır'ından uzaklaştırmış hissettim.

[191] Fazla bir süre olmamıştı, kampta genel bir kargaşa durumu hakimdi. Etraftaki sesler birbirine karışıyordu. Uyuduğum yerden hızlıca uyanarak hemen ne olduğunu anlamaya çalıştım. Seslerin arasında bir kelime alana hâkim olmaya başladı. “Saldırın” kelimesini seçmemle birlikte tüm uyuşukluğumu üstümden atarak saldırı pozisyonuna geçmek için hazırlık yapmaya başladım. Uzun zamandır beklenen misafirlerimizi karşılamak için mükemmel bir hazırlık yaptık. Tam donanımlı 70 Kozak'tan oluşan bir devriye birimimiz bulunmaktaydı. Asileri karşılamak için hemen bizden ayrılarak hücumla kalktılar. Onları müfrezemizde bulunan tüm Kozaklar takip etti. Bu esnada atlar kampın içine sürüldü. Kalan bütün insanlar çevik hareketlerle, bir an bile tereddüt etmeden atlarını eyerlemeye başladı. Topçularımız atış yapmak için hazır bir vaziyetteydi. Bende ilk hazırlanan görev devriyesiyle birlikte ilerledim.

Önümüzde, tam bir düzensizlik içinde dörtnala üzerimize koşan büyük bir Kazak kalabalığı gördük. Üzerimize gelirken yüksek çığlık seslerini duymuştuk, sesleri çok

öfkeli bir adamın çığılığı gibiydi. Silah sesleri eşliğinde bize yaklaşmaya devam ediyorlardı. Aniden atlarını dizginleyerek durdurmaya başladılar. Bize karşı hücumla kalkarak bir avuç Kozak'a saldırıp ezmek yerine, hareketsiz durarak sağır edici çığılıklarını atmaya devam ettiler: “Abılay Kenesarı” çığılıkları meydanda yankılanmaya başladı. Sonra baturlardan birkaçı tüfekleriyle bize ateş açmaya başladı. Bu atışların ne kadar zararsız olduğunu herkes tahmin edebilir. Zira bu atışların fitilli silahlarla ve sürekli dönen, şaha kalkan atlar üzerinden yapıldığını unutmamalıyız. Atılan kurşunlardan bir tanesi bile bize isabet etmedi. Sürekli olarak en öne atılan daireler çizerek ilerleyen ve bize ateş edip geri dönen cesur adamlar vardı. Müfrezenin tamamını yakalamak için bir plan yapmadıkları anlaşılıyordu. Herkes kendi yetenekleri ve askeri stratejisine göre hareket ediyordu. Fakat yaptıkları hareketlerden biz hiç etkilenmedik. Aslında şu an yapacakları en iyi şey arkalarına dahi bakmadan en hızlı şekilde kaçmaktı. Çığılıkları ile oluşturdukları ortam kendilerini nasıl bir tehlikenin içine attıklarını görmelerini engelledi. En son yapmaları gereken şeyi tercih ederek savaş meydanında kaldılar. Hiçbir duyumuzun algılayamayacağı kurşunlar Brocken Cadılar meclisine¹³⁵ yakışır çığılıklar eşliğinde üzerimize yağmur gibi kurşun yağdırmaya devam ettiler. Bu esnada bazı Kozaklar atlarından inerek asilerin üzerine ateş açmaya başladı. Birkaç batura mermileri isabet ettirerek atların ayaklarının altına bedenleri düştü. Bu durum dahi Kazakların geri çekilmesine neden olmadı. Yaklaşık 100 kişilik Kozak grubu daha bize katılarak gücümüzü artırdık. Sağ tarafımıza bir top kurularak ateşlenmeye hazırlandı. Bunu gören asi Kazaklar tam bir kargaşa içinde sol tarafa doğru kaçmaya çalışmak için hücumla kalkıştı. Birçoğu için bu yaptıkları hareket sonu oldu. Çünkü sol tarafa da çoktan bir top kurulmuştu. Sol taraftan yapılan top ateşleri sonucu Kazaklar ağır bir darbe almış ve dağılmaya başladılar. Bunu takiben el bombası atışlarından birisi tam kargaşanın ortasına düşmüş patlama sonucu oluşan bozgun ve kargaşa durumu hayal dahi edilemezdi.[192] Atlar ve insanlar birbirlerinin üzerine düşerek zayıf veriyordu. Kozaklar asilerin üzerine saldırıya geçti. Kısa sürede savaş alanında birkaç düzine ölü ve çok sayıda ağır yaralı Kazak kaldı. Müfrezemize katılan bize tabii Kazaklar ile aktif kuvvetlerimiz arttı. Kazaklar çatışma sırasında ihtiyatlı bir şekilde hareket ederek çatışmanın sonucunu bekledi. Soydaşlarının kaybettiğini görür görmez ganimetlerden pay alabilmek için hızlıca çatışma sahasına indiklerinde kaçan asi Kazakları kovalamaya başladılar. Bir süredir asileri kovalamaya devam ediyorduk.

¹³⁵ Hristiyanların bayramı olan Cadılar Bayram'ında yapılan kutlamalarda atılan coşkulu çığılıklar anlatılmaktadır.

Kazakların atları bizim atlarımızdan çok daha iyi durumda olduğu için onları yakalayamadık. Savaş alanından 10 verst uzaklıktaki bir alana yedek atları bağlayarak olası bir başarısızlık durumunda atlara binecek hem bizden kaçacaklar hem de atlarını yanlarına sabitledikleri için bize ganimet olarak geçmesini engellediler. Böylelikle bu ilk zafer aslında bize çok bir fayda sağlamadı. Lakin müfrezemizde bulunan Kazaklara ciddi bir özgüven aşılayarak Kenesarı ve yoldaşları hakkında küçümseme edasıyla konuşmalarına olanak sağladı. Kazaklara göre yaşadığımız tüm bu zorluklar için kendimizi ödüllendirmenin zamanı gelmiş, karşımıza çıkan köyleri yağmalamaya başlamalıydık. Müfrezedekiler kısa bir süre içerisinde kadife bir kürk, güçlü ve gösterişli bir at ve kendisi için herhangi bir başlık parası ödemek zorunda kalmayacağı bir eş almayı hayal etmeye başladı. Bizlere parasız preferans¹³⁶ oynamak ne kadar garip geliyorsa, Kazaklara da savaşıp galip gelerek yağma yapmamak o kadar tuhaf geliyordu. Karşılaştığımız manzara sonucu zaferimizin aslında bize büyük bir fayda sağlamadığı sonucu ortaya çıktı.

Kenesarı'nın planı; bir şekilde atlarımızı çalarak bizi bozkırda atsız ve savunmasız bir şekilde bırakmaktı. Böylelikle seferimize son verip evlerimize dönmemiz sağlanacaktı. Kenesarı'nın planları ters giderek onları tam anlamıyla mat edip bozguna uğrattık. Kenesarı biliyordu, atlarımızın gücü tükenene kadar onların peşinden kovalamaya devam edecektik. Ancak bu durumdan pekte çekiniyor gibi değildi. Kendi atlarının daha semirmiş ve güçlü olduğunu bildiğini için onu yakalayamayacağımızdan ötürü kendisi ve aullarının daha içlere kaçmasına vakti olacağını hesaplıyordu. Eski bozkır seferlerinden dolayı artık daha tecrübeli bir konumdaydık. Kenesarı'nın taktiğine karşılık yapmamız gereken Kenesarı'yı takip etmeyecek, onun aullarının üzerine giderek, aullarını yağmalayacaktık. Bu sayede bizden kaçan Kenesarı hiç tereddüt etmeden karşımıza çıkarak aullarını korumak isteyecekti. Bu durumu tahmin ederek önlem almaya çalışan asi volostlar dört bir yana dağılmış olarak önümüzden kaçmaya başladı. İzlere bakınca en fazla hayvan izini barındırana takip ederek hiç durmadan Kazakları takip etmeye başladık. Kazaklar bizlere karşı herhangi bir mukavemet gösteremiyordu. Bunun nedeni rüzgârın Kazaklara karşı esmiş olmasıydı, sanırım rüzgâr dahi Kazakların korkaklığına kızarak onlardan desteğini çekmişti. Bir müddet sonra bu yorucu kaçış serüveninden zarar görerek artık Kazakları takip edemeyen koyun sürüleriyle karşılaşmaya başladık.[193] Bu sürülerden sadece müfrezemizin ihtiyacı

¹³⁶ Ruslara özgü 32 kartlık 3 veya 4 kişinin oynayabildiği kumar oyunudur.

kadarını alarak gerisini öylece bırakıp yolumuza devam ettik. Bunu yapmamızın nedeni, Kazakları kovaladığımız için hızımıza engel olmasını engellemek içindi. Her geçen gün önümüze daha fazla ganimet çıkmaya başladı. Asiler sadece atlarına atlayarak hızlıca aullarını terk ediyordu. Onlar gittikten sonra geriye deve ve koyun sürüleri, bunlara ek olarak yurtlarındaki tüm kazanları ve mal varlıklarını bırakıp gidiyorlardı. Yine bir aulu terk edilmiş vaziyette bulduğumuz zaman üzerimde derin etkiler bırakacak etkisini hâlâ hissettiğim bir olay yaşadık. Aula ilk girdiğimiz zaman üç yaşlarında tamamen çıplak ve solmuş benziyle bize doğru koşarak gelen bir erkek çocuğu gördük. Hepimiz bu manzara karşısında ne yapacağımızı şaşırдық. Çocuk bizim kimliğimize aldırış dahi etmedi. Onu açlıktan ve ölümden kurtaracağımız ümidiyle bize doğru büyük bir sevinçle koştu. Hepimiz küçük çocuğu severek bağrımıza bastık. Çocuk aynı zamanda bize başka bir yönü işaret ederek başkalarının da olduğunu gösterdi. Gösterdiği yöne baktığımız zaman ise iki küçük kız çocuğu ile karşılaştık. Biri iki yaşlarında neredeyse baygın bir halde ölmeyi bekliyordu. Diğeri ise henüz birkaç aylıktı, küçük bedeni bu serüveni kaldıramayarak ölmüştü. Hemen çocukları müfrezemize almaya karar verdik. Kozaklar çocuklara develerin sırtında seyahat edebilmeleri için bir sepet yaptı. Abi ve kız kardeş yarın olduğu zaman kendilerine gelerek devenin sırtında oyunlar oynamaya başladı. Muhtemelen bu çocuklar asi Kazakların bozkırın ortasına aç kurtlara yem olarak bıraktıkları yetim çocuklardı. Çocukların kendi ebeveynlerinin böyle bir şey yapacaklarını düşünmek onlara acımasızlık olur. Böyle bir şeye kimse kendi çocukları üzerinde cesaret dahi edemez. Ancak geçmiş zamanlarda Kazak kadınlarının çocuklarını yiyecek için sattıkları doğrudur. Bunun nedeni ülkelerindeki kıtlıktan dolayı kendi çocuğunun hayatını kurtarmak istemesinden dolayıdır. Bu uygulama sonucu gözyaşları içinde Kazak anneleri kalarak evladını ömür boyu unutamamışlardır.

Geçen zaman boyunca atlarının üstünlüğünden yararlanan Kazaklar bize yaklaşarak kışkırtma teşebbüslerinde bulundular. Müfrezemize çok yaklaşmaya başlayarak bizi gözlüyorlardı. Lakin bir gün fazla yaklaşarak kendilerini belli edince onları tam teçhizat ile karşıladık. Bu durum karşısında çareyi hızlı bir şekilde kaçmakta buldular. Bu olayları sık sık yaşayarak Kazaklara ciddi bir tepki göstermediğimiz için daha fazla cesaretlenmeye başladılar. Bu duruma artık son vermeye karar verdik. Kenesarı'nın aullarının nerede olduğunu öğrenmek bizler için en elzem durum oldu. Bir tuzak kurmaya karar verdik. Sazlıkların arasına birkaç Kozak yerleştirdik. Bu sayede gelen asileri yakalayacak ve Kenesarı'nın aullarının nerede olduğunu öğrenecektik.

Sazlıkların arasında gizli bir yer bularak orada Kazakları beklemeye başladık. Biz sazlıklarda pusuda beklerken müfrezemizde bu tehlikeli coğrafyada bizden uzak olmayan bir yerde konaklıyordu. Uzun bir süredir sazlıkta beklemeye devam ediyorken artık kimsenin gelmeyeceğine ikna olup müfrezeye dönmek üzereydik. Yaban domuzlarıyla beraber at üzerinde koşturan bir Kazak gördük. Hemen hızlıca hiç düşünmeden Kazak'ı takip etmeye başladık. Kazak bizi çok hızlı bir şekilde fark ederek onu kuşatmamıza zaman bırakmadan hızla bizden kaçmaya başladı. Onu takip etmeye devam ediyorduk. Ancak Kazak kıvrımlı yolların olduğu sazlıkta bize izini kaybettirmeyi başardı. Bu başarısızlık bizi çok fazla kızdırdı. Bir karar alarak sazlıkta bekleyecek ve Kazakları burada yakalayacaktık. Sazlıkta birçok yol ve geçit olduğu için bu kararımız aslında boş bir hamle ile, zaman kaybetmekten başka bir şey değildi. Hırs ile bütün güvenlik önlemleri ve ihtiyatlı tavrımızı kaybederek çok uzun süre sazlıkta at sürmeye başladık.[194] Sonradan fark ettim ki sazlıkta artık yalnız başımaydım. Hırs anı ile birlikte yoldaşlarımı geride bırakarak tek başıma çok ilerilere gitmiştim. Sonunda gür otların kapladığı sazlıkta gece vakitleri benden çokta uzakta olmayan bir mesafede Kazak süvarisini fark ettim. Kendime güvenim doruklardaydı, zira iyi silahlar ile donatılmış durumdaydım. Hiçbir şeyden korkmadan Kazak'ı yakalamak için ileri atılarak onu takip etmeye başladım. Hırs bütün bedenimi kapladı. Kazak'ı yakalayacaktım veya orada öldürüp bırakacaktım. Son sürat at sürerken birden arkamdan bir atlı sesi duydum. Ne olduğunu anlamaya çalışarak arkama bakmak istedim. Tam bu esnada sağ omzunda bir yanma hissettim. Kafama bir darbe alınca bütün dünyam karardı. Bu darbeden sonra başıma gelenler hakkında bir şey hatırlamıyorum.

VII

Genellikle uyandıktan sonra uyku izlenimi kalır, rüyanın kendisi hafızadan tamamen silinir. Zihnimiz gece gördüğü görüntüleri yeniden hayal etmek için boşuna çaba harcar. Yakınlıklarını hissediyor gibisin ama aynı zamanda onları yakalamanın imkansızlığını da anlıyorsun. Onları anlatmaya çalıştıkça taslakları bizim konseptimizde daha da solgunlaşıyor. Bazen beklenmedik bir şekilde bize geri dönerler ve yine açıklanamaz bir endişeyle zihnimizi rahatsız eder.

Önceki bölümün sonunda anlatılan olaydan sonra başıma gelen her şey hafızamda neredeyse hiçbir iz bırakmadı. Bazen, sanki birdenbire birkaç yabancı tarafından çevrelendiğimi, sonra hızla bir ata dörtmala koştüğümü anımsadım. Onlara nerede ve

nasıl yakalandığımı hatırlamıyorum. Tüm bedenim de dayanılmaz bir acı hissediyorum. O bile beni içine düştüğüm sıkıntılı durumun kasvetinden çıkaramadı. Bazen tüm bu belirsiz ve kötü anılar hafızamdan siliniyor. Yaşam çizgimden tamamen silinmiş gibi hissediyordum.

Uyandığımda hava tamamen karanlıktı. Birkaç dakika içinde bilincimi kaybetmeden önce başıma gelen her şeyi kendi kendime hatırladım. Gerçek durumumu anlamak benim için o kadar kolay olmadı. Kalkmak istedim ama elim ve ayağımın bağlı olduğunu fark ettim; omzumdaki dayanılmaz ağrı bana yarımı hatırlattı. Ama ben neredeydim? İçerisi karanlık bir yapının içinde olduğumdan hiç şüphem yoktu; Üstelik soluduğum hava bana rahatsız edici gelerek çok uzun zaman önce soluduğum temiz havalara özlem duydum. Olağanüstü bir çabayla, bütün gücümle kendimi biraz kaldırdım her yönden sert ve soğuk bir şeyin dokunuşunu hissettim. Damarlarımdaki kanın soğumasına neden olan bir şüphe tüm bedenimi kapladı. Bana saldıran Kazaklar acaba benim öldüğümü zannederek beni diri diri gömmüşler miydi?[195] Bir an için bu olasılık beni tüm ağırlığıyla ezmişti. Sessizlik ve çaresizlik içinde tekrar yere çöktüm. Kısa bir süre sonra yavaş yavaş kendime gelmeye başladım. Neşem yerine gelmemiş olsa bile hareket kabiliyetim bana yavaş yavaş dönmeye başladı. Gücümü hatırlatan bir öfkeyle hareket etmeye çalıştım. Her kalkışmam da aşılabilir bir engel ile karşılaştım. O anki durumun çaresizliğinden bir çılgılık attım. Sonra biri bacağımdan tutarak sert bir şekilde bana “Sessiz ol yoksa seni öldürürler” dedi. Yabancıların Kazakça söylediği sözleri çok net bir şekilde anladım. Pek samimi olmayan bu ses o anda bana bir sevgilinin dudaklarından dökülen bir itiraf kadar tatlı geldi. İlk neşe anımda fark edememiştim, ancak asilere tutsak düşmüştüm. Beni ağır esaretten kurtaracak tek şeyin ölüm olacağını o an için düşünemedim. Diri diri gömülme fikrinin yanında her durum bana katlanılabilir gelmeye başladı. Gizemli sese uyarak hareket etmemeye çalıştım. Zaten en ufak bir hareket teşebbüsümde dayanılmaz bir acı çekmek durumunda kalıyordum, bunun için sessizce uzanmayı tercih ettim. Etrafımdaki her şey ölüm sessizliği içinde gizemini korudu. Bir süre sonra merakım ağır basmaya başladı. Büyük bir dikkat ve azim ile yerden kalkmayarak başımın arkasını ve dirseklerimi yere dayamadan ilerlemeye başladım. Sert ve sıkı bağlarla ellerim ve ayaklarım bağlı olduğu için onları hareket ettiremedim. Yolun her bir santimi bana dayanılmaz acılar verdi. Nihayet uzun uğraşlarım sonucu gizemli zindanımdan çıkmayı başardım.

O kadar uzun süredir zifiri karanlıktaydım ki, gecenin sıradan karanlığı artık etrafımı görmeme engel olmuyordu. İlk bakışta daha önce söz ettiğim mezar anıtlarının içinde olduğumu fark ettim. Gökyüzündeki ay, kapı görevi gören açıklığın önünde, ışıklarıyla karanlık dünyamızı aydınlatıyordu. Kazak geleneklerine göre merhumun gömüldüğü yer, aralarında biraz boşluk bırakılan taş yığınlarıyla belirtiliyordu. Kazaklar beni bu boşlukta bir odun yığını gibi saklamışlardı. Kendimi diri diri gömülmüş olarak hissetmeme çok şaşırmamak gerekir. Yerde üç kişi uzanmış bir vaziyette bulunuyordu. Hareketsizliklerinden uyuduklarını tahmin etmiş, ya da en azından aralarındaki varlığını fark etmediklerini düşündüm. Hemen aklımda esaretten kurtulma senaryoları canlanmaya başladı. Kazaklara tutsak düşen kişilerden her zaman onların dikkatsizlikleri sonucu ellerinden kurtuldukları hikayeleri aklımdan geçirmeye başladım. Hikayelerin gerçekliğini sorgulamak düşüncesi canlı bir şekilde önümde bulunuyordu. İtiraf etmeliyim ki asiler ellerimi ve ayaklarımı çok ustaca bağlamışlar. Bunun için lanet iplerden nasıl kurtulup da tutsaklığıma son vereceğimi bilemiyordum.

Esaretten kurtulmak için bir plan yapamadan bir Kazak'ın uyanması ile tüm umutlarım yitip gitti. Beni hemen fark ederek büyük bir şaşkınlık yaşamama neden olan nezaket ile benimle konuştu.[196] Tabii ki kaçmayı planladığımı bilmediği için bunu yapmayı tercih etti. Zira bir mahkûmun en büyük suçu kaçmaya çalışmak olacaktır. Aynı zamanda diğer Kazaklarda uyanmaya başladı. Çok uykulu ve yorgun görünüyordular. Artık onların dillerine oldukça alışarak bana söyledikleri tüm kelimelerin neredeyse hepsini anlayabiliyordum. Asi Kazaklar bana her konuda onların sözünü dinlememi, aksi takdirde en ağır ve şiddetli işkenceleri üzerimde uygulamaktan tereddüt etmeyeceklerini, son olarak kaçmayı aklımdan bile geçirmememi söylediler. Söylediklerini dinlersem onların arasında iyi bir şekilde yaşamımı sürdüreceğimi ve beni en iyi şekilde besleyerek kimsenin kılıma bile zarar vermeyeceği konusunda beni uyardılar. Bunu söylemelerindeki en önemli etken beni cesaretlendirmek istemelerinden kaynaklı olduğunu düşündüm. Bana kim olduğumu sormaya başladılar. Sibiryalı olmadığımı öğrendikleri zaman ise bana olan ilgileri açıkça artmaya başladı. Ayrıca askeri rütbemi anlamaya çalışıyorlardı. Kazaklar için askeri rütbeler en karışık bilmece olduğu için onlara bir binbaşının yaveri olduğumu ve asalet konusunda bölge yöneticisine boyun eğmeyeceğim bilgisiyle sınırlandılar. Onlara göre bölge yöneticisi ile eşit bir konumdaydım.

Kazaklar tarafından tutsaklara yapılan ağır ve zalimce işkenceleri daha önce birçok kez duydum. Beni ilk tutsak ettikleri andan itibaren neden kendi tabiatlarından vazgeçtiklerini anlayamadım. Az bir zaman sonra şefkatlerinin nezaketten değil, sadece kendi çıkarlarından kaynaklandığını kavradım. Subay yakalamak buralarda karşılıksız bırakılmayacak bir hareketti. Bunun için aslında tek umursadıkları şey beni Kenesarı'ya tek parça teslim ederek alacakları hediyelerdi. Hayatımın devamı baştan çıkarıcı "Toguzov"* ile doğrudan ilişkiydi. Atlar ve değerli eşyalar fikri asiler için benim hayatımın devamı endişesini doğuruyordu. İçlerinden birisi karanlıkta yaramı fark ederek, bir otu iyice çiğneyerek yaramın üzerine koydu.¹³⁷ Diğerleri de aç olduğumu düşünerek bana yiyecek teklifinde bulundu. Ancak yemek düşünebilecek bir durumda değildim. Birden kendi aralarında tartışmaya başladılar. Tartışmanın konusu Kenesarı'nın benim karşılığında onlara ne kadar hediye vereceği üzerineydi. Tartışma hararetlenerek bir anlaşmazlık içine düştüler. Heyecanlarına mâni olamayarak içlerinden birisi bana kendime ne kadar değer biçtiğimi, ederimin ne kadar olduğunu sordu. Bende durumun ehemmiyetini kavrayarak kendi sağlığım ve yaşamımın düzgün bir şekilde devam etmesini bu duruma bağladım. Kendime yüksek bir bedel biçtim. Benim karşılığında Kenesarı'dan atlar, değerli giysiler, çokça koyunlar alabileceklerini söyledim.

Bu eğlenceli sohbet sırasında Kazaklar fark etmedi. Ay çoktan ufukta kaybolmuş yolculuğa çıkmak için en uygun zamanı kaçırıyorlardı. Arazide atları koruyan dördüncü Kazak yoldaşlarının yanına gelerek görevde olduklarını hatırlattı.[197] Beni ata bindirmeden önce bacaklarımı çözdüler. Fakat ellerimi sıkı bir şekilde bağlı bıraktılar. Benim için en kötü atı seçerek iki Kazak beni onun üzerine bindirdi. Bacaklarımı atın karnının altından bağlayarak içlerinden birisi atın dizginlerini eline alınca ilerlemeye başladık. Diğer ise benim bağlı olduğum kemendi tutarak arkamdan geliyordu. Diğer iki Kazak çevrede herhangi bir tehlike var mı diye yanlara ayrılarak çevreyi tarıyorlardı. Gece çok karanlıktı, büyük bir sessizlik içinde tırıs vaziyette harekete geçtik. Çevremde

* Kazak Folklorunda Kenesarı çok cömert eli açık ve kâhin bir kişidir. Navruzbay'ın kayın biraderi Musa'nın yanına geldiği vakit ona "Dokuz Saygı" ananesi kapsamında çeşitli hediyeler vererek üzerine düşeni yerine getirir. Folklorun aksine Kenesarı gerçekten de eli açık, cömert bir kişilikte mi bilinmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit A. Kaskabasov, "Halk Edebiyatında Kenesarı Han", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/16 (2019), 1243-1253; "Toguzov" Kazakça dokuz anlamına gelir. Halk genelde dokuz hediye ögesi sayar. Bozkır halkları geleneklerine göre hangi durumda ne kadar Toguz ödeneceği ve bu Toguzlara hangi eşyaların dahil edileceği belirliydi.

¹³⁷ Çeşitli otların yaralar üzerinde etkisi bilinmektedir. Günümüzde birçok ilacın ana maddeleri çeşitli bitkilerden oluşur.

herhangi bir nesne göremediğim için yolları öğrenemedim. Lakin Kazaklar yolları çok iyi biliyordu. At toynaklarının sesinin çok uzaklardan duyulabileceği kayalık yerlerden kaçınmak için genellikle patikanın yönünü değiştirdiler. Bütün bunlar Petersburg'daki yaşlı bir kişinin parlak fenerlerle aydınlatılmış sokakta evine giden en kestirme yolu kullanarak ama yoldan sapmadan güvenle evine ulaşmasını anımsattı. Anlayabildiğim tek şey yıldızlara bakarak güneybatı güzergahına gittiğimizdi. Hatırladığım kadarıyla müfrezenin hareket yönü kuzeybatıya doğruydu. Bu sayede müfrezemden keskin bir şekilde uzaklaştığımı anladım.

Yolculuğumuz devam ederken devriye gezen Kazaklar aceleyle gelerek hızla bize yaklaştı. Hepimiz sanki taş kesilmiş gibi olduğumuz yerde kaldık. Uzaklardan dört nala koşan binicilerin ayak sesleri sanılabilecek bir gürültü duyuldu. Bizi bir ressam görmüş olsaydı eğer yüzlerimizin ifadesini çizmek için belki de canını verirdi. Birbirlerine yaklaşmış olan Kazaklar olası sıkıntı durumunda bölgeden kaçma planlarını yapmaya başladı. Kurtarıcılarım olabileceği ihtimali ile bu gürültüyü hevesle dinledim. Hiç şüpheye yer yoktu ki olası bir saldırı durumunda Kazaklar beni öldürmeye cesaret edemedi hemen kaçarak beni bozkırda bırakacaklardı. Gürültü kısa bir süre sonra kesilerek hem benim umutlarım hem de Kazakların korkuları boşa çıktı. Gerçekten yakından bir çetemi geçmişti veya biz rüzgârı, dört nala hızla bize yaklaşan bir süvari birliğine mi benzetmiştik bilinmez. Kazaklar yeniden devriye gezmeye dağılarak bende içler açısı esaret yolculuğuma devam etmek durumunda kalım. O uğursuz gece de hangi kelimelerle kadere şükredeceğimi hâlâ bilmiyorum. Umutlandığım her durumdan sonra sürekli yeniden umutsuza düştüğüm olaylar sonucu fiziksel acıya karşı duyarsız hale gelmeye başladım. Tüm bu olayların dışında omzumdan vurulup yaralı olarak hayatıma devam etmek durumunda kaldım. Kafama öyle bir darbe almıştım ki hâlâ tam olarak iyileşemedim.

Şafakta, en yakın mesafeden dâhi tamamen göze çarpmayan küçük bir vadide durduk. Bozkıra göz gezdirdiğim zaman gördüğüm manzara benim için çok can sıkıcıydı. Hareket halindeki Kazak aullarının izleri bozkırı kaplamaktaydı. Bu izler arasından bizim izlerimizi ayırt edebilmek çok zor bir işlem olacaktı. Beni aramaya çıkacak olan birliğin doğru yönden sapmayacağına umut etmekten başka çarem kalmadı.[198] Fakat biliyordum, bu ihtimal her geçen zaman daha da azalarak benimde umutlarım tükeniyor yerini çaresizlik ve umutsuzluğa bırakıyordu. Kazaklar beni sanki atın üzerindeki bir eşyaymışım gibi yere indirdi. Ayaklarımı bağlayarak beni yere yatırdılar. Gittikçe artan

yorgunluk ve ağrıdan dolayı yine bilincimi kaybettim. Ne kadar süre bilinçsiz bir şekilde öylece yattım bilmiyorum. Sonunda tüm vücudumu kaplayan soğuk ani bir şekilde beni uyandırarak, aynı zamanda boğulduğumu hissettim. Bu müstehcen duygu tüm gücümü bir anda kazanmama neden oldu. Sudan çıkmak için tüm gücümle mücadele ettim. Fakat birkaç güçlü el beni suyun içinde tutmaya devam etti. Kazaklar suyun içinde kendi istediğim pozisyonda kalmama izin verdi. Tek izin vermedikleri şey sudan çıkmamdı. Beni tedavi etmekle görevlendirdikleri kişi banyodan birkaç saat sonra iyileşeceğime dair güvence vererek direnmeden suyun içinde kalmamı sağladı. Beni çeyrek saat suda tuttular ve gerçekten çok daha iyi hissetmeye başladım. Soğuğa çoktan alışarak baygınlığım sırasında ipten tamamen kurtulduğum gerçeğinin tadını çıkarıyordum. Bu zevk uzun sürmeyerek beni tekrar bağlayıp kıyıya sürüklediler. Sonradan öğrenmişim, Kazaklar banyo yapmayı hemen hemen bütün hastalıkların tedavisinde en etkili çare olarak görüyorlardı. Genellikle yaralıları uzun süre suyun içinde tutarak yaraların daha hızlı iyileştiğini düşünmekteydiler. Bunu deneyimleyen biri olarak kesinlikle artık çok daha iyi hissediyordum. Atlarımızın olduğu küçük vadiye geri döndük. Kazaklardan biri çevreyi gözetlemek için uçurum kenarlarındaki çimlere uzandı. Arkadaşı beni gözetlemek için yanıma oturdu. Diğer ikisi ise yere uzanarak hemen uykuya dalıp horlamaya başladı. Yorgunluğum beni onları örnek almaya itip kısa bir süre sonra derin bir uykuya daldım.

Uyandığımda güneş çoktan tepeye yükselmiş etrafımdaki her şey yerli yerince duruyordu. İki Kazak uyuyor diğer ikisi ise nöbet tutuyordu. Lakin nöbetçilerin rolleri değişmişti. Bizim nöbetçilerimizin yaptığı gibi kendi aralarında değişim içinde nöbeti yürüttükleri anlaşılıyordu. Yanımda oturan Kazak uyanmış olduğumu fark edince sıcaktan dolayı serinlemem için kurut¹³⁸ adımı verdikleri sadece yolculuk yaptıkları zaman tercih ettikleri küçük ekşi çiğ peynirlerden teklif etti. Kurut suyun içine bırakıldığı zaman çözülerek içecek halini alır. Bu sayede hem yiyecek hem de içecek olarak tüketilen bir besin görevi görmektedir. Kazaklar bu besinden memnundular onlarla aynı fikirde olduğumu söylemek pek mümkün değil. En kötü düşmanımın bile bu besini üst üste birkaç gün tüketmesini istemezdim. İçinde bulunduğum durum beni ön yargılarımı unutmaya zorlayarak, Kazak lezzetinden tatmaya karar verdim. Başımda bekleyen Kazak benimle koyu bir sohbete girdi. Hemen hemen her kelimedede yaptığım

¹³⁸ Metinde kurutulmuş peynir olarak verilmektedir. Ancak bazı kaynaklar çökelek, lor olarak verir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arthur Campbell Yate, *Asya'da İngiltere ve Rusya Karşı Karşıya*, çev. Resul Şahsi (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 530.

dil hatalarına gülüyordu. En çok merak ettiği konu ise Çar'ı görüp görmediğim, kaç tane atı olduğu ve en sevdiği atının renginin ne olduğu üzerineydi. Bozkırdaki hayal gücünün odağı da bu sorular üzerinden anlaşılabilirdi.[199] Karşımdaki Kazak, soydaşlarının aksine güler yüzlü ve neşeli biriydi. Genel olarak şu ana kadar gördüklerim asık yüzlü ve kasvetli bir ifade ile geziyordu. Muhabbetimiz vadinin başındaki çimenlerde yatan bir Kazak'ın ıslığıyla kesildi. Bu ıslık bir kuşun ötüşüne benziyordu. Öyle ki uzaktan biri dinlese kesinlikle ayıramaz kuş sesi olarak düşünürdü. Islık Kazaklar üzerinde adeta sihirli bir etki yarattı. Benimle konuşan Kazak bir anda susarak bana el işareti ile susmam gerektiğini gösterip kendisi de hareketsiz kalınca bir puta dönüştü. Uyuyan iki Kazak'ta hemen uyanarak endişeli bir şekilde göz göze geldiler. Az bir zaman sonra tepedeki Kazak, şapkasını vadiden aşağıya doğru atıp şapka vadiden süzülerek düştü. Gözlem için çimenlere saklanan Kazakların genellikle bu yöntemi kullandıklarını önceden biliyordum. Çimlerin sallanmasının düşmanlarının dikkatini çektiğinde usta bir şekilde havaya atılan Kazak şapkaları yerden yükselen kuş görünümünü vermektedir. Yapılan bu hamle gözlem yapmakta olan Kazaklar için mevcut durumlarında başarıyı getirir. Tehlikenin olmadığı anlaşılması üzerine sanki büyük bir yükü üzerinden atmışçasına hepsi birden derin bir oh çekerek her şey eski haline dönmeye başladı. Şapkasını geri kafasına takan Kazak yeniden eski yerini aldı. Benimle konuşan asker konuşmasına kaldığı yerden devam etti. Tedirginlik içinde bekleyen yerdeki iki Kazak'ta vakit kaybetmeden hemen uykuya daldılar. Gün ortasında olduğumuz için Bozkır adeta kavrularak bizi yakmaya başladı. Bozkırın ortasında sıcaktan saklanacak herhangi bir yerimiz bulunmuyordu. Kazaklar ise güneşten hiç etkilenmiyormuşçasına sıcak kumların üzerine uzanarak sanki tüylü ve yumuşak bir yatakta yatıyormuş gibi uyumaya başladı.

Zaman dayanılmayacak kadar uzun sürüp sıcak hava dinlenmeme izin vermedi. İstemsiz hareketsizlik benim için en yoğun hareketten daha yorucuydu. Gün batımından yaklaşık iki saat kadar önce Kazak sabah banyosunu benim üzerimde tekrarlamış bunun için onlara içtenlikle minnettardım. Kurşunun henüz çıkmamış olmasına rağmen gücümü yeniden kazandığımı hissettim. Düşüncelerim daha net hale gelince ilk defa durumum hakkında sağlıklı bir şekilde düşünebildim. Çok özenilecek bir olayın içinde olmadığım doğrudu. Aydınlanma hareketlerinin savaş esirlerine Avrupa'da önemli haklar tanınmasına karşın esaret, ölümden biraz daha güzel gözükebilirdi. İnsanlık haklarına çok uzak olan bu Asyalı vahşi adamlardan esaret altında ne bekleyebilirdim ki?

Beklediğimin aksine ise bana iyi davranıyorlardı. Bunun nedeni şefkat veya nezaketen değil, tamamen üzerimden elde edecekleri çıkarlara dayanıyordu. Kozakların beni kurtarabileceğine dair umutlarım her geçen saniye azalıyordu. Müfrezenin sahip olduğu atların çoktan yorulup verimlerinin düşünce, takibe devam edemeyeceklerini tahmin edebiliyordum. Aslına bakarsanız asilere karşı olan sefer çoktan bitti. Muhtemelen yakın bir zamanda müfrezemiz seferi tamamlayıp yurtlarımıza geri döner.[200] Tüm bu olayları düşündüğüm zaman benim için pek bir umut ışığı görünmüyordu. Fakat tek bir umudum daha vardı. Kazaklar çok dikkatsiz ve korkak bir yapıya sahipler, er ya da geç onların elinden kaçma fırsatım olacak. Bu girişimim çok tehlikeli hatta ölümüm ile sonuçlanabilirdi. Kazanova¹³⁹ ve Baron Trenck'in¹⁴⁰ gerçekleştirdiği meşhur seferlerdeki tüm maceraları hatırladım. Bu iki adam benim Kazakların esaretimdeki tüm sürecimin en sevgili kahramanları oldu.

Kazak yol arkadaşlarım, yolculuğa devam etmek için akşam olup her yerin karanlık olmasını bekliyordu. Gündüzleri yapacağımız yolculuk sırasında çıkan tozdan, beni aramaya geleceklerin dikkatlerini çekecek olmasından dolayı kaçınıyorlardı. Dolunayın ışıkları hemen hemen bütün bozkırı aydınlatıyordu. Kazaklar her geçen saniye müfrezeden uzaklaştıkları için daha cesur hale gelerek yolculuğa devam etti. Bütün gece boyunca hızlı ve süratli bir şekilde güneybatıya gittik. Şafakta yoldaşlarının başarısına imrenip kıskanan gözlerle bakan kalabalık bir grup Kenesari'nin muhafızı, bizi karşılamaya geldi. Beni yakalayan Kazaklar görünüşe göre zaferlerinden mümkün olan bütün faydaları elde etmek istiyordu. Hepsi aniden başlarından geçen olayları ve

¹³⁹ Giacomo Giralamo Casanova 1725-1798 yılları arasında yaşamış maceraperest bir kişiliktir. Venedik'te doğan Casanova 73 yaşında Bohemya'da ölmüştür. Casanova kendi kaleme aldığı "Story of My Life" adlı romanında başından geçen efsaneleri, kadınlarla olan münasebetleri, kumar, seyahatlerini ve sihir olaylarını anlatarak birinci elden maceralarını sunar. Fransızca yazılan eser daha sonra Almanca başta olmak üzere birçok dile çevrilir. Casanova kadınlara düşkün biri olmasıyla beraber Kilise'nin baskıcı tutumunu da eleştiren maceraperest bir kişi olarak hayatını devam ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Philippe Sollers, *Casanova the Irresistible*, çev. Armine Kotin Mortimer (Champaign: University Of Illinois Press, 2016), 3,82.

¹⁴⁰ Baron Trenck 1711-1749 yılları arasında yaşamış bir subay ve maceracıdır. Babası Prusya kökenli önemli bir subaydır. Baron Trenck'te babasının yolundan ilerleyerek Habsburg Hanedanı'na önemli faydalar sağlar. Trenck'in askeri sahada öne çıktığı olaylar 1740-1748 arası Avusturya Veraset savaşlarında olmuştur. Habsburg Hanedanı en çok yardımcı Baron Trenck'ten görür. Ancak ilerleyen zamanda Habsburg Hanedanı ile arası açıldığı için halk ve soylular ile de arası bozulur. Bu sebeplerden ötürü 1746 yılında "Bohemya Şatosu'nda" ömür boyu hapis cezasına çarptırılarak 1749 yılında hayata gözlerini yumar. Ölümünden sonra onun için yazılan birçok tiyatro oyunu, kitap ve makale gibi eserler onun efsaneleşmesine neden oldu. Rus, Macar ve Alman ordularında giriştiği birçok savaş ve macera onun özel bir kişilik olarak hatırlanmasına ekstra zemin hazırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Juraj Balic, *Baron Franz von der Trenck and his Pandours: Merciless Marauders or Courageous Combatants* (Budapeşte: Central European University, History Department, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 1-3.

kahramanlıklarını anlatmaya başladı. Silahlarına güvenen Kozak'ı çaresizce nasıl alaşağı ettiklerini anlatarak keyifleniyorlardı. Onlara karşı kendimi cesurca savunduğumu ve sonunda beni alt ederek önemli bir Rus baturunu yendiklerini anlattılar. Bunlar anlatılırken diğer taraftan asi Kazakların auluna kadar geldik.

Saat çok erkendi çoğu insan için gün henüz başlamamıştı. Hepsi aynı Türkmen ırkından birçok köpek bizi karşılamak için koştu ve beni görünce yüksek sesle havladılar. Kazakların aulu dışarıdan bir gözle bakıldığı vakit canlı bir görünüme sahipti. Bozkırda yarım verstlik bir alanda Kazakların seyyar olarak inşa ettikleri az sayıdaki yurtları düzen içinde dağılmış vaziyetteydi. Birkaç çadırın farklılığı hemen fark edilerek bunların aristokratların ikamet yerleri olduğunu öğrendim. Çadırların yüksekliği ve keçelerdeki beyazlık oranı dikkat çekiciydi. İkinci sırada ise çulomeyka¹⁴¹ yer almaktadır. Bunların diğer çadırlardan farkı kubbeyi oluşturan çubukların çembere sabitlenmeyip bir kement ile bağlanmış olmasıdır. Kazak ahalisi gecenin soğğundan ve gündüzün sıcağından korunmak için koshâlârında¹⁴² kalır. Koshâlâr piramit şeklinde inşa edilerek üzerine keçe örtülen üç direkten oluşur. Koshâlârda sadece uyuyabilir veya uzanabilirsiniz, ancak ayakta durabilmeniz mümkün değildir. Kazaklar için bu büyük bir sıkıntı değildi. Hayatları boyunca at üstünde oturarak veya yerde yatarak ömrünü geçiren bu insanlar için rahatsızlık oluşturmamasına şaşırılmamak gerekir. Kazaklar yürümek için birkaç adım attığında, yaramaz kediler kadar beceriksiz görünürler.

Genellikle tehlike anlarında ilk müdahaleler için kullanılacak olan atlar yurtların içinde bulunurdu. Diğer bütün atlar, develer ve koyunlar yurtlardan biraz uzakta sürüler halinde otlatılır. Birkaç Kazak erkeğini görerek onlarla konuştuk. Fakat erkeklerin sayıları çok azdı. Bunun sebebi saatin henüz çok erken olması ve onların sabah uykularının tadını çıkarmak istemelerinde yatmaktadır.[201] Kazak kadınları ise çoktan uyanarak evlerinin işleri ile meşgul bir halde çevrede koşturmaktaydılar. Auala gelişimiz büyük bir merak uyandırdı. Çevremizde toplanan insan sayısı her geçen saniye artıyordu. Kazak arkadaşlarım Kenesarı'nın yurtta olmadığını on günden önce de muhtemelen yurda gelmeyeceğini hayal kırıklığı içinde öğrendiler. Arkadaşlarım beledikleri ödüllere kavuşabilmek için sabırsızlanarak benimle birlikte Kenesarı'yı arayıp bir an önce ödülleri almayı istiyorlardı. Bunun için diğerlerinden dinç olan atlarını istediler. Kalabalıktan bir anda bu isteğe karşı sert mırıltılar yükselmeye başladı.

¹⁴¹ Büyük çadırlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengin varlıklı kimseler buralarda yaşar.

¹⁴² Küçük piramit şekilli konaklama yerleridir. Daha çok fakir ve halktan olan kişiler kullanır.

Kalabalık Kazaklar atların zaten çok yorgun olduğunu onları daha da yormanın bir manası olmadığını ve yolda beni Kozaklara geri kaptırabileceklerini söyledi. Açıkça görebiliyordum ki Kazaklar arasında kıskançlık duygusu ön plana çıkarak beni yakalayanların heveslerini kırıp birbirlerinin iyiliğini istemiyorlardı. Kısa bir süre içinde hararetli tartışma kavgaya dönüştü.

Bu sırada şık bir ipek elbise giymiş ve başında parlak işlemeli bir şapka takan genç yanıma geldi. Beni bir reveransla onurlandırmadan, dikkatle bana bakıp ardından onu alçak bir reveransla selamlayan ve ciddiyetle hanın ardından benimle gitmesine izin verilmesini isteyen arkadaşlarımın hikayesini dinlemeye başladı. Kenesarı asi yandaşları tarafından böyle anılır.¹⁴³ Genç Kenesarı'nın yakında döneceğini bu arada köyde kendime iyi bakmam ve yaramı iyileştirmeye çalışmam gerektiğini söyleyerek bu talebi kararlı bir şekilde reddetti. Beni bozkırda oradan oraya sürükleyemeyeceklerini artık sadece hana ait olduğumu, geri gelince beni Hive'ye mi satacak, yoksa idam mı ettirecek, bunun kararını vereceklerdi. Bütün bunları soğukkanlılıkla varlığımdan çekinmeden, sanki ne yapacağını bilemediği bir koçun kesilecek mi satılacak mı konusuyla ilgiliymiş gibi söyledi. Kazak arkadaşlarım karardan hiç memnun kalmadı. Daha fazla itiraz etmeden hoşnutsuzluklarını genç adamın yanından saygılı bir şekilde uzaklaştıktan sonra homurdanarak ifade ettiler. Genç adamın Taşkent'te öldürülen Sarjan'ın oğlu Aljan olduğunu öğrendim. Kenesarı yokluğunda aulun idaresini ona vermişti.

Aljan'ın çadırından çok uzak olmayan bir mevkide, benim için sessiz bir yatağı oluşturan, zeminin oldukça temiz keçe paspaslarla kaplı olduğu bir çulomeykaya hazırlandı. Dayanılmaz derecede yorgun olmama rağmen uzun bir süre uyuyamadım. Aljan'ın yakında beni bekleyen ölüm veya esaret tehditleri durmadan kulaklarımda çınliyordu. Mücadele devam ederken ölümün olduğunu ihmal etmek kolaydır. Başarıya olan susuzluk diğer tüm duyguları bastırır. Ölümün yavaş yavaş yaklaştığını görüp de onu önleyecek çareye sahip olamamak başka bir şeydir. Acı veren bir bekleme mükemmel bir işkence olmakla beraber zamanın her dakikası kafanıza düşen bir damla erimiş kurşun gibi görünür. Her şeye karşın yine de mutlu son umudu beni terk etmeyerek yorganın etkisi altında uyuya kaldım.

¹⁴³ Uslar burada Kenesarı'ya gösterilen reveransı (selamlama, saygı gösterisi) kastetmektedir.

[202] Uykum yaklaşık iki saat sürerken tamamen yabancı bir kişinin çulameykama gelmesiyle kesintiye uğradı. Yüz hatları hiç şu ana kadar tanıdığım Kazaklara benzemiyordu. Bozkır insanların çoğunda rastlanmayan bir zekaya sahipti. Yabancı uzun boylu, çok zayıf, uzun siyah bir sakalı ve tamamen sarı bir ten rengine sahipti. Genel olarak fizyonomisini orantılı bularak beğendim. Bende uyandırdığı sempati sayesinde istemsiz şekilde güven oluşturdu. Benimle dostça bir tavır takınarak konuşmaya başladı. Eğitilmiş bir Müslüman'da çok nadir görülebilecek bir nezaket örneğidir. Hepsisi ağır bir fanatizm duygusuna sahip olmakla birlikte genellikle Hristiyanlara karşı derin bir nefret duygusu beslemekteydiler. Yabancı'nın adı Ebul-Hayr'dı, mesleğinden ötürü yanıma gelerek durumuma bakmak istedi. Hekimdi; doğuda kabul edilen şekliyle bilge veya şifacıya eşittir. Aljan hekimi, beni tedavi ettirerek sağlığıma kavuşmam için göndermişti. Kesinlikle Kenesarı gelene kadar eski sağlığıma kavuşmam emredildi. Benimde yararına olan bu durumu kullanmam gerekiyordu. Buradan kaçabilmem için sağlığıma kavuşmam şarttı. Bunun için bir an önce iyileşmeyi bende istiyordum. Ebul-Hayr yarımı dikkatle inceleyerek dayanması güç olan baş ağrılarımı ilgili şikayetlerimi dinledi. Taşkent doktorunun becerisine pek inancım yoktu. Yakında bana uygun ilaçları hazırladığında şifaya kavuşacağım temennisinde bulunarak yanımdan ayrıldı.

Hekim Ebul-Hayr uzun süre sonra yanında iki Kazakla beraber yanıma geldi. Kazaklardan birinin elinde kâse içinde haşlanmış koç başı vardı. Diğerinin elinde ise kocaman bir keçe bulunuyordu. Hekim bana dönüp elime kâseyi tutuşturarak koçun kafasından çıkan dumanı çekmemi istedi. Ellerindeki keçeyi de üzerime örttükleri vakit sıcaktan ızdırap çekmeye başladım. Hekim koçun kafasını son lokmasına kadar yememi emretmişti, bunu yapmak benim için hiç kolay olacağına benzemiyordu. İştahımın olmadığı gibi Kazak yemekleriyle ziyafet çekmeye hevesli olduğumu söyleyemeyeceğim. Yapabileceğim herhangi bir şey olmadığı için yüzümü buruşturarak koçun son lokmasına kadar yedim. Hekim Ebul-Hayr beni yatağıma yatırarak elinin altında ne kadar keçe ve yargak¹⁴⁴ var ise hepsini üzerime örttürdü. Amaçları benim bolca terlememi sağlamaktı. Hekim aynı zamanda bana tüm bu yaptıkları hakkında bilgi vermeyi de ihmal etmedi. Şu ana kadar yaptığı tüm tedavi yöntemleri baş ağrımı kesmek üzerineymiş, omzumdaki yara içinse başka özel bir çare hazırlıyormuş. Normal

¹⁴⁴ Yeni Uygur Türkçesinde tüysüz deri anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayten Atay, "Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN* 54/2006-2 (2009), 7-28.

şartlar altında bu tedavi yöntemini kabul etmez itiraz etmeye başladım. Zira tam öğle vakti kırk derece sıcaklığın altında keçe ve yargakın altında yatmayı kabul etmem pek olası değil. Hekim bana oldukça sert bir tutum takınarak yapmam gerekenleri baskıcı bir şekilde uygulattı. Üzerime örttükleri nesnelere kurtulmak için hamle yaptığımı gören hekim, yardımcılara yanıma oturarak zorla beni örtülerin altında tutmalarını emretti. Yanılmıyorsam bu işkenceye bir saat kadar katlanmak durumunda kaldım. Nihayet hekim üzerimdeki örtülerin çıkarılması ve hafif kıyafetlerin giydirilmesini emrederek beni baş ağrılarımın kurtulduğum için tebrik ediyordu. Hekim haklıydı kesinlikle artık hiçbir baş ağrısı hissetmiyordum. Hafif esen rüzgâr o zaman için bana yaşam iksirinden bir yudum almak gibi bir etki yarattı.[203] Ebul-Hayr bana muzaffer bir edayla bakarak bende hâlâ çok hassas ağrılara neden olan yaram için, ilaç hazırlamak üzere oradan ayrıldı. Sıcaklığın getirdiği yorgunluk sonucu üzerime ağırlık çökmeye başladı. Hekimin yokluğunu fırsat bilerek tekrar uyumaya başladım.

Hekim beni fazla bekletmeyerek kısa bir süre sonra benim bulunduğum çulameykaya geldi. Yanında bir sürü insan kalabalığını da getirmişti. Büyük bir erkek, kadın ve çocuklar benim üzerimde canlı performans sergileyecek olan hekimi izlemeye gelmişler. Taşkentli hekim bana hileli bir operasyon yapmayı planlığını açıkladı. Çulameykanın keçeden paspasları izleyen herkesin mucizevi tedaviyi görebilmesi için teker teker kaldırılmaya başlandı. Dürüst olmam gerekirse tedavi yönteminin ne olabileceği benim üzerimde ciddi ürpertilere neden oldu. Neyse ki hekimin ilacı ve tedavi yöntemi tamamen zararsız olmakla beraber çok fazlaca tuhaftı.¹⁴⁵

Kazakların hurafelere olan inançlarına daha önce değindik. Hurafeler tıpta olduğu kadar belki de hiçbir yerde bu derece ön plana çıkmamaktadır. Her türlü hastalığın sebebi olarak insan ruhunu ele geçiren ve ona işkence eden cinlerin olduğunu düşünmektedirler. Hastanın şifasını kazanması demek onlar için cini hastanın bedeninden kovmak anlamını taşır. Örneğin açık bir yaradan kaynaklı olduğu belli olan acıların nedeninin ruha musallat olan cinden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Şifacıları aslında bizim sıradan doktorlarımızın aynısıdır. Bozkır insanının tıp hakkında derin bir bilgisi olmasa da bozkır demonolojisi¹⁴⁶ hakkında derin bilgileri olduğunu

¹⁴⁵ Uslar burada okuyucularına yöntemin ne olduğunu söylemeden önce küçük bir uyarıda bulunmayı faydalı görmüştür. Fakat biz metnin içinde vermeyerek ek bilgi olarak vermeyi daha makul bulduk.

¹⁴⁶ Eski kültürlerde iyi ruhlara melek denirken, kötü ve insana zarar verenlere ise demon denilirdi. Demonoloji bu durumun genel bir adlandırması olmakla beraber cinler veya şeytanlar bilimi olarak da nitelendirilir.

söyleyebilirim. Bozkır hekimlerini ilk izlenimde bir şarlatan olarak değerlendirebilirsiniz. Bu suçlamaya herkesten önce ben karşı çıkmaya hazırım. Hekimler iyileşmenin sağlanabilmesi için sağlığına kavuşacağı inancıyla hastanın kendini teslim etmesi gerektiğini şüphesiz çok iyi biliyordu. Yurtaşlarının ön yargılarını ve bağnazlıklarını bildiklerinden ötürü ölümlülerin erişemeyeceği sırlara vakıfmiş ve olağanüstü yetenekleri varmış gibi davranarak hastalarının güvenlerini kazanıp onları iyileştirmek istiyorlardı. Tedavilerindeki başarı oranları yaptıkları bu davranışın gayet başarılı olduğunu gösterir. Üstelik kendilerinin de olağanüstü yeteneklerinin olduğuna kısmen inanıyorlar diyebiliriz. Uzun bir müddet ilham veren olağanüstü bir kişiliği, halk önünde devam ettirmek bir müddet sonra kendi mucizelerine inanmaya başlamak ile sonuçlanabilir. Hatırlayın bizim vizyonerlerimizi, manyetizörlerimizi ve diğerlerini. Bunların arasında hepsi de sahtekâr değildi. Çoğu gerçekten de en tuhaf ve inatçı körlüğe düştüler. Kazak hekimlerinin tedavi yöntemleri kısmen tıbbi bilgilere dayanmakla birlikte mucizevi olayların da görüldüğü, kaynağını bulmanın mümkün olmadığı önyargılarla dolu batıl inançlardan başka bir şey değildir.

[204] Hekim Ebul-Hayr eline bir bıçak alarak yaranın olduğu yeri kesip bir taraftan da dualar okumaya başladı. Kurşunu çıkaracağını düşünüyordum ama o kurşuna dokunmayarak dua etmeye devam etti. Bu sırada yaramdan akan kanı bir parça saman yardımı ile durdurdu. Kurşunu çıkarmayınca sinir katsayım tavan yaptı. Kazak halkını eğlendirmek için Magendie'nin¹⁴⁷ derslerinde kullandığı bir tavşan olmak veya büyücü ile cinler arasındaki mücadele de aracılık yapmak benim severek yapacağım bir iş değildi. Hekimin işkencesinden sert bir şekilde kurtuldum. İçlerinden en yürekli dört Kazak hemen üzerime atılarak beni sırtüstü yere sabitledi. Diğer Kazaklar bana direnmemem gerektiğini yapılan tüm işlemlerin benim iyiliğim için yapıldığını söyleyerek beni sakinleştirmeye çalıştılar. Onların verdiği bu öğütler gereksiz geldi. Onlar olmadan da ben zaten zar zor hareket edebiliyordum. Hekim orada bulunan bazı kişilere Djelduz'u getirmelerini emretti. "Bu Djelduz nedir?" kimdir, ne yapacak diye

¹⁴⁷ "François Magendie" 1783-1855 tarihleri arasında yaşamış olan Fransız fizyologdur. "Deneysel fizyolojinin babası" olarak anılır. Dünyaya ilk defa hayvanlar üzerinde deneyler yapılabileceğini tanıttı. Magendie başarılı bir kişilik olmasıyla beraber beyin omurilik sıvısı sistemi, fasyal sinir fonksiyonları, omurilik sinirlerinin duyuşal özellikleri, kalp, kan damarları, karaciğer gibi vücudun önemli fonksiyonları hakkında yaptığı önemli çalışmalar ile tıp ve fizyoloji dalının önde gelen isimlerinden biridir. 1831 yılında Fransa'da fizyoloji profesörü oldu. Kariyerinin zirvesini 1836 yılında "*Acade'mie des Sciences'in*" başkan yardımcılığına seçilmesiyle gerçekleştirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Frank W. Stahnisch, "François Magendie (1783-1855)", *Pioneers in Neurology* 256/11 (2009), 1950-1952.

düşünmeye başladım. Birkaç dakika sonra giden kişiler Djelduz'un gelmeyeceğini söyledi. Hekim hiç kıpırdamadan, korkusuzca durup gidin hemen Djelduz'u getirin diyerek öfkeyle kükredi. Bende bu trajikomedî sahnesinin istemsiz başrollerinden biri olmaya başladım. Ayrı yeten diğerlerinden daha fazla meraklanarak Djelduz'u ve bana ne yapacaklarını düşünmeye başladım. Merakım çok geçmeden hiç beklemediğim bir şekilde giderildi.

Çulameykanın içine on altı yaşında olduğu söylenen güzel bir kız girerek onun Djelduz olduğu belirtildi. Djelduz kendisinden yapılması istenen ritüeli uygulamak istemedi. Ebul-Hayr'ın büyüünden mi korkuyordu, ya da tüm köyün önünde ritüel yapmaktan mı utanıyordu kestiremedim. Yüzünde fark edilen tereddüt ve kafa karışıklığı ifadesi rahatlıkla anlaşılıyordu. Djelduz oldukça uzun boyluydu, Kazaklar arasında uzun boylu birine rastlamak ender bir durumdur. Düz olmayan oval yüzü köylü kadınlar arasında ona özel bir çekicilik kazandırıyor. Gözleri harika parlak siyahlığa sahipti. Bronz tenine çok parlak bir allık sürülmüş, ne yazık ki vahşiliğini belli eden çamur tabakası ile kaplıydı. Vahşi kadını övmek Nevski Bulvarı'ndaki bazı kahramanların yüzünü kızartabilirdi. Lakin Bozkırda geçirdiğim günler boyunca kavramlarımın çoğunu Kazakların görüşlerine göre yorumlamaya başladım. Djelduz'u ilk gördüğüm zaman içinde bulunduğum durumun vahametinden dolayı onun güzelliğini takdir edecek durumda değildim. Hekim elimi uzatmamı istedi. Aynı zamanda Djelduz'a yanıma gelerek yaralı omzumun üzerinden o dur diyene kadar geçmesini emretti. Kuvvetle ihtimal Djelduz bu ritüeli daha önce görmüştü belki de daha önce de başka birilerine yapmıştı. Başka talimat beklemeden Djelduz sürekli yaramın üzerinden ileri geri atlamaya başladı. Hekim Djelduz'un omzumdan geçtikçe attığı adımları saymaya başladı.[205] Bu tiyatro yanılmıyorsam yarım saat gibi bir vakit sürerek seyircilerin çıtı bile çıkmadan, büyülenmiş bir şekilde takip ettiler. Hekimin Djelduz'u durdurmasına kadar bu seremoni devam etti. Djelduz bir anda çulameykadan kaybolmuş bu sırada hekim büyük bir ustalıkla yaradan kurşunu çıkararak tedavi sürecimi bitirdi. Seyirciler izledikleri gösteriden memnun kalarak ayrıldı. Hekim bana yaklaşarak küçümseyici bir tavırla, vücut içinde bulunan merminin çıkarılmasının çok tehlikeli olduğunu ayrıca kişiye kötü bir cinin musallat olduğundan dolayı kurşunun zorla vücuttan çıkarılması durumunda cinin sinirlenerek intikamını almak isteyebileceğini ve hiçbir zaman intikam konusunda başarısız olmadığını anlattı. Djelduz gibi saf ve temiz bir kızın varlığı ile birlikte yaraya basması, cinin vücuttan kendi isteğiyle uzaklaşmasını sağlayarak

merminin güvenle çıkarılmasını sağladı. Bana yapılan bu açıklamadan sonuna kadar memnun kaldım¹⁴⁸.

Kazak tıbbının yöntemleri ne kadar saçma olursa olsun, unutulmaz günün akşamında kendimi hem fiziksel hem de zihinsel olarak çok daha iyi hissediyordum. Son başımdan geçen olaylardan sonra vücudumun zayıflığı oldukça doğal bir sonuçtu. Ancak düşüncelerim çok daha sakinleşerek geleceğe karşı anlam veremediğim bir neşeyle bakmaya başladım. İtiraf etmeliyim Djelduz'un güzel ve zarif görüntüsü iyileşmem de çok faydalı oldu. Djelduz'un görüntüsü gözlerimin önünden gitmeyerek bozkıra ilk ayak bastığım andan itibaren üzerimde yarattığı kaba ve nezaketsiz tutuma bir tezat oluşturdu. Hekim tedavinin olumlu sonuçlarını görünce devam etmeye gerek duymayarak çulameykadan çıkıp beni yalnızlığımla baş başa bıraktı.

Zaman benim için dayanması zor şekilde yavaş geçiyordu. Ellerim ve ayaklarım hâlâ daha bağılydı ve muhafızlar bir an olsun yanımdan ayrılmıyordu. Biraz eğlenmek ve vakit geçirmek için onlarla sohbet edebilirdim. Bu durum hem beni hem onları sıkacak bir aktivite olurdu. Zira köyde hiç kimse Rusça bilmiyordu. Bunun için birbirimizi anlamakta sıkıntılar çekiyorduk. Sık sık aylak vaziyette gezen Kazaklar yanıma gelerek bana bakıyorlardı. Kimse beni gücendirecek sözlü veya fiziksel bir eylemde bulunmadı. Beni hanın bir malı olarak gördükleri için ben onların gözünde dokunulmaz bir varlıktım. Üç gün boyunca Kazak aulu yerinden kıpırdamayarak mevcut yerlerini korudu. Kozak müfrezesinin tamamen ters yönde hareket ettiğini bu hareketten anladım. Üç günün sonunda aul hareket etmeye başladı. Bunun sebebi bir saldırı riski değil hayvanların bölgedeki tüm otları neredeyse bitirmesinden kaynaklıydı.

Aljan'ın benimle uğraşması uygunsuz ve sıkıcı bir eylem olurdu. Kenesarı dönene kadar aulda bulunan çiftçilerin* korumasına vermeye karar kıldı. Çiftçilerin ustasını, yanına çağırdı. Birkaç parça eski ve bakımsız keçeden yıpranmış giysiler içinde olan yaşlı bir adam geldi.[206] Aljan tehditkâr bir havayla beni korumasına almasını ve başıma

¹⁴⁸ Kamların görevleri arasında insanlara şifa vermek en önemli vasıflardan biridir. Kamlar bu işi yaparken cin, şeytan gibi ruhani varlıklardan destek alır. Ayrıca kamların falcılık ve gaipten haber verme durumları söz konusudur. Bu olayları da mistik kuvvetler aracılığıyla yaptıkları düşünülür. Uygurların, kamların kararlarına çekinceli baktıkları zamanlar olmuştur. Ancak Moğollar için durum farklı işleyerek kamların her dedikleri emir gibi algılanırdı. Uygurlar hastalıkların tedavisinde çoğu zaman otacıları(hekim) kullanırlarken, Moğollar ise kamları hiç düşünmeden tercih ederdi. Öyle ki bir iş yapılmadan önce hükümdar dâhi olsa kamların, münecimlerin onayı olmazsa o işe başlamazlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara, TTK, 2014), I/87.

* Kazak Çiftçiler için ериадамъ ifadesi kullanılır; Kazaklarda fakir, ezik ve hayvansız kalan kimseler için kullanılan ifadedir. Metinde Kazak çiftçilerin garibanlığını, yoksulluğunu vurgulamaktadır.

herhangi bir şey gelirse kaçmam ve ölmem gibi. Bütün olaylardan çiftçilerin sorumlu tutulacağını hepsinin gözünün yaşına bakmadan öldürüleceğini söyledi. Usta kendini yere atıp Aljan'ın ayaklarına kapanarak kararını değiştirmesi için yalvarmaya başladı. Tutsağı koruyacak kimse olmadığını tüm insanların tarlalar da çalıştığını benimle kimsenin uğraşamayacağını söylüyordu. Tutsağın kaçabileceğini, hiçbir çiftçi de silah olmadığını söyledi. Aljan iki telengutunu çiftçilerle bırakacağını bunların benimle ilgilenmesini emretti. Verilen karar ustanın korkusunu daha da çok arttırmışa benziyordu. Telengutlarını benimle göndermemesi için yeniden şiddetle yalvarmaya başladı. Aljan gereksiz şeylerle çok fazlaca vakit geçirdiğini düşünerek yaşlı adamın kafasına kırbaç darbeleri vurarak kendi yurduna doğru gitti. Çulameykanın girişinde gerçekleşen konuşmanın sonu bu şekilde bitti. Sizlere çiftçilerin nasıl insanlar olduğunu anlatacağım.

Kazak Bozkır gibi sıkıntılı bölgelerde mülkiyet haklarına gösterilen saygının çok iyi durumda olduğunu söylemek pek olası değildir. Bozkırda bulat¹⁴⁹ birçok yerden daha fazla benimsenerek “Tamamen benim” politikası uygulanır. Komşuları tarafından sağlıklı bir şekilde yetiştirilen koç ve koyunları gasp ederek aulları tamamen dilenci duruma düşürebilir. Talihsiz Baigushiler* atlarını ve koyunlarını kaybetmelerine rağmen geri almak ve açlıktan kurtulmak için faaliyette bulunma fırsatına sahip bile değildi. Baigushilerin yapacak neyi kaldı ki? Bazı Baigushiler gerçekten açlıktan ve soğuktan sefalet içinde kalarak ölmektedir. Hayatta kalan Kazaklar ise çiftçi olarak bozkırdaki en büyük zorluğa istemsiz bir şekilde katlanmak zorunda kalarak tarım ile uğraşmaya başlar. Göçebe yırtıcı Kazaklar karşısında pasif kalan çiftçilerin ne halde olduğunu tahmin edebilirsiniz. Yerleşimlerinin önünde iyi ata binen ve iyi silahlanmış adamlar soygun için can ve mal güvenliklerini tehdit etmektedir. Neredeyse her telengut, çiftçilerin mülkünden geçerken en iyi koçlarını ister, çiftçilere mal için para vermek bozkırda karşılaşılabilecek bir durum değildir. Talihsiz çiftçiler koyun ve keçi yetiştiriciliği yapıyorsa durum her zaman daha kötü bir hal alırdı. Çiftçilerin bozkırda tarafsız kalmasına izin verilmez, iki soyguncu taraf gelerek tüm ihtiyaçlarının karşılanmasını ister. Her iki tarafta, diğer tarafa hizmet ettiği için intikam güdüsü besleyerek çiftçilerden intikam alır. Sonbaharda hasat yapılıncaya ürünler elde edilirdi. Emekçilerin malları soyguncular tarafından çalınarak onları açlığa ve umutsuzluğa sevk ederler.

¹⁴⁹ Uslar gasp etme yöntemine bu şekilde isimlendirme yapar. Bozkırda uygulanan çok eski bir gelenek olan yağma kültürünü kastetmektedir.

* Talihsiz Kazaklara bu şekilde bir adlandırma yapılmaktadır.

Soyguncuların taşımakta zorlanacağı bir miktar mahsul çiftçilere kalır. Bizim arılar için yaptığımız işlemi çiftçilere yaparak ölmemeleri için bir miktar erzak bırakılıp gerisine el konulur. Bıraktıkları ürünün miktarı basit bir hesaplama yapılarak kışın hayatta kalarak ölmeyecekleri miktar kadardır. Bu durumu adalet olarak değerlendirmek oldukça zordur.

Aljan ile konuşan çiftçi ustasının, neden beni istemediğini şimdi daha iyi anladım.[207] Soygunculara karşı sorumluluğu çok büyüktü, bir de benimle uğraşmak istemiyordu. Fakat tüm itiraz ve haklarının herhangi bir karşılığı bozkırda maalesef bulunmuyordu. Kenesarı gelene kadar iki telengutu benimle birlikte misafir etme fikri onları daha da dehşete düşürdü. Yapılabilecek herhangi bir şey yoktu. Telengutlar beni bir ata bindirince yola çıktık. Yaşlı adam o sıcakta inleyerek bizi takip etmek durumundaydı, zira onun bizimle gelebilecek bir atı yoktu.

İki saat kadar sonra çiftçilerin yaşadıkları bölgeye geldik. Tarlaya darı ekmişler uzaktan bakıldığı zaman sebze bahçesini andırıyordu. Düzgün bir şekilde yetiştirmek için düzenli küçük karelere bölünmüştü. Bozkır yazlarının kuraklığından dolayı yapay sulama işlemlerine başvurmak gerekir. Hidrolik bilgi eksikliğinden dolayı sulama işlemi için insan kuvvetine ihtiyaç duyulur. Tüm bu zorluklara rağmen çiftçilerin sabrı üstün gelerek her yer aynı miktarda sulandığında zengin bir hasat beklenmekteydi. Çiftçilerin evleri yirmi kulaç çapında bir alana yayılarak sazlardan yapılmış alçak kulübelere oluşuyordu. Çiftçiler sadece yaz aylarında arazilerde yaşar. Kış aylarında ise volostlarına dağılarak hayatlarına devam ederler.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Kazakistan bulunduğu bölge gereği tarım yapılabilecek alanlara sahip ülkelerden biri konumundadır. Ülkenin yaklaşık olarak yüzde altmış çöl ile kaplı olmasına rağmen tarım yapılabilecek verimli arazileri de bulunur. Kazakistan çok eski zamanlardan bu yana tarihin en eski yerleşim yerlerinden biri olması hasebiyle bölgede tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Ancak mevcut koşullar gereği bölgenin asıl misyonu hayvancılık üzerinedir. Kazak Hanlığı döneminde tarımsal faaliyetler boy göstermeye başlayarak hayvancılık ile yarışmaya başlar. Kazaklar bölgelerinde çoğunlukla deve, at, sığır ve koyun besler. Lakin sığırlar en az tercih edilen türdür. Kışın ot bulmanın zorlukları onları daha rahat bakma koşulları olan koyun üretimine sevk eder. Koyun besiciliğinin tüm faydalarını kullanırlar. Etinden, sütünden, yününden hayatın her alanında yararlanılır. Kazaklarda üretimi yapılan ana ürün darıdır. Yılda iki kez hasat edilebilir olması ve sulama kanallarının hanlık döneminde iyi işlemesi, Kazakları darı üretimine iter. Buğday ve arpa üretimine ek olarak birçok tahıl ürünü sulama kanalları sayesinde yetiştirilir. Kazaklar arasında hayvancılık daha değerli olması nedeniyle tarımsal faaliyetler daha az tercih edilir. Genelde yapacak bir şeyi olmayan kimseler çiftçiliği tercih eder. XIX. yy. ortalarına doğru bölgeyi hakimiyeti altına alacak olan Çarlık Rusya, Türkistan'daki pamuk üretiminden oldukça etkilenir. Bu toprakların verimi ve büyüklüğü Rusların ilerleyen dönemlerde "Kolhoz ve Solhoz" politikalarını uygulamaya itecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Nur Timor vd. "Geçmişten Günümüze Kazakistan'da Tarım Faaliyetleri", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2018), 233-255.

Çiftçilerin yanına geldiğimiz zaman korkuyla bastırılmış hoşnutsuzluk mırıltısıyla karşılandık. Kenesarı'nın telengutlarından biri önüne ilk gelen çiftçiyi kırbaçlayarak azarladı. Bu sayede kendilerinin misafir değil, onların efendileri olduklarını hatırlatmış oldu. Çiftçilerin nüfusu en fazla elli kişiden oluşuyordu. Çoğu yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklardan ibaretti. Çok az genç erkek vardı, bunun sebebi, gücü el verdiği sürece soygun ve yağmayı tarlalar da ağır şartlar altında çalışmaya tercih etmelerinden kaynaklanıyordu. Çiftçilerin kıyafetleri bana Sandviç Adası sakinlerini tasvir eden resimleri hatırlattı.¹⁵¹ Çocuklar tamamıyla çıplak, süssüz sade bir haldeydi. Yetişkinler kendilerini bazı eski kumaş parçalarıyla örtüyordu. Kumaşların karmaşıklığı kadın heykellerinin üzerindeki incir yapraklarından daha karmaşık bir durumdaydı. Bunlara birde ağır çalışmanın ve gıda eksikliğinin sonucu olarak korkunç derecede keskin bir şekilde ağırlaşan yüzleri ekleyin. En tatsız olan şey tüm insani ifadeleri yok eden ahlaki gücün yokluğunu hissetmektir. Tüm mülkleri, tarım aletlerine ek olarak sütlerinden beslendikleri birkaç düzine koyun ve keçiden oluşuyordu. Benimle gelen telengutlar yetersiz yiyecekleri kabul etmeyerek her gün bolca kuzu eti yiyordu. Telengutların oburluğu ve açgözlülükleri, çiftçileri küçük sürüsünü yok etme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Telengutlar günlerini yemek yiyerek, uyuyarak ve ev sahiplerimizin kızlarına kur yaparak geçirdikleri için beni hiç umursamıyorlardı. Çiftçiler ise üzerlerine yüklenen sorumluluktan dolayı beni dikkatle izliyorlardı. Çiftçilerle sohbet etmeye Rus müfrezesinin hareketleri hakkında bilgileri varsa öğrenmeye çabaladım. Çok ihtiyatlı davranarak haydutlardan korktukları için tüm sorularımı yanıtız bırakıldılar.[208] Kaçmak için uygun bir ortam ve fırsatım olmadı. Rastgele ve başarısız girişimlerle nöbetçilerin dikkatlerini artırmak istemedim.

Çiftçilerle on günümü büyük bir can sıkıntısı içinde geçirdim. Bir sabah atlı Kazak haberci Kenesarı'nın döndüğünü haber vermek için geldi. Hiç vakit kaybetmeden hemen beni götürmek istedi.

VIII

İster inanın ister inanmayın, Kenesarı'nın dönüş haberi beni çok mutlu etti. Uzun bir süredir bilinmezliğin içinde bulunduğum için en azından belirsizliğin bitmesini dört gözle karşıladım. Haberci, yanımdaki telengutların kulağına eğilerek bir şeyler söyledi. Hemen yanıma gelerek bağlarımı çözünce hızla atın üzerine binmeme yardımcı oldular.

¹⁵¹ Güney Atlantik'te Birleşik Krallığa bağlı bulunan bir adalar bütünüdür. Uslar metinde buradaki yoksulluğu adanın yerli halkının durumuna benzetmektedir.

Bana karşı olan sert tutumlarının yerini nezaket almaya başladı. Bir anda benim mütevazî hizmetkarlarıma dönüştüler. İçlerinden bir telengut eğilerek benden kendisi ve arkadaşlarını, çalışkanlıkları ve yardımseverlikleri için Kenesarı'nın yanında övgü ile bahsetmemi istedi. Çiftçilere yaptıklarını gördükten sonra bu adamlardan tiksiniştim, bundan sebep cevap vermeye tenezzül bile etmedim. Lakin benden istedikleri beni gururlandırdı.

Ben çiftçilerin korumasındayken aul göç etmiş. Fakat bıraktığım yerden en fazla on verst uzaktaydılar. Yaklaşık üç saat kadar sonra aula ulaştık. Aulun görünüşünde herhangi bir değişiklik yoktu. Sadece daha önce hiç görmediğim bir insan kalabalığını gördüm. Auldan ayrılan büyük Kazak kalabalığı tarlalara gidince birkaç atlı bize doğru gelip telengut arkadaşlarımla, benim hemen hemen hiç anlayamadığım hararetli bir konuşma gerçekleştirdi. Hepimiz atlarımızdan inip yaya olarak kalabalığın bulunduğu alana yöneldik. Alana yaklaştığım zaman olağanüstü bir manzara ile karşılaştım.

Yerde kafası tamamen kazınmış, vücudunun üst kısmı tamamen çıplak halde olan bir Kazak yatıyordu. Ruhunu ele geçiren ölümcül korku, yüzüne solgunluk olarak yansıyor. Kendi kendine bir şeyler mırıldandı. Sanırım bir dua okuyordu. Görünüşe bakılırsa sözleri orada bulunan kimse için geçerli değil, bütün vücuduyla hareketsiz şekilde beklemekte ve içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için herhangi bir çabası da yoktu. Yanında ellerinde bıçaklarla bekleyen yaklaşık beş telengut duruyordu.[209] Kendi aralarında konuşuyorken bıçaklarının güneş ışınlarına yaptığı parlamaya hayran kaldım. Üstünlüklerini bıçakları döndürerek sergilediler. Hazırlanmakta olan dramada rol oynayacakları belli olan bu insanların etrafında sadece mümkün olan en iyi şekilde nasıl hareket edebileceklerini düşünen çok sayıda seyirci kalabalığı toplandı. Tüm bu kalabalığın toplanma amacı bir merak duygusuydu. Kenesarı'nın yandaşlarına oldukça sık izlettiği dramatik gösteri, ölüm cezasına çarptırılmış olan bir kişinin cezasının topluluğun önünde uygulanma seremonisi olduğunu tahmin etmek zor değildi. İnsani duygular için ne kadar kötü olursa olsun, bu gibi durumlarda insan kurtulamayacağı korkunç bir büyü'nün etkisi altında kalarak hevesle seremoniye bakar. Kader anı için her şey hazır vaziyetti, ancak cellatlar uzun süre infazı başlatmadı. Kurbanın ıstıraplı bekleyişi onlara zevk mi veriyordu ya da özel olarak aldıkları bir emir sayesinde mi bekliyorlardı, bilmiyorum. Nihayet içlerinden birisi Kazak'ı başından kavrayıp talihsiz adamın yürekleri hüznü boğan çığılığı alanı kapladı. Çığılık o kadar güçlüydü ki herkes ürpermiş hatta cellatların kendileri bile bu

çığlıktan etkilendi. Cellatlar elleri bağlı olan mahkûmdan birkaç adım uzaklaştı. Tamamen kan ve vahşetin hâkim olduğu alanda kısa süreli şokun etkisi geçtikten sonra cellatlar kurbanı yeniden çevreleyerek birkaç kez daha acı dolu inleme ve çığlık sesleri gelmiş, ondan sonra da alanda sessizlik hâkim oldu. İnsanlar sessizce dağılmaya başlarken infaz yerinde parçalanmış halde vahşetin etkisini yansıtan cesedi gördüm.¹⁵² Kurban için birkaç kişinin acı dolu hıçkırıkları duyuldu. Muhtemelen idam edilen Kazak'ın akrabaları veya sevenleriydi. Çocuklarda tam olarak kavrayamadıkları bu gösteriden etkilenerek endişe dolu çığlıklar atarak korktu. İdam edilen adamın suçunun ne olduğunu kimseye sormaya cesaretim yoktu. Arkadaşlarımdan biri soru sormamı beklemeden, bana bu Kazak'ı aula dönen Kenesarı'nın uyurken bulunduğu bir nöbetçi olduğunu söyledi. Başkalarına örnek olması ve başlarına gelecek durumu iyi kavramaları için idam cezası verilmişti.¹⁵³ İnfaza tanık olmamı kasıtlı bir şekilde ayarlayarak Kenesarı'nın gücü hakkında yüksek bir algıya sahip olmam amaçlanıyordu. Hemen Kenesarı'nın yanına gitmek için davet edildim. Birkaç dakika sonra atlarımız en büyük ve en zengin yurdun girişinde durdu. Yere basmıştım, arkadaşlarım kendilerinin çağrı yapılmadan girmeye cesaret edemedikleri asma kapıyı işaret etti. Kendimi Kazak bozkırlarını uzun bir süredir rahatsız eden asi soyguncu ile karşı karşıya bulacaktım.

Kenesarı zengin Buhara halılarıyla kaplı bir oda da kocaman bir sedire oturuyordu. Beni görünce sedirden kalkarak bana doğru gelip elini uzatarak bir nevi beni selamladı. Dillerini tam olarak bilmediğim için zorlandığımı fark eden Kenesarı, Rusça bilen tercümanını çağırttı. Tercüman gelene kadar birbirimizi büyük sessizlik içinde inceledik. Diğer vahşi halklar gibi Kazaklar da fiziksel özelliklere büyük bir önem verirdi. Yurttaşları üzerinde tam bir yetkiye sahip bu adamın kahramanca bir yapıda olmasını beklerdim.[210] Şaşırtıcı bir şekilde Kenesarı benim beklentilerimin tam tersi

¹⁵² Türk devlet geleneklerinde töre sosyal hayatın değişmez mihenk taşıdır. Eski zamanlardan itibaren devletin başındaki hükümdar töreyi uygulamakla yükümlüdür. Törenin uygulamalarına karşı çıkanlar veya kuralları çiğneyen kimseler hoş karşılanmayarak sert ve ağır cezalar verildiği için kişiler töreyi çiğnemekten her daim uzak durmaya çalışır. Bilge Kağan törenin kıymetini Göktürk yazıtlarında “Üstte gök batmasa, altta yer delinmese, Türk milleti devletini töreni kim bozabilir” ifadesi ile vurgulamaktadır. Bilge Kağan'ın bu tutumu “devlet gider töre kalır” mantalitesinin oluşmasını sağladı. Yargılamaları genelde yetkili kişiler yapar. Ancak bazı durumlarda hükümdarlarında bizzat yargılama yaptığı olmuştur. Hükümdarların ölüm dâhil bütün cezaları verme yetkileri bulunur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 117-118.

¹⁵³ Türklerde emre itaat çok önemli ve sert kurallardan biridir. Görev başında uyumak ve emir verildiği halde hükümdar yola çıktığı vakit askerleri onun peşinden gerekli zamanda yola çıkarak onu takip etmezlerse bedelini genelde canları ile öderler. Çin yıllıklarında şöyle bir ifade mevcuttur.” Mo-tu atına atlayıp ülkesinde kendisine katılmakta gecikenlerin başının vurulmasını emretmiş ve doğuya yönelerek aniden Tung Hulara saldırmıştı.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Onat vd., *Han Hanedanı Tarihi* (Ankara: TTK, 2020), 7.

bir fizyonomiye sahipti. Kenesarı, kısa ve zayıf, yüz hatları Kalmuk karakteriyle uyumlu olarak köklerini anımsatıyordu.¹⁵⁴ Dar gözleri kurnazlığını belli eden parlamasıyla birlikte sahip olduğu zalimliği hiç yansıtmıyordu. Ancak görüntüsünün aksine birçok zalimce davranışta bulunan bir asiydi. Tercümanımız gelmiş kafası kazanmış Kazaklar gibi giyinen çok iyi Rusça konuşan biriydi. Söylemek istemese de onun kaçak bir Kozak olduğunu düşündüm.

Kenesarı benimle tanışma fırsatına sahip olduğu için mutlu olduğunu, beni bir tutsak değil misafiri olarak gördüğünü söylemesini emretti. Misafirleri evine davet etmenin garip bir yolu, diye düşündüm! Kenesarı kendisinin Rus Çar'ının en gayretli hizmetkârı olduğunu kendi çabalarıyla bozkırı sakinleştirmek için uğraştığını bazı kötü niyetli Kazakların onu Rus Çarlığı ile karşı karşıya getirmek için yalanlar söylediklerini anlattı. İnatçı bir isyancının tüm bu hileli anlatımları eğlenceli olsa da benim için bir saygınlığı yoktu. Kenesarı'nın aldığı her yenilgiden sonra bu tür bahanelere başvuracağını önceden biliyordum. Çoğu zaman bozkır yetkilileriyle yazışmalara girer, yaptığı birçok suçu başkalarına atarak itaat etmeye hazır olduğunu ifade ederdi. Fakat yeni yağma ve talan girişimlerinde bulunmak için hazırlık yapardı. Kendi fikirlerimi Kenesarı'ya söylemeyi tamamen gereksiz bularak uzun süren anlatımlarını sessizlik içinde dinledim.

Telengutlar bize çay ve bir tepsi kuru Buhara meyvesi getirdi. Kenesarı beni içtenlikle yatıştırarak uygun bir fırsat bulduğu zaman hiç tereddüt etmeden memleketime geri göndereceğini söyledi. Bu sözlerine karşılık atların ve askerlerin geri döneceğine kefil olup beni hemen memleketime göndermesini istedim. Kenesarı bunu kabul etmeyerek bozkırın tehlikelerin de beni göndermeye cesaret edemeyeceğini, başıma herhangi bir şeyin gelmesi durumunda kendisinin sorumlu olduğunu anlattı. Yapacak bir şeyim

¹⁵⁴ Kenesarı'nın görüntüsü kaynaklarda aşağı yukarı hep aynı verilmektedir. "Navrızbay Çegenov'in" aktardığı verilere göre "Kenesarı orta boylu, zayıfça ve hafif kalkık burunlu" bir fizyonomi de tasvir edilir. Kenesarı'nın yurduna elçi olarak gönderilen bir kişinin aktardığı bilgiler portresini çoğunlukla doğrular vaziyettedir. "Kenesarı orta boylu, zayıfça, siması Kalmukları andırır, çekik gözlerinde akıl ve zekâ ateşi parlıyor. Görünüşünde sert ve haşin olduğu belli olmuyordu. Kenesarı'nın küçük fakat sıkça bir bıyığı, yalnızca çenesinde bir tutam açık kahverengi sakalı vardı. Az konuşan, asalet ve ciddiyetten taviz vermeyen bir kişiliğe sahipti." Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, *Sultan Kenesarı*, 109-110; Sultan Kenesarı hakkında yapılan bu tasvir akıllara ilk defa tasviri yapılan büyük Türk hakanı Attila'nın tasvirini hatırlatır. Attila'ya yapılan bu tasvir bir Türk hükümdarına yapılan ilk tasvir özelliğini taşıdığı için tarihte önemli bir yer tutar. "Attila kısa boylu, geniş omuzlu, iri başlı, asabi, kara gözlü ve esmer bir adamdı. Düşmanlarına karşı ne kadar mağrur gözüktürse kendi adamlarına karşı da o kadar sakin ve şefkatli idi. Milletini sever, onları dinler ve adilane hüküm verirdi. Elbisesi gayet sade ve temizdi. Mütevazı bir hayatı sever, debdebe ve ihtişamdandan sakınırdı. Priskos'un söylediği gibi maiyeti ve diğer misafirler gümüş tabaklardan yemek yerken kendisi yemeğini tahta tabaktan yerdi." Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Attila ve Oğulları* (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2013), 77.

olmadığı için sözlerine inanmış gibi yapmam gerekiyordu. Üstelik cömert ev sahibim gün içinde aulda istediğim şekilde gezebileceğimi yalnızca geceleri beni bağlı şekilde tutacaklarını söyledi. Eski bozkır gelenekleri gereğince bu şekilde davranması gerektiğini ve bunu kendisinin dahi ihlal edemeyeceğini açıkladı.¹⁵⁵ Aulda gezinirken başıma herhangi bir şeyin gelmemesi için iki telengutu beni korumakla görevlendirirdi.

Bütün bu misafirperver talimatlar, bozkır diplomasisi hakkında oldukça olumlu bir düşünceye sevk edilmemi sağladı. Mevcut şartlar altında esaretten kurtulmam konusunda çok az bir umudum olacağına benziyordu. Kenesarı'nın yurdundan dostça bir şekilde ayrıldım. Benim için şık ve gösterişli çulameyka hazırlanmış. Akşam yemeği için on kişiye yetecek kadar yemek getirildi.[211] Yemeklere dokunmak içimden gelmedi. Telengutlar benim ılımlılığım karşısında hayrete düşerek lezzetli akşam yemeklerini büyük bir titizlik içinde yemeye başladı. Kısa bir süre içinde sofrada yiyecek bir şey bırakmadılar.

Akşam yemeğinden sonra aulda yürüyüş yapmak için cömertçe bana verilen özgürlükten yararlandım. Telengutlar hiçbir iş yapmadan sürekli dolaşmama anlam veremiyordu. Ancak sürekli beni takip etmek zorundaydılar. Yürüyerek dolaşmak tüm doğu halkları için anlaşılmaz bir durumdur. Kazaklar için daha da anlaşılmaz bir zevktir. Aulda dolaşırken attığım her adımda kaçmak için kafamda senaryolar

¹⁵⁵ Bozkırda esir düşmüş birçok hükümdar bulunmaktadır. Bu durum istemsizce esir hukuku ve nasıl davranılması gerektiği, nelere dikkat edilmesi lüzumunu doğurur. Genel intiba, çok eski zamanlardan bu yana yer yer kötü davranılmasına rağmen iyi davrananlarda olduğu üzerinedir. 93 Harbi olarak adlandırılan Osmanlı-Rus savaşında karşılıklı olarak esir alma durumları oldu. "Rus savaş hukukunun 38. Maddesine göre esirlerin serbest dolaşım hakları bulunmaktadır." Birçok örnekte karşılaşılan durumlar burada da görüldü. Esirlere sözlü ve fiziksel olarak şiddet uygulamaya çalışan her kim olursa olsun ağır şekilde cezalandırıldı. Öyle ki bazı subayların askerlikten ihraç edildiği dâhi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Karakulak, *93 Harbi'nde Rusya'da Osmanlı Esirleri* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 71-72; Tarihte birçok Türk hükümdarı da küçük yaşlarında düşman devletlere esir düşmüş veya dönemin şartına göre diplomatik esir olarak gönderilmiştir. Büyük Hun Devleti'nin en kudretli hükümdarı ve Türk tarihinin mihenk taşı olan hükümdarlarından Mete Han, kendi döneminde sıkıntılı oldukları Yüecilere diplomatik esir olarak gönderildi. Mete Han daha sonra babasının tutumlarından dolayı Yüecilerden kaçıp kendi vatanına geri dönecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: TTK, 2019), I/148; Hunların Avrupa'daki kolu olan Avrupa Hun Devleti'nin kudretli hükümdarı Attila'da çocukluk dönemlerinde tahtta bulunan amcası Rua'nın yaptığı antlaşmanın teminatı olarak Roma sarayına diplomatik esir olarak gönderildi. Attila'nın burada ilerleyen dönemlerde karşılaşacağı Flavius Aetius ile bir arkadaşlık kuracağı söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Marcel Brion, *Tanrı'nın Kırbacı Attila*, çev. Ekrem Uğurlu (İstanbul: Parola Yayınları, 2016), 21-24; Yesukey Bahadır Moğolların önemli bir hükümdarıdır. Fakat zehirlenerek ölmesi nedeniyle Temuçin'in (Cengiz Han) hükümdarlığını halkı kabul etmemiş, çocuk yaşta olması hasebiyle öldürülmedi. "Targudai" yandaşları ile Temuçin'in yurduna saldırarak onu esir almak istediler. Temuçin hızla kaçarak dağa sığındı. Dokuz gün sonunda açlık ve susuzluğa dayanamayarak dağdan çıkmak isteyince Targudai'nin adamlarına yakalanarak esir düştü. Kötü muameleler yapılarak her yerde gezdirilmekteyken "Bukağı" ile zincirlenerek hapsedildi. Temuçin bir yolunu bularak kaçmayı başaracaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. Mehmet Levent Kaya (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 57-58.

oluşturdum. Aulda birçok at pervasızca dolaşıyordu. İçlerinden en iyisine binerek hızla ardıma bakmadan çekip gitmek istedim. Bunu yapamazdım, zira müfrezemin nerede olduğuna dair bir fikrim bulunmadığı gibi en yakın Kozak gözcüleri aula yaklaşık 400 verst uzaklıktaydı. Tüm bunları hesaba katarak düşündüğüm zaman müfrezeme canlı ve sağlıklı bir şekilde ulaşma ihtimalim düşük gözüküyordu. Müfrezede hakkında bir şeyler öğrenmek için çabalayarak Kazak halkıyla konuşmaya çalıştım. Muhtemelen Kenesarı'dan emir aldıklarından ötürü sorduğum her sorunun karşılığı değişmez bir şekilde bilmiyorum olarak bana döndü. Sadece telengutlardan biri büyük bir gururla Kozak müfrezesine yaklaştığını içinde bulunan her şeyi tüm çıplaklığı ile gördüğünü söyledi. Anlattıkları şeylerin gerçekliğini kanıtlamak için Kozakların altı topu olduğunu her birini kendisi saydığını da özellikle belirtti. Öncülerden alınan silahları gördüğünü ve mühimmat sandıklarını da top zannettiğini tahmin ettim. Ona göre Kozakların sayısı iki bin kişiyi bulmaktaydı. Müfrezenin gerçek sayısını bildiğim için beni kandırmaya çalışmayarak düşündüğü sayıyı söyledi. “Korkunun gözleri iridir” deyimini Kazakların içinde bulunduğu durumu tüm gerçekliği ile gözler önüne seriyordu. Kazaklar müfrezemizin azlığına inanmak istemeyerek her zaman yüzleri binliklere çevirmektedir.

Aul etrafında dolaşırken yurtlar arasında neredeyse hiç kimseyle karşılaşmadım. Kazakların birçoğu uykudaydı, sıcaktan ve özellikle de akşam yemeğinin onlarda yarattığı ağırlıktan yorgun düşmüşlerdi. Çevrede kirli kırmızı kıyafetler içinde tek düze giyinmiş Kazak kadınları oturuyordu. Özenle ördükleri saçlarını boncuklarla süsleyerek kıyafetlerine rağmen onlara gösterişli bir hava katıyordu. Kazak kadınları, çalışmakta ya da çeşitli cilt hastalıkları nedeniyle insan görünümünden uzaklaşan çıplak çocuklarıyla ilgilenmekle meşguldü.¹⁵⁶ Aulun bir köşesinde eski tanıdığım tatlı Djelduz ile

¹⁵⁶ Türk toplumunda kadının yeri ve önemi her zaman için çok mühim bir konumu oluşturur. Köylerde saat ile iş yapılmaz. Köylerde yaşam daha çok güneşe göre şekil alır. Saat çoğunlukla namaz vakitlerini kaçırmamak için lazım olur. Köylerde yaşam birbirini tekrar eden günlerden ibarettir. Kış ayları köylülerin dinlenme zamanlarını oluşturur. Ancak kış ayının getirdiği bazı çetin zorluklarla da uğraşmaları gerekmektedir. Köylerde yaşam İslam kültür medeniyeti ve eski bozkır Türk gelenekleri çerçevesinde harmanlanarak köy yaşamını oluşturur. Kadınlar çocuk yaşlarda erkenden evlendirilerek gençliğini yaşamadan zorlu hayat mücadelesinin ortasına atılırdı. Erkeklerle hemen hemen bütün işleri ortak yapmalarına nazaran çoğu zaman erkeklerin gölgesinde kaldılar. Kadınların görevleri deyim yerindeyse hiçbir zaman için bitmeden devam etmektedir. Rutin olarak köyde yaşayan bir kadının yaşam döngüsü sabah erkenden kalkarak sobayı yakmak, hayvanlara bakmak, kahvaltı hazırlamak, ev işlerini yapmak şeklinde devam eder. Birde bunun üzerine eşleriyle beraber tarlalar da çalışmak ve çocuklarına bakmakla yükümlüdürler. Hayvanlardan elde edilen malzemelerden yorgan, yastık, halı, çorap benzeri malzemeler yapılır. Evin en büyük çocuğu genelde ikinci bir baba görevinde olup erkenden çalışmaya başlar. Ev işlerinde yardımcı bulunmak, tarlada çalışmak gibi icraatlar ile ev ekonomisine destek olurlar. Ortalama 10 yaşına geldiği vakit artık evin bir yükünü üstlenecek duruma gelmiş olurlardı. Büyük kardeşlerin görevlerinden biri de diğer küçük kardeşlerine bakmak ve işleri

karşılaştım. Beni görünce yüzü kızardı mahcubiyetini gizlemek için en saf haliyle çocuksu bir kahkahayla gülüp kendi yurdunun içine saklandı. Sonunda gezintimi sonlandırarak çulameykama döndüm.

Akşam yalnız başıma hüzünlü bir halde kaçış planımın üzerinden belki de yüzüncü kez geçiyorken Sultan Dosala'nın karısı Kunanjan adına Kazak elçi gelerek benden bir istekte bulundu.[212] Benden istedikleri şey kendi saçlarımdan bir miktar keserek onlara vermemdi. Sultan Kunanjan ile tanışmak şerefine nail olamadım. Saçlarımı bir hatıra olarak isteyeceğini düşünmüyordum. Saçlarımı ne yapacağını anlamadığım gibi bu ilginç istek karşısında merakım arttı. Habercinin bana yanlış anlattığını, bir deyim veya eş anlamlı bir kelimeyi yanlış anlamamdan kaynaklı böyle anlayabileceğimi düşünmeye başladım. Ama hayır! Onu anlamadığımı gören Kazak haberci bana el işaretleri ile saçlarımdan bir parça kesmek için izin istiyordu. Uzun anlaşmazlıklar sonucu nihayet anlaştık. Tanımadığım hanımefendi, İngilizlerin çok tehlikeli olarak nitelendirdiği bir durumdaydı. Kötü ruhların onun üzerine geldiği ve onları kovmak için gerekli olan tılsımı yapmak nedeniyle benim saçlarıma ihtiyacı olduğunu anlattılar. Lakin benim saçlarımdan bu durum için özel bir koruma sağladığını düşünmeyin. Kazak inanışlarına göre bilaistisna tüm Hristiyanların saçları aynı özelliğe sahiptir. Saçımı almasına izin verdiğim haberci, Sultan Kunanjan'ın yanına onunla gelmemi önerdi. Tahmin edebileceğiniz gibi bu teklifi ikiletmeyerek hemen kabul ettim.

İnsanlarla dolu olan yurda geldik; birçok insan içeri giremeyerek dışarıda bekliyordu. Gizemli bir tılsımın sahibi olduğumdan içeri girmeme izin verildi. Yerde yatan genç bir kadın görmüştüm yüzü ölümün sesini fısıldıyordu. Sersemlemiş bir halde yatmaktaydı. Kesik kesik aldığı ağır nefesler çektiği acıyı gösteriyordu. Yaşadığı anlık sakinlik orada bulunanların yaklaşması ile sürekli olarak bozuldu. Yurtta bulunan herkes Kunanjan'a yaklaşarak birkaç kez karnına hafifçe vurup "Dışarı çık" diyordu. Benden de aynı onlar gibi Kunanjan'ın karnına hafifçe vurarak dışarı çık diye söylememi istediler. Acı çeken kadının rahatlamasını tüm kalbimle umut ederek Kazakların yaptıklarını uyguladım. Kunanjan'ın lohusa ağrıları yeniden başlayana kadar her şey bir dinginlik içinde ilerledi. Kunanjan'ın delici çılgılığı yurdu sarstı. Sultan Dosala, hemen eşinin yanına giderek çılgin bir öfkeyle yanağına vurdu, göğsüne birkaç kez bıçak darbesi savurdu. Bunları yaparken ağzından korkunç lanetler hiç eksik olmadı. Kazaklar eşlerinden fiziksel

onlara da öğretmektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alaattin Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde* (Konya: Palet Yayınları, 2014), 192, 194, 203, 204.

şiddete katlanmak için doğaüstü bir cesaret örneği sergiliyordu. Böyle bir durumda bile acıdan ağıt yakarak rahatlamalarına izin verilmiyordu. Yurdun içinde olaylardan biraz uzak olan Kazak bana yaklaşılarak yapılan tüm darbe ve tehditlerin Kunanjan'a değil, ona eziyet eden içindeki kötü ruh Albastı'ya¹⁵⁷ yönelik olduğunu söyledi. Sultan

¹⁵⁷ Eski Türk dini öğretilerinde Erlik Han cehennemini yedi kat altında yaşar. Aynı Tanrı Ülgen gibi onunda büyük bir sarayı vardır. Ancak onun sarayında altın bir taht ve kapı yoktur. Erlik Han'ın tahtı demir bazılarına göre ise gümüştedir. İyi ve kötü arasındaki mücadele gibi Erlik ve Ülgen arasında da bir mücadele vuku bulunmaktadır. Erlik Han'ın sarayına kadar ulaşmak ve onunla iletişim kurmak belki de dünyada en zor ulaşılabilir olan konulardan biridir. Erlik'in sarayına gelene kadar çeşitli kötü ruhları, cinleri ve şeytan gibi kötü ve tehlikeli varlıkları geçmeniz gerekir. En sonunda Erlik'in sarayına ulaştığınız dahi Erlik'in sarayını koruyan bekçileri (çoğunlukla yırtıcı çok başlı köpekler) geçmeniz gerekir. Tüm bunları aşabilirsiniz işte o zaman Erlik Han sizi sarayında ağırlayıp iletişim kurma fırsatı verecektir. Unutulmamalıdır ki, Erlik Han zeki ve güçlü bir varlıktır. Onu da diğerleri gibi kandırmak veya etki altına almanız gerekir. Yoksa süreç ona ulaşabilen kam, şaman ve "Maaday Kara" gibi sonuçlanmayarak kişinin ölecek Erlik Han'a ruhunun köle olmasıyla sonuçlanabilir. Anadolu'da eski zamanlardan bu yana kıtlık, yoksulluk veya kötü bir durum hasıl olduğu vakit Erlik Han'a kurbanlar sunulurdu. Daha koyu renkli sunulan kurbanlar genellikle Erlik Han'a sunulmaktadır. Bu hayvanların kanı akıtılarak öldürmek tercih edilmez. Zira eski Türklerde kan akıtmak kötü bir duruma işaret etmektedir. Bunun için idam edilen kişiler bile soylu ise asılarak veya boğularak öldürülür. Eski Türk inanışlarında Umay ana iyilik timsali, kadın, çocuk ve hayvanların koruyucusu hüviyetindedir. Erlik Han'ın yarattığı en tehlikeli varlıklardan biri olan Alkarıları, albis, al ruhu gibi adlarla anılan varlık, Umay Ana'nın tam zıttı bir konumda ve düşman bir statüde bulunur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi* (İstanbul: Alfa Araştırma Yayınları, 2021), 118-123; Alkarısı yeni doğum yapmış olan kadınlara ve çocuklara musallat olup onları boğarak öldürmeye çalışan kötü ruhlu bir varlıktır. Anadolu, Balkanlar, Avrupa, Orta Doğu ve Asya'nın içlerinde yaşayan Türklerin ortak bir kültürü ve hepsinin çekindiği önlemler aldığı bir varlıktır. Kırk basması, Albastı gibi tasvirlerin ana kahramanıdır. Görüntüsü "uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük dişlek, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, memelerini masallardaki devler gibi omuzlarından geriye atabilen, tepesinde gözü olan, çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratık olarak" kaynaklarda tasvir edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selcen Özyurt Ulutaş, *Gagauzlar* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 112-113; Alkarılarının birçok farklı özelliği ve birçok varyantı bulunmaktadır. Alkarılarının yaşadığı yerler, boş yağ küplerinin içi, ırmak kenarları, ıssız bölgelerde ve boş ağaç kovuklarında olduğu söylenir. Diğer bir adlandırması ise "Kuyu Kızı'dır". Kaçması gereken bir durum olduğu vakit kuyuların içine atılarak kurtulduğu düşünülür. Sudan geldiği ve yeniden suya gideceği anlayışı hakimdir. Mavi boncuktan korktuğu söylenerek Nazar Boncuğu kültürünün Alkarılara dayandığı düşünülmektedir. Kötülük yapmaktan hoşlanarak yeni doğum yapmış kadın ve çocukları öldürmeyi kendine bir amaç haline getirmiştir. Alkarıları kapıdan içeri girdiği gibi annenin üzerine ağırlık çöker. Nefesleri kesilmeye başlar, eğer ki anne bir şekilde başarıp da dua etmeyi başarabilirse kurtulur. Dua etmeyi başaramaz ve uykuya dalarsa iki farklı olayın başına geleceği söylenir. Birincisi sürekli kötü rüyalar görerek durmadan kabuslar içinde kalmaktır. Anne bu kabuslardan uyandığı zaman artık kendinde değildir. Bu noktadan sonra hayatına bir deli olarak devam eder. Diğer kötü sonucu ise Alkarısı anneyi bastırıp ciğerini koca tırnakları ile beraber söktüğü ve onları bir su kenarında yıkayarak yer ise annenin öleceği, eğer ki bebeğinde sökerse ikisinin birden öleceği söylenir. Alkarılarını yakalamanın mümkün olduğu, bunu yapmak için Alkarısı'nı gördüğümüz vakit hemen ona bir iğne batırarak kendimize köle yapabiliriz. Bunu yapan kişilere ise Ocaklık denir. Onların soyundan gelenlere Alkarıları veya başka varlıklar dokunamaz, onların olduğu yere Alkarıları yaklaşamazlar. Onlardan korunmak için lohusalı kadınlar yalnız bırakılmaz, etrafa demir, yastığın altına tuz ve sarımsak gibi nesnelere konur. Alkarısı yakalanınca ev işlerinde hizmet etmesi görevi verilir. Ancak yaptırılmak istediklerinin tersini söylemeniz gerekir. Lohusalı kadınların dışında erkeklere, genç kızlara ve atlara gelen türleri de bulunmaktadır. Erkekler rüyasındayken bir ses duyar genellikle sarışın bir kadın olarak gözükürler, ıssız bir yere giderler, erkeği öldürüp onun ciğerini sökerek yıkadıktan sonra yerler. Yaratılışları gereği atlara binmeyi severler, sürekli atların ahırda kan ter içinde kaldıklarını gören köylüler bilmelidir ki geceleri Alkarıları atlarına binmiştir. Birde atların kuyruklarını ve yelelerini örerler. Alkarılarının ortak kültür mirasında demirden korkmalarının sebebi Erlik Han'ın onları örs çekip ile döve döve eziyet ederek

Dosala'nın çabaları fayda etmediği gibi Kunanjan'ın sancıları artarak acı içinde çırpınmaya devam etti. Birdenbire en fantastik kıyafetleri giymekte olan bazı eski zırh ve miğferleri yüzlerine geçirmiş iki Kazak içeri girdi. Ellerindeki bıçaklar tüm ihtişamıyla yurdun içinde parıltı saçıyordu.[213] Tüm öfkeleriyle Kunanjan'a doğru koştu. Öyle ki tüm bunların saçma bir komediden başka bir şey olmadığını unutarak neredeyse onları durdurmaya kalkışacaktım. Acıdan ve korkudan Kunanjan bayıldı. Bir anda tüm erkekler yurttan dışarı fırlayarak yakınlarında otlayan atlarına bindikleri gibi köyden bir verst uzaklıktaki dereye doğru atlarını koşturdu. Diğerleriyle birlikte gitmek isterdim, lakin atım olmadığı için onları uzaktan takip etmek durumunda kaldım.

Kazaklar sert çılgınlık atarak son hızla dereye gidiyordu. Hepsi atlarının üzerindeyken yana doğru eğilerek kamçılarını yere vurdu. Yanımda benim gibi at bulamayan insanlar vardı. Onlardan birine yaklaşip yere kamçılarla vurdukları yarışın nedenini sordum. “Albastı” diye bana cevap verdi. “Şimdi Kunanjan'ın vücudundan bağırsaklarını çaldı, bunları dereye götürerek onları orada boğacak. Bunu yapmasına fırsat vermeden onu durdurup hızla yurda geri kovalayacağız.” Bu açıklamanın detaylarını dinleyemeden biniciler tüm hızlarıyla çılgınlıklarına devam ederek geri döndü. Kalabalık atlı grubu Kunanjan'a koştu. Kendi kendilerini yetiştirmiş olan bu ebe topluluğunu orada bırakarak kendi çulameykama döndüm. Gördüklerim ve duyduklarım beni gerçekten üzmüştü, uzun süre sakinleşemedim.

Birkaç saat sonra Kunanjan'ın sağlıklı bir şekilde doğumunu gerçekleştirdiğini ve bir oğlu olduğu haberini aldım. Çocuğun adını multuk koymuşlar. Bunun sebebi ise doğumdan sonra baktığı ilk nesnenin bir silah olmasından kaynaklıydı. Kazakların, Kalmuklardan aldıkları çok garip bir adetleri vardı. Yeni doğan bir bebeğe isim verirken annenin baktığı ilk nesne ne ise onun adını veriyorlardı.¹⁵⁸ Ev eşyalarından oluşan

yarattığı için o acıları yeniden hatırlamaları onları demir ve demircilerden korkar bir hale getirmiştir. Kırgız-Kazak Türklerinin inanışlarına göre Kara ve Sarı Albıs bulunmaktadır. Sarı Albıslar güzel sarışın bir kadın olarak tasvir edilir. Erkekler avdayken onları cezbederek onlarla sevişip ardından öldürdüğü söylenir. Bu duruma “Saribasamak” ve Sarı Humması hastalığı denilir. Kara albıs ise esmer daha çekici ve tehlikeli olarak düşünülür. Kurbanlarına çakal sırtlan gibi bedenlere bürünerek saldırdığı bu sayede öldürdüğü söylenir. Her iki hastalıkta sara hastalığı ile bağlantılı olup hastalığın nedeninin bu Albıslar olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Burak Turan, *Türk Canavarları Sözlüğü* (İstanbul: Gerekli Kitaplar Yayınları, 2020), 25-34.

¹⁵⁸ İsim vermek, adlandırma yapmak Türk kültür tarihi açısından önemli bir yer tutar. Zira eski Türklerde hiçbir isim rastgele umarsızca verilmezdi. Türk tarihinde günümüzdeki veriler ışığında Hun Devleti'ne kadar geri gidebilmekteyiz. Hun döneminde verilen isimler tabiat olayları, olağanüstülükler yaşanması gibi olaylardan kaynaklı saygıdan çocuklarına bu durumlar unutulmasın diye isim verilirdi. Hun devrindeki verilen isimleri Çincesinden tercüme ettiğimiz zaman karşımıza “Tümen, Bahadır, Oğuz, Alçi, Kayok, Caner” gibi isimler çıkmaktadır. Uygur alfabesiyle yazılan Oğuz Kağan

herhangi bir nesnenin adını aldığı, kadın tuvaleti olarak adlandırılan eski bir oyunu hatırlatıyor. Bazı Kazaklara rastladım ki, içlerinde köpek adı alan, tursuk¹⁵⁹ kamçı ve benzeri adlar alan vardı. Birçok başka olaylarda da böyle enteresan şeyler görürsünüz. Dikkat edin bu meseleye bakıldığında başka konuların aksine Kazaklar derinlemesine büyük özen göstermez. İnanırlar ki, büyük bir samimiyetle, insanı adı yüceltmez insan adını yüceltir.

Kunanjan olayından sonra eski tanıdığım hekim Ebul-Hayr'ın başrolü oynadığı başka bir Kazak trajikomedisine tanık oldum. Kazakların tarlalarında çok sayıda yılan bulunuyordu. Tarlada çalışan, çalı çırpı gibi şeyler toplayan Kazaklardan biri yılan tarafından bacağından sokulmuştu.[214] Kendisinin iyileşmesi için gerekli olan yılanı yakalamayı başarıp kement ile bağlayarak doğruca soluğu Ebul-Hayr'ın yanında alır. Ebul-Hayr o sıra yurdumda benimle ilgileniyordu. Tüm tedavi süreci benim yurdumda olduğu için her aşamasına hakimdim. Ebul-Hayr tüm sakinliği ile hemen iki yardımcısını yanına çağırarak Kazak'ın bacağına sokulan yerinin biraz üzerinden kementle bağladı. Aceleyle yaradan zehri emerek çıkarmalarını emretti. Ebul-Hayr yurdumun hemen önünde bir kırbaçla yılan ile uğraşıyordu. Yılan ile mücadelesin de ağzından büyüler eksik olmayacak şekilde yılanla uğraşa devam etti. Kazaklara göre bu esnada yılan ve hekim arasında bizim göremediğimiz bir telepati yöntemi ile birbirlerinin düşüncelerini anlıyorlardı. Hekim yılanın adını tahmin etmeye çalışırdı. Eğer ki doğru bilirse yılan ölecek, yılanın soktuğu kişi ise kurtulacaktı. Fakat hekim

Destan'ında verilen isimler genellikle tabiat kültürünün öğelerini taşır. Türkler gibi hızlı hareketli bir yaşam süren topluluklar kendi isimlerini yaşamları boyunca en kıymetli hazineleri gibi koruyup isimleriyle büyük gurur duymuşlardır. Türkler İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte kendi isimlerinin yanına birde İslamiyet'i yüceltmek için İslami isim kullanmayı tercih ettiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Varis Abdurrahman, "Türklerin Ad Koyma Geleneği Üzerine Bir İnceleme", *Milli Folklor Dergisi* 61/16 (2004), 124-133; İslamiyet'te çocuklara isim verilerken çok dikkat edilir. Çocuklara verilen isimlerin güzel ve anlamlı olması için titiz davranılır. Peygamber efendimiz çocuklara verilen isimlere dikkat ederek kötü adlandırma yapılan isimleri bizzat kendi değiştirme yoluna gitmiştir. Düzensiz sıkıntılı isim koyanların zamanı geldiğinde hesaplarını vereceklerini söyleyerek Allah'ın isimleri, peygamberler, sahabeler ve daha birçok özel kişinin adlarının unutulmaması yaşaması için bu adların çocuklara verilip unutulmaz kılınmasını istemiştir. Türklerde ad verme şekli eski zamanlarda önemli bir başarı elde etmesi sonucu büyük bir şölen düzenlenerek bölgenin en sayılan sözü ikiletilmeyen yaşlısı veya önemli bir dini figürün gelmesi ve çocuğa isim koyması ile sonuçlanır. Bu durumun en güzel örneği Dede Korkut hikayelerinde anlatılmaktadır. Her hikâyenin sonunda Dede Korkut gelerek şölene katılıp kopuzuyla kahramanlık yapanları överek isimsiz olanlara isim vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Alkaya, "Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları", *Türk Kültürü* 39/459 (2001), 442-448; Kazak Türklerinde çocuklara isim verilirken bu adlandırmalar geçmişteki köklerden de baz alınarak verilir. Çocuk doğduğu vakit o gün veya yakın zamanlar da yaşanan bir doğa olayı var mı? Çocuk doğduğunda hangi cinsiyetle doğdu, çocuğun daha önceden aynı cinsiyette ölen bir kardeşi var mı? Tüm bunlara ek olarak tarihi şahsiyetlere duyulan derin saygı sonucu onların isimleri verilmeye çalışılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Aydoğmuş, "Kazak Türklerinde "Kadın" Kişi Adları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 67 (Ocak 2020), 367-377.

¹⁵⁹ Kımız gibi içeceklerin içildiği deriden yapılmış kaba verilen genel addır.

yılanın adını doğru tahmin edemezse hastayı ölümden artık hiçbir şey kurtaramazdı. Yılanın adı ise soktuğu kişinin adı oluyordu. Zira genellikle bu mücadele de hekim yılanın adını biliyor, yılan ölen taraf, hasta ise kurtulan taraf oluyordu. Yarım saat kadar bir süre hekim yılanın başından ayrılmadan mücadelenin artık sonlarına geliniyordu. Hasta tüm dikkatiyle hekime odaklanıp bu sırada yarasından zehri emen iki Kazak'a teşekkür etme tenezzülünde bile bulunmadı. Ebul Hayr son sihirli sözcüklerini güçlü bir şekilde vurgulayarak yılanın ölü bedenini bizlere gösterdi.¹⁶⁰ Kazaklara göre söylediği sözler yılanın adını temsil ediyordu. İtiraf etmeliyim ki yılanı çok hızlı ve zekice öldürdüğü için hiçbirimiz bunu nasıl yaptığını anlayamadık. Yılanın ölümünden sonra hekim tursuk içinde kısırak sütü getirmelerini emretti. Yılanın soktuğu yerin hemen üzerinden kısırak sütünü bağladılar. Ebul-Hayr reçeteye biraz daha iyi görünüm

¹⁶⁰ Toplumlar yaşadıkları coğrafyanın getirilerine göre kendilerine bir yol haritası çizerler. Coğrafyanın oluşturduğu hayal gücüne göre mitlerini, efsanelerini ve yaşayışlarını şekillendirirler. Türkler uzun bir süre yılanların bolca yaşadıkları coğrafya da bulunarak efsanelerini yılanlar üzerinden kurgulamışlardır. Kazan-Tatar efsanelerine göre yılanın üç farklı motifi bulunur. Birinci şekli, normal yılan görüntüsüne “Heyat” denilerek sekiz yaşına kadar olan süreci kapsar. İkinci şekli “Efgıy” denerek yüz yaşına kadar olan dönemi anlatır. Yüz yaşına kadar olan sürece ise “Ajdaha” denir. Yılan artık bu kısımda bir ejderha halini alır. Yüz yaşından artık bin yaşına ulaştığı vakit “Yuha” şeklini alarak artık en son noktasına ulaşır. Farklı şekillerde anlatılan motiflere nazaran kimi toplumlarda iyi veya kötü olarak anılıp farklı sıfat ve görevlerde zikredilir. Türk mitolojisinde Hayat Ağacını koruyan, Kamların ritüelleri sırasında yeraltı dünyasına yaptıkları seyahatlerde onlara yardım eden iyi ruhlu bir motif olarak kullanılır. Bunun yanında sağlık sektörünün, şifanın sembolü haline gelmiştir. Farklı mitolojilerde üreme ve cinselliğin sembolü olur. Renkleri de yılanların önemli bir ayırtıcı olarak bilinir. Siyah renkli yılanlar daha kötü olarak düşünülür. Yeraltı dünyasında yaşayan Erlik Han'ı temsil ederek sürekli yukarı çıkmaya çalışan kötülüğün simgesi olarak anılır. Ak yılanlar ise daha yol gösterici ve şifalı olarak düşünülürler. Yılan motifi edebi alanda da etkisini göstererek “Yuhâlâmak” gibi deyimler de kullanıldığı görülür. Tatar ve Kazan Türklerinin düşündüğü şekil olan Yuha'nın pis kalması, yaptığı nazlar ve kötülükleri kast edilerek Yuhâlâmak deyimini kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Durbilmez-Fatma Tekin, “Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında ‘Yılan’, ‘Ejderha’ ve ‘Yuha’”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi* 124/245 (Mart-Nisan 2020), 307-326; Yılanın sağlık sektöründe ve Mitolojide anılmasının başlıca sebeplerinden biri Lokman Hekim ve Şahmeran Efsanesindeki anlatılara dayanır. İslamiyet'e göre Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasında şeytana yardım eden hayvanın yılan olduğu düşünülerek ömrü boyunca sürünmesi için cezalandırılır. Tevrat'ın anlatıları da bu olayı destekleyerek Cennet'ten kovulma da bir yılanın Havva'yı kandırmasından söz edilir. Türk Mitolojisinde ise yaratılan insanlar dokuz kişidir. Fakat kovulma kısmı iki kişi arasında geçer. “Törüngöy ve Ece” yasaklı olan meyveyi yiyerek cennetten kovulur. Onların yasak meyveyi yemesini engelleyemeyen yılan ise onlarla beraber dünyaya sürgün olarak yollanır. Şahmeran efsanesinde güçlü bir Kral amansız hastalığa yakalanır. Hastalığının çözümü yılanların Şah'ı olan Şahmeran'ın etinin kaynatılarak yenmesidir. Şahmeran'ın sevgilisi “Tahmasb” kandırılarak Şahmeran öldürülür. Zehirli kısmı Krala yedirilerek oracıkta ölür. Şifalı ve bilge olan kısmı ise Tahmasb'a yedirilerek onun “Lokman Hekim'e” dönüşmesi ve sonsuz hayatın sırlarını öğrendiği düşünülür. Sırf bu yüzden yılan motifi ölümsüzlük ve şifa kültürünü oluşturduğu düşünülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şakire Balıkcı, “Şahmeran Efsanesi ve Yılan Tılsımlarının Psikoanalitik Açıdan Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Folklor Akademisi Dergisi* 1/1 (2018), 53-64; Yılanların ayrıca büyü ve şifalanma sürecinde farklı bir görevi olduğu düşünülmüş, eski zamanlarda Antik Yunan'da yılanların bir türlü iyileşmeyen hastaların iyileşmesi için önemli bir motif olarak kullanıldığı anlatılır. “Asclepios'un” rahipleri artık iyileşmesi zor olan kişiler için şifalı sarı yılanları, onları iyileştirecek olan otları bulmaları için yolladıkları ve sarı yılanların getirdikleri otların sıkıntılarını her ne olursa olsun çözdüğü söylenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Handan Yalvaç Arıcı, “Modern Şifacılık Yönelimleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2021), 291-324.

kazandırmak için iki tane sarı renkli keçiyi adamın yanlarına koydurarak çevresinde yedi tur attırdı. Hekim bir tanede koç getirterek onu kesmelerini istedi. Hekim ödemeyi koçun eti ile tahsil etti. Kellesini hastaya verip bunu pişirerek yemesini istemiş böylelikle tedavi sürecini sonlandı. Ertesi gün hasta sağlığına kavuştu.

Yanımdaki telengutlardan biri Kazakların sevdiği bu hikâyelerden birinin kendilerinin de başına geldiğini söyleyerek bana anlatmaya başladı. Anlattığı olay Sibiryâ'da duyduğum anekdotlardan birine benziyordu. Telengutun, babasının bir işçisi varmış adamın çalışkanlığını övmenin imkânsız olduğunu bunu kelimelerle anlatılamayacağını söyledi. İşçide bir süre sonra anlam veremedikleri değişiklikler olduğunu belirtti. İşçi ne kadar yerse yesin doymamaya başlayıp on kişilik yemeği tek bir öğünde yiyormuş. Bir sonraki öğüne kadar sanki üç gündür açmış gibi bir eziyet çekmekteymiş. Mevsimler geçmeye devam ederken işçinin oburluğu arttığı gibi yüzü solmaya ve her yeri kuruyarak zayıflamaya başlar. Babam sevdiği işçisini beslemekten rahatsız olmuyordu. Fakat işçisinin her geçen gün ölüme biraz daha yaklaştığını görmek onu üzüyordu.[215] Bir keresinde işçisine yemek yemediğinde ne hissettiğini sordu. İşçisi “dayanılmaz bir acı hissediyorum” demiş. “Sanki içimde bir şeyler hareket ediyormuş gibi” diyerek sıkıntısını dile getiriyordu. Telengutun babası uzun uzun düşüncelere daldıktan sonra nasıl yardım edeceğini bulur. Koyun sürüsünün içinden zift gibi kapkara olan bir koçu alıp getirterek onu keser. Etlerini ve yağlarını birbirinden itina ile ayırarak yağları işçisine yedirir. İşçisi yağları yemeyi bitirdiği gibi üzerine büyük bir ağırlık çökünce uyumaya başlar. Babası da işçisinin başında bekler. İşçi uykusunda korkunç rüyalar ve gazaplar içinde kıvrılırken babası pür dikkat işçisini izliyormuş. Bir süre sonra işçinin ağzından simsiyah katran gibi küçük yılan başı görünür. Hemen sopa yardımı ile yaklaşık bir arşından¹⁶¹ daha uzun olan yılanı ağzından çıkarır. İşçi bu olay sonucu hemen uyanarak bütün vücudunda büyük bir rahatlama hissettiğini söylemiş. Kısa süre sonra eski sağlığına kavuşmuştur.

Aulda çok sık tekrarlanmayan trajikomediler dışında Kazakların arasında tutsaklık hayatım çok sıkıcı geçiyordu. Gün doğumundan gece olana kadar aulda istediğim yerde dolaşma iznim vardı. Yalnız yanımdaki telengutlar sürekli yanımda oldukları için çoğu zaman bu yürümelerimin zevkini çıkaramadım. Kazakların tavırlarını gözlemlemek zor oluyor her sorduğum soru kaçma niyetim hakkında şüphe uyandırabilirdi. Kazaklarda bana ya cevap vermediler ya da bana yalanlar söyleyerek beni yanıltıyorlardı. Aulda

¹⁶¹ Eski bir uzunluk birimidir. Bir arşın 68 cm olarak kabul edilir.

herkes olağan sakinliği ile yaşamını sürdürmekteydi. Birkaç verst boyunca küçük çaplı göçler yaptık. Bazen aynı yerde üç dört gün kadar durduğumuz oldu. Kenesarı bana karşı hâlâ daha naif ve şefkatli tavrını koruyordu. Her gün beni yanına çağırarak benimle uzun uzun sohbetler etti. Bu sohbetlerimiz konusu, daha önce gerçekleştirdiği soygunlar ve Rus Çarlığına karşı olan kusursuz bağlılığıydı. Kenesarı'nın ve asilerin durumu o zamanlar için iyi bir konumdaydı diyebiliriz. Bundan ötürü beni daha kötü günler için sakladıkları belli oluyordu. Elindeki kozu iyi günlerde kullanmayarak kötü günlerinde kendine bir çıkış bileti bulundurmayı hedefliyordu. Kenesarı'nın düşündüğü bu hamle uzun yıllardır bozkırda uyguladığı bir taktikti. Bu sözde cömertliği ile Rus Çarlığının gözüne girecekti. Kenesarı'nın bana karşı olan nazik tavrının değişmeyeceği belli oluyordu. Hayatımın en güzel gençlik yıllarını birkaç yıl Kazak esareti altında geçirmek düşüncesi beni dehşete düşürdü. Böylece Kazaklardan kaçma düşüncesi bir an olsun aklımdan çıkmadı. Beni korumak için görevlendirilen telengutlar ihtiyatlı bir şekilde koruyordu. Zaman ilerledikçe dikkatlerinin benim üzerinden her geçen gün azalacağını düşünüyordum. Her gece beni bağlamalarına sorgusuz sualsiz bir şekilde izin verdim. Sık sık Kenesarı'nın beni kendi evime göndereceği günü umut ettiğimi söyleyerek kaçış düşüncem hakkında hiçbir ipucu vermedim.[216] Zaman geçtikçe gerçekten bana karşı olan sıkı tutumları gevşemeye başladı. Çoğunlukla geceleri uyuyormuş gibi yapıyordum. Telengutlar da beni kontrol edip gerçekten uyuduğumdan emin olduktan sonra geceyi aulda eğlenerek geçirmek için sık sık gitmeye başladılar. Önce bir telengut gidiyordu, sonra ikisi birden gitmeye başladı. Yumuşayan tutumlarından faydalanmaya karar vermiştim, beni bıraktıkları zaman iplerimden kurtularak kaçmayı hedefliyordum. Bir bıçak yardımı ile iplerden kurtularak özgürlüğüme kavuşmak kolay olacağı benziyordu.

Hüzünlü tutsaklığım da bozkır hayatındaki tek eğlencem güzel Djelduz'unun varlığıydı. Ona karşı hissettiklerim aşk gibi değildi. Zira aşıklar arasında duygu ve düşünce uyumu olmadan bir aşkın mümkün olabileceğini düşünmüyorum. Benim tüm kavramlarım genç Djelduz'un kavramları ile o kadar çok çelişiyordu ki hemen hemen aramızda hiçbir ortak nokta yoktu. Her şeye karşın ona attığım bir bakış ile ruhum huzur doluyordu. Masumiyeti, çocuksu sevinçleri ve mütevazi cilveleri sıkıntılı düşüncelerimi dağıtıyordu. Benim yürüyüşe çıktığım zamanları belirleyerek bir bahane uydurabildiğinde yoluma çıktı. Bunu öyle ustaca ayarlıyordu ki hiç kimse şüphelenmiyordu. Onunla konuşmalarımız çoğunlukla hiç kimse olmadan gerçekleşti.

Her seferinde şefkatle ve tutkuyla onu cezalandırma şehvetine karşı koyamadım. Kazak dilini iyi konuşmadığım için Djelduz'a ettiğim iltifatlar sınırlı ölçütteydi. İltifatlarım genç güzelliğimi zerre kadar kızdırmadı. Ancak ilk başlarda iltifatlarıma kızmasına rağmen sessizce dinlemeyi tercih etti. Her geçen gün bana karşı olan cesareti daha da artmaya başlamış, tutkulu monologlarıma yanıtlar verir hale geldi. Djelduz ile olan ilişkim bu konuşmalardan öteye gidemedi. Djelduz'dan sonsuza kadar ayrılarak onun hafızasından silinmeyi düşünüyordum. Çünkü onun gençliğini utandırabilecek acı ve sonuçsuz bir vicdan azabıyla bırakmak istemezdim. Beni ona karşı tutan tek şey buydu. Gerçekçi olmamız gerekirse bozkır adetleri böyle olaylara her şeyiyle gebe bir yapıdaydı. Pigault-Lebrun¹⁶² ve Paul de Kock'un¹⁶³ romanlarında anlatılan maceralara bozkır elverişliydi. Kazaklar yaşam tarzları ve adetleri gereği kadınları Türkler veya Persler gibi hapse atmaz. Müslüman bir kadın üç sıra kilit ve hadım muhafızı ayartılmadan kandırılmaz. Bu nedenle Kazak Bozkırları kadar Don Juan'a¹⁶⁴ kurban teslim edecek başka bir ülke daha yoktur. Eski zamanlarda bozkırda iffetin katı bir şekilde korunduğu ve onu ihlal edenlere korkunç cezalar verildiği anlatılırdı. Abılay Han zamanında suçlu olan aşıkların elleri ve ayakları bağlanarak devenin boynuna

¹⁶² XIX. yüzyıl Fransa'sının önemli yazarlarından biridir. Asker ve gümrük memuru olarak devam ettiği hayatına önemli bir roman yazarı olmayı da ekleyecektir. Victor Hugo, *Sefiller* adlı romanında ve *Bir İdam Mahkumunun Son Günü* eserlerinde Pigault'dan söz eder. "Hangi hakla Voltaire ve M. PigaultLebrun'lerin yaptıkları gibi, mahkûmlarınızın karanlık ruhlarını, bu ruhları, sizin kendinizin bile kuşku duyduğunuz bir şeyin içine atabiliyorsunuz?" Ayrıntılı bilgi için bkz. Victor Hugo, *Bir İdam Mahkumunun Son Günü*, çev. Erhan Büyükkakıncı (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2013), 27; "Nüktedan bir adamdı ve sadece Pigault-Lebrun'ün takipçisi olsa da kendini Epikuros'un tilmizi sanacak kadar okumuş bir adamdı." Ayrıntılı bilgi için bkz. Victor Hugo, *Sefiller*, çev. Volkan Yalçıntoklu (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016), 34. "Bu yüzden, daha çok genç yaşta, hana daha sonraları bile, düzeyli bir sahtekâr, imla kurallarını bilmeyen okumuş bir muhabbet tellalı hem ince hem kaba, ama duygusallık konusunda Pigault-Lebrun'ü ve kendi jargonuyla söylediği gibi "sekse dair her şeyi" okumuş katıksız bir hödük olan kocasının yanında düşünceli bir tavır takmıyordu." Ayrıntılı bilgi için bkz. Hugo, *Sefiller*, 186.

¹⁶³ XIX. yy.'da Fransa'da realizm akımı önemli ölçüde rağbet görek değer kazanır. "İdeal" olan konuların yerini artık realizm ve gerçekçilik motifi alır. Bu dönemde edebi alanda birçok şair ve yazar ortaya çıktı. Birçok yazara nazaran Paul De Kock bu dönemde ön plana çıkan ve akımın simgesi haline gelmiş yazarlardan biri oldu. Polisiye ve macera kitapları ile dikkat çeken Kock XIX. yüzyıla adeta damga vuracaktır. Paul De Kock'un eserleri Osmanlı Devleti edebiyatçıları tarafından da ilgi görek "Ahmet Mithat" üç eserini, "Hami" ise iki eserini Türkçeye çevirdi. Paul de Kock toplamda 18 eser yazarak Fransa'nın önemli yazarlarından biri olarak anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Özlem Bay, *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 51, 91, 92.

¹⁶⁴ Don Juan efsanevi bir karakter olarak 1630 yılında İspanya'da "Sevilyalı Düzenbaz ve Taş Konak" adıyla "Tirso de Molina" tarafından hayat bulan bir karakterdir. Kilise'nin katı ve sert tutumlarına yalan, düzenbazlık ve pratik zekâsı sayesinde karşı çıkan, kadına zaafi olan bir karakter yaratılır. Aradan geçen yüzyıllarda Don Juan efsanesi iki yüz yıl kadar unutulsa da sonradan birçok roman, tiyatro gibi sanat dallarında rağbet görmeye başlar. Efsanenin değişmeyen motifleri herkes tarafından tanınan ve kötü bir şöreti olan adamın her seferinde kadınları baştan çıkararak onlarla ilişki yaşamasıdır. Her seferin de akşam yemeğinde çıkarılan bir heykel motifi işlenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Taştemel, "Bir Efsane, İki Oyun: Molière'den Montherlant'a Değişen Don Juan Efsanesi", *Edebiyat araştırmaları Dergisi* 5/2 (2020), 407-419.

asılıp, deveyi bozkır boyunca koştururlarmış. Zavallı aşıkların işkencesi ölümün soğuk yüzü onları buluncaya kadar devam etmiş. Artık bu barbarca cezalar yaşlıların hafızalarında bir anı olarak yer işgal etmek dışında uygulanmıyordu.¹⁶⁵[217] İffet ihlalinin ne bozkır yasalarında ne de halktan yana bir cezası bulunmuyordu. Bir dereceye kadar cezalar affedilebiliyordu. Ancak bazı ihlallerde cezalar verildiği oluyordu. Verilen cezalar ise eski katılığından uzak tamamen insanları eğlendirmek için bir soytarılık gösterisinden fazlası değildi. Ben de bir keresinde bu cezalardan birine şahit olmak durumunda kaldım. Genç Kazak'ı kötü bir ata ters oturtup aulun içinde kakhahalar atılarak gezdirilmesine tanık oldum. Şaşırdığım konu ise ceza alan adamın da auldaki Kazaklarla beraber kakhahalara eşlik etmesiydi. Muhtemelen ona bu cezayı verenlerin kısa süre içerisinde atın kuyruğuna bağlanacak olmasıydı. Onların da aul içinde bu şekilde gezeceğinden emin bir vaziyette görünüyordu.

Eylül ayının başlarında mevsim tamamen sonbahara dönerken devamlı az miktarda da olsa yağmur yağar. Rüzgâr çıkardığı seslerle yağmurla birleşince ortada melankolik bir havaya neden olur. Killi topraklar ıslanarak Buffon'un da dediği gibi çölün gemileri olan develer ucu bucağı gözükmeyen çamur deryasında hareket etmekte zorlansalar da ilerliyordu. Sayısız kaz, turna ve diğer göçmen kuşlar sıcak ülkelere gitmek için gökyüzünü karartmıştı. Tutsak olarak bulunduğum aul, sert ve yıkıcı olan kışı rahat geçirebilmek için korunaklı ve misafirperver Ulutau'nun vadilerine doğru yola çıktı. Ulutau'ya henüz 250 verstlik bir mesafedeydik. Atlar ve develer çamurdan dolayı en fazla günlük on verstlik bir mesafeyi kat edebiliyordu. Gece olduğu vakit anca gelebilmiştik, Kazak kadınları bizler için çulameyka ve kosha kurmak için acele ettiler. Aulun bütün nüfusu kış şartlarından korunmak için bu seyyar konutlar da saklanarak korunmayı umuyordu. Böyle zamanlarda çalı çırpı, saz gibi gereçleri stoklayabilen kişiler şanslıydı. Bütün gün ateşin başında ızgara yaparak, ısınıp günlerini

¹⁶⁵ Eski Türk geleneklerinde cezalar katı ve hızlı bir şekilde uygulanmak üzerine kuruludur. Zira kılıcını "23,1" cm'den fazla çekenin hemen öldürüleceği, hırsızlık yapan bir kişinin tespit edildiği vakit bütün mallarına el konulmasına, suçu hafif olanların kemiklerinin kırılmasına, daha ağır suç işleyenlerin ise infaz edildiği bir kurallar bütünü vardır. Eski Türk gelenekleri daha çok pratik ve hızlı şekilde uygulanma üzerine kuruludur. Çünkü bozkır yaşam tarzının sert dinamikleri onları böyle kararlar almaya yöneltir. Türklerde hapis cezası ve kültürü tercih edilmez. Kaynaklarda geçen ifadelerle göre bir kişi suç işlemişse eğer hemen cezası belirlenerek uygulanır. Vesikalara göre hapse atılanlar on günden fazla kalmayarak bir an önce cezaları belirlenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Onat vd., *Büyük Hun*, 8; Moğollarda nikahsız cinsel ilişki yaşayan bekar kadın ve erkeği töre icabınca öldürürlerdi. Hırsızlık ve gasp yapan kimseler direk öldürülmektedir. Düşmanlarla iş birliği yapan ve devlet surlarını düşmana anlatan kişilerin "kalın bir değnekle kışına yüz defa vurarak" ceza verildiği vardır. Üstlerinin sözlerini dinlemeyen ve emirlere karşı gelen kimselere ise çok sert dayaklar atılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Johann De Plano Carpını, *Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 65.

geçirebilirlerdi. Sık sık telengutlarımın sessiz refakatinde birkaç saat sazlardan yakılmış olan ateşin başına oturduğumda eski günlerime özlem duyuyordum. Keçe hasırlara vuran yağmurun sesi, rüzgârın uğultusu ve ateşin güzel görüntüsü beni bozkırda sinsice melankolik bir yapıya sürükledi.

Bir akşam hava her zamankinden çok daha kötü vaziyetteyken, bizden çok uzak olmayan bir yerde yüksek bağırışlar duyulmaya başlandı. Sorunun ne olduğunu merak ederek çulameykanın dışına çıkıp bir yurdun önünde toplanan kalabalığa katıldım. Kazakların birçoğunun elinde yanan ağaç dalları bulunuyordu. Bu dallar bize çevreyi en ince ayrıntısına kadar gösterdi. Kalabalığın ortasında çıplak vaziyette yatan bir adam vardı. Tüm Kazaklar acımasızca darbeler atınca adamın çığlıkları alanı kapladı. Adamın sesi çıkmasaydı eğer onu ölü zannedebilirdiniz. Bağırışların arasından aulun içine sızan bir casus olduğu ve tesadüfen oradan geçen iki Kazak'ın sayesinde adamı yakaladıklarını anlayabildim. Bu casusun, izcilerin korkaklığını daha önce birçok kez deneyimleyen biri olarak adamın cesaretine hayran kalmamak elde değildi.[218] Yaptığı iş çok tehlikeliydi, yurtların yerini gözetlemek, yurtlarda konuşulanlara kulak kabartarak, geceleri yabancı bir aula girmek son derece riskli ve ölümlü sonuçlanabilecek bir işti. Hatta düşman kalesinin kazdığı hendeğin yüksekliğini ölçmek için yola çıkmak, bu yapılandan daha az tehlikelidir. Lakin her aulda böylesine zor ve tehlikeli işlere kalkışacak izciler bulmanız mümkündür. Tuhaf olan ise bu gözü pek adamlardan bir düzine bulduğunuzda karşılıklarına iyi silahlanmış iki Kozak çıktığı vakit arkalarına bakmadan kaçmaları olur. Bunları düşündüğümüzde bu adamların cesaretlerindeki gariplikler ve zıtlıklar nasıl uzlaştırılmalı? Casus izci genellikle iki verst uzaklıkta atını bırakarak bir yılan gibi sinsice aula yaklaşmaya çalışır. İhtiyacı olan şeyi belirler ve auldan onu alarak gün doğumuna yakın onu bekleyen gözcülere haberini veya aldığı nesneyi iletir. Aynı zamanda izci aulun çevresinde dolaşan köpeklerin onu fark etmemesi için bütün kıyafetlerini çıkararak aulun içine süzülür. Zira Kazakların kıyafetleri sürekli dumanlı olmasından dolayı aulun köpekleri bu duman kokusunu alarak casusu fark eder. Bunun için casuslar kıyafetlerini çıkartarak yakalanmamak için önlem almaya çalışır.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Casusluk faaliyetleri her dönem için önemli bir yer tutar. Devletlerin içindeki karışıklıklar, isyan amacıyla olanlar ve dış ülkelerle oluşabilecek sorunların önceden çözümlenebilmesi için casusluk faaliyetleriyle uğraşan kimseler her daim özel bir yere sahiptir. İslam öncesi eski Türk devletlerinde yapılan her türlü casusluk faaliyetine çayıtlık denir. Orta Çağ'da casusluk faaliyetleri genel anlamda, düşman askerlerini gözetleme ve dini boyutta yapıldı. En çok sınır bölgelerinde bulunan askerler

Yakalanan casus, kırk yaşlarında uzun boylu ve güçlü yapıya sahip bir adamdı. Kendini bu durumdan kurtarmanın bir yolunu aramayı sakın ve sessiz şekilde kaderini bekliyordu. Bir Kuzey Amerikalı vahşiyi korkunç işkenceler sırasında şarkı söylemeye iten güç cesareti değildir. Şu anda gördüğüm kurdun ki gibi çaresizlikti. Casusa sürekli olarak kurt darbeler indiriliyordu. Talihsiz adama öldürülmeden önce daha ağır işkenceler yapmak için hazırlıklar başladı. Aulun büyüklerinin onun nereden geldiğini, hangi uruğa mensup olduğunu ve saldırı girişiminde mi bulunacaklarını öğrenmesi gerekiyordu. Kamçı getirdiler, tutukluya acımasızca vurarak ondan her şeyi söylemesi istendi. Lakin casusun ağzından tek bir kelime dahi duyulmamış sadece acıları sonucu inleme sesleri duyuluyordu. Bazen “Allah” kelimesini net bir şekilde duyabiliyorduk. Kazaklar işkencelerine ara vererek tutsağın onlara tüm gerçekleri anlatmasını beklediler. Ne kırbaç darbeleri ne de vurulan sert tekmeler tutsaktan bir cevap alınmasını sağlayamadı. Kazaklar, yöntem değiştirerek tahta takozlar ve saçtan yapılmış kementlerin getirilmesini istedi. Nasıl bir işkence metodu uygulayacaklarına bakmaya yüreğim el vermedi. Çulameykama gitmeye karar verdim. Telengutlar, onlar için zevkli olan gösteriden ayrılmak zorunda bıraktığım için memnun değildi. Bütün gece uyuyamadığım gibi zavallı adamın acı çığlıkları bana kadar geldi.¹⁶⁷

arasında casusluk işlemleri aktif bir şekilde uygulanır. Casusluk ve posta teşkilatları bu dönemde öne çıkarak ehemmiyet kazandı. Türkler istihbarat yapılanmasını kısmen de olsa Çinlilerden örnek alarak uyguladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Altungök, “Orta Çağ Türk Dünyasında Haberleşme Kurumları: Casusluk ve Postacılık Faaliyetler”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2012), 173-211; Osmanlı Devlet’inde casusluk faaliyetleri XIV. yy. ve XX. yy.’da tam anlamıyla kurumsallaşarak aktif bir konuma geldi. Lakin kuruluş dönemlerinden bu yana bu faaliyetlerden yararlanılır. Özellikle Balkanlardaki fetihler ve yayılcı siyaset nedeniyle o bölgelerde istihbarat faaliyetleri daha bir önem kazanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde dört çeşit casusluk yöntemi vardır. Bunlar “gönüllü casusluk, ücretli casusluk, dil alma yöntemi, tüccar ve gezginlerin” getirdiği haberlerdir. Gönüllü casusluk modeli devletin ilk zamanları henüz kurumsallaşma sürecinde aktif olarak kullanıldı. Genelde Rumeli ve Balkanlarda şenlendirme ve iskân faaliyetlerinde yararlanıldı. Ücretli casusluk ise XVI. yüzyılın sonlarına doğru ilk defa sistematik hale geldi. Bu tarihlerden itibaren maaş alıp özel şekilde sadece casusluk faaliyetleri yapan kimselerden faydalanıldı. Dil alma yöntemi ise aralarında en çok kullanılan yöntemdir. Düşmanın veya husumetli sorun çıkaran bir bölgenin, askeri veya önemli bir kişisi esir alınarak konuşturulması suretiyle gerekli bilgileri alma işlemidir. Gezgin ve tüccarların her tarafa ulaşım ağı olması hasebiyle Osmanlı Devlet’i için önemli bir haber ağı olmaktadır. Birçok defa Osmanlı devlet adamları, tüccar ve gezginlerin gidip gördüğü, ulaştığı bilgilerden istifade etmek istediler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haldun Eroğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/34 (2003), 11-33; Kutadgu Bilig’de de casusluk hakkında şu ifadeler geçmektedir. “Kb.2349. Düşmana yaklaşmalı öncü güçleriyle Karargâh kurarken otuna, suyuna dikkat etmeli iyice. Kb.2350. Ordusunu iyi gözetmeli, dil yakalatmamalı Ordusunun az ya da çok olduğunu düşman bilmemeli. Kb.2351. Daha önce dil yakalamak gerek bu dilden düşmanın durumunu bilmek gerek. Kb.2352. Bundan sonra denkleme işini Düşmanın boynunu kesmeli ya da ezmeli başını. Kb.2353. Bu önlem almak ve uyanıklık olur Savaşta kim önlem alırsa o başarılı olur”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev. Ayşegül Çakan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020), 188.

¹⁶⁷ Her milletin kültürü ve gelenekleri uyarınca çeşitli sorgulama yöntemi vardır. Türklerde durum İslamiyet öncesi töre, kanun ve örfi gelenekler ile idare edilmiştir. İslamiyet’in hayatlarının her

Sabah olduğunda artık inleme sesleri duyulmuyordu ama aulda güçlü bir kargaşa ortamı hakimdi. Neler olduğuna anlam veremeyerek dışarı çıkıp öğrenmek istedim. Casusun cesedi çamurda işkencelerinin izlerini üzerinde taşıyarak öylece yatıyordu. Kazaklar hızla atlarını eyerleyerek hazırlıklarını sürdürdü. Casusun kendilerine en yakın uruk olan Şümekey¹⁶⁸ uruğundan olabileceğini tahmin ederek onlar üzerlerine gelmeden önce hiç beklemedikleri anda darbe vurup tehlikeyi bertaraf etmek istediler. Kısa sürede üç yüz kişi toplanarak Kenesarı'nın kişisel önderliğinde sefere çıkıldı.[219] Aulda bulunanlara ise Ulutau'dan uzaklaşmadan çevresinde dolanmaları emredildi.

Barantalarımızın¹⁶⁹ ayrılmasından sonra akşam yaklaşırken her zamanki gibi Djelduz ile sevgi dolu bir sohbet ile konuşurduk. Birden Djelduz bembeyaz kesilerek yaklaşan üç

alanına etki etmesi ile bu konuda da kıyas ve uygulama biçimleri İslami kaideye uygun hale gelmeye başlar. Abbasiler devrinde yapılan bir sorgulama da suçlunun önce kendi iradesiyle suçunu itiraf etmesi için daha ılımlı biçimde sorgulamalar yapılırdı. Sonuç alınamayınca kural ve kaideler gereğince işkenceler yapılmaya başlanır. Uygulanan metotlar ise “kırbaç, kamçı ve urgan” ile vücudu parçalanma noktasına gelene kadar şiddete maruz bırakmaktır. Uyuması ve dinlenmesine izin vererek şok anı yakalanarak ani bir şekilde uyandırılıp suç itiraf ettirme gayreti içine girilir. Ancak işlenen suç gereği mahkûma körükle hava verilmeye başlanarak tüm vücudu şişince durulurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Dal, *İslam Muhakeme Usulünde İşkençe* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 83; İslam Dini genel olarak işkenceyi yasaklar. Osmanlı Devleti döneminde de yasaklı bir durumdadır. Ancak Kanuni zamanında eklenen bir uygulamayla erkek veya kız kaçırılan kimselerin cinsel uzuvları kesilmesi yöntemi uygulanmıştır. “Pezevenklik” yapanlar için alının dağlanması cezası uygulanır. Hırsızlık yapan kimselere ceza olarak işkenceler yapılması makul görülürdü. Genelde uygulanan şiddet, işkençe yöntemleri “askıya alma, falakaya yatırma ve kırbaçlama” en çok tercih edilen metotlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülhalim Yılmaz, *Türk Ceza Hukukunda İşkençe Suçu (5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 94 ve 95. Maddeleri)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 46-47; Türklerin ve başka milletlerin uyguladığı önemli bir işkençe yöntemi vardır. “Mankurt” adı verilen işkençe yöntemini Kırgızların önemli şairi Cengiz Aytmatov Gün Olur Asra Bedel romanıyla bilim dünyasına hatırlattı. Kurbanın kafası kazınarak kanlar içinde bırakılır. Usta bir kasap gelerek bir deveyi orada keserek derisini parçalara ayırır. Bu parçaları kanlar içindeki kafaya sararak kurbanı dayanılmaz acılar verirdi. Kurban eğer ki ölmez ise kim olduğunu, nereden geldiğini, ailesini her şeyini unutarak adeta iradesi olmadan hayatına devam ederdi. Genelde bu kimseler ağır işlerde çalıştırılmak için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Samet Azap, “Kurtlar ve Mankurtlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/1 (2013), 279-287; Tatarlar ile Moğolların mücadelesinde “yastık kazanmak” gayesiyle esir düşmektense savaş meydanında ölmek tercih edilir. Yastık kazanmak düşüncesi, kişi öldüğü zaman öldürdüğü kimselerin ona ahirette köle olacağına inanmasıdır. Bunun için savaşta düşman öldürenin yastık kazanacağına inanılır. Moğolların Gizli Tarihinde Moğollara esir düşenlere “dingilbaş çivisi” ile işkençe edilerek öldürüldüğü söylenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Türk Savaş Sanatı* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 54.

¹⁶⁸ Kenesarı'nın bulunduğu yere yakın olan komşu bir kabile.

¹⁶⁹ Baranta faaliyeti bozkırda yağma, akın, çapul gibi anlamlara gelmektedir. Baranta tabiri aslında kişinin hakkını, kendisi alma durumuna verilen addır. Bozkırda asayişin zayıf olduğu zamanlar da halk kendi sorunlarını kendisi çözme yoluna gider. Özellikle Kırgız ve Kazaklarda Baranta faaliyetleri yakın tarihlerde kadar geçerliliğini sürdürdü. Baranta yapılabilmesi için haklılık payı olmalı ve bozkırın kırmızı çizgilerini aşmak gerekliydi. Taraflardan birinin diğerini dövmesi, öldürmesi, haksızlık etmesi veya namusuna bir sıkıntı oluşturmaması gerekir. Zira namus konusunda “nişanlısını kaçıрма, hanımına hakaret ve dil uzatma, kız kaçıрма” gibi ağır suçların işlenmiş olması lazım gelir. Meşru konumda bulunan kişi diğer tarafın mallarını, genellikle at, sığır, deve, koyun gibi varlıkları zorla gasp etme yöntemini uygular. Yetkili kişiye neden Baranta yaptığını açıklayamazsa eğer çok ağır şekilde cezalandırılır. 1822 yılında yeni Tüzükle beraber töre dışına çıkarılmış, Rus işgali ile birlikte 1868

atlıyı bana parmağıyla işaret etti. Tüylü giysiler içindeki atlılar barışçıl bir edayla aula girdi. Djelduz'un korkusunun nedenini anlayamamıştım ve ona bunu soracak zamanım olmadı. Zira onu takip etmemin uygunsuz olduğu yurda hızla girerek gözden kayboldu. Auldan bazı kişiler yaklaşan atlıları dostça selamladı. Telengutlara bu adamların kim olduğunu ve neden geldiklerini sordum. “Onlardan biri Djelduz’un nişanlısı yanındakiler ise onun yoldaşları” diye yanıtladı. Henüz başlık parası tamamlanmadığı için nikâh yapılamıyor. Nikah yapılamamasına rağmen güzel Djelduz çoktan büyümüş ve damat onunla evlenecekti. Bu cevap bende daha önce hiç hissetmediğim, tarif edilemez derecede acı verici bir duygu uyandırdı. Djelduz’a olan eğilimim o anda bana daha önce fark edemediğim kadar tehlikeli göründü. Zavallı kızın damadı görünce korkması, onun gelişinden memnun olmadığını, Asyalıların ağır pranga ve dayatmalarına karşı çıkamayacağını kanıtladı.

Kazakların geleneklerine göre üç şekilde evlenebilirsiniz. Bunlar; miras yoluyla, zorla kaçırarak ve ebeveynlerinin rızası olmak üzere üçe ayrılır. Eğer ki kadın dul kalmışsa, ölen kocasının erkek kardeşi veya erkek kardeşi yoksa amcası, o da yoksa şayet aileye en yakın akrabalarından biri ile evlendirilir. Yapılan bu evlilikler çoğu zaman mirasçılar açısından cazip gelmesede de bozkır geleneklerinde çok eski zamanlardan bu yana uygulanır. Kazaklarda kaçırmaya dayalı evlilik türü en yaygın görülenidir. Her baranta yaptıkları akın sonucu develer, atlar ve koyunlar gibi kadınları da ganimet sayarak aralarında paylaşıp bu kadınların yasal eşleri olur. Son metot ise ebeveynler kabul ederse kız ve erkek çocukları çoğunlukla beşikte birbirleriyle nişanlanır. Fakat anlaşılın başlık parasının tamamı ödenmeden evlilik tamamlanmaz. Bu anlaşma gereği damadın belirli aralıklarla gelini ziyarete gelmesine izin verilir. Hatta düğüne az bir zaman kaldıysa damat evliliğin tüm haklarına sahip sayılır. Bozkır geleneklerine göre başlık parasının büyük bir bölümü ödendiği için evliliği sona erdirmesinden korkmanıza gerek yoktur.¹⁷⁰

yılında çıkan kanunla mahkemeler Baranta faaliyetine karar verecektir. 1920 yılı itibariyle SSCB hükümetinde Baranta'nın suç sayılması ve tamamen yasaklanması kararlaştırıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Donuk, “Baranta”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/64-65.

¹⁷⁰ Eski Türk geleneklerinde evlilik çok büyük öneme sahiptir. Diğer milletlere kıyasla biraz daha içe dönük evlilik ve soyu koruma çabaları bulunmaktadır. Bunun ilk ve belki de en önemli örneklerinden birisi “Lao-shang Chanyü” (Kiok Han) ile Çinli elçinin arasında geçen diyalog da rastlanır. Çinliler Hunların aile yapısını eleştirerek baba ve oğulların aynı çadırlarda yaşadıkları ve babalara bir şey olması durumunda oğlunun veya amcasının ölen kişinin eşiyle evlenmesini barbar ve terbiyeden yoksun olarak değerlendirir. Lao-shang bu eleştiri üzerine bizler bu evlilikleri soylarımız ailelerimiz kaybolmasın diye yaparız. Kaybolmasın ki aileler arasında yönetim problemi olmadan herhangi bir

Zavallı Djelduz'un nişanlısı iki yıldır onu ziyaret edememiş ve görünüşe göre bu sefer kararlı bir niyetle ona gelmişti. Süslü bir yurdun kenara kurulup ayrıldığını fark ettim. Toplanan yaşlı kadınların Djelduz'u zorla yurda götürdüklerini gördüm.[220] Kısa süre sonra tam anlamıyla bozkır vahşisi olan damat ortada görünmeye başladı. Damat doğruca yurda girmeye çalıştı, ama yaşlı kadınlar onun üzerine atılarak herhangi bir şey ile dövmeye başladı. Hatta bazıları yerden çamur parçalarını alarak damadın üzerine attı. Damat yoldaşlarının yanına dönerek onlardan yanlarında bulunan eşyalarını istedi. Eşyaları alarak kadınlara doğru gidip bütün hepsini onlara hediye etti. Yaşlı kadınlar hediyeleri kabul etti. Ancak damat yurda doğru hamle yapınca bir kez daha damada doğru yumruklarla koştular. Aynı durum birkaç kez tekrarlandı. Damat yine yoldaşlarının yanına giderek bu sefer ne var ne yoksa vermelerini istedi. Tüm her şeyi lanetli cadılara hediye olarak veren damat sorunu çözdü. Damadın hiçbir şeyi kalmayınca sanırım hediyelerden tatmin oldular. Damadı Djelduz'un bulunduğu çadıra alarak kendileri de yurtlarına dağıldı. Böylelikle her şey yeniden sakinleşti. ¹⁷¹

iktidar mücadelesine meyil bırakmaksızın devletin siyasi ve sosyal iktidarının devamını sağlamaları gerektiği için yapıldığını söyler. Bunun üzerine Lao-shang Çinlileri eleştirerek sizde akrabalık bağları gün geçtikçe zayıflıyor ilişkileriniz kopma noktasına geliyor ve kaçınılmaz son olan savaşları kendi içinizde yaşamaya başlıyorsunuz. Hatta soylarınızı ve soyadlarınızı kaybederek büyük yıkımlara neden oluyorsunuz. Bizler sizin gibi yapmadığımız için bir arada kalarak daha güçlü bir izlenim veriyoruz der. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pulat Otkan, *Hunlar* (İstanbul: İş Bankası, 2008), 74-75.

¹⁷¹ Türkler çok eski zamanlardan bu yana varlıklarını devam ettiren ender milletlerden biri olmuştur. Evlilik ananeleri günümüze kadar farklı çeşitliliklere uğrayarak gelmektedir. İslam öncesinde yaşayan Türkler kendi aile ve boylarını oluşturan uruklardan kız almaz ve vermezlerdi. O dönem için devleti idare eden boyun “dünür boyları” bulunmaktadır. Uygurların kız aldıkları boy “buğu” boyudur. Büyük Hun Devleti’nde Mete Han’ın oğullarına “Hu-yen, Hsü-pu, Chü-lin ve Lan” gibi önemli boylardan kız aldıkları söylenir. Zaman içerisinde bu dünür boylar halk ve hükümdar kanadından da önemli bir yer sahibi olur. Kız isteme, söz kesme törenlerinin çok eskiden at üzerinde yapıldığı da kaynaklarda anlatılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2019), 308, 320; Kayıtlar da evlilik isteği ve nişanlanma olaylarının her dönemde farklılıklara uğradıkları, şartlara göre adet ve geleneklerin olduğu belirtilir. Çin kaynaklarına göre eski Orta Asya geleneklerinde nişanlanma erkeğin kızın saçına bir tüy takması ile sembolize edilir. Yakut el Hamavi’nin aktardıklarına göre Türklerde nişanlanma olayı erkeğin kızın açık saçlarına bir örtü atması ve kızın o örtüyü örtmesi ile sonuçlanan bir olaydır. Örtüyü örtmek evliliği onayladığının simgesi olarak kabul edilerek o andan itibaren kimse onlara karışmaz. Türk kültüründe evliliğin sembolleri “gerdanlık, küpe ve yüzük” üçlemesi üzerinedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Aydemir, “Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak ‘Gerdanlık, Küpe ve Yüzük’”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* 282 (Haziran 2010), 20-23; Doğu Uygur geleneklerinde öncelikle düğünde verilecek olan at ve sığır miktarı belirlenir. Damadın yakınları atları kazdıkları çukur bir alana getirir. Kızın akrabaları içlerinden beğendiğini seçerek atın üzerinde o çukurdan çıkarsa o at artık ona ait olur. Eğer ki başaramaz ve düşerse başka at seçme hakkı tanınır. Tüm atlar dağıtılsın kadar bu işlem devam etmektedir. Düğün günü misafirler kırmız ve koyun etleriyle ağırlanır. Unvan ve kişilik ayırt edilmeksizin herkes keçelerin üzerinde oturarak dilediğince yiyecek eğlenir. Gece eğlenmeye devam etmek isteyenler geç saatlere kadar içer. Yarın sabahına kız anne ve babasının yanına gider. Damadın ailesi yanında bir at sürüsü getirerek anne ve babasının da istedikleri atları seçmelerini sağlar. Tüm aile kızlarıyla vedalaşarak düğün faslı sonlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgun Almas, *Uygurlar* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 185; Evlilik zaman içinde başka kültürlerin ve coğrafyaların etkisiyle bazı farklılıklara uğrayarak günümüze kadar ulaşır. Yörüklerde

Önceki gün gördüğüm işkence ve yeni gelen damadın zorunlu nezaketi, Kazak hayatından o kadar iğrenmeme neden olmuştu ki bir an önce esaretten kurtulma düşüncesi içimde bulunan tüm duyguları bastırdı. Her geçen gün bu canilere yakalanma korkusu ile ertelediğim kaçışı düşününce bir gün vicdanımın beni acımasızca suçlayacağını düşündüm. Bu duyguların üzerimde bıraktığı ateşli etkiyle hemen o gece kaçmaya karar verdim. Aslında bu niyetim anlık olarak alınmış bir karar değildi. Çünkü uygun koşullar oluşmaya başladı. Bulutlar gökyüzünü esir almış, semada çok karanlık bir gece bekleniyordu. Kenesarı'nın yokluğundan istifade eden telengutlar görevlerini daha da ihmal etmeye başlayacak geceyi benim çulameykamda geçirmeyeceklerinden emindim. Boş zamanlarımda kaçış planımın üzerinde düşüncelere dalıyordum. Kendimi zihinsel olarak bütün sonuçlara hazırladım. Hava henüz daha kararmamışken aulda dolaşmaya çıktım. Rüzgâr dört ana nokta üzerinden eserdi. Dolaştığımda rüzgârın hep aynı yönden estiğini ayırt ettim. Bu durum doğru yönden sapmayacağım konusunda bana güven verdi. Aul bu sırada Çubar-Tenis Gölü'nden çok da uzakta olmayan Kargal Nehri üzerindeydi. Müfrezemde bulunurken bölgenin coğrafyasını büyük bir dikkatle incelememin nimetlerinden faydalanacaktım. Rus müfrezeleri tarafından kalıcı olarak işgal edilen Kargal'a yakın tahkimatları hatırlamaya çalıştım. Djarkain-Agaç ve Aktau, Kargal'a yakın tahkimatlar olmakla birlikte yaklaşık olarak 500 verst uzaklıkta bulunuyordu. Djarkain-Agaç kuzeyde, Aktau ise Doğu'da bulunmaktaydı. Ben Aktau'ya kaçmayı tercih ettim. Zira oradaki yol benim için daha kesin gözükiyordu. Aktau'nun 150 verst solunda kalan tanıdığım yerler olan Ulutau dağlarını görebilirdim. Kengirey Nehri'nin akıntılarını takip ederek Sarı-Su'ya ulaşabilirdim. Sarı-Su'dan yukarı ilerleyerek Aktau'dan 60 verst mesafede bulunan Sarı-Su gözcülerine sığınma şansım olabilirdi. Bu yollar bana üzerinde tatsız karşılaşmalardan kaçınmayı sağlayacak faydalar getirebilirdi.[221] Eylül ayında kimse Sarı-Su kıyılarında dolaşmak istemez. Her yerde iki at için yem ve ot bulunabilir yaklaşık altı gün içinde Aktau'ya

ki adetler eski geleneklerle büyük benzerlik gösterir. Üç aşamada evlilik olayı sonuçlanır. Evlilik öncesi, Evlilik sırasında ve evlilik sonrası olmak üzere bölümlenir. Öncelikle babaların rızasıyla evlilik için kadınlar civar yerleşimlere kız bakmaya gider. Fakat anneler öncelikle geline kendi bakmak için onun çalışırken yanına giderek inceler. Ağız kokusu, dişlerin durumu, görme duyusu, bacaklarında aksaklık, bedeninde herhangi bir engel olup olmadığı gibi durumlar incelenir. Beğendiği vakit önce oğlunun onayı sonra babanın onayı alınarak istemeye gidilir. Adetleri gereği isteme faslı başlamadan önce boş bir kap ve testi getirilir. Kızdan testiyi doldurması istenir. Kız suyu kaba doldurursa gönlü var anlamına gelir. Ancak boşluğa dökerse gönlünün başkasında olduğu anlamına gelir. Gönlünün başkasında olması sonucu selamet dilenerek evden gidilir. Gönlü varsa söz babalara geçerek kız istenir. Eğer ki başlık ve şartlarda anlaşılırsa artık çiftlerin evliliğinin hazırlık aşamasına geçilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, "Yörüklerde Kız isteme Adetleri Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri 25-26 Mayıs 1998* (İstanbul: Globüs Dünya Basımevi, 2000), 207-212.

gidilebilirdim. Altı gün içinde özgürlüğümü yeniden kazanma fikri bana büyük bir zevk ile umut verdi. Kendimi güçlkle beni yolda bekleyen zorlukları ve tehlikeleri düşünmeye zorladım.

Yurtlar arasında, her zaman olduğu gibi, dolaşan çok sayıda at vardı ve her ihtimale karşı yakınlarda bulunuyorlardı. Tek yapmam gereken iki tane iyi atı seçmek. Birkaç gün önce Kazakların baigası yani yarışları vardı, burada iki atın diğerlerini geride bırakarak yarışı kazandıklarını gördüm.¹⁷² Neyse ki bu atlar sefere götürülmeyle Kenesarı'nın eşinin yurdunun önüne bağlandı. Yanıma silah almayı düşünmüyordum; Zaten neden alacaktım? Bütün bir asi orduyla karşılaşırsam eğer zaten şansım olmazdı. Yurduma dönmeme sağlayacak olan mızrak, kılıç veya herhangi bir silah değil, başarı sadece atların toynağına bağlı bir durumdaydı.

Hava kararıp da akşam olduğunda artık çulameykama döndüm. Telengutlar akşam yemeği için bana koyun eti getirince yemeye başladık. Telengutlarla sanki hiçbir şey

¹⁷² Bozkırda yaşam sert ve zordur. Ortalama olarak MÖ. 10 bin yılında köpek, MÖ. 8 bin yılında koyun ve keçi gibi hayvanlar evcilleştirilerek insanların beslemesi ile avcılık ve toplayıcılığın arasına zamanla göçebelik kültürü de dahil olmaya başlar. Atın evcilleştirilerek günlük kullanım ve yetiştiriciliğinin yapılması ile tarih sayfaları yeni bir uygarlığın ve kültürel değişimin içinde kendini bulacaktır. Bozkır hayat tarzının olmazsa olmazı atlardır. Çünkü köpek, koyun, keçi gibi hayvanlar beslenme ve iktisadi hayatta çok büyük bir öneme sahipti. Ancak atların evcilleşerek ağır yüklerin taşınması ve savaşlarda kullanılması sonucu sürat kabiliyetleri ile kıtalar aşılmaya başlanır. Bu sayede atı iyi kullanabilen kavimler Eski Çağ ve Orta Çağ zamanlarında önemli bir yer elde ederler. Kaşgarlı Mahmut atlar ve Türkler hakkında "At Türk'ün kanadadır." Sözleri ile Türkler için atın ne kadar önemli olduğu vurgusunu yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kayrat Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)", *Gazi Türkiyat Dergisi* 16 (2015), 111-128; Türklerin genel anlamda hayatı üç safhada geçmektedir. "Av, sürü ve akın" işlemleri Türklerin rutin faaliyetleridir. Bütün aktiviteleri hep at üstünde yaparak adeta ata yapışık yaşayan bir budun olarak anıldıkları zamanlar olmuştur. Türkler coğrafya ve hayvanlarının yaşamı gereği yaylak ve kışlaklar üzerinde sürekli belirli zamanlarda git gel yaparak yaşamlarını bu olgulara göre dizayn eder. Türkler savaş kadar eğlenmesini de bilen eğlenceyi seven milletlerden biridir. Lakin eğlence kültürlerinde bile at büyük bir yer kaplar. "Beyge" adı verilen at yarışları en önemli etkinliklerden biridir. Kız ve erkekler toplanıp yarışarak ortaya konulan büyük ödülü kazanmaya çalışır. Tek yarışlar değil başka oyunlarda bulunur. "Çögen" "cirit" ve "Kök Böri" oyunları en sık rastlanan oyunlardır. Çögen oyunu günümüz polonun ilk versiyonudur. Cirit günümüzde hâlâ oynanır. Kök Böri oyunu ise yapı gereği diğerlerinden farklıdır. En hızlı ata bir binici binerek atını sürmeye başlar. Fakat kucağında bir oğlak, sığır veya farklı bir hayvanın eti bulunur. Diğer biniciler, et olan kişiyi kovalayarak elindeki eti almaya çalışır. Kız ve erkek karışık oynar. Hatta birçok defa kızlar oğlak etini taşıyarak ellerinden almasına izin verdiği kişiye bir nevi evlenmek istediğini belirtir. Eğer ki istemediği bir kişiye kırbaç ile kendisine yaklaşan biniciye sert darbeler indirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çerçevesinde At", *Asya Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 1-12; Eski Türkler hayatının büyük bölümünde kullandığı atı gökten onlar için indirildiğine inanır. Ayinlerde kurban edilmişler ve sahiplerinin ölmesi sonucu açılan kurganlar da onlarla beraber gömüldüklerine birçok defa rastlanır. Yağış (kurban) kültürünün en çok tercih edilen hayvanıdır. Türk atlarının en dikkat çeken özellikleri boylarının yaklaşık "140 cm" olması, ufak yapılı, uzun ince bacaklı, küçük başlı, kulaklarının diğer türlerine nazaran çok küçük olması gibi özellikleri dikkat çeker. Tabiatın getirileri gereği diğer türlerinden kötü görünmesine karşın adeta yorulmak bilmeden koşması, dayanaklı olması, ayakta dinlenmesi ve boya değil de enine doğru genişlemesi ile direk ayırt edilir. Belki de hepsinden önemlisi uysal ve sahibine olan sadakati ve itaatiyle adeta binicisinin dostu olur. Ali Ahmetbeyoğlu, *Ath Şehirliler* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 43,47.

olmamış gibi konuşarak hatta onların Djelduz'a olan tutkularım hakkındaki şakalarına güldüm. Londralı dolandırıcıların imreneceği şekilde telengutlardan birinin bıçağını çalarak çulameykanın en karanlık köşesine fırlattım. Telengut bir süre sonra bıçağının yokluğunu fark etti. Hemen birkaç şaka yaparak telengutun dikkatini dağıtınca bıçağın çulameykada kalmasını sağladım. Yemekten sonra biraz daha konuşunca telengutlar her zamanki gibi beni bağlayınca üçümüzde yattık.

Uyuyormuş gibi yaparak sinsice telengutların gitmesini sabırsızlıkla bekledim. Telengutlardan biri çulameykadan ayrıldı. Diğeri de kısa bir zaman sonra yanıma gelerek uyuyup uyumadığımı kontrol edip diğerrinin peşinden gitti. Hiç zaman kaybetmeden sabah bıçağı attığım yere doğru sürünerek bıçağı bulmaya çalıştım. Bıçağı bulmak için karanlıkta çok uğraş verdim. Nihayet sonunda sazlık parçalarının arasından bıçağı bularak yerime döndüm. Hemen işe koyularak tek bir yerden ipi kesmeyi başarabilmişim artık gerisini yapmak en kolay işti. Telengutlardan biri aniden çulameykaya dönünce bu öngörülemez durum beni yıldırım gibi çarptı. Hava çok karanlık olduğu için telengut hiçbir şey görememişti, ancak kaçışım şimdi daha da zor bir hal aldı. Soğuk rüzgâr onu uyandırmadan çulameykanın hıdırlarını¹⁷³ açmak imkansıza yakın gibi görünüyordu, zira telengut tam girişte uyuyordu. Diğerr taraftan kaçışımı eğer ki ertelersem telengutlar iplerimin kesildiğini görünce niyetimi anlamış olacaktı.[222] Sahte başarı ile kesin başarısızlık arasında herhangi bir fark olmayacağını düşündüğüm de tüm riskleri göze alarak başladığım işe devam etmeye karar verdim.

Telengutun uyumasını beklemeye başladım. Çok geçmeden telengutun horlama sesleri duyulmaya başladı. Hemen işe koyularak birkaç bıçak darbesiyle birlikte iplerimden kurtuldum. Telengutlar kaçtığını beni çözmeye geldikleri vakit anlayabilsinler diye yattığım keçeyi yığın halinde kabarttım. Bu sayede benim soğuktan üşüyerek keçeye tüm bedenimle sarılıp korunmak istediğimi düşüneceklerdi. Köşede daha önceden

¹⁷³ Çadır göçebe olarak yaşamak zorunda olan toplumlar için en önemli konaklama malzemelerinden biri olarak yer alır. İslamiyet ve Kuran-ı Kerim'de hakkında belirli kıssalar ve hadisler de yer bulan bir materyaldir. İlahi kitaplarda söz edilen ve yaratılanlara verilmiş bir lütuf olarak bahsedilir. Çobanlar, aileler ve savaş durumundaki askerler çadırlardan yararlanır. Hıdr denilen bölmeler ile çadırların odaları ayrılmaktadır. Bazen bir örtü, bazen bir perde kullanılarak çadırların içinde bölmeler ve özel alanlar oluşturulur. Türklerde çadırlara çeşitlerine göre isimler verilirdi. "Ev, oba, otağ, kerege, çerge, alaçuk, kapa, çum, ve çatır" gibi adlandırmalar kullanılır. Eski Türklerde çadırın üzerinde hilal gibi semboller görülür. Genel olarak kullanılan ve en çok karşılaşılan metodu sopaların yere çakılarak üzerinin keçe gibi materyallerle örtülmesiyle oluşturulan yöntemdir. Bu yönteme Türklerle beraber Kızıl Derililerde de sıkça rastlanır. Türk ve Moğollarda en yaygın kullanılan çadır tipi "Yurt" "Topak Ev" "Kiyiz Üy" (Keçe Ev) gibi adlandırmalarla anılan kubbeli çadırlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "Çadır", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/158-162.

hazırladığım, yolculuk boyunca bana gerekli olacak yiyecekleri barındıran bir çuval vardı. Hemen onu da yanıma alınca artık en zor işi yapmak kaldı. Hareketlerimi olabildiğince sessiz şekilde devam ettirip tüm dikkatimle çulameykadan çıkmaya çalışıyordum, bir anda yılanı basmış gibi oldum. Telengutun üzerine basmıştım, şansım yerindeydi, çünkü telengut ağır bir uykuda olduğundan birkaç kez homurdanarak uykusuna devam etti. Tüm dikkatimi toplayıp büyük bir cesaretle telengutu geçerek çulameykanın eşğine eğilip rüzgârın en hafif estiği an keçeleri kaldırdım. Güvenli bir şekilde çulameykadan çıkmayı başardım.

Kaybedecek zamanım olmadığı için hızlıca atların bağlı oldukları yere koştum. Gündüz dahi çözemeyeceğim bir çeşit Kalmuk düğümüyle birbirleriyle karışmış vaziyette bulunuyordu. Yanıma aldığım telengutun bıçağı bana İskender gibi hareket etme imkânı sundu.¹⁷⁴ Aulun bir köpeği yanıma gelerek bana bakıp havlamadan sessiz sessiz ulumaya başladı. Herhangi bir mucize veya keramete inanmadığım gibi Kazaklar uyanık olsalar bile bu ulumayı duymaları mümkün değildi. Köpeğe minnettar kalarak atları sessizce tarlaların arasına sürmeye başladım. Djelduz'un geceyi geçirdiği çadıra son bir veda bakışı atarak 50 kulaç uzaklaşınca atlardan birinin üzerine binip diğerini de yedeğe aldığım gibi doğuya kaçmaya başladım.

¹⁷⁴ MÖ. 337 yılında "II. Philippos" bütün Yunan şehir devletlerine bir çağrıda bulunup Hellen birliğini kurarak yeni bir siyasi teşekkül oluşturdu. Sparta bu birliğe katılmayarak dışarda kalmayı tercih etti. II. Philippos'un bu çağrıda bulunmasının nedeni Perslerin Anadolu ve Yunan şehir devletlerinin sınır bölgelerine kadar dayanmış olmasından kaynaklanıyordu. Oluşturulan yeni siyasi kütleye "Hellen Birliği" adı verildi. Yunanlılar ve Makedonyalılar büyük bir ordu oluştururken 46 yaşında suikasta uğrayan II. Philippos'un ölmesi sonucu 20 yaşındaki İskender Pers Ordularının üzerine gidecek komutan olarak seçildi. Öncelikle arkasını sağlama almak isteyen İskender Trakya ve Tuna'daki kabilelere baş eğdirerek Anadolu'ya geçti. Biga yakınlarında "Granikos Savaşı" adı verilen mücadele de İskender Anadolu'yu hakimiyeti altına aldı. Perslerin topraklarına yönelen İskender III. Darius'u mağlup ederek Perslere ciddi hasarlar verdi. Seferlerine devam eden İskender "Suriye, Filistin ve Mısır'ı" topraklarına kattı. Eski Mısır'a hayat vermek isteyen İskender kendi adını verdiği "İskenderiye" şehrini kurarak burada önemli bir kütüphane ve ilim merkezi oluşturdu. "MÖ. 331 tarihinde Gaugamela Savaşıyla" birlikte Persleri bir kez daha mağlup ederek "Asya Kralı" unvanını aldı. Bir sonraki hedefi olan Hindistan üzerine savaşa gitmek isterken kısa bir süre sonra hastalanarak hayata gözlerini yumdu. İskender'in ölümü sonrası oluşturduğu imparatorluk kısa bir süre içinde dağılmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğba Kuşçu, "Ege-Yunan Uygarlıkları", *İnsanlığın Serüveni*, Ed. Ahmet Taşağıl vd., (İstanbul: İstek Yayınları, 2018), 117; "Midas'ın babası Gordios" çiftçilikle uğraşan bir köylüdür. Sabanına konan kartal üzerine bu durumu kahinlere sorar. Kahinler o zaman karışıklıklarla uğraşan Gordion şehrine ilk arabasıyla giren kişinin Gordion hâkimi olacağını söyler. Şehre ilk giren kişi Midas ve ailesi olur. Midas kral ilan edilerek Gordion'un problemlerinin çözüleceğine inanırlar. Bu kehanetin üzerine simgesel olarak hatırlanması için ilk girdikleri arabaya bir düğüm atarak her kim ki bu düğümü çözerse Asya hâkimi olacaktır, diyerek bir kehanette bulunurlar. İskender'in Perslerin üzerine gideceği vakit psikolojik üstünlüğü ele almak için bu düğümü çözdüğü, bu sayede Asya'nın hâkimi olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Mehmet Berk, *Antik Kaynaklara Göre İç Batı Anadolu'nun (Phrygia) Jeopolitiği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 115-116.

Atlarım o kadar yüksek hıza ulaşmışlardı ki nefesim göğsümde sıkışıyordu. Rüzgâr arkamdan takip ederek hızıma hız kattı. Rüzgârın delici uğultuları atlarımı herhangi bir kırbaçtan daha fazla kamçılardı. Fırtınanın ışıltısına hayranlık duyuyordum, tıpkı başka bir zaman sessiz bir gün batımına hayranlık duyduğum gibi. Doğadaki unsurların mücadelesi duygularımın heyecanına eşlik ediyordu. Kalbim sanki göğsümden fırlayacakmış gibi güçlü bir şekilde atıyordu. Ancak bunun nedeni korkudan değil özgürlüğüme kavuşacağım için duyduğum hazdan kaynaklıydı. Tüm özgürlüğümü hissederek havayı açgözlülükle içime çektim. Atlarımı yarım saat kadar sonra dizginledim. Zira şimdiden auldan on beş verst mesafe uzaklaştım. Gecenin geri kalanında, zaman zaman bir attan diğerine geçerek hız kaybetmeden uzaklaşmaya devam ettim. Sabaha doğru hava açılarak şafak sökmeye başladığında doğru yönde olduğuma ikna oldum. Ne kadar verst kat ettiğimi öğrenmek için birçok şeyimi feda edebilirdim. [223] Etrafımda ayırt edici hiçbir nesne bulunmuyordu. Eğer ki varsa da bölgeye yabancı olduğum için ben nerede olduğumu bilmiyordum.

Bütün gece at sürmeme rağmen özgürlük umutlarımdan dolayı yorgunluk hissetmedim. Fakat atları dinlendirmek için konaklamak gerekiyordu. Kaçışım şu an aulda fark edilecek muhtemelen hemen peşime düşeceklerdi. Ancak auldan en az elli verst uzaklıktaydım. Bundan ötürü kendimi güvende hissediyordum. Konaklamak için seçtiğim yer dört bir taraftan tepelerle donatılmış doğal korunaklı bir yapıdaydı. Küçük bir kenarda kalın otlar büyümüş onlarda atlarım için fazlasıyla yeterliydi. Atları öldürmekten korktuğum için bir müddet onları ileri geri sürdüm. Çok uykum gelmesine karşın çimlere yeni ayak bastım. Nihayet atlarım yeterince soğuduğunda onları otların lezzetiyle bırakıp bende ölü bir adam gibi uyudum.

Ne kadar uyduğumu bilmiyordum, uyandığım vakit gökyüzü bulutlarla kaplanmış ve güneşe bakarak saati söylemek imkânsız gözüküyordu. Çok acıktığım için çantama koyduğum kurutu yemek istemiştım ama ne yazık ki kurutu eriteceğim bardağı almayı akıl edemedim. Kurut suyla seyreltilmediği sürece yenemezdi. Çaresizlik insana birçok şey öğretiyormuş, hemen çevrede bulunan yapraklardan uzun olanlardan birini seçerek kahvaltı yapmak istiyordum. Ufkun kenarından birkaç atlı gördüğüm vakit mütevazı kahvaltıma başlamadan son vererek hemen temkinli bir pozisyona geçtim. Bulduğum yer tamamen korunaklı olduğu için biniciler yanıma yaklaşmadan beni göremezdi. Onların beni bulmasını beklemektense bir an önce onlardan uzaklaşmayı tercih ettim. Mutlaka bu korunaklı olan alanı da hiç şüpheye yer bırakmadan arayacaklardı. O zaman

kaçmak için bir fırsatım olmayabilirdi. Atlarım yemek yiyip dinlendikleri için şu an çok dinç ve sağlıklı görünüyordu. Hemen korunaklı alandan çıkarak hızlıca atlarımı sürmeye başladım. Benim arkamdan atlılarda son hızda atlarımı sürmeye başladı. Çok fazla vakit olmamıştı, süvarilerin atları yavaşlamaya ve aramızdaki mesafe gittikçe açılmaya başladı. Aradan iki saat gibi bir süre geçtikten sonra onları tamamen atlatmayı başardım. Seyir halinde olan atları zaten yorgun oldukları için benim dinç atlarımı takip edemeyerek durmak zorunda kaldı. Tanrıya teşekkür için bir dua da bulundum. Biniciler yarım saat önce gelmiş olsalardı, beni uyurken bulacaklar ve tekrar yakalanacağım için beni ağır işkenceler ve en sonunda kuvvetle ihtimal ölüm bekliyor olacaktı.

Akşam olurken hava açılmaya başlamış, rüzgâr yerini güneşin ışıklarına bırakmıştı. Kuzey yıldızını gökyüzünde bulduğumda sol omzumu ona doğru çevirerek bütün gece hiç durmadan atlarımı sürdüm. Gece olunca ay gökyüzündeki yerini aldığı vakit karanlık dünyamızı ışıklarıyla aydınlatmaya başladı. Merak içinde Ulutau Dağlarını görmeyi umarak sol tarafa bakıyordum. Ufukta düzensiz şekiller fark ediliyordu. Ancak dağlar mı yoksa bulutlar mı olduğunu tahmin etmek zordu. İlerlemeye devam ettikçe şekiller oturmaya başladığında buranın Ulutau Dağları olduğundan emin oldum. Uzaktan bana tanıdık gelen zirveleri ve dahası iki ay önce bulunduğum Edige'nin mezarının olduğu dağı tanıdım.[224] Yaklaşık üç saat sonra doğrudan doğuya akan ve Kengireylerden biri olduğunu düşündüğüm küçük bir dereye ulaştım. Ertesi gün tüm işaretlere bakılırsa Sarı-Su Nehri'ne ulaşmışa benziyordum. Sarı-Su Nehri'ni bundan sonraki yolculuğumda bir kılavuz olarak kullanacaktım.

Yolda kimseyle karşılaşmamıştım, esaretten kaçma arzusu dışında hiçbir şey bana yolculuğun ağır şartlarına dayanma kuvveti veremezdi. Yorgunluğuma hiç aldırış etmeden sadece atları önemseyerek yola devam ettim. Alışık olmadığım yiyecek yoksunluğu ve yağmurun sürekli ıslattığı kıyafetlerimi değiştiremediğim için uzun süren yolculuğun insanda oluşturduğu yalnızlık hissi ve yaşadığım olaylar sağlığım konusunda bana ciddi bir tesir oluşturdu. Bazen düşüncelerimin beni karamsarlığa ittiğini hissettim. Gündüz gözüyle dahi fantastik olaylar görüyordum. Bir an dahi olsun huzur içinde uykuya dalamadım. Ben uyurken sürekli birilerinin bana yaklaştığını ve atlarımı esaretlerinden kurtararak bozkır boyunca benden kaçmaları düşüncesi bana güzel bir uykuyu zehir kıldı. Kendimi daha sakin ve bilinçli hissettiğim zamanlarda daha kaç verst gitmem gerektiğini hesaplamaya çalıştım. Böyle stresli ve tehlikeli yolculuklarda zaman kavramının çok yanıltıcı olduğu bilinir. Ara sıra bana çok yavaş ve

sessiz gidiyormuşum gibi geliyordu. Yolun çoğunu dinlenerek geçiriyormuşum hissi beni tedirgin ediyordu. Bazen yollarda fırtına gibi süzıldüğümü hissettim.

Bir sabah, kasvetli düşüncelere dalmış halde atları sürerken, birdenbire önümde bir saman yığını gördüm. Bu aslında bir yığın değil Kozak volostunun bir işaretiydi. İşareti görmenin bende yarattığı hazzı kelimelere dökmek çok zor, atlarım da uzun ve meşakkatli yolun sonuna geldiğimizi anlayarak son hız koşmaya başladı. Çok geçmeden sürü gözükmeye başlayarak atlar tam ortadaki kazık etrafında dönmeye başladı. Göz alıcı manzara beni büyülediği için bir an olsun gözlerimi ayıramadım. Tüm hızımla sürünün ortasına doğru ilerledim. Aniden gür bir ses duydum. “Ah sizi boş adamlar sürüsü” ardından kafamın üstünden bir kurşun geçti. Kılıçlarını çekmiş iki Kozak doğruca bana koştu. Yere atlayıp onlara bağırarak kendimi ve derdimi anlatma fırsatını zor buldum. “Durun Hemşerilerim”! Kozaklar beni sürülerini çalmaya gelen çaresiz savaşıtlardan biri sandı. Üzerimde Ortodoks olduğumu düşündürebilecek hiçbir şey bulunmuyordu. Eski kapitone kumaştan yapılmış bir sabahlık ve kırmızı malahai¹⁷⁵ beni tam bir Kazak gibi gösteriyordu. Bronzlaşmış tenim, tozlu ve sakallı yüzüm tanınmama fırsat vermiyordu. Bütün mesele birkaç kelimeyle anlaşarak Kozaklar beni kendilerindenmiş gibi görüp, Tanrı'nın bir emanetmişçesine davrandılar. Aynı gün ben Aktau'ya gitmek isteyince, beni kırmayıp Aktau'ya kadar bana eşlik ettiler.

Bir ay sonra Petropavlovsk'a ulaştım.

BARON U-R (P.K. USLAR)

¹⁷⁵ Bir tür eski köylü başlığı, kürklü ve kulaklıklılı büyük bir şapkadır.

4. SONUÇ

Petr Karloviç Uslar, Kenesarı'yı tutuklayıp bozkırdaki ayaklanmayı bitirmek maksadıyla Kazakların üzerine gönderilen o zaman ki en büyük müfrezede yer aldı. Günümüz Kazakistan Cumhuriyeti'nin ve Türk tarihinin kıymetli şahsiyetlerinden biri olan Kenesarı'nın, bu dönemde hangi koşullarda nasıl bir mücadele tertip ettiğinin anlaşılması açısından birinci derece kaynak bırakır. Kaderin bir cilvesi olarak Uslar o gün için Kazaklara esir düşmemiş olsaydı eğer, ortaya böyle nadide eser çıkmazdı. Kazakların yaşantısı, kültürü ve bulunduğu çağın getirilerine olan bilinmezliğe katkısı olmayacaktır. Uslar toplamda dört ay boyunca Kazak topraklarında bulunmuş, kendi mesleğinin ve ilgi alanlarının getirisi olarak kültür ve coğrafya için önemli analizlerde bulunmuştur. Kazaklar ve Türkler hakkında anlatılan birçok efsane ve mitolojik öğelerin tanığı olarak büyük çoğunluğunun doğruluğuna katkıda bulunur.

Eserimizin ve tarihi kaynakların anlatımına göre Çarlık Rusya, Kazakların üzerine 1844 yılında en kararlı birliklerini gönderdiği vakit dahi bu sayı Kozak, Rus ve Kazaklar dahil bin kişiye zor ulaşır. Kenesarı'nın emri altında olan askerlerin kanaatimizce üç ile beş bin kişi olduğunu düşünmekteyiz. Ancak metinde de tüm açıklığı ile görülmektedir ki, Kazaklar değişen dünya düzenine birçok Türk devleti gibi ayak uydurmakta zorlanır. Maziye dayanan savaş stratejileri ve mühimmatlar ile karşı koymaları mümkün değildir. Mevcutları bin kişiyi bulmayan Ruslara karşı yapılan mücadelelerde varlık gösterememelerine rağmen coğrafyanın ev sahipleri olmalarının avantajlarını kullanırlar. Çetin bölge şartları Rusların, Kenesarı'nın aullarına ulaşmasına müsaade etmediği için Kazaklar şanslıdır. Kenesarı'nın fizyonomisi ve taktikleri hakkında Uslar'ın verdiği ifadeler bizlere Türklerin dışında Rusların gözüyle Kenesarı hakkındaki görüşleri de vermesi açısından elzem bir durumdur.

Çarlık Rusya'nın Prut Savaşından sonra yayılım sahasını Osmanlı Devlet'i toprakları üzerine değil Türkistan'a oldu. Zira Osmanlı Devleti'ne karşı istediği sonucu alamayınca Türkistan'a önem vermeye başladılar. Türkistan'a ehemmiyet vermesi günümüzde dahi tartışılan olaylar yaşanmasına neden olur. Bu yönelim ile birlikte unutulmayan acılar ve olaylar yaşanmaya başlar. Kazak Hanlığı coğrafya gereği Türkistan'ın koruyucusu ve anahtarı konumunda bulunur. Kazak Hanlığının Ruslara karşı mücadeleyi kaybedip esarete düşmesi ilerleyen yıllarda Afgan sınırına kadar olan havzada Rus varlığının ve kontrolünün oluşmasına neden olur. Eserimizde de anlatıldığı

üzere Ruslara karşı koymanın tek bir yolu vardır. Tüm Türkistan yek vücut Ruslara karşı mücadele etmiş olsaydı eğer o zaman bir şansları olabileceği kanaatindeyiz. Lakin Kazaklar ile Hokand Hanlığının arasındaki kan davası bu ülkünün önüne geçen olayların başında gelir. Hanlıklar arasında da kendi iç çekişmeleri ve siyaset hırsları Rusların ana politikası olan böl ve yönet politikasını uygulamalarına fırsat verir. Yaşanan olayların oluşturduğu durum ile öncelikle Kazaklar daha sonra da diğer hanlıklar teker teker düşerek yaklaşık yüz elli yıllık bir esaret süreci başlar.

Uslar tabiatı gereğince iyi gözlem yapabilen ve sentez yeteneği gelişmiş bir kişidir. Kafkasya'ya bir ömür verecek olan Uslar Kazak bozkırlarının XIX. yüzyılımı da kendi perspektifinden gözler önüne serer. Kazakistan coğrafyası zor ve yorucu bir coğrafyadır. Coğrafya üzerinde yaşayan insanları da etkilemektedir. Değişen dünya düzenleri ve ateşli silah teknolojisinin ilerlemesine ayak uyduramayan Kazaklar ve gaflet içinde olan Türk zümreleri dünyadan bir haber yaşamlarını sürdürüyordu. Bütün yaşamları, içinde buldukları aul ve bölgelerine gelen ticaret kervanlarından öğrendikleri kadardır. Bu sebeple Kazakların eski inanç ve adetleri hala daha kendi içlerinde fazlasıyla yaşar. En güzel örneklerden biri Kazaklar arasında hala varlığını sürdüren kurdun kalbini yeme geleneğidir. Kazaklar bir kurdu öldürüp onun kalbini yediği vakit kurt kadar cesur ve güçlü olacağını düşünür. Metnin içindeki güzel örneklerden biri kurşun yarasının neden olduğu acıların ruha ızdırap veren bir cin olduğunu düşünmeleri ve ritüel ile onun rızasını almak istemeleridir. Türk mitolojisinin önemli motiflerinden biri olan hastalık ve tabiat üstü varlıklarla olan iletişim sağlık alanında önemini devam ettirmektedir. Bugün Anadolu ve Türk Cumhuriyetlerin de hala daha devam eden ocaklık kültürü, albastıya karşı önlem geçerliliğini korumaktadır. Kazakların mazi de kalan öğretileri devam ettirmesindeki ana sebep eski Gök Tengri öğretilerinin İslam cılası ile kendi içlerinde hala devam ettirmeleri olarak düşünüyoruz. Coğrafyanın gerçekleri kişinin hayal gücünü ve yaşayışını etkiler. Kazak bozkırlarının büyük bir bölümünde çöller bulunur. Uçsuz, bucaksız uzanan bir saha da yaşayan Kazaklar ve diğer Türk zümreleri kendi hayatlarına bir renk katmak ve yaşamak için kendilerine bir sebep yaratma gayreti içindedir. Bunu yapmasalardı bölgede tutunacak bir dalları kalmamış olacaktı. Böylelikle Kazak coğrafyasında bilinmeze olan tutku hat safhada bulunur.

Uslar'ın anlatılarında Kazakların hiyerarşik düzeni gözler önüne serilir. Kazaklar için en onurlu ve gurur verici faaliyetler savaşmak ve ganimet elde etmektir. Çiftçilik yapan kişilere saygı duyulmaz bir köleden farkları yoktur. Kazaklar için iyi bir ata sahip

olmak, güçlü silahlar edinmek toplumda büyük bir saygınlık örneğidir. Birçok yerde olduğu gibi kölelere ve yoksul kişilere hayatta kalıp hizmet edecekleri kadar yaşam alanları sunulur. Ayrıca telengutların yoksul çiftçilere yaptıkları eziyetler dönemin gerçeklerini gözler önüne serer. Kazakların uzun yıllar mücadele ettikleri Kalmuklardan ciddi oranda etkilendiği görülür. Eski Türk geleneklerinde isim verilirken kahramanlığa göre verilirdi. Kahramanlık yapana kadar herhangi bir isim kullanılmazdı. İslamiyet'e geçiş evresinde kendi adının yanına İslami literatüre uygun bir isim daha kullanılmıştır. Kalmuklarla uzun süre yaşamaları ve Kasım Han'ın annesinin Kalmuk olmasından dolayı metinde böyle bir gelenekten bahsedildiğini düşünmekteyiz. Zira Türkler doğum yaptıktan sonra gördükleri ilk nesneyi evlatlarının ismi olarak kullanmazlar. Türklerde isim verme alelade yapılan bir işlem olmadığı gibi genellikle coğrafya, doğa olayları, özel isimler, aile büyükleri ve dünyaca ünlü kahramanların adını yaşatmaları için konulur. Uslar Türk kültürüne tam hâkim olmadığı için ona anlatılanları kendi süzgecinden geçirdikten sonra böyle bir olayı tüm Kazaklara atfettiğini düşünmekteyiz. Kazak efsaneleri zengin bir kültür mirasına sahiptir. Usların da edebiyat, filoloji ve kültür bakımından çok geniş bir yelpaze de bulunduğunu görmekteyiz. Kazak havzası birçok mit, efsane ve destana gebe dir. Zira bölgenin ana hacmi savaş ve kahramanlıklar üzerinden destanların konularını oluşturur. Kazak bozkırları birçok kahraman ve olayın ana beşiği olabilecek potansiyelde zengin bir yerleşimdir. Uslar metinde bu efsanelerden bazılarını anlatarak muadilleriyle çeşitli bağlantılar içinde bulunduğunu ve ortak kültür mirası olduğunu bizlere sunar.

Uslar Kazaklardan kaçarken bir gizleme ve mübalağa yaptığı kanaatindeyiz. Zira telengutların Kazaklar arasında saygın ve usta savaşçılar olduğu bilinir. Uyurken üzerine basılması, çadırdan sessizlik içinde çıkılması ve telengutun bıçağının alınması pek inandırıcı gözükmemektedir. Telengutlar usta savaşçı zümrelerdir. Onları kandırmak ve atlatmak kolay olmayacaktır. Muhtemelen Uslar metni zenginleştirmek ve hikâyeyi ilgi çekici bir hale getirmek için abartılarda bulunur. Bizim kanaatimiz Uslar telengutlardan biriyle veya aulun içinden bir kişi ile anlaşarak onun yardımını ile kaçmıştır. Metinde kendi kahramanlığı ve ustalığını ön plana çıkarıp gerçekleri gizlediğini düşünmekteyiz. Bu durumu bir köpeğin sessiz sessiz uluması ile renkli bir halde sunar. Ancak kaçtıktan sonraki süre zarfında yaşanan olayların gerçekliği daha inandırıcı olacaktır. Uslar'ın niyetinin metni ve olay örgüsünü süsleyerek okuyucuya daha renkli bir anlatı sunma gayreti içine girdiğini düşünmekteyiz.

Uslar bu zorlu görevi kabul ederken hayatının çok sancılı dönemlerini yaşamaktaydı. Bir farklılık ve değişiklik olması hasebiyle görevi kabul ettiğini düşünüyoruz. Çocukluğunda ve gençlik zamanlarında maddi sıkıntılar yaşayan Uslar kısa süreli aralıklarla babası, eşi ve kızını kaybetmesi onu daha gözü kara bir hale getirir. Macar Sefer'ine de katılacak olan Uslar o dönemin Kafkasya'da fazlaca faaliyet gösteren kenti Tiflis'te çok uzun süreler çalışarak ömrünün sonuna kadar bir coğrafyanın dirilmesinde üstün hizmetleri olacaktır. Kafkasya kültür, dil ve etnik açıdan birçok milletin kesişim noktasıdır. Kafkasya'nın babası unvanını gönül rahatlığıyla hak eder. Uslar'ın Kazak coğrafyasında kısa süre bulunmasına karşın Kazak bozkırları için önemli bilgiler vererek katkıda bulunması takdire şayandır. Bugün Kenesarı'nın bağımsızlık mücadelesinde anlatılan birçok olayı ana kaynak olarak destekler vaziyette bir eser bırakır.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman, Varis. “Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”. *Milli Folklor Dergisi* 61/16 (2004), 124-133.
- Ahmet, Ardalın. *Antik Yunan Medeniyetinin Oluşması ve Tarihsel Gelişimi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. “Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihî ve İstatistikî Malumat”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/22 (2009), 1-21.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Atlı Şehirliler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Aköz, Alaattin. *Sürü Peşinde Saban İzinde*. Konya: Palet Yayınları, 2014.
- Alieva, A.İ. “Петр Карлович Услар Основоположник Кавказской Фольклористики”. *Институт Мировой Литературы Им. А.М. Горького Российской Академии Наук* 7/1 (2022), 388-413.
- Alkaya, Ercan. “Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları”. *Türk Kültürü* 39/459 (2001), 442-448.
- Almas, Turgun. *Uygurlar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Altungök, Ahmet. “Orta Çağ Türk Dünyasında Haberleşme Kurumları: Casusluk ve Postacılık Faaliyetler”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Elâzığ 2012), 173-211.
- Atasoy, Emin. “Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Özellikler”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/16 (2009), 1-35.
- Atay, Ayten. “Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN* 54/2006/2 (2009), 7-28.
- Ateş, Kenan. “Yaratılışçılara Bazı Yanıtlar”. *Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi*. Ed. Kenan Ateş. İstanbul: Doğa Basın Yayıncılık, 2009.
- Atlasi, Hadi. *Sibir Tarihi*. çev. Eser Havare. Ankara: TTK Yayınları, 2016.

- Awezov, Muhtar. “Kozı Körpeş-Bayan Sulu”. Akt. Zeyneş İsmail-Ahmet Güngör. *Bilig Dergisi* 5 (Bahar 1997), 93-106.
- Aydemir, Adem. “Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak ‘Gerdanlık, Küpe ve Yüzük’”. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* 282 (Haziran 2010), 20-23.
- Aydoğmuş, Erdal. “Kazak T rklерinde “Kadın” Kişi Adları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 67 (Ocak 2020), 367-377.
- Aytekin, Arzu-Bahadır, Aşkın. “Selçuk Artemis Tapınağı- Artemis, Afrodisyas Antik Kenti-Aphrodite ve Anadolu Ana Tanrıça Kültü Bağlantısı”. 6. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (1 – 3 Kasım 2019 / şanlıurfa) (UBAK)*. ed. Yasemin Ulutürk Sakarya. 537-553. Ankara: Asos Yayınları, 2019.
- Azap, Samet. “Kurtlar ve Mankurtlar”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/1 (2013), 279-287.
- Babur, G. Z. Muhammed. *Vekayi Babur’un Hayatı*.  ev. Reşit Rahmeti Arat. II. Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- Balıkçı, şakire. “şahmeran Efsanesi ve Yılan Tılsımlarının Psikoanalitik Açıdan Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi* 1/1 (2018), 53-64.
- Balic, Juraj. *Baron Franz von der Trenck and his Pandours: Merciless Marauders or Courageous Combatants*. Budapeşte: Central European University, History Department, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Barthold, Wilhelm. *Türkistan Hanlıklarının Tarihi*.  ev. Gülnisa Aynakulova, Ankara: Astana Yayınları, 2018.
- Bay, Fatma  zlem. *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi  eviriler  zerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Belek, Kayrat. “Eski T rklерde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı  rneđi)”. *Gazi Türkiyat Dergisi* 16 (2015), 111-128.
- Berber, Oktay. *Kalmuklar Cungarya’dan İdil’e Bozkırın Göçebeleri*. İstanbul: Selenge, 2021.
- Berk, Fatih Mehmet, *Antik Kaynaklara Göre İ  Batı Anadolu’nun (Phrygia) Jeopolitiği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

- Blejk, Hope. O. "Historical and Pedagogical Views of P.K. Uskar (To the 200th Anniversary of His Birth)". *History and Historians in the Context of the Time* 15/1 (2017), 37-48.
- Bozkurt, Nebi. "Çadır". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8:158-162. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Brion, Marcel. *Tanrı'nın Kırbacı Attila*. çev. Ekrem Uğurlu. İstanbul: Parola Yayınları, 2016.
- Bulduk, Üçler. "Arşiv Belgelerine Göre Kazak-Kırgız Boy Beylerinin Rus İşgal Yönetimine Sundukları Arzlar/Mektuplar ve Düşündükleri". *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. haz. Semiha Nurdan vd., 835-854. Ankara: TTK, 2002.
- Büyükay, İsmail. *Rusların Sömürge Siyasetinde Orenburg'un Önemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Canım, Rıdvan. "Gürcistan İzlenimleri". *Doğu Coğrafya Dergisi* 7/7 (2002), 221-232.
- Carpını, Johann De Plano. *Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Christie, Agathe. *Hercüle'ün On İki Görevi*. çev. Çiğdem Öztekin. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 2009.
- Cicero, M. T. "Post Reditum In Senatu ve Post Reditum Ad Quirites Söylevleri". çev. Serap Gür vd. *BELLETON* 74/271 (2010), 871-904.
- Czeranko, Susanna. "Vincent Priessnitz (1799-1851)". *Integr Med (Encinitas)* 18/4 (2019), 25.
- Çıblak, Nilgün. "Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler". *Türk Kültürü* 40/474 (2002), 605-614.
- Çobanoğlu, Sacide. "Koroğlu Destanının Kazak Versiyonundaki Aşık Oyunu Motifinin Halkbilimsel Çözümlemesi". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6/15 (Kasım 2018), 1132-1139.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Ötüken, 2020.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Araştırma Yayınları, 2021.
- Çöloğlu, Raşit. "Torguud Oyratları ve Manas Destanı'nda Torguudlar". *International Journal of Volga- Ural and Turkestan Studies* 4/8 (2022), 207-225.

- Dağlı, Bayram-Arslan, Asuman Aypek. "Temsiller Bağlamında Umut Kavramı". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 26/44 (2020), 1-9.
- Dal, Betül. *İslam Muhakeme Usulünde İşkence*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Dauti, Frimzim. *Son Osmanlı Döneminde Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Devrişeva, Halida. *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Dillioğlu, Tolga. *Arnavutçada Fiil*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Dobson, George. *Türkistan'ın Kalbine Örülen Ağlar*. çev. Resul Şahsi. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Doğan, Orhan. "Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/670-686. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Doğan, Orhan. "Tavke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı ve Tavke Han Yasaları (Jeti Jargı)". *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları* 2/3 (2002), 60-81.
- Doğan, Orhan. *Kazak Hanlığının Çarlık Rusya'sı ve Cungarlarla İlişkileri*. Ankara: TTK, 2021.
- Donuk, Abdülkadir. "Baranta". *TDV İslam Ansiklopedisi* 5/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Duisebayeva, Dinara. "Çokan Velihanov ile F.M.Dostoyevski'nin Mektupları". *Aydın Türklük bilgisi Dergisi* 2/3 (2016), 49-65.
- Durbilmez, Bayram-Tekin, Fatma. "Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında 'Yılan', 'Ejderha' ve 'Yuha'". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi* 124/245 (Mart-Nisan 2020), 307-326.
- Durmuş, İlhami. "Türk Kültür Çerçevesinde At". *Asya Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 1-12.
- Emerson, Carly. *Lotman and Cultural Studies: Encounters and Extensions*. Maddison: University of Wisconsin Press, 2007.

- Ercilasun, Kurmangaliyeva Güljanat-Somuncuoğlu Anar. “Almatı-Astana”. *Türk Dünyası Başkentleri*. Ed. Murat Yılmaz vd. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2014.
- Eroğlu, Haldun. “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/34 (2003), 11-33.
- Fbeauvais, Wendy. vd. “Rapidly Assessing The Risks Of Infectious Diseases To Wildlife Species”. *Royal Society Open Science* 6/1 (2018), 1-12.
- Fida, Ebü’l. *Ebü’l-Fida Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Golden, Peter Benjamin. *Dünya Tarihinde Orta Asya*. çev. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. çev. Ebru Özgün vd. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Göksu, Erkan. *Türk Savaş Sanatı*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2021.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. *Türk Tarihinden İzler*. I. Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.
- Guines, Joseph De. *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*. çev. Hüseyin Cahit Yalçın. III. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2018.
- Gürgün, Hasan. ”Metindibilimsel Yöntem ile Çözümlenen Sait Faik’in Dülger Balığının Ölümü’nde İnsanın Doğaya Tahakkümü ve Ötekileştirilmesi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/4 (2016), 1841-1882.
- Hacip, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. çev. Ayşegül Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat. *18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018.
- Hugo, Victor. *Bir İdam Mahkumunun Son Günü*. çev. Erhan Büyükkakıncı. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2013.
- Hugo, Victor. *Sefiller*. çev. Volkan Yalçıntoklu. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016.

- İsmail, Zeyneş. *Kazak Türkleri*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler Görüşler Mülahazalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.
- Kalan, Ekrem. *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*. Ankara: TTK, 2008.
- Kapusuzoğlu, Gökçen. "Hunlardan Kalan Kültürel Miras: Çin Kaynaklarında "Batur" Unvanı". *Bilig* 105 (2023), 39-54.
- Kara, Abdulvahap. *Kazakistan ve Kazaklar*. İstanbul: Selenge, 2019.
- Kara, Gülnür. "Sömürgecilik Bağlamında "Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük" (1822) ve Kazak Toplumuna Siyasî-İktisadî Etkileri". *History Studies* 10/2 (2022), 79-94.
- Kara, Gülnür. "Abılay Han Döneminde Kazak-Cungar İlişkileri Üzerine". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Haziran 2022), 64-76.
- Karakulak, Mesut. *93 Harbi'nde Rusya'da Osmanlı Esirleri*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Karatay, Osman. *İran ile Turan*. İstanbul: Ötüken, 2019.
- Kartaeva, Tattigül-Oralbay, Yerdan. "Geleneksel Kazak Kültüründeki Koç Kültüyle İlgili Etnoarkeolojik İncelemeler". *BELLETTEN* 84/301 (Aralık 2020), 907-958.
- Kaskabasov, Seyit A. "Halk Edebiyatında Kenesarı Han". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/16 (2019), 1243-1253.
- Kavık, Muhittin. "XVIII. Yüzyılda Kazak-Kalmuk Mücadeleleri". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2020), 77-86.
- Kaya, Mehmet Ali. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi Demir Devri ve Pers Hakimiyeti Dönemi. II*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Kazıcı, Ziya. "Yörüklerde Kız isteme Adetleri Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri 25-26 Mayıs 1998*. İstanbul: Globüs Dünya Basımevi, 2000.
- Kemaloğlu, İlyas. *Rusların Gözüyle Türkler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015.

- Khodarkovsky, Michael. *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*. çev. Mehmet Akif Koç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Koca, Salim. *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Koçak, Kürşat. “İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (2011), 101-117.
- Köseman, Abdurrahman-Şeker, İbrahim, “Atçılık İşletmelerinde Biyogüvenlik ve Önemi”. *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi* 5/1 (2016), 33-39.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*. Ankara: TTK, 2020.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK, 2019.
- Kuşçu, Tuğba. “Ege-Yunan Uygarlıkları”. *İnsanlığın Serüveni*. Ed. Ahmet Taşağıl vd. İstanbul: İstek Yayınları, 2018.
- Mahmudova, Gatibe. “Ünlü Rus Şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin’in Şiirlerindeki İstanbul”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 28 (2009), 59-67.
- Masselos, Jim. *Asya'nın Büyük İmparatorlukları*. çev. Erkan Göksu. İstanbul: Kronik, 2021.
- Moğolların Gizli Tarihçesi*. çev. Mehmet Levent Kaya. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Moidabayeva, Dana. “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme”. *Bilig* 21 (Bahar 2002), 27-44.
- Mutlu, Yasin. *Orta Cüz Hanı Abılay Han Hakkında Yazılmış Tarihî Jırlar*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Onat, Ayşe vd. *Han Hanedanı Tarihi*. Ankara: TTK, 2020.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Attila ve Oğulları*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2013.
- Otkan Pulat. *Hunlar*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. I. Ankara: TTK, 2019.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. I. Ankara: TTK, 2014.
- Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2019.

- Ölçekçi, Tamara. "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)". *Bilig* 51 (2009), 123-138.
- Özdemir, Yavuz. "İlk Cumhuriyet ya da Sparta'yı Anlamak". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 15 (2010), 372-393.
- Özkan, Murat. "Mücadeleden Teslimiyete: Türkistan Müdafaasında Sadık Töre (1860-1877)". *BELLETEM* 83/298 (2019), 1003-1032.
- Özkan, Murat. "Rus Emperyal Yayılmasının Bir Vasıtası Olarak Orenburg Neplüevskiy Askerî Okulu". *4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14 – 17 Şubat 2019 / Yalova)*. ed. Behsat Karaca vd. 65-82. Ankara: Ubak Yayınevi, 2019.
- Özpek, Ali Özgür-Altıntaş, Levent. "Homeopatik Remediler". *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni* 10/1 (2019), 31-39.
- Özyurt Ulutaş, Selcen. *Gagauzlar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Paschalis, A. Ph-Ulman, Jerome D. "Lycurgus, Legendary Law-gfver of 800 B.C. Sparta: Cultural Engineer". *Ehavior Analysisand Social Action* 71/1 (1989), 48-51.
- Radkau, Joachim. *Das Zeitalter Der Nervosität*. çev. Наталии Штильмарк. Moskova: Высшей Школы Экономика, 2017.
- Radloff, Wilhelm. *Sibirya'dan*. I, çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi, 1954.
- Rosa, Maria de Fátima. "The Legend Of Sardanapalus: From Ancient Assyria To European Stages And Screens". *Proceedings of the 5th International Multidisciplinary Congress (PHI 2019), October 7-9*. ed. Mário S. vd. Londra: CRC Press, 2019.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Sakaoğlu, Saim. "Altay ve Türkiye Türklerinin Bilmecelerinde Tabiat Olaylarının Anlatılması". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 28 (1998), 435-444.
- Saparaliyev Döölötbek. "XVII-XIX. Yüzyıl Rus Tarihi Kaynaklarında Kırgızların Etnik Adlandırılış". *Belletem* LXXIV/45 (2010), 697-705.

- Saray, Mehmet. “Başlangıçtan Petro’ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”. *Tarih Dergisi* 35 (2011), 193-222.
- Saray, Mehmet. *Kazaklar ve Kazakistan Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2022.
- Saray, Mehmet. *Kırgız Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993.
- Sel, Bünyamin. *Hokand Hanlığı (1710-1876)*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Selçuk, Havva-Gümbür, Kerim. “Kenesarı Kasımoğlu Önderliğinde Kazakların Kurtuluş Mücadelesi”. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2022), 24-41.
- Sollers, Philippe. *Casanova the Irresistible*. çev. Armine Kotin Mortimer. Champaign: University Of Illinois Press, 2016.
- Stahnisch, Frank W. “François Magendie (1783–1855)”. *Pioneers in Neurology* 256/11 (2009), 1950-1952.
- Tansu, Yunus Emre-Özdemir, Rüzgâr. “Kenesarı İsyanı (1837-1847)”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/3 (Aralık 2017), 208-220.
- Taştemel, Ferhat. “Bir Efsane, İki Oyun: Molière’den Montherlant’a Değişen Don Juan Efsanesi”. *Edebiyat araştırmaları Dergisi* 5/2 (2020), 407-419.
- Tavkul, Ufuk. “Linguistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya’da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği”. *Yeni Türkiye-Kafkaslar Özel Sayısı* 71 (Temmuz-Aralık 2015), 43-55.
- Teberoğlu, Dicle. *İslam Türkay’ın Eserlerinin Anlamlı ve Görevli Dil Ögeleri Bakımından İncelenmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Tekkaya, Yelda. *Putimtsev’in Kulca Seyahat Notları (1811)*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Timor, Ayşe Nur vd. “Geçmişten Günümüze Kazakistan’da Tarım Faaliyetleri” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2018), 233-255.
- Togan, Zeki Velidi. *Hatıralar*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- Toprak, Zafer. “Dolikosefalden Brakisefale Türk Irkı Şevket Aziz Kansu ve Antropolojinin Evrimi”. *Toplumsal Tarih Dergisi* 207 (Mart 2011), 18-29.
- Tuğ, Kadir. “Doğu Türkistan'da İdari Teşkilat (XVII-XVIII. Yüzyıllarda)” *Vestnik BGU No: 2* 17 (2010), 20-22.
- Turan, Ahmet Burak. *Türk Canavarları Sözlüğü*. İstanbul: Gerekli Kitaplar Yayınları, 2020.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Tüysüzöğlü, Göktürk. “Rusya Dış Politikasının Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 13/26 (2017), 185-219.
- Uslar, Pyotr Karlovich. *Абхазский Язык*. Tiflis: Издание Управления Кавказского Уцебного Округа, 1887.
- Uygur, Feyzullah. *Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Ünal, Fatih. *Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi*. Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları, 2009.
- Ünal, Fatih. *Sultan Kenesarı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2010.
- Ünal, Fatih. *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015.
- Üren, Umut. *Avrasya'nın Bozkır Halkları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.
- Vernadsky, George. *Moğollar ve Ruslar*. çev. Eşref bengi Özbilen. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- Vernadsky, George. *Rusya Tarihi*. çev. Doğukan Mızrak vd. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- Volkov, Solomon. *Romanov Hanedanı 1613'ten Devrime Rus Kültür Tarihi*. çev. Sabri Gürses. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2020.
- Xylander, J. Ritter von. *Terrain-Lehre*. Münih: Lehrbody der Taftif, 1822.

- Yalvaç Arıcı, Handan. “Modern Şifacılık Yönelimleri”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2021), 291-324.
- Yate, Arthur Campbell. *Asya’da İngiltere ve Rusya Karşı Karşıya*. çev. Resul Şahsi. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Yazar, Hakan. “Vauban and the French Military under Louis XIV: An Illustrated History of Fortifications and Strategies”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 33 (2018), 209-212.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Kürşat. *Çin Tarihi*. İstanbul: Ötüken, 2021.
- Yıldırım, Nejla. *Aleksandr Sergeyeviç Puşkin’in Poemalarının Paleh Sanatına Yansıması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Yılmaz, Abdülhalim. *Türk Ceza Hukukunda İşkence Suçu (5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 94 ve 95. Maddeleri)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yılmaz, Mehtap. “Rus ve Türk Kültürlerinde Ölüm Gelenekleri ve İnanışları”. *Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü*. Ed. Reşat Şakar. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.
- Yorulmaz, Osman. “Aleksy İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev (Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)”. *Bilig Dergisi* 34 (2005), 117-144.
- Yorulmaz, Osman. *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya’sı Arasındaki İlişkiler*. Ankara: TTK, 2013.
- Yusufoğlu, Ali Emin. “Geçmişten günümüze Kuzey Kafkasya’da Din Eğitimi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 79-103.
- Маслова, О. В. “Поездка А. Шренка в Джунгарию 1840”. *Русских Путешествий И Экспедиций В Среднюю Азию*. ed. Г. Н. Чабров vd. Таşkent: Издательств О Сагу, 1955.
- Папеско, Т. М.-Филиппов В. П. ”К Истории Изучения И Освоения Природных И Минеральных Богатств Уральского Севера”. *Материалы VII Межрегиональной Геологической Конференции*. ed. Г.М. Идлис. 306-308. Moskova: Цнигри, 2004.

EKLER

Ek 1. Petr Karlovič Uslar'ın Portresi (Uslar, 1887).

Töley Biy

Kazıbek Biy

Ayteke Biy

Abılay Han

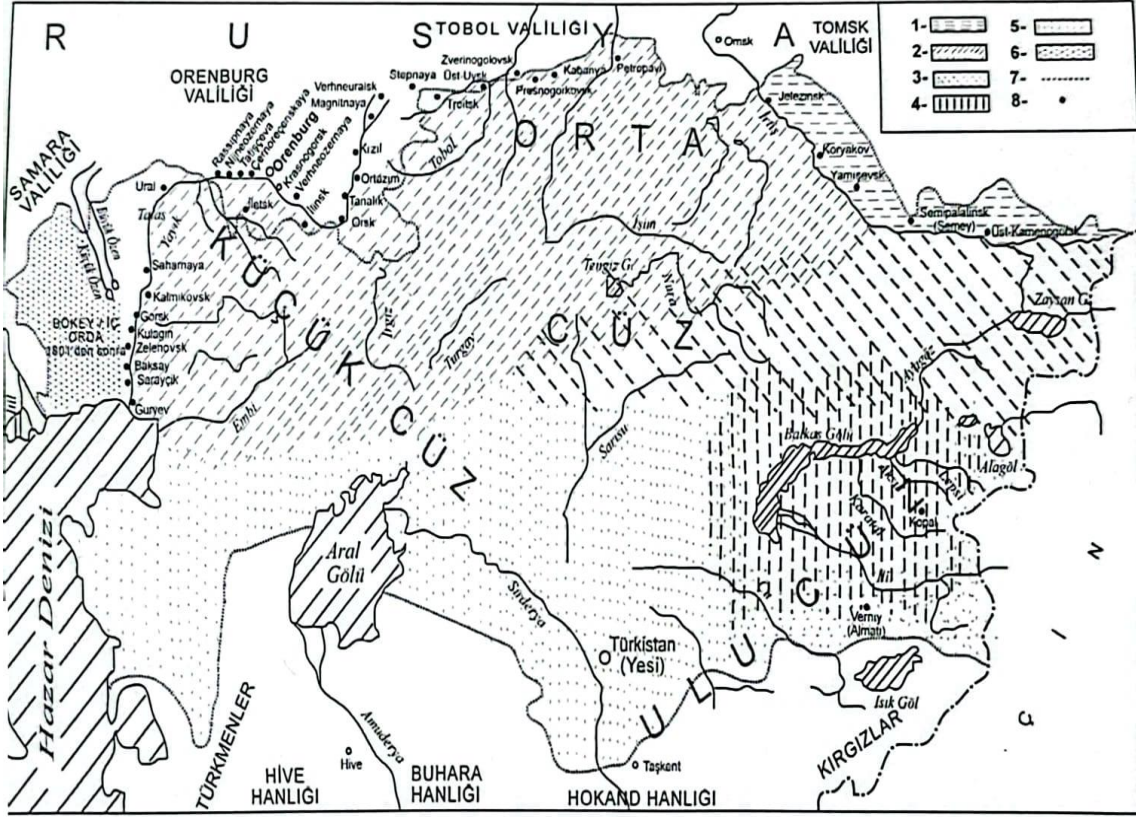
Ek 2. Abılay Han ve önemli Kazak Beyleri (İsmail, 2002, s. 469).

Ek 3. A. Kasteev'in Kenesari Tablosu.

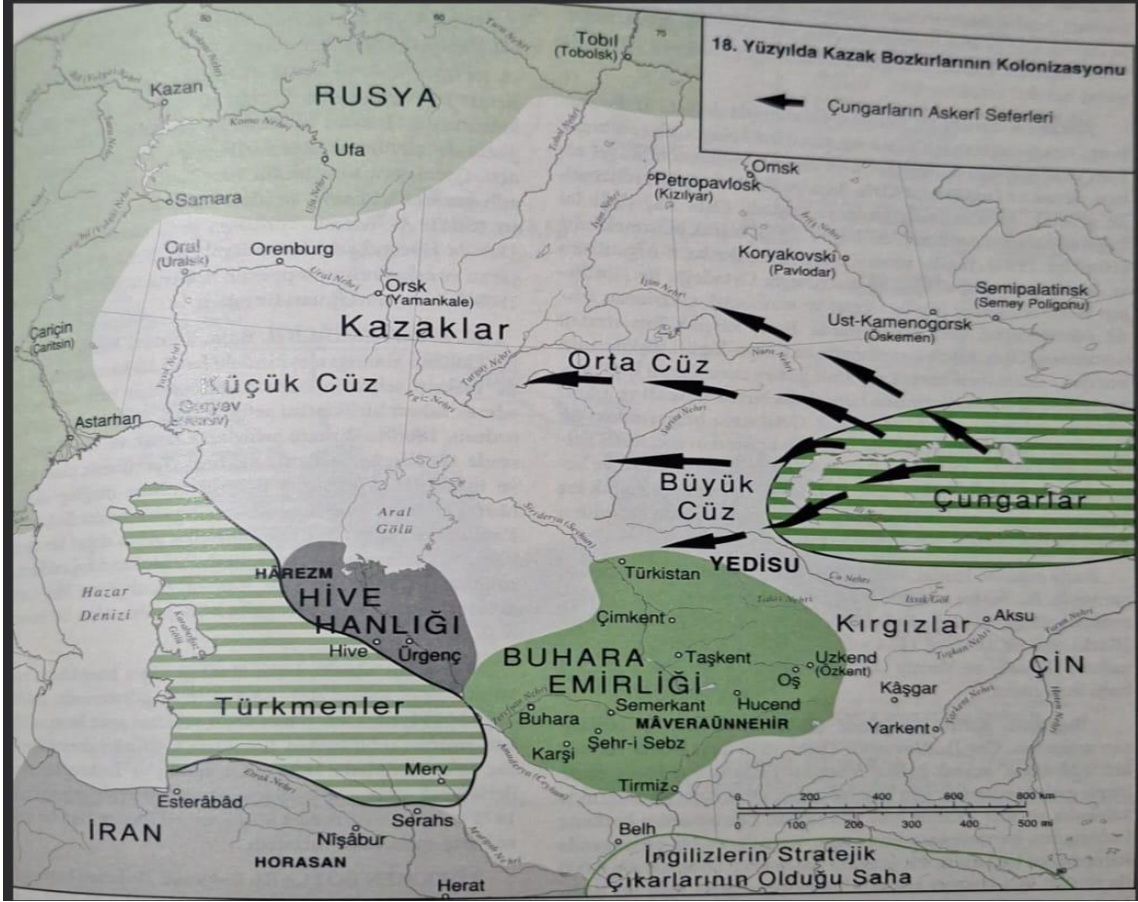
Ek 4. A. İsmailov'un Kenesarı Eskizi.

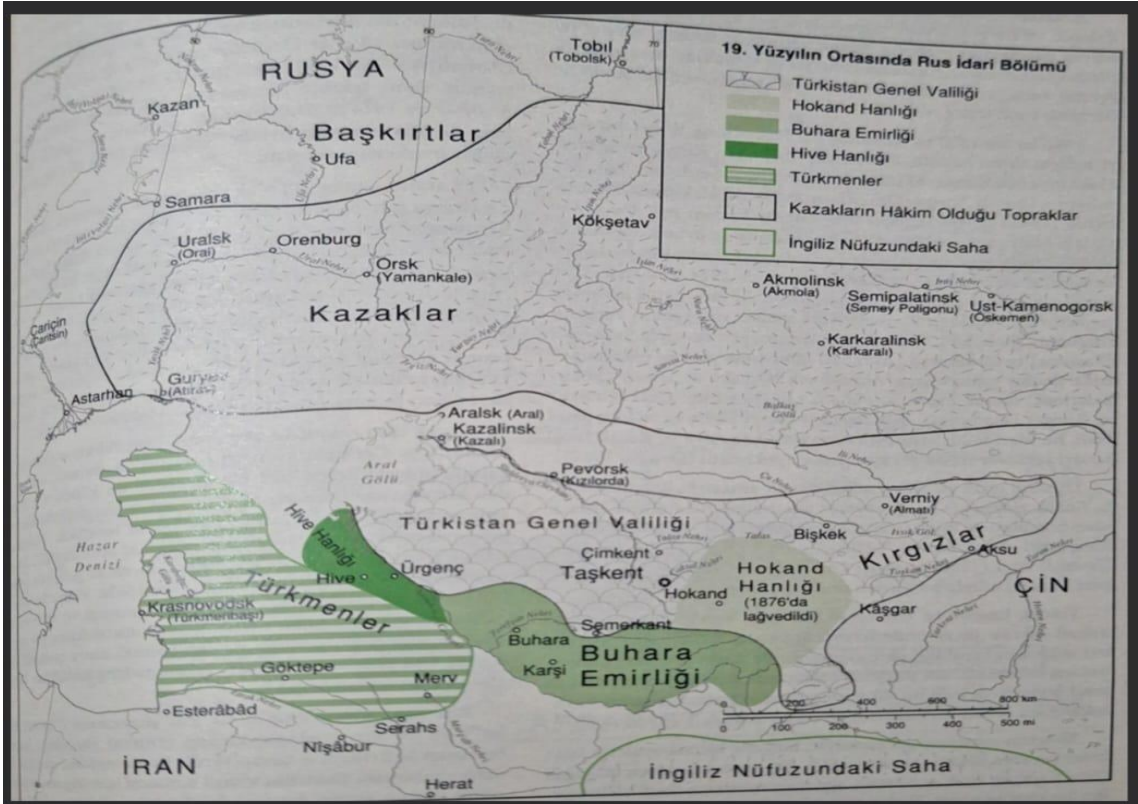
Ek 5. Kazak Cüzleri. (Yorulmaz, 2013, s. 335).

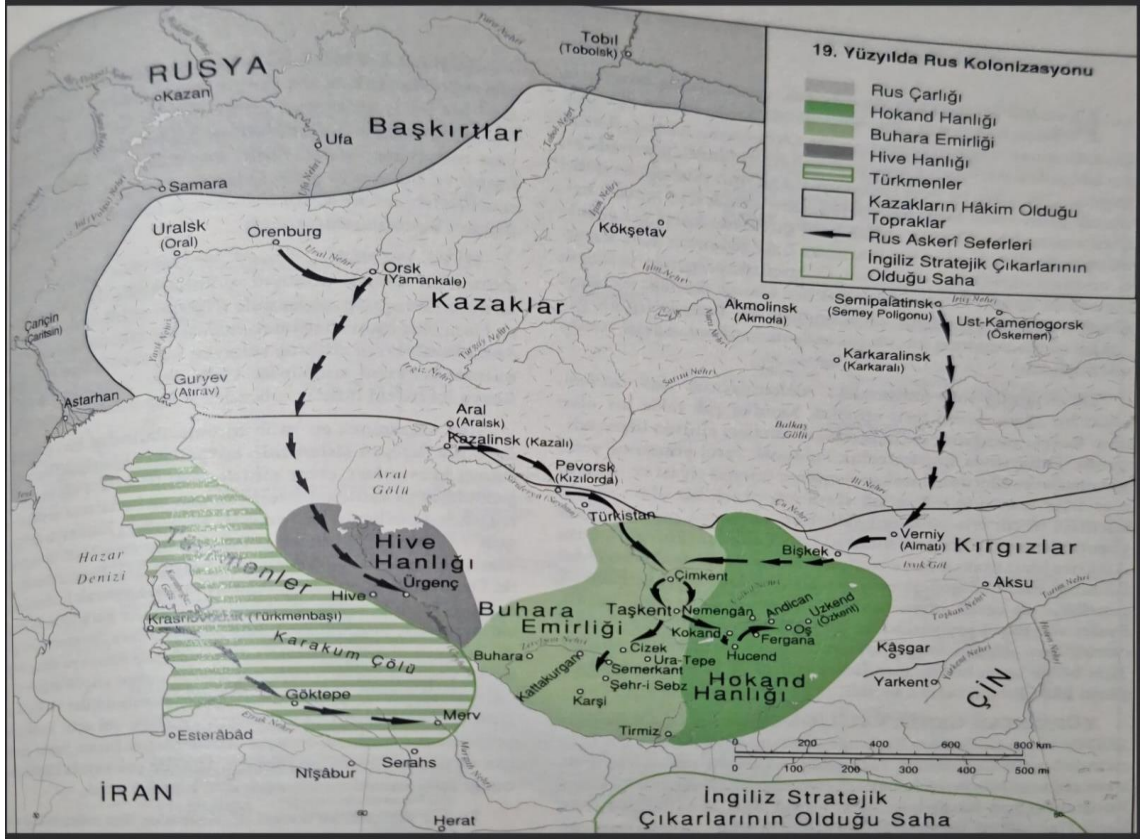
Ek 6. XVII. Yüzyıl Türkistan Siyasi Haritası (Abazov, 2022).

Ek 7. XVIII. Yüzyıl Kazak Hanlığı Kolonileşmesi Faaliyetleri (Abazov 2022).

Ek 8. XIX. Yüzyıl Rus İdari Bölgeleri (Abazov, 2022).

Ek 9. XIX. Yüzyıl Rus Kolonizasyonu (Abazov, 2022).

Ek 10. Kazakistan Cumhuriyeti Siyasi Haritası (Abazov, 2022).

Ek 11. 1844 Yılı Kazakların Üzerine Gönderilen Müfrezenin Güzergahı (Bora Emren tarafından hazırlanmıştır.)

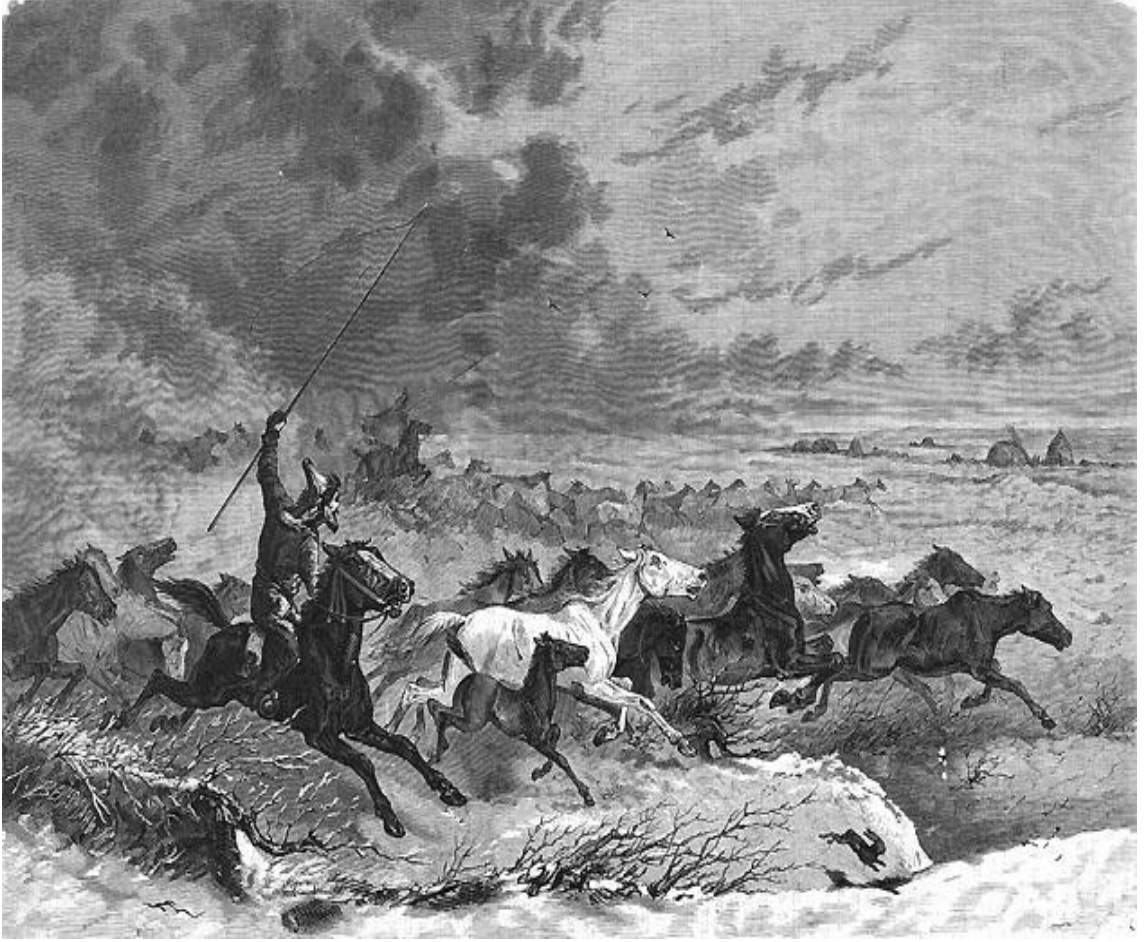
Ek 12. Uslar'ın Aktau'ya Kadar Takip Ettiği Güzergah (Bora Emren tarafından hazırlanmıştır.)

Ek 13. Vizon Dağ Faresi

Ek 14. N.N. Karazin'in Domuz ile Mücadele Tablosu.

Ek 15. N.N. Karazin'in Bozkırda At Sürüsü Tablosu.

Ek 16. Nizhny Novgorod Fuarı.

Дервиши-музыканты въ Кашгарѣ. Рис. Делоръ, грав. Лаплантъ.

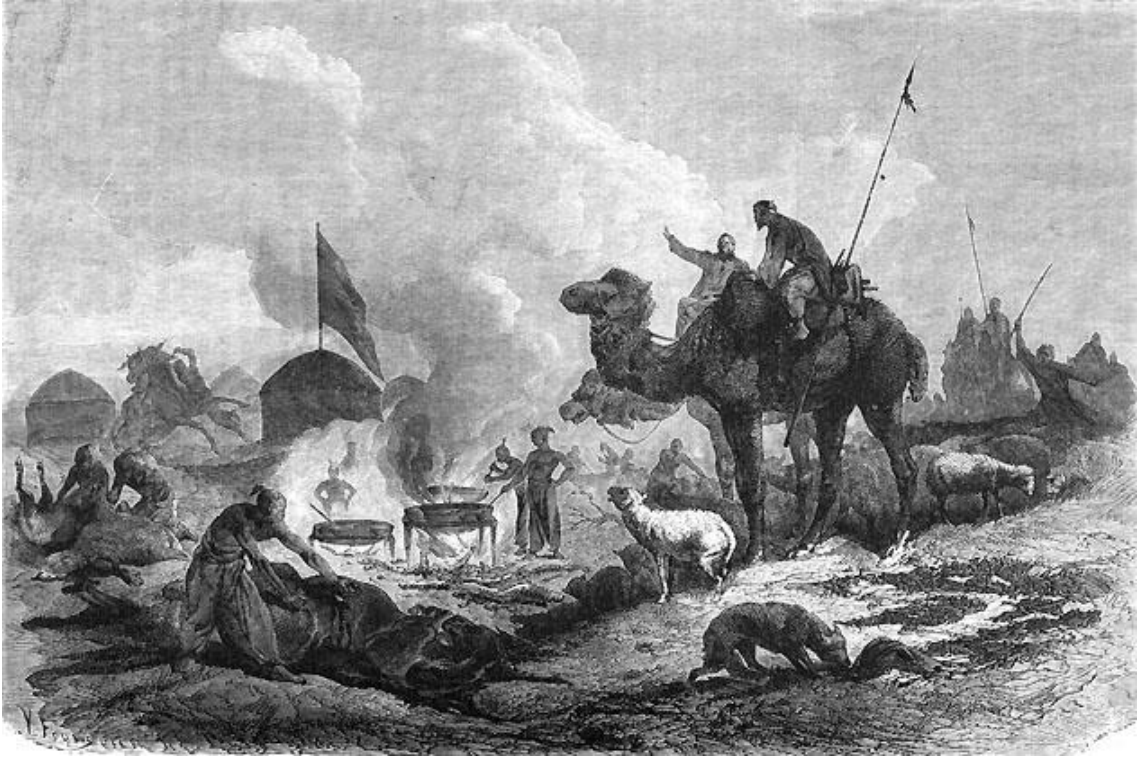
Ek 17. Kaşgar'daki Derviş Müzisyenler.

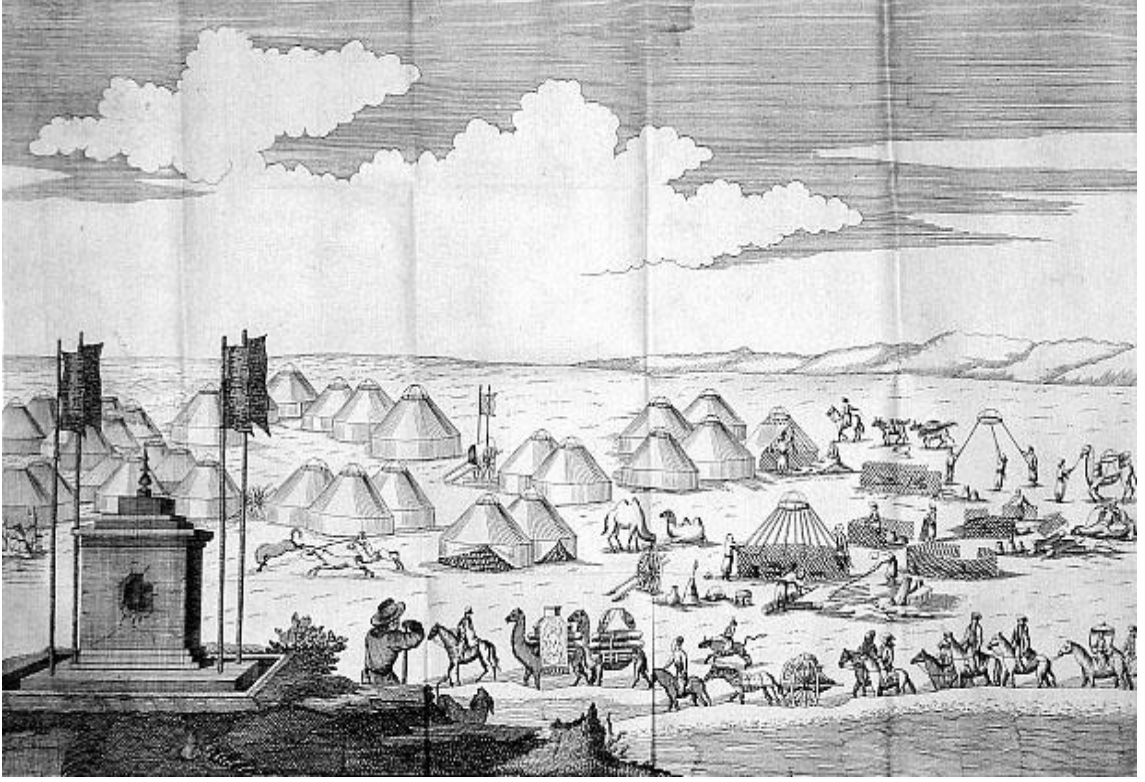
Ek 18. Petropavlovsk Kalesi görünümü.

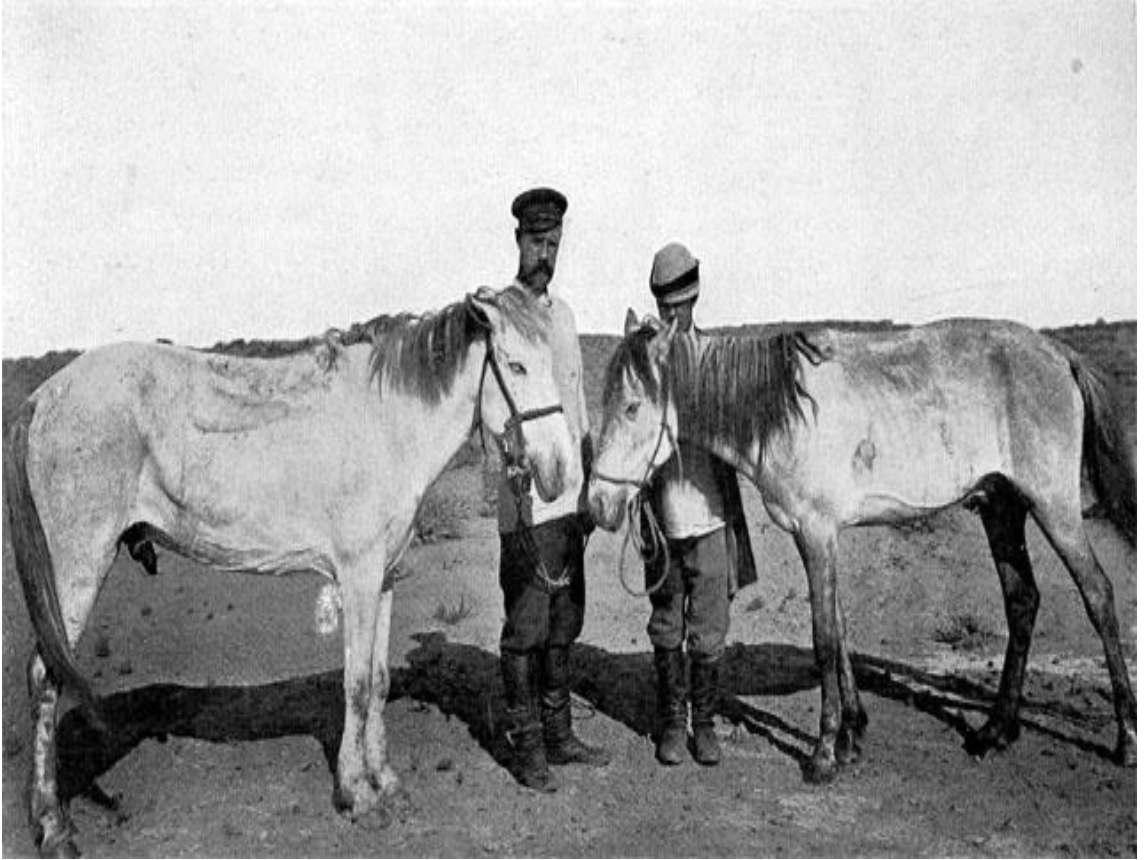
Ek 19. Tütün çeken askerler

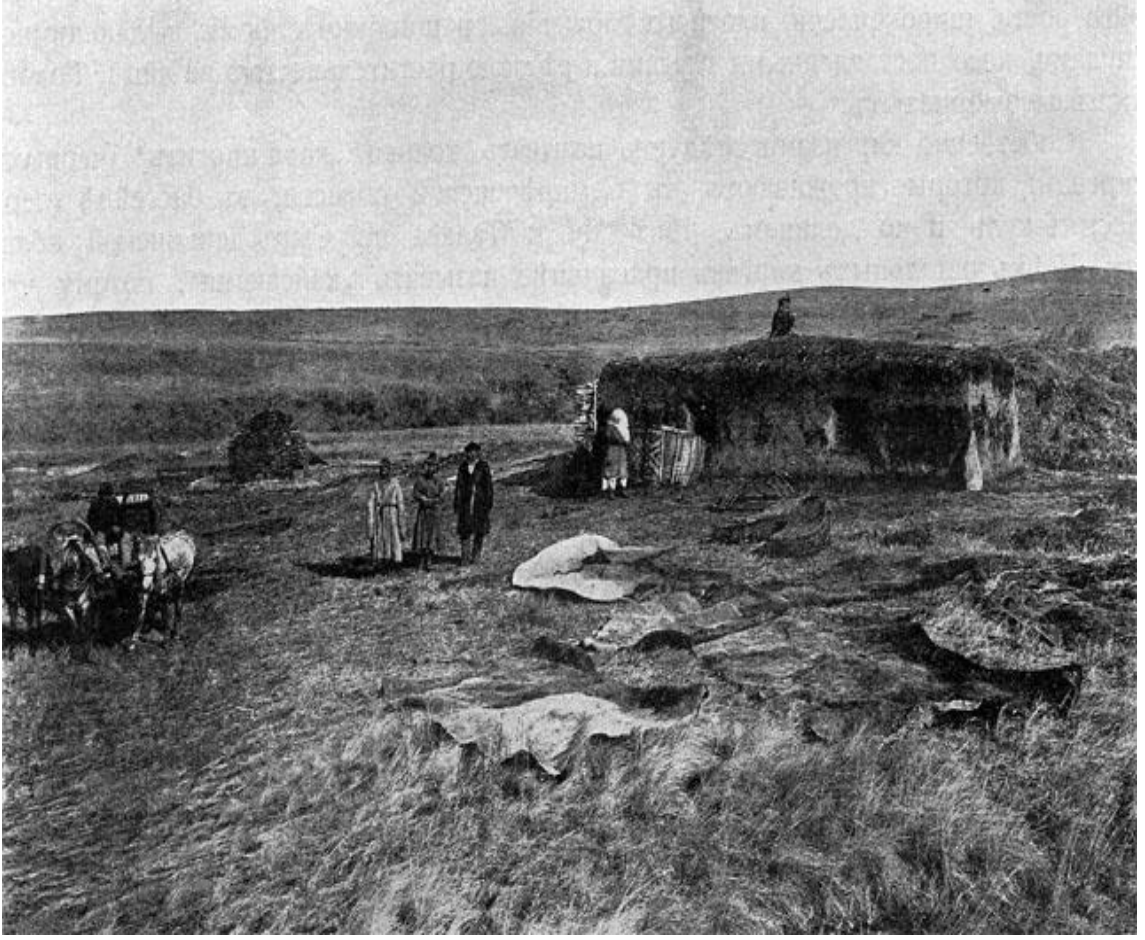
Ek 20. Kazakların cenaze töreni.

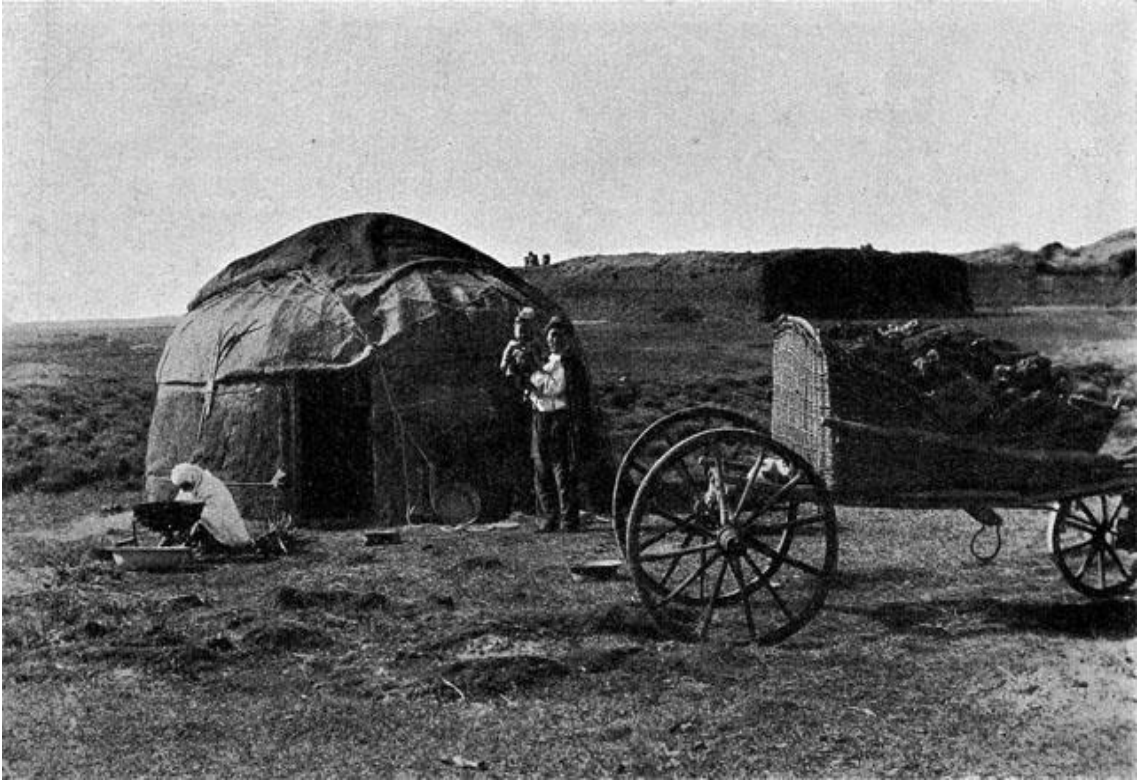
Ek 21. Kalmukların göç hareketi.

Ek 22. Kazak Atları.

Ek 23. Kazak Kışlağı.

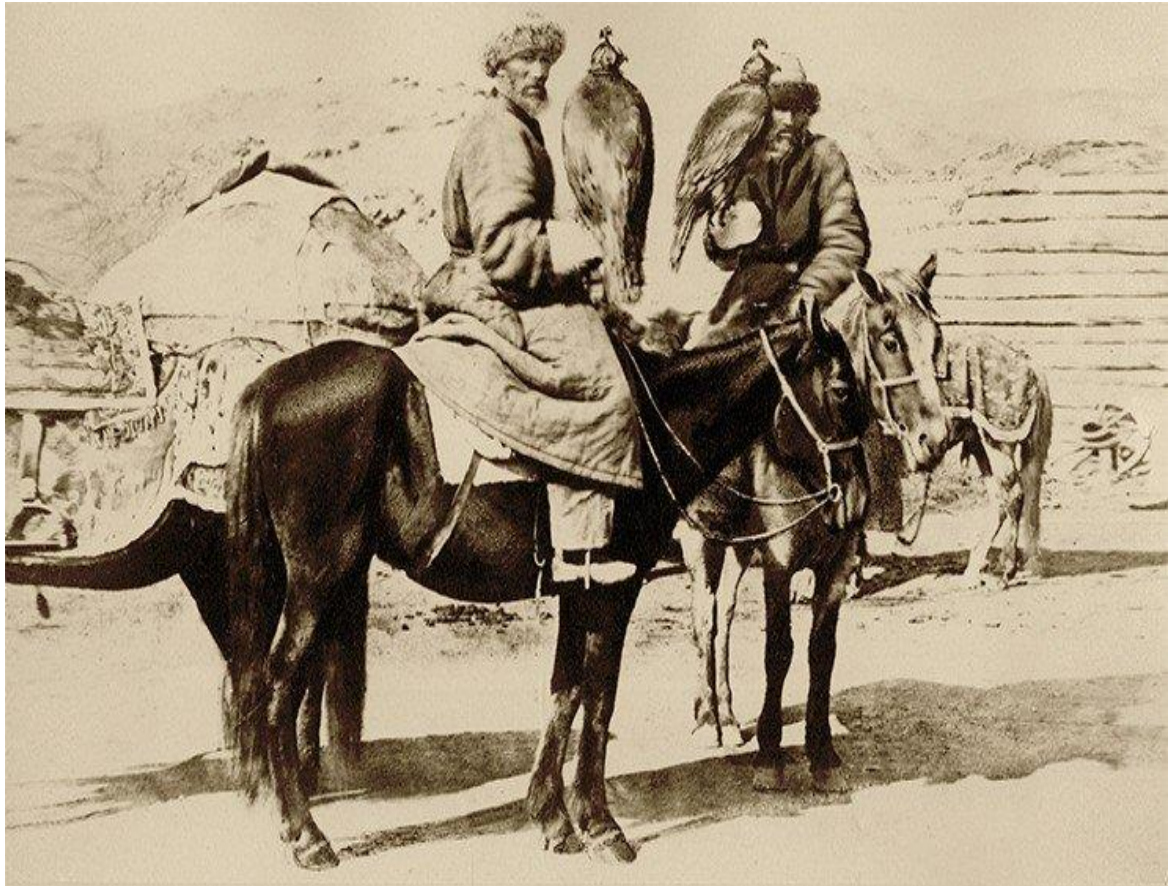
Ek 24. Kazakların yaz yerleşimi.

Ek 25. N. Khuludov Kuzular Tablosu.

Ek 26. Zengin Kazak Atları.

Ek 27. Altın Kartallı Kazak Avcıları L.K. Poltoratskaya 1876.

Ek 28. Karazin baiga oyunu 1872.

Ek 29. T.G. Шевченко *Saygalar* tablosu 1848.

Ek 30. N.N. Karazin'in Kazakların Kurt Avcılığı tablosu 1881.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Bora EMREN
Yabancı Dili	İngilizce, Rusça.
Orcid Numarası	0000-0001-6393-1599
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10505162
Lise	Mehmet Ali Lahur Anadolu Ticaret Meslek Lisesi
Lisans	Selçuk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi
Mesleki Deneyim	Dokuz Eylül Üniversitesi İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı, Büro Memuru, 2019 Erdoğan-Ahmet Cengiz Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Tarih Öğretmeni, 2020-2021
Akademik Çalışmalar	Attila Dönemi Avrupa Hun Devleti Seferleri (434-453) Üzerine Bir İnceleme